

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ
ВИДАЄТЬСЯ З 1947 Р.

№ 3–4 (269) 2010

Архіви КРАЇНИ

3–4 • 2010

ЛИПЕНЬ – ВЕРЕСЕНЬ

З М І С Т

Подія

- Прилепішева Ю. А.* Загальна конференція Євро-Азійського регіонального відділення Міжнародної ради архівів та Консультативна рада керівників державних архівних служб держав-учасниць СНД 5

Статті та повідомлення

- Матяш І. Б.* Основні поняття архівознавства 22
Папакін А. Г. Документи українки в Національному архіві Республіки Білорусь 59
Томазов В. В. Рід Маврогородато (гілка Лакана) в Одесі: історико-генеалогічна розвідка 72
Казімірова І. О., Смельянова Т. О. З досвіду оцифрування кінодокументів у ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного 87

З історії архівів та архівних зібрань

- Петришак Б. І.* До історії публічного нотаріату у Львові XVI ст.: процедура призначення та присяги 93

Архіви очима відомих сучасників

- Ольга Богомолець 105
Євген Станкович 106
Михайло Захаревич 107
Павло Кривонос 108

Огляди джерел та документальні нариси

- Микола Петровський: “Особисто, конфіденційно”. Підготував *Остряк А. М.* ... 110
Климович Н. М. Сергій Сфремов у кінофотодокументах ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного 117
Мякий І. М. Відносини України та Франції у 1917–1920 рр. у документах ЦДАВО України 125

Унікальний документ

- Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія. Підготувала *Вовк О. Б.* ... 145
Декларація про державний суверенітет України. Підготувала *Маковська Н. В.* ... 167

Архівна справа за кордоном

- Білоусова Л. Г.* Національний архів Непалу 180
Мельник Р. І. Організація доступу та користування архівними документами у Польщі: нормативно-правовий аспект 202
Надольська В. В. Архівне законодавство Білорусі та України: порівняльний аналіз 215
Артамонова С. С. “Отечественные архивы”: аналітичний огляд (2006–2009 рр.) 224

Особистості

- Войцехівська І. Н., Патик В. В.* Історик-архівіст В’ячеслав Стрельський (до 100-річчя від дня народження) 240

<i>Делеган М. В.</i> Ніколаус Радвані – організатор і дослідник архівної справи Підкарпатської Русі (до 145-річчя від дня народження)	258
<i>Осередчук О. А.</i> Людвік Фінкель – засновник та перший директор архіву Львівського університету	288

Інформація і рецензії

<i>Кугай В. Й.</i> Поповнення архівного фонду Скоропадських	306
<i>Лісовська Є. І.</i> Міжнародна конференція “Кадастрові карти Центральної Європи”	318
<i>Куташі О. Й.</i> Підписання договору про співробітництво між Державним архівом Закарпатської області України та Саболч-Сатмар-Березьким комітатським архівом Угорщини	320
<i>Клід Г.</i> Виставка експонатів матеріальної культури українців – 2008 в Едмонтоні	324
<i>Куделко С. М.</i> Видання про автографи видатних особистостей	330
<i>Машикін О. М.</i> Нове дослідження з історії російської культури Криму	332
<i>Березін С. Є.</i> Книга про афганське та чорнобильське випробування	340
<i>Жмундуляк Д. Д.</i> Новий навчальний посібник “Україна в міжнародних організаціях”	344

На допомогу молодим науковцям

<i>Одинока Л. П., Артамонова С. С., Майстренко А. А., Романовський Р. В.</i> Правила бібліографічного опису видань для списків літератури дисертаційних досліджень	349
--	-----

Ювілеї

<i>Коваль О. М.</i> Ювілей Сергія Кулешова	362
<i>Бондар В. О.</i> Олександр Тедесу – 50	368

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Ірина МАТЯШ (головний редактор),
 Ольга ГІНЗБУРГ, Володимир ЛОЗИЦЬКИЙ,
 Наталія МАКОВСЬКА, Ольга МУЗИЧУК, Костянтин НОВОХАТСЬКИЙ,
 Георгій ПАПАКІН, Руслан ПИРИГ, Юлія ПРИЛЕПШЕВА,
 Світлана СЕЛЬЧЕНКОВА, Леонід СКРИПКА, Валерій СМОЛІЙ,
 Павло СОХАНЬ, Ніна ТОПШКО, Олександр УДОД

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державний комітет архівів України
 Інститут історії України Національної академії наук України
 Інститут української археографії та джерелознавства
 ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України
 Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій та не несе відповідальності за достовірність наведених ними даних.

“Архіви України” on-line: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/>
http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Au/index.html

© Державний комітет архівів України, 2010
 © Інститут історії України НАН України, 2010
 © Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2010
 © Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 2010

CONTENT

Event

- Prylepisheva Y. A.* General Conference of Euro-Asian Regional Branch
of International Council of Archives and Advisory Board of heads of State
Archival Services of CIS countries 5

Articles and notices

- Matyash I. B.* Main Archival Concepts 22
Papakin A. G. Ukrainica's Documents at the National Archives of the Republic
of Belarus 59
Tomazov V. V. Mavrohordato Kind (Lacan branch) in Odessa: historical-genealogical
investigation 72
Kazimirova I. O., Yemelyanova T. O. From the experience in digitization of
cinedocuments in The Central State CinePhotoPhono Archives of Ukraine
after H. Pshenychnyi 87

From the history of archives and archival collections

- Petryshak B. I.* To the history of Public Notary in Lviv XVI century: procedure of
appointment and oath 93

The Archives by famous contemporaries eyes

- Olha Bogomolets'* 105
Evhen Stankovych 106
Mykhailo Zakharevych 107
Pavlo Kryvonos 108

Sources reviews and documentary essays

- Mykola Petrovs'kyi:* "Private, confidential". Prepared by *Ostryanko A. M.* 110
Klymovych N. M. Serhiy Efremov in cinephotoophonodocuments of The Central
State CinePhotoPhono Archives of Ukraine after H. Pshenychnyi 117
Myahkyi I. M. The relationships between Ukraine and France during 1917–1920's
in the documents of The Central State Arcives of Government of Ukraine 125

Unique document

- The Constitution of Pylyp Orlyk: original and its history. Prepared by *Vovk. O. B.* ... 145
The Declaration of State Sovereignty of Ukraine. Prepared by *Makovs'ka N. V.* 167

Archive affairs abroad

- Bilousova L. G.* The National Archives of Nepal 180
Melnyk R.I. The providing of access and using of archival documents in Poland:
legal aspects 202
Nadols'ka V. V. The archival legislation of Republic of Belarus and Ukraine:
comparative analysis 215
Artamonova S. S. "Otechestvennye Arhivy" ("The Native Archives"):
analitical review (2006–2009) 224

Personalities

- Voitsekhovs'ka I. N., Patyk V. V.* Historian-archivist Vyacheslav Strels'kyi
(to the 100-th birthday) 240
Delegan M. V. Nicolaus Radvani – the founder and archive researcher
of Pidkarpats'ka Rus (to the 145 birthday) 258

<i>Oseredchuk O. A.</i> Ludvik Finkel’ – the founder and first director of Lviv University Archives	288
---	-----

Information and notices

<i>Kuhay V. Y.</i> Addition of Skoropads’ki archival fund	306
<i>Lisovs’ka E. I.</i> International Conference “Cadastral maps of Central Europe”	318
<i>Kutashi O. Y.</i> The signing of a cooperation agreement between the State Archives of Zakarpats’ka oblast of Ukraine and Subolch-Szatmár-Bereh Archives of Hungary	320
<i>Klid G.</i> Exhibition of material culture items of ukrainians in Edmonton (2008)	324
<i>Kudelko S. M.</i> The publication about autographs of famous personalities	330
<i>Mashkin O. M.</i> The new research of history of russian culture of Crimea	332
<i>Beresin S. E.</i> The book about Afghan and Chornobyl test	340
<i>Zhmundulyak D. D.</i> New textbook “Ukraine in international organizations”	344

To help young scholars

<i>Odynoka L. P., Artamonova S.S., Maistrenko A. A., Romanovs’kyi R. V.</i> Rules of bibliographic descriptions for the literature lists of dissertation investigations	349
---	-----

Anniversaries

<i>Koval O. M.</i> Anniversary of Serhiy Kuleshov	362
<i>Bondar V. O.</i> Olexandr Tadeev is 50	368

Ю. А. ПРИЛЕПШЕВА*

**ЗАГАЛЬНА КОНФЕРЕНЦІЯ ЄВРО-АЗІЙСЬКОГО
РЕГІОНАЛЬНОГО ВІДДІЛЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ РАДИ
АРХІВІВ ТА КОНСУЛЬТАТИВНА РАДА КЕРІВНИКІВ
ДЕРЖАВНИХ АРХІВНИХ СЛУЖБ ДЕРЖАВ-УЧАСНИЦЬ СНД**

20–23 травня 2010 р. у м. Одесі відбулася 11-та Загальна конференція Євро-Азійського регіонального відділення (ЄВРАЗІКА) Міжнародної ради архівів (МРА), Консультативна рада керівників державних архівних служб держав-учасниць СНД (Консультативна рада) та міжнародні наукові конференції: “Спільна архівна спадщина та національні архівні фонди”, “Електронний документообіг та електронні архіви”, організована Державним комітетом архівів України та Державним архівом Одеської області за підтримки Одеської обласної державної адміністрації.

У цьогорічній щорічній 11-й Загальній конференції ЄВРАЗІКИ, Консультативній раді та міжнародних конференціях взяли участь представник Виконкому СНД О. М. Аскольський, керівники державних архівних служб та відповідальні працівники державних архівних установ Азербайджану, Вірменії, Білорусі, Грузії, Казахстану, Латвії, Росії, Узбекистану, України. Загальна кількість учасників – 40 осіб.

На відкритті Консультативної ради з вітальним словом до учасників міжнародних заходів звернулися заступник голови – керівник апарату Одеської обласної державної адміністрації М. В. Пундик, Голова Державного комітету архівів України О. П. Гінзбург, директор Національного архіву Вірменії А. С. Вірабян (Голова ЄВРАЗІКИ та Консультативної ради), представник Виконкому СНД О. М. Аскольський.

На засіданні Консультативної ради виступили з повідомленнями про розвиток архівної справи в їх державах керівники державних архівних служб.

Вперше за останні п’ять років участь у роботі Консультативної ради взяли представники державної архівної служби Азербайджанської Республіки. А. А. Пашаєв, начальник Національного архівного управління

* *Прилепішева Юлія Анатоліївна* – кандидат історичних наук, начальник управління інформації та міжнародного співробітництва Державного комітету архівів України.

Відкриття Консультативної ради керівників державних архівних служб держав-учасниць СНД та 11-ї Загальної конференції Євро-Азійського регіонального відділення Міжнародної ради архівів, 21 травня 2010 року, м. Одеса

республіки, констатував, що за роки незалежності Азербайджану прийнято низку законодавчих та нормативних актів, що визначили стратегічні напрями розвитку архівної галузі та сприяли проведенню заходів, спрямованих на забезпечення збереження Національного архівного фонду Азербайджанської Республіки. Це, зокрема, Закон “Про Національну архівну справу” (1999 р.), Указ Президента Азербайджанської Республіки “Про удосконалення архівної справи в Азербайджанській Республіці” (2002 р.), Програма з оснащення установ архівної служби матеріально-технічним обладнанням, забезпечення архівів необхідними приміщеннями, проведення ремонтних та відновлюваних робіт у них, покращення соціального стану працівників архівів (2004 р.).

Заступник директора Національного архіву Вірменії С. С. Мірзоян у своїй доповіді акцентувала увагу на співпраці вірменських архівістів із засобами масової інформації та проведенні документальних виставок. Результатом інформаційної роботи вірменських архівістів стало підвищення уваги ЗМІ до діяльності архівів та складу і змісту архівних фондів. Нині, за свідченням директора Національного архіву Вірменії А. С. Вірабяна, практично кожен день на національному телебаченні згадуються архіви.

Найактуальнішим питанням керівництво Національного архіву Вірменії також вважає підвищення кваліфікації архівних кадрів, організа-

Начальник Національного архівного управління республіки Азербайджан
А. А. Пашаєв, директор Державного архіву звукозапису
Г. А. Мадатов (зліва направо)

цію та проведення атестації співробітників. З цією метою Національним архівом розроблено програму спеціальних науково-практичних занять для молодих спеціалістів. Цікавим є те, що за результатами атестації молодь має можливість реального просування по службі.

Директор Департаменту з архівів та діловодства Міністерства юстиції Республіки Білорусь В. І. Адамушко відзначив, що у центрі уваги білоруських архівістів перебуває робота із забезпечення схоронності архівних фондів, зміцнення матеріально-технічної та ресурсної бази архівів.

Не зважаючи на кризу, Департаменту вдалося ввести в експлуатацію в 2009 році приміщення Зонального державного архіву в м. Молодечно, в рамках Державної інвестиційної програми продовжено реконструкцію приміщень НІАБ у м. Гродно, здійснено реконструкцію приміщення Держархіву Брестської області, проведено капітальний ремонт приміщення ЗДА в м. Борисові та архівосховища Вітебської області, модернізовано фасад приміщення БДАКФФД за рахунок проведеного ремонту розширено площі для здійснення реставрації в приміщенні ЦЛМРД.

Електронний Державний фондний каталог Департаменту нараховує 57.594 електронні картки фондів (90 % від загальної кількості, що потребує введення).

Делегація білоруських архівістів (зліва направо): В. І. Адамушко,
А. С. Рибаків, В. Д. Селеменєв

Голова Комітету інформації та архівів Міністерства зв'язку та інформації Казахстану Б. Т. Берсебаєв зупинився на реалізації казахськими архівістами Програми розвитку архівної справи та систем документації Республіки Казахстан на 2007–2009 рр., відповідно до вимог якої найбільша увага приділялася удосконаленню нормативно-правової та методичної бази архівної справи, документування та управління документацією, функціонування державних архівних установ.

4 червня 2009 р. підписано Закон Республіки Казахстан “Про внесення змін та доповнень до окремих законодавчих актів з питань документаційного забезпечення”. З метою реалізації положень цього Закону 27 квітня 2009 року затверджено Перелік типових документів, що утворюються в діяльності організацій в форматі електронного документа, з зазначенням термінів зберігання, 25 вересня 2009 р. – Типові правила документування та управління документацією в державних та недержавних організаціях та Перелік типових документів, що утворюються в діяльності державних та недержавних організацій, з зазначенням термінів зберігання. Таким чином казахським архівістам вдалося на загальнодержавному рівні запровадити єдині вимоги до створення та організації роботи з документами, термінів збереження документів, що відповідає рекомендаціям міжнародного стандарту ІСО 15489 “Інформація та документація. Управління документацією”.

Казахська та грузинська делегації (зліва направо): Голова Комітету інформації та архівів Міністерства зв'язку та інформації Казахстану Б. Т. Берсебаєв та начальник управління архівів та документації цього Комітету Є. К. Жусупов, заступник директора Національного архіву Грузії Г. С. Чежія та координатор з електронних архівів Національного архіву Грузії Г. Т. Зурмухташвілі

Комітет інформації та архівів Міністерства зв'язку та інформації Казахстану також затвердив Стандарти державних послуг з видачі архівних довідок та апостилювання архівних довідок та копій архівних документів, що видаються державними архівами республіки. Комітетом завершено розробку Єдиних правил комплектування, зберігання, обліку та використання документів Національного архівного фонду та Довідників Єдиної системи електронного документообігу державних органів.

Казахські архівісти, визнаючи необхідність урегулювання питань переміщення архівних документів через державні кордони, взяли участь в розробці Положення про порядок ввезення на митну територію держав – учасниць митного союзу та вивозу з митної території держав – учасниць митного союзу культурних цінностей, документів національних архівних фондів та оригіналів архівних документів, а також Єдиного переліку товарів, до яких застосовується заборона або обмеження на ввезення та вивезення державами – учасницями митного союзу в рамках Євразійського економічного товариства, до якого внесено архівні документи.

На засіданні Міжвідомчої комісії з питань удосконалення адміністративного законодавства підтримано пропозицію Комітету щодо внесення до Кодексу Республіки Казахстан “Про адміністративні правопорушення” норм, що передбачають адміністративну відповідальність фізичних та юридичних осіб за порушення національного архівного законодавства, котрими закріплюється механізм адміністративного впливу та передбачаються конкретні санкції, що застосовуються до правопорушників.

Оснащення державних архівів сучасною технікою дозволило казахським архівістам активізувати роботу з перенесення архівних документів на нові носії. Так, у Національному архіві запроваджено Систему електронних архівів державних органів (СЕА ДО). Після передачі до кінця 2010 р. СЕА ДО на баланс архіву планується його копіювання та передавання державними архівам республіки.

Заступник керівника Федерального архівного агентства (Російська Федерація) В. П. Тарасов зупинився на питаннях фінансування архівної галузі в 2009–2010 рр., проінформувавши присутніх про прийняття Закону, що регулює питання фінансування та діяльності автономних і некомерційних організацій. Некомерційні організації (в системі Росархіву – це журнал “Отечественные архивы”), фінансуватимуться за кошторисом відповідно до положення (статуту). Новий Закон передбачає повернення частини коштів, отриманих за платні послуги на матеріально-технічні потреби цих організацій.

З 2011 р. федеральні державні архіви буде віднесено до казенних установ, і Росархів нині спільно з Мінфіном вирішує питання їх подальшого фінансування, основою якого має стати конкурсний відбір серед бюджетних організацій, кожна з них має довести необхідність виконання поставлених перед нею державних завдань. У разі проходження конкурсу ці організації отримують субсидії з державного бюджету для своєї діяльності. З метою врегулювання цього питання Росархівом розроблюється відповідна нормативна база діяльності федеральних державних архівів у рамках нового законодавства.

Як і в попередні роки, російські архівісти приділяють значну увагу матеріально-технічному забезпеченню федеральних архівів. Включення до Федеральної цільової програми “Культура Росії” (2006–2011) архівних проектів дало можливість розпочати роботи з будівництва трьох об’єктів: нового приміщення РДАНТД, філіалу РДА в Подольському районі Московської області, нового лабораторного корпусу Центра збереження страхового фонду.

В інформаційній діяльності російських архівів головна увага за звітний період приділялася святкуванню 65-ї річниці Перемоги в Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. Російські архівісти взяли участь у роботі міжнародної конференції в Москві, реалізували значний за обсягом електронний проект на базі документів РДАНТД “Закаленные

Відкриття Консультативної ради керівників державних архівних служб держав-учасниць СНД. Зліва направо: заступник голови-керівник апарату Одеської облдержадміністрації М. В. Пундик, Голова Державного комітету архівів України О. П. Гінзбург, директор Національного архіву Вірменії, Голова Євро-Азійського регіонального відділення МРА та Консультативної ради А. С. Вірабян

Великой Отечественной...”, який дав можливість презентувати на веб-сайті “Архіви Росії” понад 1000 документів та експонатів технічних засобів, розроблених у довоєнні роки та під час війни, котрі використовувалися під час бойових дій на фронті (танк Т-134, “Катюша” та ін.), розповісти мовою документів про “Радянське суспільство” та війну. На веб-сайті “Архіви Росії” розміщено також он-лайнний проект “Перемога 1941–1945”.

Важливим є рішення керівництва Російської Федерації щодо створення окремого Архіву документів Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр., до якого мають увійти документи ЦАМО РФ та частина документів РДВА. 2016 р. закінчується термін відомчого зберігання документів цього періоду в ЦАМО, і перед Росархівом поставлено питання щодо прийняття цих документів на державне зберігання федеральними державними архівами. Для Архіву документів Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. планується побудувати нове приміщення, а сам архів має стати найбільшим інформаційним центром зі збереження документальної інформації цього періоду. Реалізація проекту має бути завершена до 70-ти річчя Перемоги.

Важливим є залучення Росархіву до роботи з запровадження між-відомчого електронного документообігу, що сприяло підвищенню ролі архівістів у суспільстві.

Приєм учасників міжнародних заходів керівництвом
Одеської обласної державної адміністрації.
21 травня 2010 р., м. Одеса, будинок прийомів Одеської мерії

У Російській Федерації створено портал “Державні послуги”, на якому розміщено інформацію ряду федеральних регламентів, що дало можливість громадянам отримувати послуги від архівістів через мережу Інтернет.

Генеральний директор Агентства “Узархів” при Кабінеті Міністрів Республіки Узбекистан А. Х. Абдуллаєв стисло поінформував присутніх про стан розвитку архівної справи в республіці. 2009 р. узбецькими архівістами розпочато надання інтерактивних державних послуг та запроваджено на веб-сайті “Узархіву” електронну пошту довіри, на постійній основі здійснюються регулярні перевірки організацій, моніторинги щодо дотримання ними законодавства в сфері архівної справи. Проведено атестування усіх керівників архівів, у тому числі інспекторів на компетентність та відповідність займаним посадам. Ведеться будівництво нових архівних приміщень в Самарканді, Кашкуадар’ї, Навої, здійснено капітальний ремонт трьох центральних державних архівів, підготовлено для розгляду Урядом пропозиції щодо будівництва 12 нових архівів.

Голова Державного комітету архівів України О. П. Гінзбург інформувала учасників Консультативної ради про стан науково-дослідної та методичної роботи в українських архівах, забезпечення їх кваліфікованими кадрами, роботу з комплектування й забезпечення збереженос-

Голова Державного комітету архівів України О. П. Гінзбург та начальник Національного архівного управління Республіки Азербайджан А. А. Пашаєв після підписання Меморандуму про співробітництво між Державним комітетом архівів України та Національним архівним управлінням Республіки Азербайджан

ті документів, використання ретроспективної архівної інформації та міжнародну діяльність українських архівістів. У своїй доповіді Голова Державного комітету значну увагу приділила питанням забезпечення державних архівів новими площами архівосховищ, відновленню робіт з реконструкції комплексу споруд центральних архівів та будівництва нових приміщень центральних державних архівів у м. Києві.

Найбільш важливим у 2010 р. стало збереження архівних кадрів, постійно існувала загроза їх скорочення на 20 %. Аналіз кадрового забезпечення українських архівів свідчить про старіння кадрів, необхідність підготовки нових кваліфікованих кадрів.

Державний комітет планує вийти на Уряд з пропозицією створення вертикалі управління державними архівами, що дозволить підпорядкувати Держкомархіву не тільки центральні державні архіви, а й державні архіви областей. Це сприятиме цільовому фінансуванню їхньої діяльності, забезпечить безперерйне фінансування галузі.

Цікавими були повідомлення керівників державних архівних служб Грузії та Латвії, які виступили як спостерігачі.

Заступник директора Національного архіву Грузії Г. С. Чежия інформував, що нині архівна система Грузії складається з Національного архіву, якому підпорядковані Центральний архів, Центральний архів у

Кутаїсі, Центральний архів сучасної історії, Центральний історичний архів, Центральний аудіовізуальний архів, 59 місцевих архівів (територіальні організації). При Національному архіві діє Лабораторія мікрофільмування та реставрації документів та Науково-інформаційна бібліотека.

Національний архів входить до системи Міністерства юстиції Грузії. Водночас грузинські архівісти не є державними службовцями і їх діяльність не фінансується з державного бюджету. Національний архів фінансується за рахунок платних послуг. Так, за 2009 р. грузинські архівісти заробили один млн. доларів США, середня заробітна плата архівіста становить 300/400 доларів США.

Закон про Національний архівний фонд Грузії прийнято 2004 р. Відповідно до останніх змін, внесених до цього Закону, що стосуються електронних архівів, установи та організації Грузії мають здавати на збереження до архівів текстові та електронні варіанти документів, котрі утворилися за час їхньої діяльності.

Національним архівом Грузії розроблено та запроваджено електронне дистанційне обслуговування населення. Зазначену систему цього року було презентовано на VIII Європейській конференції з електронного архівування в Женеві (Швейцарія).

Генеральний директор державних архівів Латвії В. Е. Шталс зупинився на кадрових проблемах архівної галузі республіки. У зв'язку з фінансовою кризою за останні два роки штат латвійських державних архівів був скорочений на 30 %. Зменшилось також фінансування латвійських державних архівів із державного бюджету, у зв'язку з чим архівісти мали збільшити планові показники на платні послуги. У середньому, щоб забезпечити рівень заробітної плати 2008 р., архівіст мав кожен день заробляти приблизно 15 доларів США (7,5 лат).

Новими формами платних послуг стало проведення державними архівами підвищення кваліфікації для представників приватних фірм, збільшення обсягу прийому документів на депозитне зберігання від приватних установ та організацій.

Не зважаючи на скорочення штатів, державними архівами прийнято на зберігання 600 тис. справ від ліквідованих установ та організацій, 140 баз даних в електронному вигляді.

Нині в Латвії існує два електронних архівосховища. Ведеться поступова дигіталізація церковних метричних книг з подальшим розміщенням їх даних на веб-сайті Генеральної дирекції.

У квітні 2010 р. Сеймом прийнято новий Закон "Про архіви", який має набути чинності з січня 2011 р. Цей Закон передбачає ліквідацію Генеральної дирекції та створення Національного архіву Латвії, а також закріплює за Національним архівом право сертифікації приватних архівів, що зберігають документи з особового складу. Законом визна-

Генеральний директор державних архівів Латвії В. Е. Шталс

часться відповідальність Національного архіву за організацію та контроль за роботою з документами в міністерствах, відомствах, установах та організаціях.

Новий Закон також регулює питання електронних архівів. Через п'ять років з часу створення електронних документів міністерства, відомства, установи і організації мають передавати їх на державне зберігання до Національного архіву.

Відповідно до положень нового Закону архівісти мають право провести дигіталізацію (оцифрування) окремих видів документів на паперових носіях, копії яких мають бути автентичні оригіналам, при цьому оригінали документів знищуються. Це стосується таких видів документів, як статистичні відомості, бухгалтерські документи та т. п.

Нормативно-правові акти, розроблені до Закону, буде рекомендовано для використання у роботі приватних установ та організацій.

Підсумовуючи виголошене у доповідях, заступник керівника Федерального архівного агентства (Російська Федерація) В. П. Тарасов зазначив, що незважаючи на фінансову кризу архівні служби кожної з держав розвиваються у наступаючому напрямку. Більшість архівних служб зберегла традиції, закладені в радянській архівній справі і продовжує розвиватися на цих традиціях. У той же час, кожна держава знайшла своє місце в нових реаліях і архівна справа в них розвивається з урахуванням не тільки здобутого за радянським часів досвіду, а та-

Заступник керівника Федерального архівного агентства
В. П. Тарасов та начальник відділу міжнародних зв'язків Федерального архівного
агентства (Російська Федерація), секретар СВРАЗІКИ К. Г. Черненко
(справа наліво)

кож і світового. Постійно вдосконалюється нормативно-правова база, вносяться зміни до національних архівних законодавств, більшість з яких містять положення щодо електронного архівування та електронного документообігу і діловодства. За минулий рік усім архівним службам вдалося зберегти штат архівних установ. Значна увага приділяється задоволенню потреб суспільства, окремих громадян в отриманні ретроспективної архівної інформації, у тому числі для задоволення соціально-правових потреб, захисту їх законних прав та інтересів.

Спільною для всіх архівних служб є кадрова проблема. Поступово відбувається старіння кадрів, і це потребує заміни підготовленими на відповідному фаховому рівні працівниками. Архівними службами приділяється постійна увага підвищенню кваліфікації кадрів, їх атестації та підвищенню рівня роботи. Прикладом тут може слугувати робота, що проводиться Національним архівом Вірменії (підвищення кваліфікації), Агентством “Узархів” при Кабінеті Міністрів Республіки Узбекистан (дистанційне навчання).

Архівні служби окремих держав (Білорусь, Латвія) забезпечують контроль за діловодством та управлінням документацією в міністерствах, відомствах та організаціях, мають інспекції, на які покладено контролюючі функції в цій сфері.

Керівництво архівних служб значну увагу приділяє матеріально-технічній базі архівних установ. Програмний метод фінансування

більшості архівних служб дозволяє досягнути поставлених завдань та забезпечити нормальну діяльність архівів. Ведеться будівництво приміщень нових архівосховищ в Росії, Узбекистані. Все більше архівів використовують у своїй діяльності новітні технології.

Практично вдвічі збільшилися показники інформаційної діяльності архівних служб. В. П. Тарасов відзначив організацію та проведення всіма архівними службами спільних заходів, присвячених 65-й річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.

З інформацією про підвищення кваліфікації кадрів та діяльність Інформаційного центру з архівної справи держав-учасниць СНД виступив директор Всеросійського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи М. В. Ларін.

ВНДІДАС є базовою організацією з перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів держав СНД з архівознавства, документознавства та документального забезпечення управління. Функція з перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів держав СНД за цими напрямками здійснюється спеціальним підрозділом ВНДІДАС – Галузевим центром підвищення кваліфікації (ГЦПК). Найбільш поширеною формою навчання є організація та проведення міжнародних навчальних семінарів, тематика яких охоплює стандарти архівного описування, збереження архівних документів на сучасному етапі розвитку суспільства, комплектування та експертизу цінності архівних документів, науково-довідковий апарат, інші актуальні напрямки діяльності архівів. 2010 р. планується проведення такого семінару за темою “Проблеми управління електронними архівними документами”.

ГЦПК ВНДІДАС також проводить короткотермінові курси підвищення кваліфікації, заочні та заочно-очні річні курси підвищення кваліфікації та перепідготовки з такими напрямками: архівознавство та документальне забезпечення управління.

Діяльність ВНДІДАС як базової організації з перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів з архівознавства, документознавства та документального забезпечення управління держав-учасниць СНД була визнана позитивною на засіданні Економічної ради СНД. Водночас лишається не вирішеним питання фінансового забезпечення цього напряму діяльності ВНДІДАС.

ВНДІДАС також здійснює роботу з видання Інформаційного вісника з документознавства та архівної справи ЄВРАЗІКІ. Інформаційний вісник включає інформаційні матеріали з архівного законодавства відповідних держав, документи архівних служб, сигнальну інформацію про нові надходження, хроніку архівних новин, інформаційні повідомлення.

2009–2010 р. до інформаційного вісника увійшли матеріали архівів Вірменії, Білорусі, Казахстану, Росії, Туркменістану, Узбекистану, України.

Заступник директора Державного архіву Російської Федерації Л. О. Рогова та директор Всеросійського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи М. В. Ларін

М. В. Ларін запропонував у наступні роки обмежитися виданням Інформаційного вісника тільки в електронному вигляді.

Учасниками також було обговорено рішення Ради глав держав СНД від 9 жовтня 2009 р. “Про Загальне положення про органи галузевого співробітництва СНД”. Погоджено, що Положення про Консультативну раду керівників державних архівних служб держав-учасниць СНД не потребує внесення змін. Державному комітету архівів України, який згідно з цим Положенням має головувати на наступній Консультативній раді, доручено підготувати проект Регламенту Консультативної ради та організувати його обговорення та погодження з архівними службами держав-учасниць СНД до проведення її наступного засідання.

Наприкінці роботи Консультативної ради прийнято також рішення про необхідність підготувати Огляд архівної справи в державах СНД за 2001–2010 рр. Головним виконавцем визначено Всеросійський науково-дослідний інститут архівознавства та архівної справи, співвиконавцями – Білоруський науково-дослідний інститут документознавства та архівної справи та Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства.

11-та Загальна конференція ЄВРАЗІКИ було присвячено обговоренню звіту роботи відділення в 2008–2012 рр. та плану роботи на 2010–2012 рр. З інформацією виступив секретар ЄВРАЗІКИ, начальник

відділу міжнародних зв'язків Федерального архівного агентства (Російська Федерація) К. Г. Черненко. У цілому було визнано, що План роботи відділення виконується. Місцем проведення наступних Загальних конференцій ЄВРАЗІКИ визначено Білорусь (2011), Узбекистан (2012). Прийнято рішення про завершення до кінця 2010 р. створення Баз даних нормативно-правових актів у сфері архівної справи держав членів відділення. Темою міжнародної наукової конференції, що проходить у рамках 12-ї Загальної конференції ЄВРАЗІКИ, визначено “Архіви державної та приватної форми власності: досвід співпраці та взаємодії”. Головну доповідь доручено підготувати Всеросійському науково-дослідному інституту документознавства та архівної справи. До персонального складу Виконкому відділення обрано Генерального директора Агентства “Узархів” при Кабінеті Міністрів Республіки Узбекистан А. Х. Абдуллаєва, до членів відділення категорії “В” – Білоруський державний архів кінофотофонодокументів, до членів відділення категорії “Д” – Голову ЄВРАЗІКИ у 2000–2008 рр., колишнього керівника Федерального архівного агентства (Російська Федерація) В. П. Козлова.

Після закінчення офіційної частини засідання 11-ї Загальної конференції ЄВРАЗІКИ відбулися міжнародні наукові конференції: “Спільна архівна спадщина та національні архівні фонди”, “Електронний документообіг та електронні архіви” (22 травня), на яких заслухано доповіді:

першого заступника Голови Державного комітету архівів України І. Б. Матяш “Спільна архівна спадщина та національні архівні фонди”;
директора Департаменту з архівів та діловодства Міністерства юстиції Республіки Білорусь В. І. Адамушка “Спільна архівна спадщина та Національний архівний фонд Республіки Білорусь”,

заступника директора Національного архіву Вірменії С. С. Мірзоян “Документи з історії вірменського народу в сховищах держав СНД”,
доцента Історико-архівного інституту РДГУ Г. М. Ланського “Роль Історико-архівного інституту РДГУ в підготовці спеціалістів із збереження Архівного фонду Російської Федерації”;

генерального директора Агентства “Узархів” при Кабінеті Міністрів Республіки Узбекистан А. Х. Абдуллаєва “Актуальні питання впровадження технічних регламентів у справу забезпечення збереження та використання загальної архівної спадщини”;

заступника директора Національного архіву Вірменії Г. В. Закояна “Архівна спадщина: національне та загальнолюдське. Проблеми інтерпретації, використання та взаємодії”;

директора Білоруського науково-дослідного центру електронної документації В. Л. Носевича “Електронний документообіг та електронні архіви”;

Заступники директора Національного архіву Вірменії С. С. Мірюк та Г. В. Закоян (зліва направо)

директора Всеросійського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи М. В. Ларіна “Досвід впровадження електронного документообігу у федеральних органах виконавчої влади Російської Федерації”;

генерального директора державних архівів Латвії В. Е. Шталса “Експертиза цінності електронних документів та баз даних і процедури з прийняття на державне зберігання інформації постійного збереження”;

заступника директора Державного архіву Російської Федерації Л. О. Рогової “Досвід створення електронного архіву РВАН (Радянської військової адміністрації в Німеччині)”;

генерального директора Агентства “Узархів” при Кабінеті Міністрів Республіки Узбекистан А. Х. Абдуллаєва “Досвід архівних установ Республіки Узбекистан з впровадження системи електронного документообігу”;

заступника голови Державного комітету архівів України О. В. Музичук “Електронний документообіг та електронні архіви – досвід України”;

доцента Історико-архівного інституту РДГУ Г. М. Ланського “Професійна підготовка спеціалістів по роботі з електронними документами

та архівами: досвід Історико-архівного інституту РДГУ та Міжнародних архівних курсів”.

Учасниками міжнародних наукових конференцій прийнято рішення про підготовку та видання матеріалів цих конференцій, яке доручено виконати організатору міжнародних заходів – Державному комітету архівів України.

21 травня 2010 р. у рамках 11-ї Загальної конференції ЄВРАЗІКИ на виконання доручень Кабінету Міністрів України підписано Меморандум про співробітництво між Державним комітетом архівів України та Національним архівним управлінням Азербайджанської Республіки, Меморандум про співробітництво між Державним комітетом архівів України та Національним архівом Грузії, Угоду про співробітництво в сфері архівної справи між Державним комітетом архівів України та Міністерством зв'язку та інформації Республіки Казахстан.

Вищезазначені міжнародні міжвідомчі договори від української сторони підписано Головою Державного комітету Гінзбург О. П.

УДК 930.25:001.4

І. Б. МАТЯШ*

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ АРХІВОЗНАВСТВА

У статті досліджується виникнення та еволюція ключових понять архівознавства: “архів”, “архівний фонд”, “Національний архівний фонд”, “архівний документ”; полісемія цих термінів, а також їх трактування представниками різних наукових шкіл та наукових напрямів.

Ключові слова: дефініції термінів; архівознавчі терміносистеми; міжнародні словники архівної термінології.

Понятійний апарат архівної науки¹, матеріалізований в архівній термінології², досить розгалужений і достатньо динамічний: у процесі його розвитку застарілі поняття витісняються новими (в умовах термінологічної нестачі з появою нових понять відбувається термінотворення як засіб закріплення їх знакової форми паралельно з набуттям “статусу” термінів-архаїзмів тими, що вийшли з актуального репертуару термінології), окремі – з осучасненням завдань архівів, появою нових способів фіксації та передавання документної інформації, зберігання документів, наповнюють новим змістом; розширення міждисциплінарних зв’язків зумовлює термінологічні запозичення та адаптування їх в архівознавстві (засвоєння термінів з інших термінологій, т. зв. залучених термінів); поглиблення міжнародних зв’язків архівістів спричинює запозичення з іншомовних термінологій та корелювання дефініцій, що сприяє збагаченню архівознавчих терміносистем різних країн, уніфікації термінів та оптимізації міжнародної професійної комунікації. Зміни в науковій термінології відображають розвиток знань про об’єкт дослідження, фіксують поступ наукових пошуків. У цьому контексті показові еквівалентні терміни, що називають основні спеціальні поняття архівної науки, притаманні терміносистемам практично всіх країн. Йдеться, зокрема, про терміни: “архів”, “фонд”, “архівний документ”, “довідковий апарат”, які не лише “живуть” самі, а й зумовлюють утворення нових термінів і понять, як, наприклад, “бізнес-архів”, “усні архіви”, “технотронні архіви”, “архівний фонд”, “національний

* *Матяш Ірина Борисівна* – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, перший заступник Голови Державного комітету архівів України.

архівний фонд”, “спільна архівна спадщина”, “електронний архівний документ” тощо.

У зарубіжній та українській історіографії архівознавства достатньо уваги приділено (як у історичному, так і у практичному аспектах) одному з ключових понять архівознавства – “архів”. Етимологію терміну традиційно пов’язують з лат. “Archium” чи “Archivum” – спеціальне сховище актів/документів/рукописів в установі (за Іваном Андреєвським – “письмохранилище”³, за Віктором Романовським – “письмосхованка”⁴). Як зазначав польський учений Адольф Павінський у 1891 р., цей латинізм “затримався майже в усіх європейських мовах”⁵ (для порівняння: англ. Archives, фр. Archives, нім. Archiv, італ. Archivio, ісп. Archivo, польськ. Archivum). Більшість архівознавців вважає, що в свою чергу він походить від грецьк. “Αρχεῖον” (“Archeion”) в значенні “урядова палата, місце перебування влади, присутнє місце, ратуша”. Деякі дослідники виводять його і від слова грецького “Archaion”, тобто “старожитності, все старе, що збереглося” (німецький архівознавець Франц Леєр⁶, російський вчений Іван Андреєвський⁷, українець Віктор Романовський⁸ та ін.). Переконливою є версія щодо походження цього терміну від давньогрецького “arche” – початок, першооснова, ознака верховенства, межа⁹, яке стало основою для слів “archaios” (давній – тобто те, що належить до витоків, початків) та “archein” (бути першим, починати, очолювати; найвищий ступінь чогось). Вважають, що саме від основи другого слова утворилося давньогрецьке слово “Archeion”, а пізніше – латинське “Archium” (“Archivum”). Як похідне від “arche” воно вказувало на місце перебування влади, тобто на установи, що були місцем зібрання представників влади¹⁰. Оскільки сховища створювалися саме в таких місцях, то словом “архів” стали називати державні актосховища.

Переважно термін “архів” розглядають як полісемічний (багато-значний, термін-полісем), тобто такий, за знаковою стороною якого закріплено більше одного поняття¹¹, хоч кількість значень/понять, констатованих різними дослідниками та зафіксованих у архівних термінологічних словниках, варіюється. При цьому помітні й деякі відмінності дефініцій, зумовлені національними особливостями формування терміносистем.

Так, автор статті про архіви в енциклопедичному словнику Ф. А. Брокгауза і С. Я. Ефрона (1890) І. Ю. Андреєвський розрізняв два значення терміну “архів”: а) “хранилища бумаг, документов и дел”, “установление, устраивающееся для хранения письменных документов”¹²; б) “... название различных сборников и повременных изданий, имеющих целью собирать сведения о различных документах, а иногда и вообще о данных науки. ... “Архив историко-юридических сведений, относящихся до России”, узд. Калачовым, его же “Архив исторических и прак-

тических сведений, относящихся до России”, “Архив Белорусский” Григоровича, “Архив северный”, “Архив югозападной России”, “Русский Архив” и т. п.”¹³. При цьому він наголошував, що основним є перше значення. Друге, очевидно, було похідним і утвореним шляхом метонімічного переносу з основного значення як типовий приклад полісемії. На інші значення терміну “архів” І. Ю. Андрєєвський не вказував.

У французькій професійній лексиці термін “архів” часто використовується в множині як “архіви” (фр. Archives). На думку професора Національної школи хартій у Парижі та почесного доктора РДГУ в Москві Бруно Дельмаса, в такій формі він означає всі документи, папери, акти, отримані або створені фізичною або юридичною особою в процесі своєї діяльності, які можуть слугувати як юридичний доказ або як пам’ять. Оскільки ці документи стосуються життя такої особи, вони не існують відособлено і зазвичай не зберігаються окремо, лише з іншими аналогічними документами, об’єднаними за хронологічним принципом¹⁴. У підготовленому під керівництвом цього вченого архівному словнику (“Dictionnaire des archives”, 1991)¹⁵ термін “архіви” має три значення: а) сукупність документів незалежно від дати створення, форми і матеріального носія, створених або отриманих фізичною чи юридичною особою, або будь-якою службою, державним або приватним підприємством, в процесі їхньої діяльності; б) установа, відповідальна за контроль і збереженість поточних архівів, зберігання або контроль за збереженістю громадською або приватною організацією, що є результатом її діяльності, проміжних архівів, зберігання, упорядкування, класифікацію, описування та використання остаточних архівів; в) будинок або приміщення, де зберігаються архіви. Існує й подвійне тлумачення терміну: а) як фонд або фонди установи або особи; б) приміщення, де зберігаються ці фонди або групи фондів¹⁶. У французькому архівному законі (1979) детальна дефініція тлумачить перше значення як “сукупність документів, незалежно від дати, форми, матеріальної основи, створених або отриманих будь-якою фізичною або юридичною особою, а також будь-якою службою, або приватною установою у процесі їхньої діяльності”¹⁷. Аналогічне визначення можна знайти в працях відомих архівознавців (Ж. Фавьє, М. Кетан та ін.): “сукупність отриманих або створених фізичною чи юридичною особою, громадською або приватною організацією, що є результатом її діяльності, організована відповідно до неї і зберігається з урахуванням її можливого використання”¹⁸.

Польський словник архівних термінів (“Polski słownik atchiwalny”, 1974) містить чотири значення терміну “архів” (польськ. Archiwum): 1) установа адміністративного або наукового характеру, призначенням якої є формування, придбання, опрацювання, тривале зберігання і забезпечення доступності архівних документів, яка займається підготов-

кою до видання описів, виписів, витягів та копій документів, а також публікацією джерел та архівних посібників, проведенням досліджень у галузі архівістики; 2) підрозділ установи, створений з метою приймання, зберігання, упорядкування та забезпечення збереженості архівних документів цієї установи... 3) будинок чи приміщення архіву; 4) сукупність документів / архівне зібрання, яке виникло в діяльності уряду, установи, організації, особливо роду, родини або фізичної особи¹⁹.

У Міжнародному словнику архівної термінології (“Dictionary of Archival Terminology”, 1984) зафіксовано три подібні значення: 1) закінчені діловодствам документи, які зберігаються (після або без жодного відбору) відповідальними за їх створення, їх правонаступниками для власного використання або відповідними архівами з огляду на архівну цінність цих документів; 2) інституція (установа), відповідальна за збирання, зберігання та використання документів; 3) будівля або частина будівлі, у якій архіви зберігаються та є доступними для використання²⁰. Колізія щодо таких визначень полягає в тому, що перше значення у французькому і міжнародному варіанті та четверте в польському збігається зі значенням поняття “фонд” в першому випадку та “архівні матеріали” в другому.

Російський історик архівної справи Є. В. Старостін пропонує ще ширший спектр значень: а) спеціалізована установа, що забезпечує потреби суспільства у ретроспективній інформації через архівні документи, організує їх зберігання та використання; б) архівна установа чи структурний підрозділ установи, організації, підприємства, що здійснюють приймання і зберігання архівних документів в інтересах користувачів; в) інформаційна система: організаційно-упорядкована сукупність архівних фондів, колекцій, документів, створюваних і використовуваних інформаційних технологій, довідкового апарату, баз даних; г) сукупність опублікованих відомостей з тих чи ін. галузей знань (архів соціології, архів історії науки і техніки)²¹.

Проте серед архівознавців різних країн у різні часи була достатньо поширена й думка, що цьому терміну притаманна моносемія, зафіксована в його ключовому значенні, яка полягає в називанні місця/приміщення для зберігання документів та організації користування ним. Саме так формулювали свої погляди щодо цього поняття в різні часи В. М. Татищев²² (“место такое, где государственные письма нужные яко тайне, тако и явне хранятся”²³), автор одного з перших російських підручників з архівознавства А. П. Воронов (“особое учреждение для хранения письменных актов и, вообще бумаг, имеющих какое-либо историко-юридическое значение”)²⁴, автор першого українського підручника з архівознавства В. О. Романовський (“місце схованки документів офіційного походження, або, принаймні, ділового характеру, де ці документи зберігаються в певному порядку, з метою наукового

або практичного їх використання”²⁵), видатний український архівознавець В. І. Веретенников (“науково-організована установа, місце, той будинок, який пристосовано для збереження архівних матеріалів”)²⁶ та ін. Подібне визначення зафіксовано в “Словаре современной архивной терминологии социалистических стран” (1978): “учреждение (или структурная часть организации), осуществляющее прием, хранение документов и организующее их использование в политических, научных, народнохозяйственных, социальных, культурных и др. целях”²⁷. При цьому в передмові до словника вказано на інші значення терміну, що побутують серед науковців та в суспільстві: а) установа, що займається зберіганням, систематизацією і описуванням документів; б) комплекс документів установи або особи; в) назва спеціальних видань, де публікуються історичні документи; г) будівля, приміщення, де зберігаються архіви²⁸.

Натомість моносемія терміну “архів” у Великій Британії та Північній Америці пов’язана з іншим значенням. Так, один із патріархів англійської архівістики Хіларі Дженкінсон у своїй праці “Настанови для архівної адміністрації з включенням проблем архівів війни і створення архівів” (“A Manual of Archive Administration, including the problems of war-archives and archive-making”, 1922)²⁹ тлумачив архіви як сукупність документів (матеріалів) державної чи громадської установи, що перебувають на зберіганні у спеціально призначених для того осіб, і вважав їх “відомчою пам’яттю” для державних службовців. Навіть створена 1838 р. в Лондоні установа для зберігання архівних документів національного значення і масштабу – “The Public Record Office” – не містила слова “архів”. В американському архівознавстві архів також розумівся як сукупність завершених діловодством документів, що зберігаються з огляду на їхню постійну архівну цінність і означався словом “записи” (англ. records), що поширювалося й на поняття “сховище”. Особливість використання терміну “архів” в американському архівознавстві пов’язана з відсутністю стародавніх текстів у сховищах США – країни іммігрантів, без глибоких історичних традицій – та логічною заміною його терміном “records” як таким, що відображає записи історичних подій і фактів нової доби, існування нової цивілізації. Застосування форми множини – “записи”, як влучно зазначила російська дослідниця Д. М. Хубова, зумовлено специфікою “становлення історичного знання та історичної науки суспільства, що фіксує свою сучасність”³⁰.

Таким чином, на формування змісту поняття “архів” мали очевидний вплив історичні умови та національна специфіка окремих країн та регіонів. З часом у процесі створення міжнародних словників архівної термінології обговорювалося питання про необхідність однозначних дефініцій термінів. Однак не можна не визнати слушність висловленої наприкінці 1980-х років думки авторитетного російського філолога й

термінознавця Е. І. Хан-Піри про те, що “в пределах архивной терминологии этот термин в норме однозначен. А за пределами архивной терминологии? Тут он по-прежнему многозначен”³¹.

Історія розвитку поняття свідчить, що термін для його називання (його знакова форма) виник значно пізніше за саме поняття і в процесі суспільного та наукового обігу поступово набував нових значень. Як справедливо зазначав відомий французький учений Бруно Дельмас, “архіви є такими ж старими, як і рукописи, але вони не були організовані в той час, як у державах розвивалась агрокультура та торгівля, та відбувалося становлення адміністративних, економічних та соціальних правил. Це тільки означає необхідне, продовжуване та кодифіковане використання рукописів (Месопотамія, Єгипет, Греція, Стародавній Рим, Християнське або Мусульманське середньовіччя та інш.)... Від самого початку створення архівів існувала проблема зберігання доказів подій та речей”³².

Саме з цією метою (з огляду на їхнє юридичне значення як місць зберігання актів, що забезпечують права держави, громадських установ і приватних осіб) засновувалися перші сховища документів у країнах Сходу та Стародавній Греції, де їх іще не називали словом “архів”. Історики архівної справи вважають, що її витоки сягають стародавніх цивілізацій. “З незапам’ятних часів у всіх народів, що досягли вже певного ступіня розвитку, існували схованки стародавніх актів офіційного походження”, – зазначав В. О. Романовський³³. Не суперечить цьому твердженню й думка проф. Є. В. Старостіна про те, що “всесвітня історія архівів розпочалася ще до нашої ери й сягає періоду “піктографічної писемності”³⁴. На користь таких висновків свідчать знайдені в різні часи в різних країнах залишки пра-архівів. Так, у районі колишньої Месопотамії (грец.: Μεσολοταμία, земля між ріками, територія сучасного Іраку й Сирії між річками Тигр та Євфрат), де понад 5 тис. років тому існували такі міста-держави, як Ур, Урук, Лагаш, Шумер, Агад, Вавилон, Елам, учені виявили глиняні клинописні таблички з офіційними текстами і літературними творами, які зберігалися у спеціальних сховищах й “пережили” своїх утворювачів і власників на тисячоліття. До найвідоміших стародавніх сховищ документів належить шумерський храмовий архів у місті Лагаші доби III династії Ура, де в споруджених у різні часи трьох підземних сховищах зберігалися глиняні таблички з текстами господарського та релігійного характеру³⁵. Сенсаційними знахідками свого часу були й Тель(Ель)-Амарнський архів єгипетського фараона Ехнатона (Аменхотепа IV)³⁶ (виявлені під час розкопок 1885–1888 рр. на правому березі Нілу, в колишній Амарні (Тель/Ель-Амарні), на місці резиденції фараона, 358 документів, створених вавилонським клинописом на глиняних табличках, оснащених алебастровими етикетками для полегшення пошуку – дипломатичне листування фараонів

XVIII династії – Аменхотепа III та його сина Аменхотепа IV (середина II тис. до н.е.) з сірійськими і палестинськими князями та вавилонськими і митаннійськими царями, угода єгипетського фараона Рамзеса II з царем хеттів Хаттушилем III, укладена 1296 р. до н. е. в Палестині³⁷) та архів хетського царя Суппілуліуми в Каппадокії, де було виявлено на початку XX ст. під час розкопок палацового архіву міста Хаттушаш (столиці держави хетів)³⁸ поблизу турецького селища Богаз-Кьой, неподалік сучасної Анкари, 20 000 табличок (у тому числі й уривки епосу про Гільгамеша³⁹).

Давньогрецька цивілізація залишила згадки про зберігання важливих документів у храмах. Зокрема, збереглися докази існування такого сховища у святилищі Аполлона в Дельфах, де під наглядом жреців у скринях зберігалися вислови оракулів, викарбувані на табличках, обтягнутих шкірою⁴⁰. Сховища створювали і в урядових установах. Проте, що греки уважно ставилися до охорони офіційних актів і документів, згадував ще Цицерон у діалозі “Про закони”: “Зберігання записів законів у нас немає; тому закони у нас такі, яких бажають наші прислужники: ми запитуємо про них у наших діловодів, але офіційних записів, завірених у архівах, не маємо. Греки опікувалися цим більше: вони обирали “номофілаків” (зберігачів законів), і вони доглядали не лише записи (це робилося і в часи наших предків), але й стежили за вчинками людей, яких вони змушували виконувати закони”⁴¹. Серед найвідоміших давньогрецьких актосховищ – афінський Метроон, у храмі Великої Матері Богів Кібели (перша половина IV ст. до н.е.), де було зосереджено всі державні акти, зберігалися офіційні примірники творів великих трагіків Есхіла, Софокла та Еврипіда (останні – з ініціативи оратора Лікурга задля забезпечення від самовільних змін і псування з боку акторів), а також приватні документи, що мали особливе значення і суспільний інтерес⁴². Метроон відігравав роль центрального державного архіву Аттики, однак саме терміном “архів” греки ще не послуговувалися. Більше того, у творах ораторів (Демосфена, Лікурга, Есхіна та ін.) для означення будь-якого сховища для писемних матеріалів використовувалося саме слово “Метроон”⁴³. Відомий польський архівознавець Станіслав Пташицький зазначав, що саме “як ремінісценція того метроону”⁴⁴ постала назва “метрика” як активний компонент професійної термінології.

Виникнення терміну “архів” відносять до I ст. до н.е. Він став загальноживаним для позначення місця зберігання документів державного значення і функціонував паралельно з термінами “документосховище” (лат. “grammatophilakion”) (III ст. до н. е.) та “актосховище” (лат. “chartophilakion”) (часи Візантійської імперії⁴⁵).

У Стародавньому Римі документи офіційного походження також спершу зберігалися в храмах. Наприклад, архів вищої колегії жреців-

понтифіків зберігався в храмах Юпітера Капітолійського та Юнони, архів жреців-феціалів, що виконували важливі функції в процедурах, пов'язаних із міжнародними зносинами, а згодом складали і зберігали міжнародні угоди – у храмі богині вірності Фідес на Капітолії (згорів у 88 р. н. е)⁴⁶, поблизу храму Юпітера. У храмі Сатурна, неподалік приміщення Сенату, документи відкладалися у скарбниці разом із матеріальними цінностями, що й зумовило назву такого сховища – “Ерарій” (лат. *Aerarium*), тобто “скарбниця”. Ця назва в II ст. н.е. закріпилася за архівом при Сенаті й побутувала деякий час саме як аналог сучасного поняття про архів. Ерарій в розумінні римлян був установою, де зберігалися державні акти й інші офіційні документи, і яка надавала можливість вивчати, копіювати та публікувати документи. Сюди надходили документи Сенату (протоколи засідань, проекти законів із коментарями, записи рішень, затверджені декрети тощо), було перенесено з храму богині Фідес оригінали угод Риму з іноземними державами, а також передавали найважливіші документи інших установ та посадових осіб (цензорські списки, матеріали щодо виборів магістратів та вотування законів, звіти посадових осіб про управління сенатськими провінціями тощо)⁴⁷. Тим самим “ерарій” при Сенаті набув значення найважливішого архіву державної влади Римської республіки періоду її розквіту, став, за визначенням Г. В. Церетелі⁴⁸ “первым ядром всех последующих Архивов Рима”⁴⁹. Зі збільшенням складу документів архіву виникла необхідність в новому спеціально обладнаному приміщенні. Його було побудовано в 78 році до н. е., а “ерарій” змінив назву на “табулярій” (лат. *Tabularium*), тобто “приміщення для дощок (лат. *Tabula*), у тому числі й дощочок для письма”⁵⁰, яка точніше відображала функції та завдання установи й існувала до V ст. н. е. Крім державного “табулярія”, практично в усіх багатих будинках існували спеціальні кімнати поряд із атрієм⁵¹ для зберігання родинних архівів – табулінуми (лат. *Tabulinum*). Документи зазвичай зберігалися в спеціальних шафах, латинська назва яких (*scrinia*), послужила основою для походження ще одного терміну – “скриніум” (лат. *scrinium*), котрим давні римляни називали місце зберігання документів. Поспіль із названими в Давньому Римі побутували й терміни грецького походження: актосховище (лат. *chartophylacium*), документосховище (лат. *grammatophylacium*).

Цікаво, що в Єгипті греко-римського періоду цими термінами не послуговувалися. Для називання державного архіву як установи єгиптяни вживали термін “книгосховище” аж до 307 року н. е., а головним сховищем була Адріанова бібліотека в Александрії – сховище при храмі Адріана. Сюди передавали на зберігання найважливіші документи державного значення⁵². На практиці одна установа поєднувала функції бібліотеки і архіву. Подібні сховища відомі в Карнаку, Луксорі, Фівах.

Таким чином, термін “архів” на означення місця зберігання державних документів, закріпився в суспільному та науковому обігу не одразу

і прийшов на зміну термінам (Метроон, документосховище, актосховище, ерарій, табулярій, скриніум, книгосховище), які називали фактично одне й те саме поняття – спеціальне приміщення для зберігання документів державного значення з його відповідними функціями.

На теренах Європи слово “архів” поступово залучалося до суспільного обігу в XV–XVII ст., де для позначення місця зберігання старих документів використовували терміни: “скарбниця”, “скрипторій”, “картулярій”, “сховище хартій”, “скриня”, “шафа” тощо та називання зібрань документів. Із розвитком цивілізації, особливо на межі переходу від феодальної доби, коли архіви розглядалися як місце зберігання юридичних документів, до нового часу, термін “архів” набув широкого, узагальнюючого значення, котре включало поняття “архівні матеріали” в широкому сенсі архівних документів і поняття державних та інших великих публічних архівів як спеціальних наукових установ⁵³.

В Україні запровадження поняття архіву як державної установи для зберігання важливих документів пов’язане з Гетьманщиною XVII ст. та організацією першого козацького архіву з військовим генеральним писарем на чолі для зберігання документів, утворених у діяльності уряду генерального підскарбія, Генерального військового суду та інших центральних державних установ, а також дипломатичного листування та іноземних документів – завойованих турецьких привілеїв⁵⁴.

У Росії термін “архів” з’явився у першій половині XVIII ст., замінивши такі назви місць зберігання документів державного значення такі як “ларь”, “хранила”, “казна”, “бумажница” (рос.) та ін. Термін “ларь” у значенні приміщення в кам’яному соборі для зберігання офіційних документів містить “Псковская судная грамота”. Йдеться таке приміщення “з усіма ознаками офіційного архіву”⁵⁵ в соборі св. Трійці в Пскові – “Ларь Святыя Троицы”, де зберігалися міжнародні договори, угоди з князями, ухвали віча, а також приватні документи – боргові розписки, заповіти тощо. За доби Московського царства (XV–XVII ст.) найважливіші документи офіційного походження зберігали в царській скарбниці разом із іншими цінностями, звідси назва “казна”, аналогічна до давньоримського “ерарію”. Запровадження до широкого суспільного обігу терміну “архів” у російській історіографії пов’язують із виходом петровського “Генерального регламента или устава, по которому государственные коллегии, також и все оных принадлежащих к ним канцелярий и контор служители, не токмо во внешних и внутренних учреждениях, но и во отправлении своего чина, подданнейше поступать имеют” (1720, 28 лютого). У розділі XLIV “Об архивах” згаданого документу йдеться про те, що “книги, документы, дела, учиненные регистратуры, когда онде три года в канцелярии и в конторе лежали, потом в архив с распискою архивариусу отдаются”⁵⁶. При цьому слово “архів” лише згадано із зазначенням норми про створення двох архівів:

“один по всем делам всех коллегий, которые не касаются приходу и расходу, быть под надзиранием иностранных дел коллегии, а которые касаются приходу и расходу, тем быть под надзиранием ревизион-коллегии”⁵⁷. Відтак не можна не визнати справедливим зауваженням Т. І. Хорхордіної, що перша наукова дефініція терміну “архів” у значенні місця для зберігання документів належить В. М. Татищеву⁵⁸.

Не було еквівалентним сучасному поняття про архів аж до початку ХХ ст. і у Франції. В офіційній термінології побутував запозичений із поліційної лексики термін “депо” (сховище, фр. *depot*) як означення поняття “сховище для зберігання закритих, не призначених для публікації документів”⁵⁹. На практиці в архівах зосереджувалися лише папери для службового або секретного користування відомства, яке утворило ці документи, а все доступне і призначене для публіки зберігалось в бібліотеці.

З плином часу дефініція наповнювалася додатковими нюансами, в практичній діяльності формувалися нові значення.

Нові аспекти поняття “архів” викристалізувалися в процесі появи й розвитку досліджень т. зв. усної історії (англ. *Oral history*). Чи не найактивнішими в цьому напрямі були країни Північної Америки, для мешканців яких питання “Where are you from?” (“Звідки ти?”), належало до життєво важливих. Історія народів, що населили Канаду чи США, відтворена у спогадах та інтерв’ю їхніх репрезентантів, забезпечувала збереженість національної ідентичності, тяглість традиції, культури. Відтак записами усної історії займалися не лише науковці, але й студенти, громадські організації, приватні “історіописці”. Початок такого записування, як і запровадження до суспільного обігу поняття “усний архів”, сягає 1880 р., коли американець шведського походження Йонас Берген сконструював власний апарат для записування голосу й почав збирати спогади знайомих старожилів, створюючи власний “усний архів” і фіксуючи картину сучасного йому суспільства через призму індивідуальних вражень. Його колекція відома донині як одне з найстаріших зібрань записів інтерв’ю⁶⁰. Однак, з’явившись у США в останній чверті ХІХ ст., термін “усний архів” не мав однозначного тлумачення і “офіційного статусу” в архівознавчій термінології. Майже одночасно він почав своє побутування і у Франції⁶¹. Тут під усними архівами розуміли звукові архіви, що містять записи промов або бесід людей у їхній повсякденній діяльності⁶². На думку авторитетного французького архівознавця Бруно Дельмаса, термін “усні архіви” не відповідає офіційному визначенню архівів. Учений розглядає їх як документи, створені спеціально для дослідників⁶³. Слід зазначити, що інтерес до записування та осмислення “усної історії” виявився не лише в історичних дисциплінах, а й у методології науки, наукознавстві, антропології, соціології та інших дисциплінах. Він був детермінований не лише

принципово новими методами дослідження, а й непрогнозованістю результатів, невичерпними інформаційними можливостями, унікальним джерельним значенням польових матеріалів та їхньою меморіальною функцією.

Однозначної дефініції терміну “усний архів” досі не існує. До найвідоміших тлумачень належить розуміння його як тематичної колекції транскрибованих текстів (А. Невінс та ін.). Як зазначає Д. М. Хубова, “архивом может быть еще нефиксированная вербально, кинетически и ментально бытующая память. Буквально “устную” историю нации, общества, социума, индивидуума, можна назвати устным архивом особого типа”⁶⁴. Таким чином, зміст поняття “усний архів”, попри те, що цей термін давно закріпився в науковій свідомості, ще перебуває на стадії формування, а дефініція народжується в практичній діяльності та теоретичних дискусіях.

Із науковим і дисциплінарним оформленням економічної історії в самостійну галузь історії в Європі в першій чверті ХХ ст. з’явилися терміни “економічні архіви”, “бізнес-архіви”. Вважають, що їх увів до наукового обігу відомий англійський архівіст та архівознавець Хіларі Дженкінсон, а перші економічні архіви з’явилися в Німеччині (фірма Круппа, 1905). На необхідності розширити поняття архів у зв’язку з новими суспільними реаліями у 1930 р. наголошував генеральний інспектор бібліотек і архівів Франції Шарль Шмідт. Оскільки у державних архівах зберігались переважно документи, що репрезентували питання управління та політики, а з утворенням банків та різних фінансових товариств економічне життя значно розширилося, то, на його думку, держава має опікуватися збереженням великих підприємств, щоб запобігти втраті цінних джерел для вивчення еволюції суспільства, і створювати для цього економічні архіви⁶⁵. Таке значення (архіви підприємств) і збереглося за терміном “економічні архіви” в Європі. Російська дослідниця економічних архівів І. В. Карапетянц запропонувала своє визначення терміну: “сукупність архівних документів (а також структур, що організують їх збереження), що відображають різні аспекти фінансово-господарської, статистичної, виробничої, комерційної і науково-технічної діяльності установ, організацій і підприємств з різною формою власності”⁶⁶. Ця дефініція поєднує два ключові погляди на архіви (як сукупність документів та як установи), детермінована сучасними реаліями і враховує якнайширший спектр установ, у діяльності яких відкладаються документи економічного характеру. На початку 1980-х років у складі Міжнародної ради архівів було створено Міжнародний комітет із бізнес-архівів (1983), до компетенції якого серед інших питань належить порядок створення і збереження таких архівів.

У другій половині ХХ ст. розуміння значення державних архівів як галузі державного управління, засобу забезпечення всіх напрямів

взаємодії держави і суспільства поступово змінювалося на культурно-філософське бачення архівів як колективної пам'яті людства, світової культурної спадщини. Поетичне визначення місії архівів у цьому контексті належить колишньому національному архівісту Канади і президенту Міжнародної Ради Архівів Жан-П'єру Вало, який вважав нахненною метою архівістів – “створення живої пам'яті історії нашого сьогодення”. Спільний “Дім пам'яті”, за його словами, буде містити “ключі до колективної пам'яті” націй і народів і захищати їхні права. Тим самим громадяни світу можуть відкрити двері для особистого і суспільного добробуту, який базується на професійному збереженні минулого, усвідомленні своїх коренів, своєї приналежності та ідентичності⁶⁷. “Відбитком спадщини, що залишає сьогодення”, вважає архіви канадський архівіст Жан-П'єр Валлот⁶⁸. Розуміння архівних документів як культурної спадщини народу закріплено в міжнародному праві з охорони пам'яток культури, основними постулатами якого є принцип цінності національних культур і культурних пам'яток як складової всесвітньої культурної спадщини – загальнолюдського, наднаціонального і позачасового культурного скарбу – та право будь-якої національної спільноти на збереження своєї індивідуальності, сформованої в результаті історичного процесу⁶⁹.

З подібних позицій Т. І. Хорхордіною сформульовано одне з найновіших авторських визначень терміну “архів”: “самоценное явление, имманентно присущее процессу развития самоидентификации самосознания личности, общества и государства”⁷⁰. Російська вчена тлумачить поняття з онтологічної позиції як спробу людини передати свій досвід і знання наступним поколінням (зазвичай у письмово фіксованій формі) через єдине інформаційне поле, створене за специфічними законами, яким є архів.

Таким чином, у обсязі поняття “архів” від часу виникнення терміну до сучасного тлумачення з плином часу під впливом історичних подій і суспільної еволюції відбулася очевидна трансформація, однак збереглося його основне значення, закріплене в українському термінологічному словнику “Архівістика” (1998) у такій формі: “спеціалізована установа (структурний підрозділ), призначена для забезпечення потреб суспільства у ретроспективній документній інформації, що організує зберігання архівних документів та користування ними”⁷¹.

Поряд із цим поняттям до ключових понять архівознавства належить і поняття “фонд”. Його, як і “документ”, справедливо відносив до основних понять архівної науки професор Національної школи хартій у Парижі Робер-Анрі Еміль Ботье⁷². Поява цього поняття (значно пізніше за поняття “архів”) свідчила про поступ архівної науки і розвиток наукових підходів до практичної діяльності архівістів. Термін “фонд” (фр. Fond – основа) в значенні “сукупність документів однієї установи”

з'явився у професійній лексиці архівістів у Франції у другій половині XIX ст. Його “автором” вважають ерудита і палеолога⁷³, зберігача рукописів Національної бібліотеки в Парижі (з 1854 р.) Жозефа-Ноеля де Вайї (Наталіса де Вайї) (1805–1886). Закріплений згодом у нормативних документах термін “фонд” увійшов до архівознавчої термінології не лише Франції, але й інших країн. 24 квітня 1841 р. особливим циркуляром (“Інструкція щодо впорядкування та систематизації документів у департаментських архівах”) у французьких архівах було запроваджено поняття про фонд як класифікаційну одиницю та введено нову підставу класифікації архівних документів – принцип поваги до фонду (фр. *respect du fonds*). Згідно з концепцією Наталіса де Вайї, під фондом розуміли сукупність документів, що належать одній установі, одній корпорації, одній родині або одній особі, тобто історично сформовану групу справ. Відтак заборонялося його подрібнення та змішування з документами іншого походження, вимагалось під час класифікації об'єднувати документи цієї установи, корпорації, родини, особи. Тим самим висувалася вимога неподільності фонду⁷⁴ як перший крок у розвитку нових поглядів на класифікацію архівних документів (за фондами, фр. *par fonds*) та обґрунтування принципу поваги до фонду.

Подібна ситуація назріла майже одночасно і в німецькому архівознавстві. “Правила упорядкування” Пруського державного таємного архіву (“*Regulativ für die Ordnungsarbeiten im Geheimen Staatsarchiv*”, 1881) зафіксували вимогу розподіляти документи у відповідності до їх походження і заборону подрібнювати комплекс документів установи, порушувати внутрішню, історично укладену структуру цього комплексу. При цьому замість терміну “фонд” німецькі архівісти послуговувалися терміном “*der Bestand*” (з нім.: постійність, міцність; стан, склад; майно). Його формування вимагалось у повній відповідності до того порядку, в якому він утворився в реєстратурі⁷⁵.

Подальший розвиток поняття фонду знайшло в праці голландських архівістів Семуеля Мюллера, Йохана Фейта, Роберта Фруїна – “архівному бестселері”, перекладеному згодом практично на всі основні світові мови⁷⁶, – “Настанови для упорядкування та описування архівів” (“*Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven*”, 1898). “Голландські Інструкції мали значний вплив, оскільки вони були першими”, – зазначав канадський архівознавець Террі Кук⁷⁷. Настави репрезентували офіційне визначення поняття “фонд”, схвалене Асоціацією голландських архівістів, щорічною конференцією голландських архівістів та міністерством внутрішніх справ Голландії (1897). Воно означало сукупність письмових, креслярських і друкованих документів, офіційно отриманих або укладених установою або однією з її посадових осіб, оскільки ці документи призначені для зберігання в цій установі або в цієї посадової особи⁷⁸. Декларувалася теза про те, що

“архівний фонд є органічним цілим, розчленування якого неприпустиме”⁷⁹. При цьому акцентувалася увага на розумінні архівного фонду не лише як фонду офіційного походження, а й допускалося його утворення в діяльності особи.

Останнє не заперечував зберігач департаментського архіву Верхньої Луари, випускник Паризької школи хартій П'єр Фурн'є. У своїй праці “Практичні поради щодо упорядкування, описування архівів та видання писемних історичних документів” (“Conseils pratiques pour le classement et l'inventaire des archives et l'éditio des documents historiques écrits”, 1924) у визначенні архівного фонду він включив родинні архіви: “сукупність різних документів, які можуть якимось чином стосуватися прав та історії установ, родин чи окремих осіб, і зібрані установою, родиною чи особою для виконання службових або інших справ”⁸⁰. Французький архівіст наголошував на існуванні природних зв'язків документів фонду між собою та тими установами, до яких вони належать. Саме ці зв'язки, на його думку, відрізняють архівний фонд від колекції документів, зібраних зазвичай пізніше, різних за походженням та поєднаних між собою штучними зв'язками. Тим самим акцентувався принцип поваги до фонду під час класифікації документів.

Слід зазначити, що в деяких країнах (Велика Британія, Австралія, Канада та ін.) термін “фонд” у нормативній професійній лексиці витіснив термін “колекція”, який раніше використовувався для зібрань такого рівня. Таке “надання переваги французькому терміну”, зокрема в Канаді, як зазначав канадський науковець Кент М. Хейуорт, зумовлювалося необхідністю позбутися “термінологічного безладу”, котрий дозволяв існування різних термінів (“група документів”, “група рукописів”, “колекція” тощо) для одного поняття. Зміст поняття “колекція” відповідно звузився до називання зібраних фондів (штучних колекцій), а не створених колекціонером, хоч іноді архівісти його використовували в попередньому значенні⁸¹.

Сформульоване в працях європейських архівістів поняття фонду надалі раніше чи пізніше увійшло до архівної термінології інших країн. Як “частину архівного матеріялу, що становить собою архів якоїсь установи, складений тією установою не випадково, а на ділові його потреби з матеріялів певних установ”⁸² тлумачив поняття “архівний фонд” український архівознавець В. І. Веретенников, поширюючи його як на документи офіційного, так і особового походження (“родинні архіви теоретично, безумовно, являють собою щось близьке до архівних фондів”)⁸³. Наприкінці 1930-х років у тодішньому Радянському Союзі пофондову систематизацію документів закріпили “Правила визначення архівного фонду” (1939), а в 1950-х роках вона отримала назву фондування. Подальший розвиток поняття фонду знайшло в працях В. М. Автократова, який розглядав фонд як генетично цілісний комплекс до-

кументів, що відображає минуле через призму інформаційних зв'язків конкретного фондоутворювача, формування якого відбувається у відповідності з принципом провенієнції⁸⁴. Провенієнційний зв'язок документу і архіву/фондоутворювача він протиставляв пертиненційному принципу штучного формування колекцій. В. М. Автократов застерігав від вузького розуміння поняття “фонд” лише як облікової чи класифікаційної одиниці, наголошуючи на необхідності подолання розпорошеності документів спільного фондового походження з позицій принципу неподільності фонду⁸⁵. В контексті обгрунтованої ним теорії фондування вчений розглядав процес фондоутворення як природноісторичний, вважаючи, що характер і умови діяльності фондоутворювача визначають видовий склад і семантику документів та їхні внутріфондові зв'язки, виражені в історичній структурі фонду. “Словарь архивной терминологии социалистических стран” (1978), перший випуск якого опубліковано практично одночасно з працями В. М. Автократова, містить таку дефініцію терміну “архівний фонд”: “документальный фонд или его часть, принятые на государственное хранение, либо сформированная в архиве или традиционно находящаяся в нем обособленная совокупность документов, исторически или логически связанных между собой”⁸⁶.

“Інтелектуальними конструкціями” вважає фонди канадський архівознавець Террі Кук, визначаючи їх “концептуальними цілісностями, котрі відображають органічний процес, під час якого фондоутворювач створює або накопичує документи, що безпосередньо демонструють природну єдність, котра базується на спільності функцій та діяльності”⁸⁷.

В сучасному українському архівознавстві перше значення терміну “архівний фонд” фокусується на розумінні його як комплексу документів, історично або логічно пов'язаних між собою, що утворилися в результаті діяльності певної установи або особи. Установу або особу (сім'я, рід), у діяльності яких утворюється їх документальний фонд, називають фондоутворювачем. Два інші додаткові значення пов'язують з питаннями класифікації та обліку. Поняття “архівний фонд” розглядають як основний підрозділ класифікації архівних документів на рівні незалежного цілого, що має одного фондоутворювача та як основну одиницю обліку документів НАФ⁸⁸.

Походження терміну “фондоутворювач” теж має свою історію. Воно виникло в Росії на початку 1920-х років. Тоді як в архівній справі Європи побутував значно вужчий за значенням, але однопорядковий зі згаданим термін “ресстратура”, в Росії військовий історик і архівіст Георгій Соломонович Габаєв⁸⁹ “винайшов” термін, прийнятний для російської практики, що надалі закріпився в архівній термінології багатьох країн. Як випускник Петербурзького археологічного інституту

(1903), він свого часу слухав лекції А. П. Воронова і був добре обізнаний в питаннях групування архівних справ за фондами, неділимості архівного фонду тощо. Основні праці Г. С. Габаєва торкалися питань воєнної історіографії та воєнних музеїв, і в цьому зв'язку⁹⁰, він побіжно займався теоретичними питаннями архівознавства. Вивчення історії військової частини, на думку Г. С. Габаєва, корелювалося з генеалогічним поняттям роду. На нараді військових музеїв у серпні 1921 року в доповіді “Особенности работы над военно-архивными фондами” Г. С. Габаєв уперше використав термін “фондоутворювач”, розуміючи його як “... лицо или учреждение, группы их, жизнь и деятельность которых отложилась в данном фонде”⁹¹. За справедливим зауваженням В. М. Автократова, “сформулированное Габаевым понятие “фондообразователь” вышло за пределы военного архивоведения, получило всеобщее архивоведческое значение”⁹².

Цей термін було вжито для позначення поняття “архівний фонд” представниками ленінградської термінологічної школи 1920-х рр., як комплексів документів, що склалися в результаті діяльності установи чи особи-фондоутворювача або зібрані установою чи особою-фондоутворювачем із результатів діяльності інших установ або осіб⁹³. Під час термінологічної дискусії 1925 р. московські архівісти не оцінили його наукового значення⁹⁴, але термін з'являвся в наукових працях і нормативних документах (“Правила определения архивного фонда”, 1939), доки не отримав загального нормативного значення завдяки праці Л. І. Полянської “Правила определения архивного фонда” и применение их в центральных государственных архивах”⁹⁵.

У масштабі держави поняття архівного фонду трансформується в інше – Державний архівний фонд (нім. Staatlicher Archiv-fonds, болгарськ. Държавен архивен фонд, польськ. Państwowy zasób archiwalny, рос. Государственный архивный фонд та ін). Поза незначними відмінностями, сутність його значення полягає в розумінні його як сукупної архівної спадщини країни, маркерами якої є наукове, культурне і практичне значення для держави і народу та відповідальність держави за її збереженість. У колишньому Радянському Союзі Державний архівний фонд СРСР (сукупність документів, що мають політичне, наукове, економічне, соціальне і культурне значення, яке є державною власністю та підлягає централізованому обліку і державному зберіганню) мав складовими архівні фонди республік. У пострадянських країнах ці складові склали основу Архівного фонду (Республіка Вірменія, Російська Федерація) або Національного архівного фонду (Республіка Азербайджан, Республіка Білорусь, Грузія, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Латвія, Республіка Таджикистан, Республіка Туркменістан, Республіка Узбекистан, Україна) чи Національного документального фонду (Литва). Поняття Національного архівного фонду закріплено та-

кож у законодавстві Болгарії, Румунії та інших країн. Це поняття належить до ключових як у практичній діяльності архівістів, так і в архівознавчих поглядах у кожній державі. Тенденція до розуміння архівних документів як культурної спадщини в архівному законодавстві країн пострадянського простору виявилася у визначенні державного (національного) архівного фонду як загальнонародної спадщини. Так, Федеральний закон “Об архивном деле в Российской Федерации” (1993) визначає Архівний фонд Російської Федерації як історично утворену і постійно поповнювану сукупність архівних документів, що відображають матеріальне і духовне життя суспільства, які мають історичне, економічне, політичне і культурне значення, і є невід’ємною частиною історико-культурної спадщини народів Російської Федерації. Архівний фонд Вірменії (2004) – це історично утворена і постійно поповнювана сукупність архівних документів, що є невід’ємною складовою культурної спадщини та інформаційних ресурсів Республіки Вірменія. Національний архівний фонд Республіки Азербайджан, згідно з профільним законом (1999), становить собою сукупність документів незалежно від їх виду, місця створення і зберігання, форми власності, що відображають матеріальне і духовне життя народу і мають історичну, наукову, економічну, політичну, соціальну і культурну цінність та є невід’ємною частиною культурної спадщини азербайджанського народу. Національний архівний фонд Республіки Білорусь – це сукупність документів, які створені в Республіці Білорусь в процесі економічної, суспільно-політичної, соціально-культурної та іншої діяльності держави на різних етапах її розвитку і відображають матеріальне і духовне життя білоруського народу. Національний архівний фонд Республіки Казахстан є невід’ємною частиною історико-культурної спадщини народу Казахстану і охороняється державою як національне надбання Республіки Казахстан.

Такий підхід акцентує увагу на суспільному значенні сукупної архівної спадщини, а держава виступає не лише власником, але й гарантом її цілісності та збереженості. Відтак сукупний архівний фонд є не просто документальним масивом, створеним у діяльності офіційних установ і організацій, функціонування держави, а культурним явищем, відображенням життя суспільства в усіх його проявах. Суспільство, об’єднане територією проживання, спільною культурою та історією, упродовж усього часу свого існування формує власну культурну спадщину, документну частину (що в свою чергу є складовою всесвітньої культурної спадщини) якої зберігають архіви.

З прийняттям Закону “Про Національний архівний фонд і архівні установи” (1993) до наукового та суспільного обігу поняття Національний архівний фонд (НАФ) було запроваджено в Україні. Він становить собою сукупність архівних документів, які відображають історію ду-

ховного і матеріального життя українського народу та інших народів мають культурну цінність і є надбанням української нації. НАФ є глобальною складно структурованою інформаційною системою, складовою вітчизняної й світової культурної спадщини та інформаційних ресурсів суспільства, перебуває під охороною держави і призначений для задоволення інформаційних потреб суспільства і держави, реалізації прав та законних інтересів кожної людини⁹⁶.

В складі НАФ виокремлюється три основні групи документів: а) документальні комплекси, що утворилися в різні історичні періоди на теренах сучасної України у діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських і релігійних організацій, установ, підприємств усіх форм власності, окремих осіб, та зберігаються на території України; б) документи українського походження, що утворилися за межами України як результат діяльності української політичної та трудової еміграції, українських військових, культурно-освітніх і наукових установ, громадських об'єднань та окремих осіб і передані у власність України чи її громадян у порядку реституції, на підставі дарування або зберігаються за межами України і відповідно до міжнародних угод підлягають поверненню в Україну (в оригіналах або копіях); в) документи іноземного походження, що утворилися на теренах інших держав і з різних обставин опинились на території України та стали невід'ємною частиною національної історико-культурної спадщини.

Законодавство різних країн пострадянського простору неоднаково визначає правовий статус архівної спадщини, що перебуває за кордоном. Так, білоруське, казахське, українське, таджикське, туркменське та ін. архівне законодавство відносить до Національного архівного фонду документи, що зберігаються в архівах, музеях, бібліотеках інших країн, а також у приватних колекціях іноземних громадян і передбачає повернення таких документів відповідно до міжнародних угод. Натомість до складу Архівних фондів Російської Федерації, Вірменії, Національних архівних фондів Азербайджану, Латвії, Литви та ін. не вносять документи, що виникли на території нинішньої держави і з різних причин опинилися за її межами. Щодо таких документів позиція, зокрема російської архівної служби, полягає у їх виявленні та поверненні шляхом купівлі або взаємовигідного обміну.

Сутність явища національного архівного фонду подвійна: з одного боку він належить до ознак суверенності держави, з іншого – є своєрідним інформаційним зліпком суспільно-політичної і культурної життєдіяльності народу і народів багатонаціональної держави в її історичній ретроспективі, що на фізичному рівні виявляється через документи офіційного та особового походження. Відтак, заповнення лакун теж може здійснюватися як на інформаційному рівні – через забезпечення інтелектуального доступу до інформації відповідних документів

зарубіжних архівів, так і на фізичному – через повернення архівних документів чи їх копій.

Для означення групи документів НАФ України, що зберігаються за кордоном, у сучасному архівознавстві послуговуються терміном “архівна україніка”, що поширюється на документи з історії та культури українців і України, які зберігаються за її межами⁹⁷. Це поняття запроваджено/повернуто до наукового та суспільного обігу на початку 1990-х років в умовах започаткування процесів, пов’язаних із виявленням і вивченням джерел до історії державотворення та формування національних традицій у різних країнах, передусім притаманних пострадянським державам (Російська Федерація, Республіка Білорусь, Республіка Вірменія та ін.) та колишнім країнам соціалістичного табору (Польща, Угорщина, Румунія, Чехія та ін.).

Вперше поняття “україніка” з’явилося в професійній бібліотечній лексиці під час створення 1918 р. у Києві Всенародної бібліотеки України (далі – ВБУ). Термін формувався за аналогією до назв зібрань книг, виданих до XIX ст. у Росії (в тому числі слов’янських), – “rossica” у Імператорській публічній бібліотеці в Санкт-Петербурзі, чи вивезених із Речі Посполитої книжкових і рукописних колекцій “polonica” у Паризькій бібліотеці. У складі ВБУ планувалося створити відділ “Ucrainica” (зі статусом головного) для зосередження в ньому видань різними мовами про історію України та українського народу, його матеріальну і духовну культуру, народне мистецтво, мову та відповідних бібліографічних покажчиків. Водночас завдання рукописного відділу (збирання рукописів, епістолярію, портретів видатних діячів, котрі мешкали й діяли на українській території) засвідчували поширення поняття “україніка” на всю сукупність джерел (друкованих, рукописних, образотворчих), у яких акумулювалася інформація про національно-державний розвиток України та духовне життя українського народу. В сфері архівної справи поняття “україніка” впродовж кінця 1910–1920-х рр. використовувалося в процесі формування інформаційного масиву другого (відомостей про документи українського походження переважно в російських архівосховищах) та першого (копіювання документів) рівнів. Зокрема, про такі документи йшлося під час обговорення долі українських культурних цінностей (в тому числі архівів), що зберігалися в російських музеях, архівах, бібліотеках, у контексті розподілу державного майна і державних боргів під час мирних переговорів з Росією, які відбувалися в травні – жовтні 1918 р. у Києві. Силами архівної комісії на чолі з Олександром Грушевським було складено списки документів українського походження і рекомендовано черговість їх повернення. Проте для означення евристичної і наукової роботи в галузі архівної справи термін “україніка” не застосовувався. Повна ідеологізація архівної

справи та бібліотечної справи 1930-х років на тривалий час викреслили саме поняття з наукового обігу.

На тлі “латентної стадії” функціонування поняття “україніка” в УСРР – УРСР за радянської доби зарубіжні науковці послуговувалися ним для означення досліджень з історії та культури України. Зокрема, в Канаді побутовали терміни “україніка” (праці з історії України та українського народу, його культури та етнографії) та “канадська україніка” (праці з української тематики, створені канадськими українцями), синонімічні терміну “українознавство”.

Відродження поняття з певним переосмисленням його значення в Україні припало на кінець 1980-х – початок 1990-х рр. Актуалізації терміну “україніка” з якісно новим змістом сприяли відродження діяльності Археографічної комісії АН УРСР і проведена нею Всеукраїнська нарада “Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку” (Київ, грудень 1988), а також обговорення питання про загальну концепцію Україніки під час Першого Конгресу Міжнародної асоціації україністів (Київ, вересень 1990), де було висловлено думки щодо поширення змісту поняття “Україніка” на всю бібліотечну, архівну та музейну документну спадщину України. Спроби створення комплексу довідників про українські документи, що зберігаються в зарубіжних архівосховищах, здійснювалися відкритим на базі Археографічної комісії Інститутом української археографії (нині – Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України) у співпраці з Інститутом рукопису ЦНБ АН УРСР (нині – НБУВ) та Головним архівним управлінням при Кабінеті Міністрів України (нині – Державний комітет архівів України). Програму виявлення, обліку, описування архівних документів та рукописних книг, створення національного банку інформації щодо документальних джерел з історії України було обговорено на спеціальній Міжвідомчій розширеній нараді (Київ, жовтень 1991). В процесі підготовки програми “робочий” термін “писемна україніка”, первісно запропонований для означення матеріалів, що безпосередньо (або непрямо) стосуються усіх сторін життя населення України (а також видатних українських діячів) в минулому (або виникли і побутовали на її території), зафіксовані різними системами письма на різних носіях, а також документів з української тематики, що виникли і побутовали поза її межами, було замінено терміном “архівна україніка”. Останній точніше відображав зміст поняття порівняно з терміном “писемна україніка”, який, на думку колективу розробників програми, мав відмежувати все, що не є архівними документами в класичному розумінні, від друкованих видань. У ході дискусії під час наради запропоноване визначення було доповнено терміном “рукописна Україніка” з огляду на специфіку такого документного масиву як рукописні книги, відмінні методики їх описування порівня-

но з архівними документами та традиції комплектування рукописних відділів бібліотек. Відтак термін “архівна та рукописна Україніка” мав репрезентувати поняття про синтетичний комплекс документів, інформація яких повноцінно відтворює історичний і культурний розвиток України та духовне життя українського народу.

Актуалізоване в українській історичній науці поняття “архівна україніка” щодо змісту практично збігалось з майже одночасно запровадженими до наукового та суспільного обігу поняттями “зарубіжна архівної росіки”, “архівної білорусіки”, “богеміки”, “полоніки”, “гунгаріки”, “романіки” та ін.

Ця тенденція засвідчує, що кожному національному архівному фонду іманентно притаманне прагнення до повноти, незалежно від того, які політичні чи економічні завдання актуальні для нації і держави на конкретний час. Питання повноти архівної спадщини кожного народу і кожної нації по суті є питанням повноти всесвітньої культурної спадщини.

Погляди на сутність і значення національного архівного фонду тісно пов’язані з проблемою теоретичного і практичного розмежування архівних фондів, які раніше належали до фондів мегадержав та реституції архівних документів, що фокусується в понятті спільної архівної спадщини.

Проблеми правоприйняття щодо державних архівів і користування спільною архівною спадщиною актуалізувалися в кінці 1970-х рр., коли на політичну арену світу вийшли як суверенні держави колишні колонії великих європейських держав. Зважаючи на масовий характер деколонізації і проблеми, пов’язані з утвердженням суверенітету новостворених держав, XVIII сесія Генеральної конференції ЮНЕСКО (1974) ініціювала вивчення можливостей і правових підстав для урегулювання архівних спорів шляхом укладання угод про обмін документами, створеними на території інших країн або пов’язаними з їхньою історією. Секретаріат ЮНЕСКО за результатами попередніх консультацій з експертами визначив основні аспекти проблеми й звернувся до МРА з проханням про проведення дослідження. Проект цього дослідження Секретаріат ЮНЕСКО подав як робочий документ XVII Конференції круглого столу архівів (Кальярі, 1977). Висновки та рекомендації, прийняті під час Конференції в Кальярі, склали основу доповіді Генерального директора ЮНЕСКО на її XX сесії (1978) у Парижі, в котрій наголошувалося, що в разі утворення держав, народи яких тривалий час перебували під іноземним правлінням і значна частина документів, що торкаються їхньої історії, була створена за межами їхніх національних територій, поряд із проблемою права власності на ці документи постає проблема доступу до них. У випадках, коли архівні фонди складають частину національної спадщини двох і більше держав, і не можуть

бути розділені без порушення їхньої юридичної, адміністративної та історичної цілісності, для вирішення проблеми було запропоновано застосовувати концепцію спільної архівної спадщини. Її суть полягала в тому, що спірна група архівних документів фізично має зберігатися в одній із зацікавлених країн як частина національної архівної спадщини, а держави, що поділяють таку спільну архівну спадщину, отримують рівні з власником права на її використання та управління нею. Архівісти Ш. Кечкеметі та Е. ван Лаар уклали посібник “Угоди і конвенції: моделі двосторонніх та багатосторонніх угод і конвенцій про передавання архівів” (1981), у якому виклали ідею концепції. Таким чином, міжнародне архівне співтовариство і Генеральна конференція ЮНЕСКО дали чіткі і обґрунтовані рекомендації щодо можливостей урегулювання архівних спорів між державами. Ідея “спільної архівної спадщини” складає правове і наукове підґрунтя міжнародних архівних проектів “Пам’ять Польщі”, “Спільна архівна спадщина країн і народів Центральної і Східної Європи” (2001–2004), якими передбачається виявлення і залучення до наукового обігу інформації про фонди, що є спільною архівною спадщиною країн регіону. Проблеми спільної архівної спадщини пострадянських країн розглядалися на Загальних конференціях ЄВРАЗІКИ (2008, 2010).

Таким чином, у процесі розвитку поняття про архівний фонд продукувалися нові взаємопов’язані терміни й поняття, викликані практичними потребами архівної галузі.

До ключових понять архівознавства належить і поняття “архівний документ”. Складовими терміну-словосполучення, що визначає це конкретне поняття⁹⁸ є два терміноелементи, перший з яких несе видову ознаку (“архівний”), а другий – родову (“документ”)⁹⁹. Термін “документ” побутує в науковій термінології романських, германських та слов’янських мов, які запозичили та адаптували латинське слово “documentum” (1) повчання, приклад, взірець; 2) свідоцтво, доказ; documento esse L бути доказом¹⁰⁰), в китайській мові він має аналог “веньцзянь”, в японській – “бунсьо”, в арабській – “васика”, івриті – “місмах”, хінді та урду – “даставез”¹⁰¹.

Слід зазначити, документ із різних позицій досліджують й інші дисципліни, зокрема документознавство, археографія, бібліотекознавство, бібліографія, дипломатика, джерелознавство, книгознавство, палеографія, текстологія та ін., причому в кожній існує кілька варіантів тлумачення цього терміну. Найширший з них (“матеріально зафіксований зміст людської думки”) дозволяє вважати документами експонати музеїв, скульптуру, архітектурні пам’ятки, тварин, описаних у каталогах і утримуваних у зоопарку тощо¹⁰². Ці погляди базуються на ідеях класиків бібліотечної науки: бельгійця Поля Отле¹⁰³ та французьки Сюзанни Бріє (Дюпуї)¹⁰⁴.

У своїй епохальній доповіді на 2-му Міжнародному конгресі адміністративних наук (Брюссель, 1923)¹⁰⁵ Поль Отле (1868 – 1944) назвав документами “все, що надається до реєстрації, передавання або зберігання згадок про якийсь предмет, або для того, щоб подати цей предмет у вигляді, придатному для дослідження”: книги, журнали, газети, листи і взагалі кореспонденцію, доповіді, нариси, карти, плани, статистичні матеріали, таблиці, фотографії, малюнки, написи на камінні, діаграми. В тому числі документами “в широкому значенні” (“об’єктивною документацією”) він вважав музейні експонати, предмети, моделі предметів “в натуральну величину або в зменшеному вигляді”¹⁰⁶, що становлять собою тривимірні об’єкти, одним із перших чітко виокремивши документи, створені з допомогою нових видів запису інформації: кінодокументи, фотодокументи¹⁰⁷. Праці П. Отле справили величезний вплив на розвиток поглядів на документ, зокрема в бібліотекознавстві, бібліографії, книгознавстві. Кілька десятиліть по тому Сюзанна Бріє (1894–1989), відома в професійних колах як Мадам Документація, “зробила наступний і досить сміливий крок в пізнанні сутності документа як суспільного явища”¹⁰⁸. У Маніфесті про природу документації (1951) вона запропонувала таке визначення терміну “документ”: “свідчення на користь якогось факту... будь-який знак або символ, збережений або записаний, і призначений для уявлення, відтворення, демонстрації фізичного або концептуального феномену”¹⁰⁹. Її приклад з антилопою як “документом” став чи не найпопулярнішою цитатою у бібліотечній науці та книгознавстві¹¹⁰. Надалі пошуки “універсального” визначення поняття “документ” не припинялися. Документом називали “будь-яке джерело в матеріальній формі, доступне для довідкових робіт, вивчення або як доказ” (Міжнародний інститут інтелектуального співробітництва, 1937), “сховищем висловленої думки” (Фриц Донкер Дюйвис, 1942)¹¹¹ та ін. Натомість відомий російський бібліотекознавець Ю. М. Столяров висловив думку про те, “чтобы разобраться с сущностью понятия документ, надо отрешиться от вековых попыток создать такое его определение, которое было бы одновременно и общим, и особенным, и частным, и единичным”¹¹², запропонувавши формулу: “Документ есть объект, позволяющий получить от него требуемую информацию”¹¹³, близьку за змістом до визначення документа, закріпленого в Міжнародному стандарті ISO 5127:2001 “Інформація та документація”: “записана інформація або матеріальний об’єкт, що може використовуватись як одиниця в документаційній діяльності”¹¹⁴, тобто в соціальному комунікаційно-інформаційному процесі.

Наявність різних поглядів на зміст поняття “документ” засвідчує незавершеність наукових пошуків навколо цього “стрижневого терміну” (за влучним висловом відомого російського вченого К. Б. Гельмана-Виноградова¹¹⁵) документознавства та архівознавства. На цю обставину

вказував і знаний російський документознавець професор М. В. Ларін, вважаючи, що «до настоящего времени в документоведении и архивоведении не выработано четкого, однозначного и обобщающего определения термина “документ”»¹¹⁶.

Утім, в архівознавстві все-таки склалося певною мірою усталене розуміння змісту цього поняття як “матеріального об’єкту з інформацією, закріпленою створеним людиною способом для її передавання в часі і просторі”¹¹⁷. Відомі й інші подібні визначення. Так, “Словарь современной архивной терминологии социалистических стран” (1982) містив дефініцію: “результат закрепления информации о предметах объективной действительности и о мыслительной деятельности человека посредством письма, графики, фотографии, звукозаписи или другим способом на любом носителе”¹¹⁸. Слушно зауваживши вразливість другої частини визначення, К. Б. Гельман-Виноградов пропонував подавати її в такій редакції: “посредством письма, графики, фотографии, звукозаписи или другим подобным способом на любом носителе”¹¹⁹, а на початку 1990-х років сформулював власну лаконічну дефініцію: “документ – материальный объект, содержащий запись семантической информации”¹²⁰. Словник архівної термінології, підготовлений МРА (1984), розрізняв поняття “документ” (“document”): “носії інформації та інформація, записана на ньому, що може використовуватися для засвідчення або повідомлення; виокремлена одиниця архіву, документального фонду або запису” і “запис” (“record”): “записана інформація, незалежно від форми або носія, отримувана або створювана агенцією, інститутом, організацією або особою на виконання їх статутних обов’язків або здійснення діяльності”¹²¹.

Одна з ключових функцій архівів – забезпечення збереженості документальної спадщини – передбачає розгляд інформації архівного документа в комплексі з матеріальною основою, організацію заходів щодо зберігання документів з метою підтримання фізико-хімічних характеристик їхніх носіїв та інформації, запобігання втратам документів.

Упродовж віків матеріальна основа документів була найрізноманітнішою. Найдавніші документи створювали на глиняних, воскових та дерев’яних табличках, полотні, слонових кістках, дереві, пальмовому листі, сріблі, золоті тощо. Воскові таблички становили собою покриті воском дощечки з загнутими краями. На них вишкрябували текст, а загнуті краї після закриття дощечок убезпечували від злипання. Дві зв’язані між собою таблички складали диптих, а кілька скріплених табличок – кодекс. Для зручності перенесення таких кодексів додавалася спеціальна ручка. Пізніше (V–III тис. до н. е.) матеріалом для письма став папірус, який виготовляли зі спеціально обробленого листя рослини тростинних, що тоді росло в дельті Нілу в Єгипті. Папірусні аркуші склеювали в сувої (волюміни), деякі з них мали довжину до 80 метрів.

Сувої накручували на циліндричні стрижні з прикріпленим ярликом, на який наносилася назва. З метою забезпечення від вологості сувої намазували олією і клали в шкіряний футляр. Пергамен (оброблена шкіра) увійшов до вжитку в IV ст. н. е., пергаменний кодекс був зручніший за кодекс воцаних табличок і мав вигляд зшитого з аркушів зошита. З часом почали застосовувати найпоширеніший відтоді матеріал – папір (уперше виготовлений у Китаї чиновником при імператорському дворі Цай Лунем на прізвисько Чонг в 105 році)¹²². Тривалий час поняття писемного документа поширювалося саме на документи з пергаменною та паперовою основою, писані європейськими мовами за допомогою чорнил. З появою нових засобів фіксації інформації з'явилися створені особливим способом документи з плівковими та іншими носіями: кінофотовідеодокументи.

Технічна революція зумовила появу документів принципово нового типу – “електронних документів” або “документів у електронній формі”. На думку М. В. Ларіна, який розглядає електронний документ як інформацію, певним чином зафіксована з можливістю її ідентифікації, немає необхідності створювати новий термін, оскільки характеристики електронного документа не виходять за межі загального визначення документа¹²³. В сучасних дослідженнях висловлюються й оцінки електронного документа як проміжного стану, тимчасової форми зберігання складових елементів документа в пам'яті комп'ютера. На заміну цього терміну пропонується термін “електронна форма документа”¹²⁴. Проблема визначення поняття “електронний документ” належить до пріоритетних у сучасних архівознавчих та документознавчих студіях, вона обговорюється на численних регіональних і міжнародних форумах архівістів, що зумовлено її актуальністю особливо в частині організації зберігання електронних документів, створення та функціонування електронних архівів, забезпечення збереженості інформації новітнього типу.

Електронним вважають документ, у якому інформація зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Електронні документи або сукупність електронних документів, створених фізичними або юридичними особами, є доказом дій або взаємодії та містить інформацію про зміст дій та взаємодії¹²⁵. З цим поняттям тісно пов'язано поняття “електронний (цифровий) підпис” як аналог особистого підпису посадової особи для засвідчення електронного документа, форма забезпечення юридичної сили і доказовості електронних документів та засіб захисту змісту і реквізитів документа від несанкціонованого доступу¹²⁶. Розробленням законів, спрямованих на надання юридичної сили електронним документам та можливість їх використання нарівні з документами з паперовою основою позначена у багатьох країнах (США, Італія, Німеччина, Австрія, Великобританія,

Ірландії, Фінляндії, Франції, Гонконг, Індія, Малайзія, Сингапур, Філіппіни, Японія, Республіка Білорусь, Республіка Таджикистан, Республіка Туркменистан, Російська Федерація, Україна та ін.).

Різновидами електронних документів вважають оцифровані електронні документи, “отримані в результаті конверсії паперових та електронних документів у цифрову форму”; електронні документи, які існують лише в цифровій формі – інформаційні продукти Інтернет, мультимедіа; електронні документи – продукти без паперових технологій (електронна пошта – пересилання повідомлень у вигляді файлів телекомунікаційними каналами)¹²⁷.

Слід зазначити, що вивчення властивостей матеріальної основи документу не належить до завдань архівознавства. Вони є об’єктом дослідження в папірології, філігранології, історії паперу та деяких інших спеціальних дисциплін, дані яких широко застосовуються в архівознавстві передусім під час розроблення засобів і заходів забезпечення збереженості архівних документів.

Важливими для архівної науки і практики якісними характеристиками поняття “документ” є іманентно притаманні йому оперативність та ретроспективність. Документи зберігають оперативні властивості впродовж різного часу залежно від мети, з якою вони були створені, й цінності для утворювача і водночас здатні набувати з втратою оперативного значення нових якостей історичного джерела, пам’ятки історії та культури¹²⁸, внаслідок чого змінюють місце зберігання на архіви за умови їхньої історичної, наукової або культурної цінності. Відтак дієвості набуває поняття “архівний документ”. Як справедливо зазначив Б. С. Ілізаров¹²⁹, для визначення цього поняття недостатньо вказати, що це документ, що зберігається в архіві¹³⁰. Вчений наголошував, що “как в научном, так и в обыденном языках документы называют архивными не только потому, что они находятся в государственном архиве, а потому еще, что это устаревшие, древние, архаичные документы, утратившие оперативное значение, но которые по каким-то причинам приобретают общественную ценность, в связи с чем и сохраняются в обществе”¹³¹.

Отже, архівним вважають документ (незалежно від його виду, виду матеріального носія інформації, місця і часу створення та форми власності на нього), що припинив виконувати свою основну соціальну функцію, заради якої був створений, але через свою історичну, наукову, культурну цінність, вагомість як джерела інформації зберігається в архіві або підлягає архівному зберіганню¹³².

Дискутивним у архівній науці є питання про момент набуття документом якості архівного документа. Вважають, що “життя” документа залежно від його ролі і цінності поділяється на стадії, на кожній з яких існує зв’язок між його зумовленою користю і цінністю, фор-

мами і місцем зберігання. Такий поділ ґрунтується на особливостях функціонування діловодних систем та принципах організації архівної справи в кожній країні. Як правило, виокремлюють три-чотири стадії: а) документ, що діє; б) документ, що втрачає дію; в) документ, що не діє. Чотири стадії побутування документу називає відомий російський учений В. П. Козлов. Першу стадію він пов'язує зі створенням документу як “авторської імпровізації”, яка може неодноразово модифікуватися та редагуватися; другу – з оперативним існуванням документу, коли він виконує управлінські, виконавчі, організаційні, комунікативні та інші функції; третю – з “життям” документу в архіві після втрати оперативних якостей як архівного документу (причому він може залишатися невідомим користувачам через різні причини, зокрема через обмежений режим доступу), четверту – з перетворенням архівного документа на публічний архівний документ завдяки його описанню та зняттю обмежень доступу¹³³. Цю стадію В. П. Козлов називає стадією історичного джерела, коли інформація, що її містить документ, потрапляє до наукового обігу. Всі ці питання лежать у площині поняття про життєвий цикл документа. На наявності зв'язку між “організацією архівів та живою документацією установи” наголошував бельгійський соціолог Поль Отле¹³⁴, виокремлюючи стадію поточних документів, стадію архівів закінчених справ, стадію архівосховищ. Близькі до поняття про життєвий цикл документа погляди вперше висловив італійський архівіст Е. Казанова (“Архівістика”, 1928), виокремивши “живі” (такі, що діють) і “мертві” (такі, що відійшли в історію) документи. До наукового обігу поняття життєвого циклу документа запроваджене 1940 року Ф. Бруксом (США). 1940-ті роки позначені розвитком теорії “життєвого циклу” документа, тобто аналізу всього процесу руху документа від його створення до передавання на архівне зберігання або знищення, який розглядається у взаємозв'язку і цілісності також у європейському архівознавстві. Розвинуте в працях аргентинського вченого М. Вазкуеса “Відбір документів” (1982), “Дослідження життєвого циклу документа” (1987), канадських архівістів К. Кутура та Ж.-І. Руссо “Життя документів: архіви і управління документами”, італійського архівознавця Е. Лодоліні “Принципи і проблеми архівознавства” (1984), японського вченого М. Сакуяма “Життєвий цикл документа” (1995) та ін., воно міцно закріпилося в архівній термінології різних країн. Теорія життєвого циклу документів тісно пов'язана з теорією трьох віків архіву, обґрунтованою в працях американського вченого Теодора Шеленберга¹³⁵ та французького архівіста та архівознавця Іва Перотена¹³⁶. Основне положення цієї теорії полягає в відповідальності архівістів за зберігання архівних документів як на стадії оперативного функціонування існування (поточні архіви), так і на стадії зберігання в архівах установ та архівних установах. З огляду на важливість “другого

віку” архівів теоретичний висновок полягає в необхідності існування проміжних архівосховищ задля збереження цілісності документів, які надалі зберігатимуться в архівах.

У цілому виникнення та еволюція ключових понять архівознавства свідчить про те, що формування архівної термінологічної системи розпочалося практично зі створенням перших архівів. Цей процес був детермінований передусім розвитком держави і суспільства (в кожній країні і в світовому масштабі), зміною їхніх потреб і пріоритетів, що в свою чергу впливало на завдання архівної науки і практики. На початок ХХІ століття склалася досить розгалужена термінологічна система архівістики, що є об’єктом спеціальної архівознавчої дисципліни – “архівознавче термінознавство”.

¹ Система понять, якими оперують у архівознавстві.

² Термін – лінгвістичний символ, що відповідає поняттю з певним значенням, яке залежить від місця цього поняття у відповідній системі понять. Див.: Ауэр Л. Стандартизация архивной терминологии // 12-й Международный конгресс архивистов. Профессия архивиста в эпоху информации. Первое параллельное заседание. Стандартизация методов и приемов архивного дела: орудие эпохи информации. – Монреаль, 1992. – С. 2.

³ Див.: [Андреевский И. Е.] Архивы // Энциклопедический словарь / под ред. И. Е. Андреевского. – СПб.: Семеновская Типо-Литография И. А. Ефрона, 1890. – Т. 2. – С. 255.

⁴ Романовський В. Нариси з архівознавства. Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах. – Х., 1927. – С. 7.

⁵ Див.: Ptaszycki S. Archiwum – Archeion. Rozważania etymologiczno-histeryczne // Archeion. – 1928. – Т. 3. – С. 1.

⁶ Löher F. Archivlehre: Grundzüge der Geschichte, Aufgaben und Einrichtung unserer Archive. – Paderborn, 1890. – S. 27.

⁷ [Андреевский И. Е.] Архивы. – С. 255.

⁸ Романовський В. Нариси з архівознавства ... – С. 8.

⁹ Див., наприклад: Ptaszycki S. Archiwum – Archeion ... – С. 1–11; Илизаров Б. С. Роль документальних пам’яток в общественном развитии (Теоретические вопросы использования архивных документов): учеб. пособие. – М.: МГИАИ, 1987. – С. 10; Древнегреческо-русский словарь / сост. И. Х. Дворецкий; под ред. С. И. Соболевского. – М., 1958. – Т. 1. – С. 243.

¹⁰ Церетели Г. Ф. Архивы классической древности (Греция и Рим) // История архивного дела классической древности, в Западной Европе и на мусульманском Востоке: лекции, читанные слушателям Архивных Курсов при Петроградском Археологическом Институте в 1918 году. – СПб., 1919. – С. 16.

¹¹ Хан-Пири Э. И. Архивоведческое терминоведение: учеб. пособие по курсу. – М., 1990. – С. 52.

¹² [Андреевский И. Е.] Архивы... – С. 255.

¹³ Див.: [Андреевский И. Е.] Архивы... – С. 255.

¹⁴ Delmas B. Bilan et perspectives de l’archivistique française au seuil du troisième millénaire // Archival science on the year 2000: Proceedings of the International Conference, Macerata, 3–8 September, 1990. – 1990. – P. 105.

¹⁵ Dictionnaire des archives: de l'archivage aux systèmes d'information: français-anglais-allemand / Ecole nationale des chartes; Association française de normalization. – Paris : AFNOR, 1991. – 251 p.

¹⁶ Cent premières notions pour la préparation d'un vocabulaire technique international d'archivistique // Travaux du stage technique international d'archives. – Paris, 1951–1952, 1952–1953. – P. 1, dact. 1.

¹⁷ Loi № 79-18 du 3 Janvier 1979. Loi sur les archives // Recueil des lois et règlements relatifs aux archives, 1958. – 1988. – Paris : AN, 1988. – Vol. 1. – P. 44.

¹⁸ Favier J. Les archives. – Paris : Les Presses Universitaires, 1958. – 128 p.

¹⁹ Polski słownik archiwalny / pod redakcją Wandy Maciejewskiej. – Warszawa, 1974. – S. 19–20.

²⁰ “1) Non current records preserved, with or without selection, by those responsible for their creation or by their successors in function for their own use or by an appropriate archives because of their archival value; 2) An institution responsible for the acquisition, preservation and communication of archives (1): also called archival agency (US), archive(s) service, record office. ... (3) A building or part of a building in which archives (1) are preserved and made available for consultation...” // Dictionary of Archival Terminology: English and French with Equivalents in Dutch, German, Italian, Russian and Spanish / edited by Peter Walne; compiled by Frank B. Evans, Francois-J. Himli and Peter Walne. – München ; New York; London ; Paris, 1984. – P. 25.

²¹ Старостін Є. Архів // Українська архівна енциклопедія. – К., 2008. – С. 45.

²² Татищев Василь Микитович [19 (29). 4. 1686, біля Пскова, – 15. 26. 1750, с. Болдіно], російський державний діяч, історик, географ. Закінчив у Москві Інженерну і артилерійську школу. Брав участь у Північній війні (1700–1721), виконував доручення царя Петра I. Управляв казенними заводами на Уралі (1720–1722, 1734–1737), заснував м. Єкатеринбург. Був губернатором Астрахані (1741–1745). Вперше в російській історіографії зробив спробу знайти закономірності у розвитку людського суспільства, обґрунтувати причини виникнення державної влади, розробив проект генерального межування Росії (1734), заклав основи організації державної топографічної зйомки. Автор “Истории Российской с самых древнейших времен” (Т. 1–4, 1768–1784; Т. 5, 1843), першого російського енциклопедичного словника “Лексикон российской исторической, географической, политической и гражданской” (1793, у 3-х ч.).

²³ Татищев В. Н. Лексикон российской исторической, географической, политической и гражданской // Татищев В. Н. Избранные произведения / под общ. ред. С. Н. Валка. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1979. – С. 168.

²⁴ Воронов А. П. Архивоведение. – СПб. : Тип. А. П. Лопухина, 1901. – С. 1.

²⁵ Романовський В. Нариси з архівознавства ... – С. 8.

²⁶ Веретенников В. Архівознавство. Лекція 1: Основні розуміння, як збудувати архівознавство. – Х. : Рад. школа, [1931]. – С. 4.

²⁷ Словарь современной архивной терминологии социалистических стран. – М., 1978. – Вып. 1. – С. 3.

²⁸ Словарь современной архивной терминологии социалистических стран... – С. III.

²⁹ *Jenkinson H.* A Manual of Archive Administration, including the problems of war-archives and archive-making. – London ; Edinburgh ; New York ; Toronto ; Melbourne and Bombay: Oxford at Clarendon Press, 1922. – 243, 7 p.

³⁰ *Хубова Д. Н.* К генезису понятия “устный архив” // Вестн. архивиста. – 1996. – № 4 (34). – С. 39.

³¹ Див.: *Хан-Пура Э. И.* Архивоведческое терминоведение. – С. 93. Автор апелює до термінологічного стандарту СРСР “Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения” ГОСТ 1647-83, запровадженим у дію постановою Державного комітету СРСР зі стандартів від 31 жовтня 1983 р., де архів визначено як “организация или структурное подразделение, осуществляющие прием и хранение документов с целью использования ретроспективной документной информации” (С. 5).

³² *Delmas B.* Archival Science facing the Information Society // Archival Science. – 2001. – Vol. 1, № 1. – P. 27.

³³ *Романовський В.* Нариси з архівознавства ... – С. 8.

³⁴ Див.: *Старостин Е. В.* Методология истории архивов: периодизация // Архивы России: методологические аспекты архивоведческого знания. – М., 2001. – С. 4.

³⁵ *Бржостовская Н. В.* Архивы и архивное дело в зарубежных странах (История и современная организация) : учеб. пособие. – М., 1971. – С. 10–11.

³⁶ Аменхотеп IV (Ехнатон) правив у 1419 – близько 1400 до н. е., син Аменхотепа III. Протистояв старій знаті та жрецам, що сповідували культ ліванського бога Амона-Ра та місцеві номові культу. Проголосив новий державний культ бога Атона. Прийняв ім'я Ехнатон (“корисний Атону”). При Аменхотепі IV Єгипет почав втрачати свою владу над Сирією і Палестиною.

³⁷ *Церетели Г. Ф.* Архивы классической древности ... – С. 32.

³⁸ *Бржостовская Н. В.* Архивы и архивное дело в зарубежных странах ... – С. 12.

³⁹ “Е́пос про Гільгамéша”, або епічна поема “Про того, що все бачив” (ša nagba imugi), – один із найдавніших літературних творів людства, створений у XXII ст. до н. е. в Стародавньому Шумері. В ньому оповідається про пошуки царем Урука героєм Гільгамешем чарівного засобу, його дружбу з дикою Людиною Енкіду, про їхні подвиги, про смерть Енкіду й пошуки Гільгамешем таємниці безсмертя й зустріч з першолюдиною Утнапишти. Під час подорожі Гільгамеш, так і не отримавши чарівного засобу, розуміє: вічно живе в пам'яті нащадків той, хто здійснює добрі справи. Існує версія, що Гільгамеш був реальним правителем, царював у місті Урук приблизно в 3000-2500 роках до н. е. Поема про Гільгамеша складається з 11 глиняних таблиць (інша версія – з 12-ти).

⁴⁰ *Церетели Г. В.* Архивы классической древности ... – С. 30.

⁴¹ *Цицерон.* О законах // Цицерон. Диалоги. О государстве. О законах / сост.: И. Н. Веселовский, В. О. Горенштейн, С. Л. Утченко. – М. : Наука, 1966. – С. 148.

⁴² *Curtius C.* Das Metroon in Athen als Staatsarchiv. – Berlin, 1868. – 24 s.

⁴³ *Церетели Г. В.* Архивы классической древности ... – С. 44.

⁴⁴ *Ptaszycki S.* Archiwum – Archeion ... – S. 8.

⁴⁵ Візантійська імперія (грецькою: Βασιλεία τῶν Ῥωμαίων, 395–1453) – середньовічна держава, східна частина Римської імперії. Час утворення Візантійської імперії належить до дискусивних питань. Її засновником вважають Константина I (306–337), Діоклетіана (284–305), який для полегшення управ-

ління величезною імперією, офіційно поділив її на східну і західну половини; Феодосія I (379–395) та ін. За імператора Траклія 620 року державною мовою офіційно стала грецька. Занепад імперії пов'язаний з розвитком Західної Європи (Італії, Венеціанської і Генуезької республік) та ісламських країн. Також це загострення протиріч між різними регіонами імперії і розкол її на Грецьке, Болгарське, Сербське та інше царства. Вважають, що імперія припинила існування з падінням Константинополя під ударами Османської імперії в 1453, хоча її залишки проіснувала ще декілька років, до падіння Містри в 1460 і Трапезундської імперії в 1461 р.

⁴⁶ *Маяковский И. Л.* Архивы и архивное дело в иностранных государствах. Вып. 1: Архивы и архивное дело в рабовладельческих государствах древности и в эпоху феодализма: пособие для студ. Москов. гос. историко-архив. ин-та. – М., 1959. – С. 44.

⁴⁷ Див.: *Бржостовская Н. В.* Архивы и архивное дело в зарубежных странах ... – С. 19–20.

⁴⁸ Церетелі Георгій Васильович [8 (21). 10. 1904, м. Тіанеті, – 9. 09. 1973, м. Тбілісі], радянський сходознавець, мовознавець-семітолог, акад. АН СРСР (1968) і АН Груз. РСР (1946). Після закінчення Тбіліського університету (1927), працював на посаді проф.(з 1943). Директор Інституту сходознавства АН Груз. РСР.(з 1960). Віце-президент АН Груз. РСР (з 1967). Основні праці в галузі арабського мовознавства і фольклору, картвельського мовознавства, історії близькосхідних письменностей, публікації пам'яток.

⁴⁹ *Церетели Г. В.* Архивы классической древности ... – С. 46.

⁵⁰ Див.: *Церетели Г. В.* Архивы классической древности ... – С. 50.

⁵¹ Атрій (лат. atrium) – середня частина давньоіталійського і давньоримського житла, що становить собою закритий внутрішній дворик, куди виходили решта приміщень. За доби пізньої республіки та імперії атрій належав до парадних помешкань римського будинку.

⁵² Нині в Олександрії, в Єгипті, де колись існувала легендарна Олександрійська бібліотека, заснована Птолемеєм II на початку III століття до н. е. і остаточно знищена в VII–VIII ст., 2002 року, було відкрито нову бібліотеку (“Александріна”) з найсучаснішим обладнанням. Тут зберігається веб-дзеркало Інтернет-архіву – неприбуткової організації, мета якої полягає в збереженні культурного надбання (США, Каліфорнія, Сан-Франциско). Інтернет-архів функціонує з 1996 року (засновник Брюстер Калі), є членом Американської асоціації бібліотек (з 2007) і визнаний штатом Каліфорнія як бібліотека. Він створює загальнодоступну електронну бібліотеку, архів мережевих і мультимедійних ресурсів, програмного забезпечення, аудіовізуальних документів. Частиною цієї роботи є “Wayback Machine” – колекція архівних копій веб-сторінок. Доступ до цих ресурсів безоплатний.

⁵³ Див.: *Бржостовская Н. В.* Методологические вопросы изучения архивного дела // Методологические вопросы документоведения и архивоведения: сб. докладов методологического семинара ВНИИДАД. – М., 1976. – Вып. 1. – С. 118.

⁵⁴ Див.: *Крип'якевич І.* До історії українського Державного Архіву в XVII в. // Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка. – Львів, 1924. – Т. 134/135. – С. 67–78.

⁵⁵ *Романовський В. О.* Нариси з архівознавства ... – С. 47.

⁵⁶ Генеральний регламент или устав, по которому государственные коллегии, також и все оных принадлежащих к ним канцелярий и контор служители,

не токмо во внешних и внутренних учреждениях, но и во отправлении своего чина, поступать имеют (28 февраля 1720) // Реформы Петра I : сб. документов / сост. В. И. Лебедев. – М. : Гос. соц.-эконом. издат., 1937. – С. 129.

⁵⁷ Генеральный регламент ... – С. 130.

⁵⁸ *Хорхордина Т. И.* Российская наука об архивах: История. Теория. Люди. – М. : Рос. гос. гуманит. ун-т, 2003. – С. 22.

⁵⁹ Див.: *Хубова Д. Н.* К генезису понятия “устный архив” // Вестн. архивиста. – 1996. – № 4 (34). – С. 36.

⁶⁰ У США діє Асоціація усної історії, діє понад 500 “усних архівів”, “архівів усної історії”, реалізуються різні автономні проекти усної історії, а в Канаді в 14 архівних установах зберігається, за нашими підрахунками, 29 таких збірок, у яких відклялися сотні інтерв'ю.

⁶¹ *Хубова Д. Н.* К генезису понятия “устный архив”. – С. 39.

⁶² Див.: *Кальсина Е. А.* Французское архивоведение: история, теория, методология (Конец XIX века – XX век) : дис. ... канд. ист. наук: 05.25.02. – М. : РГГУ, 2004. – С. 101.

⁶³ *Delmas B.* Les nouvelles archives: problèmes de définitions // Les nouvelles archives: formation et collecte. Actes du XXVIIIe Congrès national des archivistes français. – Paris, 1987. – P. 178–183.

⁶⁴ *Хубова Д. Н.* К генезису понятия “устный архив”. – С. 38.

⁶⁵ *Schmidt Ch.* L'organisation rationnelle des entreprises: Les archives privées et d'histoire. Introduction par L. Febvre // Annales d'Histoire Economique et Sociale. – Paris, 1930. – T. 2. – P. 64–66.

⁶⁶ *Карпетянц І.* Бізнес-архіви // Українська архівна енциклопедія. – К., 2008. – С. 185.

⁶⁷ *Cook T.* What is Past is Prologue: A History of Archival Ideas Since 1898, and the Future Paradigm Shift // *Archivaria*. – Spring 1997. – Vol. 43. – P. 18; Ідею вічного збереження такої спадщини поза простором і часом (“вічного архіву”) реалізовано у США ще 1939 р. Тоді у Нью-Йорку було закладено “снаряд часу” з документами, призначених для нащадків, які житимуть у 70-му віці. Див.: *Славгородский*, инж. “Снаряд времени” (Пример решения проблемы “вечного архива” в США) // *Архив. дело*. – 1940. – № 4 (56). – С. 89–91.

⁶⁸ *Taylor H. A.* The Collective Memory: Archives and Libraries As Heritage // *Archivaria*. – Winter 1982–1983. – Vol. 15. – P. 119.

⁶⁹ Ця ідея відображена зокрема в Гаазькій Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (1954, ратифікована 1957), у преамбулі якої констатовано, що “школа, яка завдається культурним цінностям кожного народу, є шкодою для культурної спадщини всього людства, оскільки кожний народ вносить свій вклад у світову культуру” (Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту // *Україна в міжнародно-правових відносинах*. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – Кн. 2: Правова охорона культурних цінностей. – С. 85).

⁷⁰ *Хорхордина Т. И.* Российская наука об архивах ... – С. 41.

⁷¹ *Архивистика: терминолог. словарь / авт.-упоряд.: К. Є. Новохатський, К. Т. Селіверстова*. – К., 1998. – С. 14.

⁷² Робер-Анрі Еміль Ботье (нар. 1922) – випускник і професор французької Національної школи хартиї, відповідальний секретар журналу “Архівум” (від 1951), відповідальний секретар Міжнародної конференції “круглого стола” архівів (1954–1970 з перервами), президент Французького комітету історичних наук (1980–1985), співробітник Міжнародної геральдичної академії (з 1990).

Bautier R.-H. Préparation d'un vocabulaire international d'archives // Travaux du stage technique international d'archives. – Paris, 1951–1952; 1952–1953. – 31 p. Див. також: *Старостин Е. В.* Французскому историку-архивисту Р.-А. Ботье – 75 лет // Отеч. архивы. – 1997. – № 6. – С. 112–113.

⁷³ Палеологія – історико-філологічна дисципліна, що вивчає пам'ятки стародавньої писемності.

⁷⁴ До 1841 р. у французьких архівах було прийнято перебудова внутрішньої структури фонду за предметними рубриками. Фонди об'єднувалися в тематичні серії.

⁷⁵ В німецькому архівознавстві принцип поваги до фонду розвивався як "реєстратурпринцип".

⁷⁶ Настанови перекладено німецькою (1905), італійською (1908), французькою (1910), болгарською (1912), українською (1924), російською (1925), англійською (1940), китайською (1959), португальською (1960), естонською (1998) та ін. мовами.

⁷⁷ *Cook T.* What is Past is Prologue ... – P. 21.

⁷⁸ *Водолажченко О.* "Підручник до класифікування та опису архівів" – Мюлер'а, Фейт'а та Фруен'а // Архів. справа. – 1925. – Кн. 1. – С. 24.

⁷⁹ *Голубцов И. А.* Архивисты Голландии о приведении в порядок и описании архивов // Архив. дело. – 1925. – Вып. 2. – С. 23.

⁸⁰ Див.: *Кальсина Е. А.* Французское архивоведение ... – С. 31.

⁸¹ *Hayworth Kent M.* The Voyage of RAD: From the Old World to the New // Archivaria. – 1993. – Vol. 35. – P. 56.

⁸² *Веретенников В.* Архивоведение ... – С. 10.

⁸³ Там само. – С. 13.

⁸⁴ *Автократов В. Н.* Теоретические проблемы отечественного архивоведения. – М., 2001. – С. 175–194.

⁸⁵ *Автократов В. Н.* Понятие происхождения в архивоведении // Археогр. ежегодник за 1978 год. – М., 1979. – С. 144.

⁸⁶ Словарь архивной терминологии социалистических стран ... – С. 7.

⁸⁷ *Cook T.* The Concept of Archival Fonds and the Post-Custodial Era: Theory, Problems and Solutions // Archivaria. – 1993. – Vol. 35. – P. 33.

⁸⁸ Архівістика: термінолог. словник. – С. 16.

⁸⁹ Габаєв Георгій Соломонович (1877–1956) – нащадок старовинного грузинського роду Габашвілі (Габаонелі). Закінчив Волод.-Київський кадетський корпус (1895), Миколаївське інженерне військове училище (1898), служив у саперних військах. Захоплювався військовою історією. 1903 р. закінчив Петербурзький археологічний інститут зі званням члена-співробітника. Належав до засновників імператорського Російського військово-історичного товариства, був членом його Ради і Комісії з розроблення питань військової історіографії, помічником редактора "Журнала Императорского русского военно-исторического общества" (з 1909 р.). Учасник Першої світової війни, начальник штабу піхотної дивізії, армійського корпусу. Полковник (1915). Працював у науково-видавничому відділі III секції ЄДАФ. У 1919 р. його обрали почесним членом Петроградського археологічного інституту. Репресований 1930 р. ("справа істориків"), засуджений до страти. Реабілітований. Помер у Ленінграді.

⁹⁰ Див.: *Автократов В. Н.* Жизнь и деятельность историка и архивиста Г. С. Габаева (1877–1956) // Сов. архивы. – 1990. – № 1. – С. 62–76 ; № 2. – С. 62–78.

⁹¹ *Автократов В. Н.* Жизнь и деятельность историка и архивиста Г. С. Габаева // Сов. архивы. – 1990. – № 2. – С. 63.

⁹² Там само. – С. 64.

⁹³ Див.: *Автократов В. Н.* Понятие “архивный фонд” в советском архивоведении 1920-х годов // Археогр. ежегодник за 1984 год. – М., 1986. – С. 48–50.

⁹⁴ Протоколы Первого съезда архивных деятелей РСФСР, 14–19 марта 1925 г. / Центр. архив РСФСР ; под ред. Н. Ф. Бельчикова, В. В. Максакова. – М. ; Л.: Изд-во Центрархива РСФСР, Гос. изд-во, 1926. – С. 248–264 ; *Автократов В. Н.* Понятие “архивный фонд” в советском архивоведении 1920-х годов... – С. 54–62.

⁹⁵ *Полянская Л.* “Правила определения архивного фонда” и применение их в центральных государственных архивах // Архив. дело. – 1940. – № 4. – С. 23–28.

⁹⁶ Про внесення змін до Закону України “Про Національний архівний фонд і архівні установи”: закон України від 13 грудня 2001 р. № 2888–III // Вісн. Держ. ком. архівів України. – 2002. – Вип. 1. – С. 7.

⁹⁷ На генеральному рівні архівну україніку складають три групи: “автентична Україніка” (група А, Б), “історична Україніка” (до 1991 р.: групи В, Г, Д, Е), “модерна Україніка” (після 1991 р., групи Б, В, Г, Д, Е).

З огляду на особливості формування обох цих комплексів в складі першої групи можна розглядати такі комплекси:

А) документи, утворені в Україні й вивезені емігрантами (переважно міжвоєнного і повоєнного періодів): а) українських урядів, міністерств та відомств УНР, УД, ЗУНР та ін.; б) дипломатичних установ УНР, УД, ЗУНР; в) українських військових підрозділів (легальних та нелегальних): УПА, Січові Стрільці та ін.; в) наукових установ, навчальних закладів та закладів культури; г) українських видавництв та редакцій газет і журналів; д) релігійних установ; е) рукописи наукових і літературних творів українських учених, митців, письменників, поетів; є) документи особового походження українських політичних, громадських та культурних діячів; ж) рукописи та рукописні книги, що потрапили за кордон у складі колекцій та книгозбірень українських емігрантів; з) архіви українських діячів, передані на постійне зберігання до державних і недержавних архівних установ відповідно до заповіту фондоутворювача; і) архіви українських діячів, що перебувають у приватній власності (отримання інформації за згодою фондоутримувача);

Б) документи, утворені в Україні й переміщені (у результаті централізації архівних фондів за радянського часу чи незаконним шляхом) за її межі: а) про українців у складі Червоної та Радянської Армії; б) особисті архіви та колекції неукраїнського походження документів, пов’язаних із історією України; в) кінофотофонодокументи; г) технологічна, картографічна, геодезична, наукова та інша спеціальна і супровідна документація;

В) документи, утворені українцями в еміграції (*це питання пов’язано з проблемою національної самоідентифікації утворювачів документів*): а) українських організацій (як світового, так і локального значення), створених у інших країнах; б) українських церков різних конфесій; в) наукових і навчальних установ, спрямованих на розвиток української науки і освіти за межами України; г) колекції відомих українських діячів, що мешкали в тій чи іншій країні;

Г) документи, утворені в країні локалізації української громади/українців, які містять інформацію про українців, український народ, Украї-

ну: а) державних установ цієї країни; б) державних установ інших країн; в) недержавних організацій та установ (політичні партії та рухи, громадські організації, наукові установи тощо); г) архіви церков, релігійних організацій; д) документи інших (окрім українських) етнічних груп і релігійних громад та їхніх відомих представників, що емігрували з території України;

Д) особові фонди неукраїнського походження, що містять відомості як про історичні події, що відбувались на території України, так і про українську спільноту в країні її локалізації: а) зарубіжних дипломатів, які перебували в Україні згідно з призначенням; б) міжнародних гуманітарних представництв; в) учасників визвольних змагань та збройних конфліктів на території України; г) діячів культури, науки, освіти, представників урядових або бізнесових кіл, які підтримували професійні контакти з українцями або навчалися в Україні;

Е) документи, утворені в Україні зарубіжними державними і недержавними установами та організаціями, які містять інформацію про Україну та українців: а) дипломатичні документи; б) зарубіжних бюро ЗМІ; в) військових, економічних, культурних, релігійних, наукових, освітянських, бізнесових представництв; г) рукописні і документальні колекції, зібрані іноземцями в Україні.

⁹⁸ Конкретними називають поняття, які відображають ознаки реальних і безпосередньо доступних нашим відчуттям предметів. Див. Хан-Пира Э. И. *Архивоведческое терминоведение* : учеб. пособие по спецкурсу. – М., 1990. – С. 5.

⁹⁹ Спільні ознаки предметів конкретного роду називають родовими ознаками, відмітні ознаки видів – видовими Див. Хан-Пира Э. И. *Архивоведческое терминоведение*. – М., 1990. – С. 8.

¹⁰⁰ <http://www.linguaeterna.com/vocabula/list.php?letter=D>

¹⁰¹ *Гельман-Виноградов К. Б.* Трудности научной трактовки понятия “документ” ... – С. 12.

¹⁰² *Ступникова Т. С.* Некоторые вопросы документации // *Библиотековедение и библиография за рубежом* : сб. ст. – М., 1959. – Вып. 2. – С. 165–175 ; *Земсков А. И.* Документоведение – было, есть и будет (Обзор зарубежных сайтов) // *Науч. и техн. б-ки*. – 2006. – № 7. – С. 63–73 ; *Столяров Ю. Н.* Теория относительности документа // *Науч. и техн. б-ки*. – 2006. – № 7. – С. 73–78 ; *Кушнарченко Н. Н.* Документоведение. – 3-е изд. – К., 2001. – С. 20 ; *Швецова-Водка Г. М.* Документ і книга в системі соціальних комунікацій. – Рівне, 2001. – С. 13 ; *Швецова-Водка Г. М.* Співвідношення понять “документ” та “історичне джерело” // *Архіви України*. – 2001. – № 4/5. – С. 33–56 та ін.

¹⁰³ Див. зокрема останнє перевидання праць ученого російською мовою: Отле П. *Трактат о документации. Книга о Книге. Теория и практика* // Отле П. *Библиотека, библиография, документация* : избр. тр. пионера информатики / Поль Отле. – М. : ФАИР-ПРЕСС ; Пашков Дом, 2002. – С. 187–309.

¹⁰⁴ *Briet Suzanne.* What is Dokumentation? English Translation of the Classic French Text/ Translated and edited by Ronald E. Day and Daurent Martinet with Hermina G. V. Anghelisan. – Lanham, Maryland, Toronto, Oxford: The Scarecrow Press, Inc., 2006. – 84 p.

¹⁰⁵ *Отле Поль.* Руководство к администрированию / пер. с фр. – М. : Изд-во НКРКИ, 1924. – 85 с.

¹⁰⁶ *Отле Поль.* Руководство к администрированию... – С. 4.

¹⁰⁷ *Отле П.* Трактат о документации. Книга о Книге. Теория и практика... – С. 191.

¹⁰⁸ *Столяров Ю. Н.* Теория относительности документа... – С. 76.

¹⁰⁹ Briet Suzanne. What is Dokumentation? – 84 p.

¹¹⁰ “Сюзанна Брие привела шесть характерных примеров ответа на вопрос, является ли названный предмет документом:

звезда на небе – нет

фотография звезды – да

камень в реке – нет

камень в музее – да

антилопа на воле – нет

антилопа в зоопарке – да

По мнению С. Брие, дикая антилопа не является документом. Но если ее поместили в клетку зоопарка и изучают, она становится физическим объектом, первичным документом, а все статьи о ней являются вторичными, производными документами.

Позиция С. Брие в определении антилопы как документа весьма специфична. Антилопа, о которой шла речь, представляла собой новый, только что открытый вид африканской антилопы, поэтому ее завезли в Ботанический сад Национального музея естественной истории в Париже. Именно с этих позиций нужно воспринимать парадоксальный характер примера, приведенного С. Брие. (Кстати, само слово антилопа происходит от эфиопского обозначения единорога.)” / Цит. за: Земсков А. И. Документоведение – было, есть и будет (Обзор зарубежных сайтов) // Науч. и техн. б-ки. – 2006. – № 7. – С. 63–73.

¹¹¹ *Donker Duyvis, F.* Normalisatie op het gebied der documentatie= [Standardization in the domain of documentation] – The Hague, Netherlands : NIDER, 1942. – 214 p.

¹¹² *Столяров Ю. Н.* Теория относительности документа... – С. 73.

¹¹³ Там само.

¹¹⁴ ISO 5127:2001 Information and documentation: Vocabulary / International Organization for Standardization; 01-Oct-2001 – First ed. – ISO, 2001. – 152 p.

¹¹⁵ *Гельман-Виноградов К. Б.* Трудности научной трактовки понятия “документ” и пути их преодоления // Гельман-Виноградов К. Б. Особая миссия документов : избр. тр. / предисл. М. В. Ларина. – М., 2009. – С. 15.

¹¹⁶ *Ларин М. В.* Управление документацией в организациях. – М., 2000. – С. 71–102.

¹¹⁷ ГОСТ 16487-83. Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения // Государственный комитет по стандартам. – М. : Изд-во стандартов, 1984. – С. 2.

¹¹⁸ Словарь современной архивной терминологии социалистических стран... – С. 59.

¹¹⁹ *Гельман-Виноградов К. Б.* Трудности научной трактовки понятия “документ” ... – С. 18.

¹²⁰ *Гельман-Виноградов К. Б.* Пространственная одиссея документов как глобальное явление // Отечеств. архивы. – 1992. – № 6. – С. 25.

¹²¹ *Костянова Л. Г.* Определение понятия “документ” в зарубежном законодательстве, терминологических стандартах и словарях / Л. Г. Костянова, А. Ю. Чуковенков // Научно-техническая терминология : науч.-техн. рефер. сб. – 1986. – № 10. – С. 16–20.

¹²² *Гальченко О.* Папір // Українська архівна енциклопедія. – К., 2008. – С. 643–646.

¹²³ *Ларин М. В.* Управление документацией и новые информационные технологии. – М., 1998. – 136 с. ; *Ларин М. В.* Развитие понятия “документ”. – Отечествен. архивы. – 2000. – № 1. – С. 5–9.

¹²⁴ *Костомаров М. И.* Многоликий Янус – документ в системе информационного менеджмента // Делопроизводство. – 1998. – № 1. – С. 29.

¹²⁵ *Марченко П.* Электронный документ // Українська архівна енциклопедія. – К., 2008. – С. 395–396.

¹²⁶ *Кукарина Ю. М.* Формирование понятий “электронный документ” и “электронная цифровая подпись” в законодательных и нормативно-методических актах РФ / Делопроизводство: ежеквартальный журнал. – 2003. – № 1. – С. 43–52.

¹²⁷ Детальніше див. зокрема Кукарина Ю. М. Формирование и развитие понятия “электронный документ” в зарубежном и российском законодательстве : дис. ... канд. ист. наук : 05.25.02 – М., 2004. – 233 с.

¹²⁸ Див.: *Илизаров Б. С.* Роль документальных памятников в общественном развитии: Теоретические вопросы использования архивных документов : учеб. пособие. – М., 1987. – 88 с.

¹²⁹ *Илизаров Б. С.* Роль документальных памятников... – С. 7–8.

¹³⁰ Див. Словарь современной архивной терминологии социалистических стран... – С. 21.

¹³¹ *Илизаров Б. С.* Роль документальных памятников... – С. 8–9.

¹³² Архівістика: термінологічний словник... – С. 16.

¹³³ *Козлов В. П.* Теоретические основы археографии. – Новосибирск : Сибирский хронограф, 2003. – С. 11–12.

¹³⁴ *Отле Поль.* Руководство к администрированию : докл., сделанный на 2-м Междунар. Конгрессе Административных наук в Брюсселе в 1923 году / пер. с фр. – М. : Изд-во НК РКИ СССР, 1924. – С. 180–181.

¹³⁵ Schellenberg Theodore R. The appraisal of modern public records // Bulletin of National Archives. – 1956. – № 8. – 48 p.

¹³⁶ *Pérotin Yves.* L'administration et les “trois âges” des archives // Seine-et-Paris. – № 20. – 1961, octobre. – P. 1–4.

В статье исследуется возникновение и эволюция ключевых понятий архивоведения: “архив”, “архивный фонд”, “Национальный архивный фонд”, “архивный документ”; полисемия этих терминов, а также их трактование представителями разных научных школ и научных направлений.

Ключевые слова: дефиниции терминов; архивоведческие терминосистемы; международные словари архивной терминологии.

The article examines the origin and evolution of key concepts of archival affairs: “Archives”, “Archive Fund”, “National Archive Fund”, “archival document”, polysemy of these terms and their interpretation by representatives of various schools and research directions.

Keywords: definitions of terms; archival terminology systems; international dictionaries of archive terminology.

УДК 930.253:94(477+476)

А. Г. ПАПАКІН*

**ДОКУМЕНТИ УКРАЇНКИ В НАЦІОНАЛЬНОМУ
АРХІВІ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ**

Подається огляд документів Національного архіву Республіки Білорусь, що містять відомості про співпрацю між Україною та Білоруссю, про діяльність українських установ і організацій, становище української меншини в Білорусі та інші відомості про Україну.

Ключові слова: україніка; Національний архів Республіки Білорусь (НАРБ); українська меншина; історія.

У процесі дослідження історії України виникає потреба у розширенні її джерельної бази, що спричиняє необхідність виявлення нових архівних документів з історії України. На жаль, дослідники не завжди використовують цінні історичні джерела, що перебувають в архівосховищах інших держав. Стаття акцентує увагу на документах з історії України та життя українців за кордоном, які знаходяться у центральній державній архівній установі Білорусі – Національному архіві Республіки Білорусь (далі – НАРБ). В архіві зберігаються фонди вищих органів державної влади на території Білорусі, починаючи з 1917 р.: Західної Облaсті, Білоруської Народної Республіки, Радянської Соціалістичної Республіки Білорусії, Литовсько-Білоруської РСР, Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки, Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки, Республіки Білорусь.

Протягом століть українські та білоруські землі мали тісні взаємини у різних сферах життя, оскільки у різні часи перебували у складі одних державних утворень, деякі українські терени навіть у складі одних адміністративно-територіальних одиниць з білоруськими, або ж підтримували міцні міждержавні стосунки. Крім того, значна кількість українців мешкали і мешкають на білоруських землях і чимало білорусів становили і становлять численну національну меншість в Україні. У НАРБ зберігаються документи україніки, які згруповані у даній статті за такими темами: документи, які висвітлюють міжнародну співпрацю Української та Білоруської республік; документи щодо торгово-економічних контактів України та Білорусі; документи про діяльність українських установ і організацій та інші відомості про Україну; документи про становище і активність української меншини в Білорусі та білоруської та інших національних меншин в Україні.

* Папакін Артем Георгійович – кандидат історичних наук, начальник відділу використання інформації документів Центрального державного архіву зарубіжної україніки.

Перші міждержавні контакти України та Білорусі налагоджуються після проголошення Білоруської Народної Республіки. Після Лютневої революції 1917 р. у Білорусі спостерігається активізація політичної діяльності, спрямованої на здобуття автономії білоруських земель та задоволення національно-культурних та соціальних потреб білоруського народу. Однією з найбільш масових політичних сил Білорусі стала Білоруська соціалістична громада (БСГ), яка мала свої організації у великих містах імперії, що розпадалася, в т. ч. містах України, де були зосереджені біженці з окупованих німецькою армією білоруських земель. Інформацію про це надають документи фонду 325 НАРБ (оп. 1, спр. 24)¹. Однак заходи БСГ та інших демократичних сил, що ставили за мету забезпечення самостійності Білорусі, завершилися поразкою після того, як більшовицькі збройні загони 17 грудня 1917 р. розігнали I Всебілоруський з'їзд.

Після підписання 9 лютого 1918 р. Брестського мирного договору між УНР та Центральними державами і наступу австро-німецьких військ у Білорусі активізуються державотворчі процеси: 21 лютого 1918 р. виконком ради I Всебілоруського з'їзду звернувся до народів Білорусі з Уставною грамотою, в якій підтримав право націй на самовизначення, а національних меншин – на національно-персональну автономію², а 9 березня 1918 р. оприлюднив II Уставну грамоту, якою проголошувалася Білоруська Народна Республіка (БНР)³. В ніч на 25 березня 1918 р. III Уставною грамотою БНР оголошено незалежною державою.

Одним із найнагальніших питань білоруського державотворення стало встановлення кордону з сусідніми державами. На Брестських мирних переговорах українська делегація домаглася включення до УНР теренів Берестейщини, а пізніше – і частин Мінської та Гродненської губерній з містами Мозир, Гомель та Речиця. 7 червня 1918 р. українська Рада міністрів прийняла рішення про об'єднання Пінського, Брест-Литовського, Мозирського, Речицького і Гомельського повітів у Поліське староство у складі Української Держави⁴. Такі дії викликали занепокоєння у білоруських політиків, які III Уставною грамотою оголосили про входження до складу БНР у повному складі Мінської і Гродненської губерній, а також частини Чернігівської та ін. губерній, населених білорусами (ф. 325, оп. 1, спр. 21)⁵. З метою визначення українсько-білоруського кордону 19 квітня 1918 р. у Києві розпочала свою роботу надзвичайна комісія уряду БНР, однак гетьманський переворот та проголошення Української Держави (УД) дещо завадило цій діяльності⁶. Питання кордонів Білорусі торкалася і декларація Народного секретаріату БНР від 21 травня 1918 р., що зберігається у ф. 325 НАРБ: “ми повинні домогтися кордону нашого [...] з Україною по Гродненщині, Мінщині, Поліссю та Чернігівщині. Вирішити це питання можна лише за взаємною згодою, для чого необхідно обмінятися

Білоруському Уряду представниками з [...] Україною». (ф. 325, оп. 1, спр. 15).

У НАРБ зберігаються документи про дипломатичні стосунки БНР та УД, що стали наслідком цього рішення уряду Білорусі. Зокрема, у ф. 325 зберігається листування з Міністерством закордонних справ України у першій половині 1918 р. (оп. 1, спр. 9), документи про діяльність Генерального консульства БНР в Україні (в т.ч. паспорти та посвідчення послів і консулів БНР) у 1918 р. (оп. 1, спр. 10, 13, 24, 30), доручення Народного секретаріату БНР консулу в Києві провести переговори з німецьким військовим командуванням і дипломатами в Україні щодо визнання БНР Німеччиною (оп. 1, спр. 12). Подібне доручення досягти визнання незалежності і самостійності Білорусі вже від Української Держави було дано представникам БНР Т. Грибу і І. Красковському 10 жовтня 1918 р. – у НАРБ є посвідчення делегатів (ф. 325, оп. 1, спр. 17) та інші документи щодо діяльності дипломатичних представництв БНР в Україні.

У подальшому українсько-білоруські міждержавні контакти не були настільки жвавими: після виходу німецьких армій на терени Білорусі повертаються більшовики, які проголошують Радянську Соціалістичну Республіку Білорусію, у лютому 1919 р. об'єднану з Литвою у Литовсько-Білоруську РСР; після польсько-радянської війни 31 липня 1920 р. врешті було проголошено Білоруську Соціалістичну Радянську Республіку (БСРР). На українських теренах у цей час існувала Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР). Обидві республіки від початку були залежними від Радянської Росії (РСФРР), що виявлялося у відсутності зовнішньополітичних відомств та контактів між ними на дипломатичному рівні.

За часів існування СРСР більшість контактів між Українською та Білоруською республіками відбувалися за посередництвом Москви, де існувало Постійне представництво БСРР при уряді СРСР. У фонді цієї інституції у НАРБ (ф. 15, оп. 1) містяться документи щодо його співпраці з представництвами союзних республік, мають місце висловлені думки щодо ставлення представництва Української СРР до проектів постанов ЦВК СРСР з різних питань: нового статуту РСЧА у 1924 р. (спр. 165), посередництва при здійсненні торгових операцій державними підприємствами (спр. 166), побудови електричних станцій у 1924–1925 рр. (спр. 192), щодо проекту статуту Добровільного товариства друзів хімічної оборони та хімічної промисловості у 1924 р. (спр. 828), проекту статуту Всеросійської ліги соціалістів-універсальєрів 1925 р. (спр. 829), положення про Колегію захисників, 1925 р. (спр. 888), про встановлення розмірів мисливського збору, 1925 р. (спр. 893), щодо проекту положення про лляно-пеньковий комітет при Наркомвнуторзі СРСР, 1925 р. (спр. 1964), про Всесоюзний комітет сприяння будів-

ництву робочих помешкань, 1925 р. (спр. 1991), про скорочення припливу селянської робочої сили, 1925 р. (спр. 2019), про зниження акцизу на спирт для наукових і практичних робіт, 1925 р. (спр. 2020). Представництво БСРР вело також листування з представництвом УСРР щодо питань обміну студентами і робфаківцями та працевлаштування (спр. 1721, 1832, 1848). У тому ж фонді також зберігаються: проект Положення про повноважних представників союзних республік при РНК СРСР, розроблений урядом УСРР (1923–1924) (спр. 47), а також резолюція представництва УСРР щодо наміру РНК СРСР розділити промислові підприємства на республіканські та союзні у 1925 р. (спр. 2126). У фонді ЦК КП(б)Б (ф. 4п) є дані щодо навчання білоруських студентів у Комуністичному університеті ім. Артема та Технологічному інституті у м. Харків у 1924 р. (оп. 1, спр. 1752) та у Харківській академії соціалістичного землеробства у 1939–1940 рр. (оп. 1, спр. 14136, 16107).

За радянських часів неодноразово порушувалося питання українсько-білоруського кордону. У фонді 6 НАРБ (Центральний виконавчий комітет БСРР) є документи щодо врегулювання українсько-білоруського кордону (воно проводилося за вимогою уряду радянської України)⁷ у 1924 р. (оп. 1, спр. 349) та у 1927 р. (оп. 1, спр. 1241). З проблемою територіального розмежування Білорусі та України пов'язаний розгляд Комісії зі здійснення національної політики (Нацкомісії) при ЦВК БСРР у лютому 1928 р. питання про бажання частини населення Комаринського району БСРР приєднати район до України (ф. 701, оп. 1, спр. 61). Обговорення питання почалося зі статті мешканця м. Прилук Володимира Шестакова “Українізація по-білоруськи”, який стверджував, що мешканці Комаринського району БСРР (колишньої Йовчанської волості), серед яких чималий відсоток складають етнічні українці, бажають прилучення їхніх сіл до УСРР. Однак після дослідження ситуації виявилось, що мотиви населення не національні, а суто економічні – окремі села району бажали приєднатися до промислово розвинутої Київської округи; при постановці питання про можливість приєднання до Чернігівської округи населення висловилося проти. Тому 29 лютого 1928 р. Гомельська окружна планова комісія прийняла рішення про відсутність національних та економічних підстав приєднувати Комаринський район до УСРР.

Контакти між Україною та Білоруссю відбувалися також на рівні різних державних інституцій. Зокрема, у НАРБ є відомості щодо обміну досвідом проведення національної політики між Нацкомісіями БСРР та УСРР у 1926 р. (ф. 701, оп. 1, спр. 6), а також документи про діяльність Центральної комісії національних меншин ЦВК УСРР за 1929 р. (ф. 701, оп. 1, спр. 83), зібрані з тією ж метою. Звіти про співпрацю білоруського Центрального комітету селянської громадської взаємодопомоги з відповідним органом УСРР зберігаються у ф. 103

НАРБ⁸. Обмінювалися досвідом республіки і на вищому рівні: у НАРБ збереглося листування ЦВК БСРР з Центральними комітетами УСРР та Кримської АСРР за 1926–1927 рр. з питань національної політики (ф. 6, оп. 1, спр. 836, 837). Відбувалися також наради між білоруськими та українськими партійними органами – свідченням тому є стенограма наради завідувачів інформації крайкомів та обкомів ВКП(б), ЦК КП(б) Б та ЦК КП(б)У від 8 липня 1933 р. щодо стану партійної інформації (ф. 4п, оп. 1, спр. 6663). У НАРБ є також листування з комітетами КП(б)У з питань перевірки біографічних даних осіб, які перебували на партійній роботі в Білорусі у 1937–1939 рр. (ф. 4п, оп. 1, спр. 12206, 13320, 17035).

Після початку Другої світової війни 17 вересня 1939 р. Червона армія увійшла на терени Західної України і Західної Білорусі, які відповідно до радянсько-німецького “Договору про дружбу і кордон” та рішень Верховної Ради СРСР були включені до складу Радянського Союзу. Приєднання цих теренів спричинило необхідність запровадження там радянських та партійних органів влади, планової економіки, внесення змін до системи освіти тощо. Одразу постає питання про територіальне розмежування західноукраїнських земель, що увійшли до складу УРСР та теренів Західної Білорусі, що були включені до БРСР; дані щодо цього дають документи фонду ЦК КП(б)Б (ф. 4п, оп. 1, спр. 14031, 14635, 14702). Уявлення про запровадження комуністичних організацій у Західній Україні та Західній Білорусі дають виписки з протоколів засідання Політбюро ЦК ВКП(б) з цього питання за вересень – жовтень 1939 р. (спр. 14534) та телеграми про стан агітації і пропаганди на приєднаних землях (спр. 14751). Компартія Білорусі після приєднання західнобілоруських і західноукраїнських земель до СРСР розглядала питання про прийняття до своїх лав колишніх членів КПЗУ – інформацію про це дають стенограми засідань партії за травень 1941 р. (спр. 17402). Збереглися у НАРБ і статистичні дані щодо стану народного господарства і культури на західноукраїнських і західнобілоруських землях (спр. 14608), постанови ЦК ВКП(б) і РНК СРСР про введення у Західній Україні радянської валюти (спр. 14748), наказ Наркомхарчепрома від 9 грудня 1939 р. про організацію спиртової промисловості у західних областях України і Білорусі (спр. 15990), постанова Економічної наради СРСР про заготівельні ціни у західноукраїнських областях у 1940 р. (спр. 16718), дані про паспортизацію населення новоприєднаних територій у 1940 р. (спр. 18178) та ін. У НАРБ зберігається також довідка за 1940 р. про виселення мешканців українських населених пунктів, що розташовані у 800-метровій прикордонній смузі (спр. 16710).

Цікавими документами цього періоду є розвіддані НКВС БРСР про діяльність українських і польських національних організацій в окупа-

ваних Німеччиною районах, що прилягали до радянського кордону, з 1 жовтня по 1 грудня 1940 р. (ф. 4п, оп. 1, спр. 16853), доповідні записки НКДБ республіки про існування “контрреволюційних” підпільних організацій в УРСР навесні 1941 р. (ф. 4п, оп. 1, спр. 18371), а також довідка про діяльність українських націоналістів на Берестейщині у 1943–1944 рр. (ф. 1450, оп. 21, спр. 109), акт про розстріл білоруськими партизанами солдатів 129-го поліцейського українського батальйону (ф. 1450, оп. 21, спр. 212).

Сучасні міждержавні стосунки між Україною та Білоруссю розпочалися після розпаду СРСР та підписання 8 грудня 1991 р. “Угоди про створення Співдружності незалежних держав” (СНД). Заяви і договори глав Республіки Білорусь, України та РРФСР щодо створення СНД, а також протоколи нарад, угоди, декларації, комюніке тощо зберігаються у фонді Верховної ради Республіки Білорусь (ф. 968). У фонді Ради міністрів Республіки Білорусь (ф. 7) також містяться документальні свідчення про міжнародні зв’язки Республіки Білорусь у рамках цієї організації: довідки, інформації, листування щодо торгово-економічної співпраці з державами-членами СНД за 1991–1996 рр. (оп. 12, спр. 170–181, 236, 708–711, 729–736, 2315, 2405, 2542), листування та ін. документи щодо взаємного постачання матеріальних ресурсів і продовольства та співпрацю з організаціями та підприємствами Білорусі та України за 1996 р. (спр. 2316, 2317), документи про науково-технічну та культурну співпрацю з державами СНД за 1992–1994 рр. (спр. 173, 174, 707, 729–736, 748, 1242–1246), листування щодо виконання підписаних домовленостей за 1992–1994 рр. (спр. 737–741, 993, 1247), документи про підготовку і проведення засідань Ради глав держав і Ради глав урядів держав – членів СНД за 1992–1995 рр. (спр. 978–992, 1891–1906), документи про двосторонню співпрацю з державами – членами СНД за 1996 р. (спр. 2506–2510).

Територіальна близькість українських і білоруських земель дуже вплинула на тісні економічні зв’язки двох країн. Документи про економічну співпрацю з Україною за 1917–1918 рр. (закупівлі дров, продовольства) містяться у фонді Гомельського повітового земельного комітету (ф. 621, оп. 1, спр. 25), Мінського губернського продовольчого комітету (ф. 640, оп. 2, спр. 6, 32, 50), Добруської селищної земської управи (Могильовська губ.) (ф. 637). У фонді 325 – Рада народних міністрів БНР – є дані про торговельні зв’язки України і Білорусі у 1917–1918 рр. (оп. 1, спр. 19, 37).

Закупівлі продовольства в Україні продовжувалися і під час панування радянських урядів; у 1919 р. Литовсько-Білоруська Республіка відкрила спеціальне Центральне представництво народного комісаріату продовольства (Наркомпроду) в Україні. Фонд Мінського губернського продовольчого комітету зберігає документи, що свідчать про здій-

снення Наркомпродом заготівлі хліба та інших продовольчих товарів в Україні у січні – липні 1919 р. (ф. 806, оп. 1, спр. 22, 43, 123, оп. 2, спр. 16). Листування Наркомпроду БСРР з Наркомпродом УСРР щодо постачання хліба і солі для Білорусі у 1921 р. зберігається у фонді цієї установи (ф. 43, оп. 1, спр. 313). Очевидно, що після виснажливого голоду 1921–1923 рр. Україна вже не лише припинила постачати хліб до Білорусі, але й не могла себе забезпечити хлібом – у НАРБ зберігається листування Постійного представництва БСРР з Адміністративною фінансовою комісією при РНК СРСР щодо завезення жита до України для постачання армії (ф. 15, оп. 1, спр. 1873).

У НАРБ збереглися також документи про діяльність у Білорусі філій та представників українських торговельних закладів і промислових організацій міжвоєнного періоду: Харківської деревообробної фабрики з заготовки лісу в Білорусі (ф. 639), білоруської контори Київського торгового відділення Південнохімічного тресту Раднаргоспа УСРР (ф. 176), уповноваженого Київської контори з торгівлі рудою, металами і металоломом в БРСР (ф. 172), уповноваженого Московського представництва Донецького державного кам'яновугільного треста з видобутку вугілля і антрациту ВСНГ СРСР (ф. 178).

Інформацію про українсько-білоруські економічні зв'язки, а саме про економічну співпрацю деяких прикордонних з УСРР районів Білорусі дають документи згаданої вище справи Комаринського району БСРР (ф. 701, оп. 1, спр. 61, арк. 77). Документи фонду ЦК КП(б)Б (ф. 4п, оп. 1) розповідають про масову міграцію населення сусіднього Наровлянського району БСРР до України у 1933–1934 рр. (спр. 6688) та про масовий виїзд колгоспників деяких районів Білорусі до УСРР у 1933–1934 р. (спр. 7414, 7537). Містяться у цьому фонді також дані про перебіг колективізації в Україні, а саме доповідна записка секретаря ЦК КП(б)У П. Постишева до ЦК ВКП(б) про заходи щодо подальшого зміцнення колгоспів в Україні (спр. 7524).

Документи фонду Народного комісаріату зовнішньої і внутрішньої торгівлі (Наркомторгу) БСРР (ф. 117) містять відомості про співпрацю БСРР з розміщеними в Україні підприємствами (Югосталь, Новоросцемент, Донуголь) щодо торгівлі металовиробами та донецьким вугіллям (оп. 1, спр. 246). Є у архіві також дані про постачання до Білорусі продукції для електрифікації з України у 1939–1941 рр. (ф. 4п, оп. 1, спр. 14223, 15754, 15794). Проявом економічної співпраці Білорусі та України за радянських часів можна вважати соціалістичні змагання між робітниками і організаціями двох республік. Дані про соціалістичне змагання з українськими колегами та про проведення спільної виставки продукції швейної промисловості Білорусі та України містяться у документах ф. 282 – Центральне правління профспілки робітників швейної промисловості. У документах фонду ЦК ВКП(б)Б (ф. 4п) є

інформація про соціалістичні змагання між БСРР та Київською і Чернігівською областями УСРР у 1936 р. (оп. 1, спр. 10789, 10895), між машино-тракторними станціями, колгоспами та радгоспами УРСР та БРСР у 1939 р. (оп. 1, спр. 14167, 14287), між колективами Держплану БРСР і УРСР у 1939 р. (оп. 1, спр. 13275, 14720), між Наркомтекстильпромом БРСР і УРСР у 1940 р. (оп. 1, спр. 15971), між Держполітвидавом України та Держвидавом Білорусі у 1939 р. (оп. 1, спр. 13908), Київським обласним і білоруським республіканським комітетами профспілок працівників друку в 1939 р. (оп. 1, спр. 13910) та ін.

У архіві є також свідчення про працю колгоспників з УСРР у колгоспах Білорусі у 1931 р. (ф. 338, оп. 1, спр. 199, 200), про діяльність Українського зібрання завідувачів хат-лабораторій у 1936 р. (ф. 4п, оп. 1, спр. 10894), про утворення Білоруської бази у складі Львівського та Київського трестів з вирощування цукрового буряку (ф. 4п, оп. 1, спр. 17664), про організацію нафтопроводу Дніпропетровськ–Київ–Борисов у 1941 р. (ф. 4п, оп. 1, спр. 18447), про постачання насіння картоплі до Чернігівської області у 1934 р. (ф. 4п, оп. 1, спр. 7590, 7677, 7689) тощо.

Відклалися у архіві також документи, що свідчать про інші сфери економічної діяльності уряду УСРР. Це, зокрема, проекти постанов ЦВК СРСР про віднесення Київського ярмарку до ярмарків всесоюзного значення (ф. 15, оп. 1, спр. 284), дані про діяльність Української державної комісійно-посередницької контори у 1924 р. (ф. 15, оп. 1, спр. 311), про розвиток хмільництва в УСРР та ін. республіках у 1925 р. (ф. 15, оп. 1, спр. 323), проект постанови Ради праці і оборони СРСР про надання кредитів українській цукровій кооперативній промисловості, 1924–1925 рр. (ф. 15, оп. 1, спр. 1864), листування про запровадження представництва УСРР у комітет з військових замовлень ВСНГ СРСР, 1924–1925 рр. (ф. 15, оп. 1, спр. 1864), дані про імпорт французьких саджанців винограду у 1925 р. (ф. 15, оп. 1, спр. 1879), про вирощування кукурудзи в Україні у 1925 р. (ф. 15, оп. 1, спр. 1944), про дію єдиного сільськогосподарського податку в УСРР у 1925 р. (ф. 15, оп. 1, спр. 2023), про діяльність Кримсільради (ф. 15, оп. 1, спр. 1968), Південного округу шляхів сполучення, українських залізниць та водяних шляхів (ф. 15, оп. 1, спр. 1988, 1995), Всеукраїнського товариства тваринництва і молочної кооперації “Добробут” (ф. 15, оп. 1, спр. 2013), Укрдержстраху (ф. 15, оп. 1, спр. 2021), колегії Наркомторгу УСРР за 1926 р. (ф. 117, оп. 1, спр. 123, 512). У фонді ЦК КП(б)Б (ф. 4п) є дані щодо жіночої праці у промисловості України у 1924, 1925–1926 рр. (оп. 1, спр. 1960, 2380), щодо кількості худоби в УСРР у 1932 р. (оп. 1, спр. 6207), свідчення про роботу українського відділення Гідроенергобуду в 1939 р. (оп. 1, спр. 14671), про функціонування залізниць в Україні у 1939 р. (оп. 1, спр. 14711), про обговорення і запроваджен-

ня постанови РНК і ЦК ВКП(б) СРСР щодо додаткової оплати праці колгоспників за збільшення врожайності у сільському господарстві та продуктивності у тваринництві України у 1941 р. та виконання її вимог у Чернігівській області (оп. 1, спр. 16099, 18030, 18031).

Цікавими для українського дослідника будуть відомості про політичні, воєнні події в Україні, її економіку та культуру, які містяться у багатьох фондах НАРБ. Політичну ситуацію в Україні у революційні дні 1918 р. відслідковував народний комісаріат зі справ національностей РСФРР, засідання якого відбувалися за участі українських комісарів І. Кулика, С. Степняка та Д. Чабан-Чабанова. Протоколи засідань наркомату, що відклялися у ф. 4 НАРБ (Білоруський національний комісаріат), містять короткі дані чи згадки щодо українських установ і організацій в Москві, щодо українсько-російських мирних переговорів у 1918 р., діяльності українського відділу наркомату щодо біженців-українців у Білорусі та Росії, видання брошур та “Истории революции на Украине” за авторством І. Кулика*, підготовки до відкриття пам’ятника Т. Г. Шевченка, набору українців до Червоної армії, вербування партпрацівників, про відкриття українського відділу комісаріату в Тамбові, про діяльність українського радянського уряду у грудні 1918 р. (оп. 1, спр. 96). Фонд Інституту історії партії у НАРБ (ф. 60п) містить цінні документи та їх копії, що можуть допомогти історикам Українських визвольних змагань, а саме: це телеграми про воєнні дії в Україні у грудні 1917 р. (оп. 3, спр. 231), відповідь української ради ІХ армійського корпусу на ультиматум військово-революційного комітету про визнання влади РНК РСФРР у грудні 1917 р. (оп. 3, спр. 340), дані про формування Н. Григорієва в Україні у травні 1919 р. (оп. 3, спр. 819), а також чернетки опрацювань, деякі з яких стосуються боротьби за радянську владу в Україні (оп. 3, спр. 811). У фонді ЦК КП(б) Б збереглися радіоповідомлення про політичне та економічне життя в УСРР у 1921 р. (ф. 4п, оп. 1, спр. 592).

Ризький мирний договір, укладений представниками УСРР та РСФРР як від свого імені, так і від імені БСРР, дуже вплинув на подальшу долю Білорусі, тому документи, пов’язані з його підписанням, відклялися у білоруських архівах. У фонді 6 НАРБ – Центральний виконавчий комітет БСРР – містяться дані про роботу російсько-української делегації щодо підписання Ризького мирного договору та встановлення радянсько-польського кордону за результатами 1921 р. Серед них – мапа з зазначенням українсько-польського і російсько-польського кордону (оп. 1, спр. 9), документи роботи російсько-української делегації з питань виконання договору про репатріацію та ст. 9 Ризького договору

* Ймовірно, йдеться про підготовку до видання праці Кулика І. Огляд революції на Україні. – Харків, 1921.

(оп. 1, спр. 18а). У фонді Військово-революційного комітету Білорусі є листування з російсько-українсько-польською комісією з інформацією про свавілля польських солдатів у нейтральній смузі у грудні 1920 р. (ф. 8, оп. 1, спр. 60).

Крім того, у НАРБ зберігаються протоколи засідань і постанови ЦВК УСРР за 1922–1931 рр. (ф. 6, оп. 1, спр. 99–102, 300–304, 504–506, 779, 821–824, 1812, 1813, 2020; ф. 7, оп. 1, спр. 748) та документи про діяльність ЦВК Кримської АСРР за 1926 та 1928 рр. (ф. 6, оп. 1, спр. 501, 815, 816, 1260, 1806, 1807).

Цікавими для істориків та архівістів будуть документи ф. 15 НАРБ, зокрема виписка з протоколу засідання Президіума ЦВК СРСР від 7 вересня 1925 р. про передачу УСРР українських архівних матеріалів, що перебували у РСФРР (оп. 1, спр. 1701).

Сусідство українських та білоруських земель, їх спільне перебування у складі одних державних утворень чи навіть адміністративно-територіальних одиниць спричинили наявність у Білорусі великої кількості етнічних українців, особливо у прикордонних з Україною територіях Білорусі: Гомельщині, Берестейщині, Пінщині, басейні р. Прип'ять. У період боротьби за національне самоствердження Білорусі білоруські політики приділяли велику увагу становищу національних меншин. Тому при утвореній у жовтні 1917 р. Великій білоруській раді були відкриті представництва від інших національностей, в т. ч. українців; в Білорусі в той час також існувала Українська військова рада, що координувала свою діяльність з Білоруською військовою радою – згадки про це містяться у документах ф. 4 НАРБ (оп. 1, спр. 96, арк. 190).

Певну інформація про українську національну меншину в Радянській Білорусі дають документи фонду 701 НАРБ (Нацкомісія БСРР). Чимало матеріалів цього фонду складають статистичні дані щодо населення Білорусі та національного складу державних установ, закладів освіти, партійних осередків. Однак українці рідко згадуються у документах діяльності цієї комісії. Пояснюється це, по-перше, тим, що українці Білорусі за своєю чисельністю поступалися іншим національностям республіки: росіянам, полякам, євреям, латишам, литовцям, полякам. По-друге, низьким був рівень національної свідомості українців у державі, яка намагалася побудувати комунізм, не зважаючи на історичні, культурні і національні відмінності між народами, що її населяли. Тому, наприклад, у даних щодо національної належності керівників апарату БСРР за той саме рік українці йдуть у одному рядку з росіянами (“великороссами”), а у складених у формі таблиці “Відомостях про національний склад викладачів та учнів вищих шкіл БСРР” графі “українці” взагалі немає (оп. 1, спр. 5).

Українців згадано у даних про національний склад Ленінської комуністичної спілки молоді Білорусі (на 1 червня 1925 р. їхня частка

у цьому об'єднанні становила 0,221 %) (спр. 5), а також відомостях щодо національного складу Державного політичного управління Білорусі – на 137 чол. припадало всього 5 українців (спр. 6). У відомостях про національні школи БСРР за 1925 р. українські школи не згадуються взагалі (спр. 4); не виявлено у фонді даних щодо існування українських національних сільрад. Деяку інформацію про кількість українців у прикордонних з Україною районів Білорусі дають згадані вище документи про Комаринський район БСРР. Зокрема, зазначено, що українців на 1926 г. в усьому районі було 16,2 % населення (на 1928 р. вже названа цифра 17,2 %). Українці становили велику частину населення сіл Гдень, Нижні та Верхні Жари, Лукоїди, Котичев, Нова та Стара Іолча (Йовча), Голки, Вяльє, Асаревичі, Чиконовичі і Колибань, а в Кухновському та Ново-Покровському хуторах українців нараховувалося навіть 90,53 %. На території району діяло 8 українських шкіл (від загальної кількості 38 шкіл) та українська хата-читальня, а також діяли національні сільради у с. Гдень, Лукоїди і Пасіка. Таким чином, українці Комаринського району були більш забезпечені культурно-просвітними закладами та представницькими органами, ніж інші національності регіону (спр. 61). Загальні дані про національний склад БСРР на 1926 р. дає справа 96 згаданого фонду.

У документах НАРБ містяться цінні відомості про депортацію населення прикордонних зон, що здійснювалася після Другої світової війни за умовами радянсько-польських домовленостей. Так, у фонді 787 – Управління переселення і репатріації при Раді міністрів БРСР – зберігаються постанови і розпорядження Ради Міністрів, накази та плани переселення, документи про влаштування у республіці, опис залишеного у Польщі майна та ін. документи про переселення “репатрійованих громадян СРСР”, в тому числі довідка за 1947 р. про переселення з Польщі до Білорусі українців (ф. 787, оп. 2, спр. 6). Документи подібного змісту зберігаються у ф. 814 (Представництво уряду БРСР з відселення при Раді Міністрів БРСР), ф. 789 (Головний уповноважений БРСР з евакуації білоруського населення з території Польщі) та ф. 788 (Головний уповноважений БРСР з евакуації польського населення з території Білорусі).

До архівної україніки належать також документи, які стосуються долі білоруської національної меншини в Україні. Етнічні білоруси мешкали переважно у прикордонних з Білоруссю населених пунктах України, а в ході Першої світової війни велика кількість білорусів – біженців з окупованих німцями земель – осіла у Києві, Харкові, Херсоні, Одесі тощо. Білоруси утворювали свої культурно-освітні, громадські організації⁹. У фондах НАРБ містяться відомості про діяльність організації “Білоруський гай” (ф. 4, оп. 1, спр. 20, 108), в т. ч. її статут, датований 20 червня 1918 р. (ф. 325, оп. 1, спр. 10; ф. 4, оп. 1, спр. 108), а також документи інших білоруських організацій та білоруської грома-

ди в Україні за 1917–1919 рр. (ф. 325, оп. 1, спр. 10, 21, 24, 31; ф. 60п, оп. 3, спр. 763).

Цікавими для дослідника українки можуть бути документи з історії білоруських військових формувань в Україні. Після Лютневої революції 1917 р. активізувалася діяльність військовослужбовців-білорусів Румунського та Південно-Західного фронтів, що проходили по території України та Бессарабії. 3 грудня 1917 р. в Одесі відбувся З'їзд військових білорусів Румунського фронту, а 15–20 грудня в Києві – Південно-Західного фронту. Ці з'їзди ухвалили “білорусизувати” ті частини російської армії, які перед війною стояли на теренах Білорусі. Протягом листопада 1917 – лютого 1918 рр. було білорусизовано кілька військових частин і з'єднань, проте під час німецької військової присутності ці військові частини були розформовані; українська влада погодилася лише на існування у Одесі та Києві етапно-евакуаційних пунктів та повернення білорусів-військовиків додому. У 1919 р. у Одесі при командуванні військ Антанти існувала також білоруська дивізія та полк гусарів. Наприкінці 1919 р. за угодою між урядом БНР та Директорією в Україні мала формуватися союзна українцям білоруська армія, однак перебіг подальших подій не дозволив реалізувати проект¹⁰. У фонді Білоруського національного комісаріату є документи про утворення білоруських частин на Румунському фронті (ф. 4, оп. 1, спр. 96), у фонді Ради народних міністрів БНР – резолюції з'їздів воїнів-білорусів Південно-Західного та Румунського фронтів (ф. 325, оп. 1, спр. 2). Відомості про білоруські військові формування в Україні доповнюють дані матеріалів Інституту історії партії (ф. 60п, оп. 3, спр. 175, 769).

У НАРБ міститься деяка інформація щодо діяльності інших національних меншин на території України: зокрема, це матеріали про діяльність Одеської районної комісії Єврейського громадського комітету з допомоги постраждалим від погромів, центр якого знаходився у Москві, у 1922 р. (ф. 684, оп. 1, спр. 53). У фонді Постійного представництва БСРР є дані про гастролі Єврейського театру по Україні у 1925 р. (ф. 15, оп. 1, спр. 1015), у фонді ЦК Комуністичної партії (більшовиків) Білорусі (ф. 4п) містяться свідчення про роботу Центрального бюро єврейських секцій при ЦК РЛКСМ серед єврейської молоді в Україні у 1924 р. (оп. 1, спр. 1860) та протоколи засідань та нарад Єврейського бюро при ЦК КП(б)У за 1928–1929 рр. (оп. 1, спр. 4253, 4254). Цей фонд містить також документи з історії польської національної меншини в Україні: протоколи засідань польського бюро при ЦК КП(б)У за 1927–1929 рр. (оп. 1, спр. 3654), інші документи про діяльність польських бюро при комітетах КП(б)У та про працю комуністів серед польського населення Києва та Вінниці у 1925 р. (оп. 1, спр. 2441), про розповсюдження польської газети “Млот” у 1922–1923 рр. (оп. 1, спр. 992), інших газет, літератури, програм для польських шкіл тощо у 1925 р. (оп. 1, спр. 2460).

Отже, хоча у НАРБ практично відсутні фонди українських установ і організацій, особові фонди українців, документи архіву все ж містять цінну інформацію, що дозволяє заповнити лакуни в історії українсько-білоруських відносин, дослідити маловивчені сторінки політичної, економічної, військової історії України 1917–1996 рр. Водночас у НАРБ виявлено небагато відомостей про українську національну меншину в Білорусі; навіть у фондах органів влади БСРР, які спеціально займалися справами нацменшин, документів про діяльність українців у Білорусі виявлено мало. Джерела з цієї та інших маловідомих сторінок історії України можуть перебувати у інших архівах Республіки Білорусь.

¹ *Щавлинский Н. Б.* Государственно-политическое и национально-культурное самоопределение Беларуси в годы Первой мировой войны (1914–1918). – Минск : Мэджик бук, 2009. – С. 75.

² ЦДАВО, ф. 2592, оп. 1, спр. 62, арк. 17.

³ *Щавлинский Н. Б.* Указ. соч. – С. 122.

⁴ Див. *Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б.* Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. – К. : Основи, 1994. – С. 28–30; *Панько О.* Питання державного кордону в білорусько-українських переговорах 1918 р. // Проблеми слов'язнознавства. – 2002. – Вип. 52. – С. 66.

⁵ *Щавлинский Н. Б.* Указ. соч. – С. 126.

⁶ Див.: *Панько О.* Зазнач. праця. – С. 67–72.

⁷ Див.: *Боечко В.* та ін. Зазнач. праця. – С. 52–55.

⁸ Центральный государственный архив Октябрьской революции и социалистического строительства БССР. Путеводитель. – Минск : Польша, 1967. – С. 121–122.

⁹ Див.: *Щавлинский Н. Б.* Указ. соч. – С. 126–127 ; *Щавлинский Н. Б.* Общественно-политическая и национально-культурная деятельность организаций в Одессе в 1917–1919 гг. – Минск : Мэджик бук, 2008. – С. 17–18.

¹⁰ Див.: *Łatyszonek O.* Działalność białoruskich wojskowych na terytorium Ukrainy w latach 1917–1919 // *Białoruskie Zeszyty Historyczne.* – 1996 – № 5. – S. 113–117 ; *Латышонак О.* Жаўнеры БНР. – Беласток: Інстытут беларусістыкі, Беларускае гістарычнае таварыства, 2009. – С. 42–53.

Дан обзор документов Национального архива Республики Беларусь, в которых содержатся сведения о сотрудничестве между Украиной и Беларусью, о деятельности украинских учреждений и организаций, положении украинской национальной меньшинства, а также другие сведения об Украине.

Ключевые слова: украиника; Национальный архив Республики Беларусь (НАРБ); украинское национальное меньшинство; история.

The article tells about the archival documents of the National Archives of the Republic of Belarus that illustrate the Ukrainian-Belarusian cooperation, the activities of Ukrainian institutions and organizations, the life of Ukrainian minority in Belarus and contains other information about Ukraine.

Keywords: Ukrainica; the National Archives of the Republic of Belarus (NARB); Ukrainian minority; history.

УДК 930.253:929.52(477.74)

В. В. ТОМАЗОВ*

РІД МАВРОГОРДАТО (ГІЛКА ЛАКАНА) В ОДЕСІ: ІСТОРИКО-ГЕНЕАЛОГІЧНА РОЗВІДКА

На підставі архівних документів, що зберігаються у фондах Російського державного історичного архіву та Державного архіву Одеської області, здійснюється реконструкція історії та генеалогії однієї з гілок відомого грецького роду Маврогордато, яка переселилася на початку XIX ст. в Одесу з острова Хіос в Егейському морі. Представники роду зробили значний внесок в економічне та культурне процвітання міста. Більшість документів залучено до наукового обігу вперше.

Ключові слова: Маврогордато; Хіос; рід; купець; гільдія; банк; Одеса; благодійництво; торгівля; спадковий почесний громадянин; дворянство.

Наприкінці XVIII – початку XIX ст. в Одесі, яка на той час стала найзначнішим торговим містом Причорномор'я, оселилося кілька родин, що належали до впливового грецького роду Маврогордато**. Всі вони походили від спільних пращурів – Лаурента Маврогордато та Елені Массімо (XVI ст.), що мешкали на острові Хіос в Егейському морі. Протягом століть Маврогордато відігравали визначну роль в історії різних держав – Греції, Італії, Румунії, Молдови, Російської та Османської імперій. Найбільш відома, звичайно, князівська гілка роду, від якої пішли господарі Молдови і Валахії, генерали, дипломати, науковці.

Багато представників роду Маврогордато належало до верхівки світової фінансової аристократії. Разом з іншими вихідцями з острова Хіос – Зигомала, Родоканакі, Петрококкіно, Раллі, Негропонті, Ксіда, Скараманга, Севастопуло, Аверіно – вони створили впливові родинні клани і протягом кількох десятиріч практично контролювали середземноморську торгівлю, в тому числі азовські та чорноморські порти Російської імперії. Однак торгівля була не єдиним видом економічної діяльності хіоських родів. Деякі родини, наприклад, Ксіда, Петрококкіно, Раллі, Маврогордато займалися банківською справою. Популярними серед хіосців були також операції з нерухомістю, наданням будинків в оренду.

* *Томазов Валерій В'ячеславович* – кандидат історичних наук, завідувач сектору генеалогічних і геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України, старший науковий співробітник.

** В документах зустрічається також написання “Маврокордато”, однак у статті прізвище подається виключно в історично правильній його формі.

Хіосці, які традиційно родичалися у власному колі, прагнучи до легітимізації свого становища в країнах, обраних для бізнесу та проживання, проводили вмілу матримоніальну політику та періодично обирали серед наречених представників місцевої еліти. Значний капітал, набуті ділові та родинні зв'язки сприяли зміцненню їхнього становища в цих країнах. Хіосці вступали на державну службу, клопоталися (і часто успішно) про отримання дворянства, змінювали підданство.

Це характерно і для тих хіоських родин, що оселилися в Російській імперії. Представники цієї етносоціальної групи записувалися до купецьких гільдій, отримували ордени, почесні посади та звання, намагалися потрапити до стану російського дворянства та набути спадкового почесного громадянства. Широко розповсюдилися шлюби з представниками російської фінансової та земельної аристократії різного національного походження – російського, українського, польського, французького, німецького. У другій половині XIX ст. представники вище зазначених родів вступали на російську цивільну і військову службу, робили успішну кар'єру. Вони відігравали значну роль в історії міст, де мешкали та займалися комерційними справами. Чимало хіосців було благодійниками та меценатами, вони допомагали як співвітчизникам-грекам, так і жертвували значні кошти на благоустрій та культурний розвиток своєї нової батьківщини. Поступово значна частина хіосців глибоко інтегрувалася до культури привілейованих верств Російської імперії. З їхнього середовища вийшло чимало відомих вчених і митців.

В Одесі мешкало кілька родин Маврогордато. Однією з найбільш потужних та впливових з них була родина Матвія Пантелійовича Маврогордато, що належала до гілки Лакана. Він, старший із синів Пантелія Матвійовича від шлюбу з Марієттою, дочкою Лоренцо Скараманга, народився на Хіосі близько 1780 р.¹ Відомостей про нього збереглося не дуже багато. Турецький підданий Матвій Пантелійович оселився в Одесі в 20-х рр. XIX ст. та був приписаний до 2-ї купецької гільдії. 1866 р. він купив у графині Жозефіни Шембек маєток у с. Тирлівка Гайсинського повіту Подільської губернії, в якому налічувалося 276 ревізьких душ². М. П. Маврогордато офірував кошти на підтримку грецької культури, спонсорував видання книг. Так, 1834 р. разом з Ф. Родоканакі, Я. Раллі, Є. Севастопуло, М. Петрококкіно та іншими хіоськими купцями він фінансував видання в Одесі книги І. Г. Піципіу “Логічна грамати́ка грецької мови”³. Імовірно, саме Матвій Пантелійович надав грошову допомогу у розмірі 600 рублів таємному грецькому товариству “Філікі Етерія”⁴. Помер він в Одесі 22 березня 1868 р. у віці 88 років⁵.

23 вересня 1829 р. Матвій вінчався в Одеській грецькій Свято-Троїцькій церкві другим шлюбом з Ангелікою Пантеліївною Кондоставло (в документах зустрічаються й інші варіанти написання прізви-

ща – Кондаставло, Контоставло), дочкою турецького підданого хіосця Пантелія Лікардовича Кондоставло. Свідками шлюбу були представник відомої хіоської родини та родич Маврогордато одеський купець Федір Павлович Родоканакі та “іноземний грек” Амвросій Пантелійович Маврогордато, рідний брат нареченого⁶.

Ангеліка Пантеліївна Маврогордато народилася близько 1802 р., а померла 19 березня 1876 р. в Одесі у віці 74 років “від старості” і 24 березня знайшла останній притулок на одеському загальному кладовищі⁷. Вона була відомою благодійницею й, як чимало купецьких дружин, мала статус дійсного члена Одеського жіночого благодійного товариства⁸.

У Матвія Пантелійовича від шлюбу з Ангелікою Пантеліївною народилося четверо дітей: сини Дмитро і Олександр, а також дочки Катерина й Ерато.

Старший син – Дмитро Матвійович – був хрещений 2 квітня 1832 р. в Одеській грецькій Свято-Троїцькій церкві. Хрещеним батьком хлопчика став рідний дядько турецький підданий Амвросій Пантелійович Маврогордато⁹. Помер Дмитро в Одесі немовлям – 9 червня 1834 р.¹⁰

Другий син – Олександр Матвійович – народився в Одесі у 1833 р. Більшу частину життя він мешкав за кордоном, мав грецьке підданство та помер у Парижі 11 грудня 1899 р. від раку у віці 66 років, а похований був 26 квітня 1900 р. в Одесі на старому кладовищі¹¹. Олександр Матвійович також активно займався благодійництвом. Наприклад, на будівництво Одеського єпархіального жіночого училища пожертвував 12 тисяч рублів. Він не був одружений і за духовним заповітом від 18 вересня 1875 р. своєю душоприказницею визначив сестру – Ерато Матвіївну Савастопуло, дружину спадкового почесного громадянина. Оскільки Ерато Матвіївна мешкала за кордоном, вона своєю довіреною особою у справі померлого брата призначила сина – Карла Марковича Савастопуло. Згідно із розпорядженням Олександра Матвійовича Маврогордато “для приросту відсотків” необхідно було внести в Одеську контору Державного банку 2 тисячі російських рублів, із яких щорічно в день смерті благодійника приписувалося надавати бідним матеріальну допомогу. 4 серпня 1900 р. останню волю померлого було виконано¹².

Найстарша із дочок Матвія й Ангеліки Маврогордато – Катерина Матвіївна – народилася в Одесі 22 вересня 1834 р. та була охрещена в Одеській грецькій Свято-Троїцькій церкві 24 вересня того ж року. Хрещеними батьками дівчинки стали: дядько – турецький підданий Амвросій Пантелійович Маврогордато та Орієтта Фомівна Родоканакі, народжена Галаті, дружина вже згаданого одеського купця Федора Павловича Родоканакі¹³. 7 січня 1853 р. Катерина вінчалася в Одеській грецькій Свято-Троїцькій церкві з купцем 1-ї гільдії м. Санкт-Петербурга Федором Панделійовичем Родоканакі. Він народився 13 листопада

1825 р. в Ліворно у родині Панделія Павловича Родоканакі та Маріго Федорівни, народженої Петрококкіно¹⁴. Свідками шлюбу були: дядько нареченого – вже згаданий одеський купець та комерції радник Федір Павлович Родоканакі та батько нареченої – одеський купець Матвій Пантелійович Маврогордато¹⁵.

Катерина Матвіївна уславилася як філантропка та благодійниця. 1890 р. вона пожертвувала 42 тисячі рублів на будівництво двох кам'яних двоповерхових споруд на території Одеської грецької Свято-Троїцької церкви: однієї – для проживання кліру, а другої – для проведення парафіяльних заходів. Частина з цих коштів було спрямовано на реставрацію храму та його внутрішнє оздоблення, а також благоустрій садка біля церкви¹⁶. 1902 р. Катерина Матвіївна пожертвувала 75 тисяч рублів Відомству закладів імператриці Марії на заснування в Одесі дитячого притулку для сиріт-дівчат під назвою “Дитячий притулок Олександра Маврогордато, в пам'ять його батьків Матвія та Ангеліки”. Надана сума знаходилася у вигляді банківських акцій: 155 – Бесарабсько-Таврійського, 100 – Санкт-Петербурзького міжнародного комерційного та 45 – Азовсько-Донського комерційного банків. За умовою К. М. Родоканакі планувалося: накопичення грошей до 200 тисяч рублів, з метою купівлі земельної ділянки в центрі Одесі та будівництва двоповерхової кам'яної споруди притулку, розрахованої на сто вихованок; заснування у закладі церкви св. Троїці, в якій п'ять разів на рік повинна була здійснюватися літургія за упокій родичів благодійниці; розміщення в одному із залів притулку портрету її померлого брата Олександра Маврогордато. 1912 р. Катерина Матвіївна приєднала до пожертви ще 30 акцій Азовсько-Донського комерційного банку на суму 7500 рублів¹⁷. На жаль, задум К. М. Родоканакі не був реалізований через більшовицький заколот. Подружжя Родоканакі дітей не мало. Федір Панделійович, італійський дворянин та підданий, помер у м. Баден-Баден 21 вересня 1889 р. у віці 62 років, а відспіваний та похований був в Одесі¹⁸. Катерина Матвіївна мешкала у Петербурзі у власному будинку на Кінногвардійському бульварі¹⁹. Однак соціальні потрясіння 1917 р. змусили її емігрувати до Парижа, де вона і померла 9 липня 1923 р.²⁰

Молодша сестра Катерини Матвіївни – Ерато Матвіївна – народилася в Одесі 25 березня 1837 р.²¹, тут у 1856 р. вийшла заміж за спадкового почесного громадянина м. Одеси Марка Євстратійовича Севастопуло²², який належав до хіоської аристократії. Народився наречений 18 серпня 1822 р. в Одесі та був охрещений в Одеській грецькій Свято-Троїцькій церкві²³. Він багато років був членом Ради Одеського комерційного училища, Одеського комітету торгівлі та мануфактури, гласним Одеської думи. За свою діяльність на громадській ниві та значні пожертви на суспільне благо нагороджений орденами св. Станіслава

2-го ст., св. Анни 2-го ст. та св. Володимира 4-го ст.²⁴ Від цього шлюбу народилося три сини: Євстратій – 8 грудня 1858 р., Матвій – 16 листопада 1864 р. та Карл (Скарлат) – 13 січня 1871 р. Хрещеними батьками хлопців були їхні близькі родичі: дідусь Матвій Пантелійович Маврогордато; тітка Катерина Матвіївна Родоканакі, народжена Маврогордато; дружина дядька Федора Матвійовича Маврогордато – Євгенія Матвіївна; дядьки Олександр та Скарлат Євстратійовичі Севастопуло²⁵. Марко Євстратійович помер 3 січня 1903 р. в Одесі у віці 80 років від паралічу серця та знайшов спокій на старому міському кладовищі²⁶. Ерато Матвіївна здебільшого мешкала за кордоном, померла 22 грудня 1925 р. в Німці²⁷.

Вона, як і більшість представниць її родини, була відомою благодійницею та громадською діячкою. Так, 1867 р. Е. М. Севастопуло разом з іншими дружинами знаних одеських купців – Марією Раллі, Аріадною Папудовою, Марією Цицині – брала участь в організації “Комітету з допомоги знедоленим критським родинам”. Від благодійних концертів, театральних вистав, базарів та лотерей, проведених членами комітету, у березні 1867 р. було зібрано 23 тисячі 500 рублів сріблом²⁸.

Найбільш відомим із дітей Матвія Пантелійовича Маврогордато був його старший син – Федір Матвійович, єдина дитина, народжена від першого шлюбу. Ім'я матері Федора Матвійовича невідоме. Вона належала до хіоської родини Франгіаді та рано померла. Народився Федір Матвійович на Хіосі близько 1818 р.²⁹, а помер в Одесі 16 квітня 1874 р. у віці 55 років³⁰. Разом із своїм батьком він оселився в Одесі та займався торгівлею. 1866 р. із двадцяти комерційних фірм, що контролювали торгівлю південноукраїнською пшеницею, десять було засновано греками. Серед них – підприємство “Федір Маврогордато і К^о”³¹. 1869 р. торгівельний дім одеського купця 1-ї гільдії Федора Маврогордато став одним із засновників Міжнародного торгівельного банку, з центральним офісом у Санкт-Петербурзі та відділенням в Одесі³². Важливим напрямком діяльності Федора Матвійовича була спекуляція земельними ділянками та спорудження прибуткових будинків. 1863 р. він – за обранням домовласників – член Комітету із спорудження бруківки, заснованого імператорським наказом у м. Одесі³³. Через кілька років він вже обіймав посаду товариша старшини купецького стану в одеському міському громадському управлінні та іноземного гостя у Відділенні комерційної ради Одеси³⁴. Величезний капітал, значні зв'язки у підприємницькій та банківській сферах, підтримка родичів та земляків, спритність та енергія зробили його помітно фігурою Одеси. Федір Матвійович був депутатом Міської одеської думи (1863–1873), спадковим почесним громадянином м. Одеси, що, без сумніву, сприяло успіху його справ³⁵. 1867 р. Федір Матвійович очолив “Комітет з допомоги знедоленим критським родинам”, до якого входили впливові

одеські греки – Ф. Родоканакі, П. Куркумелі, М. Склаво, К. Каравія та ін. Члени комітету збирали кошти для своїх співвітчизників, які постраждали через антитурецьке повстання. Імовірно, виконавши своє завдання, комітет був ліквідований 8 серпня 1868 р.³⁶

Слід зазначити, що Федір Матвійович успадкував також значні статки по смерті батька. Відомо, що дочка Матвія Пантелійовича Маврогордато – Ерато Матвіївна Севастопуло – отримала як посаг будинок в Одесі³⁷. Вірогідно, такий же посаг був і за старшою дочкою – Катериною Матвіївною Родоканакі. Левова ж частина майна дісталася синам. Так, відповідно до документів, Федір разом з єдинокровним братом Олександром володів батьківським маєтком Тирлівка³⁸.

1846 р. у Ліворно Федір Матвійович Маврогордато одружився з Євгенією (Жені) Матвіївною Маврогордато, яка також походила з гілки Лакана³⁹. Наречена народилася 5 січня 1824 р. у Ліворно в родині Матвія Георгійовича Маврогордато та Аргіро Павлівни Родоканакі⁴⁰. Євгенія Матвіївна доводилася троюрідною сестрою своєму чоловікові, оскільки їхні діди були рідними братами. До того ж, її двоюрідним братом був Федір Панделійович Родоканакі, чоловік Катерини Матвіївни Маврогордато. Євгенія Маврогордато уславилася в Одесі на ниві благодійництва, була дійсним членом Одеського жіночого благодійного товариства, що знаходилося під патронатом княгині Є. К. Воронцової⁴¹. Після смерті чоловіка Євгенія Матвіївна мешкала здебільшого в Парижі, де й померла 10 (22) червня 1897 р. у віці 74 років від прогресуючого виснаження. Тіло її було перевезено в Росію через прикордонний пункт Олександрівськ та 31 червня 1897 р. поховано в Одесі на старому кладовищі⁴².

Єдиний син Федора та Євгенії Маврогордато – Матвій Федорович – був відомим меценатом і благодійником. Народився він в Одесі 6 вересня 1848 р., охрещений був в Одеській грецькій Свято-Троїцькій церкві 3 жовтня 1848 р. Його хрещеними стали дідусь – одеський 1-ї гільдії купець Матвій Федорович Маврогордато та Орієтта Фомівна Родоканакі, народжена Галаті, дружина почесного громадянина Федора Павловича Родоканакі, рідного дядьки матері немовляти⁴³. Матвій отримав домашню освіту і виховання. 25 вересня 1873 р. він вступив на службу почесним піклувальником Байрамської вчительської семінарії. 6 лютого 1876 р. молодий М. Маврогордато посів місце директора Одеського піклувального комітету про в'язниці. 31 січня 1880 р. він затверджений Міністерством внутрішніх справ Російської імперії на поточний рік піклувальником Одеської арештантської № 32 роти цивільного відомства. 4 квітня 1880 р. Матвія звільнено з посади піклувальника вчительської семінарії, а 16 грудня 1880 р. призначено почесним членом Одеського міського опікуництва дитячих притулків, що належало до відомства імператриці Марії. 15 травня 1883 р. М. Мав-

рогордато отримав чин колезького секретаря. 13 січня 1884 р. Матвій Федорович – почесний піклувальник Херсонської гімназії терміном на три роки. 29 травня 1884 р. його призначено наглядачем Одеської Стурдзівської богадільні сердобольних сестер, що належала до відомства Канцелярії Ради Імператорського людинолюбного товариства. 15 травня 1886 р. Матвій став титулярним радником. 31 січня 1887 р. М. Маврогордато призначено почесним піклувальником Одеської 2-ї гімназії Міністерства народної освіти. 24 березня 1887 р. його звільнено від обов'язків наглядача Стурдзівської богадільні⁴⁴. 1889 р. його коштом збудовано церкву св. Миколая при гімназії, що знаходилася під його патронатом. 1897 р. М.Ф. Маврогордато – дійсний статський радник, а почесним піклувальником Одеської 2-ї гімназії залишався аж до 1904 р.⁴⁵

За свою діяльність Матвій Федорович був відзначений численними нагородами. Так, 25 грудня 1874 р. за сумлінне служіння на ниві народної освіти М. Маврогордато нагороджено орденом св. Станіслава 2-го ст. 22 грудня 1876 р. він отримав подяку за благодійний внесок 500 рублів на облаштування майстерні при Одеському в'язничному замку. 22 вересня 1878 р. Матвія відзначено темно-бронзовою медаллю на георгіївсько-олександрівській стрічці в пам'ять російсько-турецької війни 1877–1878 рр. 13 березня 1879 р. він за самовіддану діяльність на користь нужденних відзначений нагородою Російського товариства Червоного хреста. 26 травня 1879 р. Матвій Федорович отримав імператорську подяку за невтомну людинолюбну діяльність. 22 липня 1880 р. за особливі заслуги та віддану роботу на користь Російського товариства Червоного хреста він був нагороджений орденом св. Анни 2-го ст., а 1 січня 1887 р. – за ревну службу орденом св. Володимира 4-го ст.⁴⁶

Матвій Федорович був членом численних благодійних товариств, покликаних полегшити життя соціально незахищених верств російського суспільства: почесним членом Одеського відділення Опікунства імператриці Марії Олександрівни про сліпих, членом Правління, а потім і почесним членом Одеського міського опікунства виправних (дитячих) притулків, Товариства для допомоги бідним м. Одеси, Одеського товариства красних мистецтв. На всіх посадах Матвій Маврогордато виявляв енергійність та сумлінність, жертвував значні кошти⁴⁷.

Так, обіймаючи посаду піклувальника Херсонської гімназії у 1884–1887 рр., він щорічно жертвував на потреби гімназії та пансіону при ній 1000 рублів⁴⁸.

Відомість надходження коштів на потреби Одеського товариства красних мистецтв за 1875–1890 рр. свідчить, що Матвій Федорович був одним з найсправніших та найщедріших його членів: вніс на діяльність товариства 50 рублів⁴⁹.

1876 р. Матвій Федорович разом з А. Волковим та Е. Кумбарі з метою збору грошей на благодійність в Одеському клубі організував виставку картин з приватних колекцій. Із звіту організаторів акції від 16 квітня 1877 р., надісланого у Правління Одеського грецького благодійного товариства і доведеного до відома власників картин, дирекції клубу і громадськості, впливає, що в результаті продажу 1900 квитків за ціною 20 копійок за штуку, 166 квитків за ціною 50 копійок та 13 абонементів – по 3 рублі кожен та пожертви у розмірі 19 рублів 10 копійок загальна сума доходів склала 518 рублів 10 копійок. Ще 11 рублів 20 копійок було отримано від продажу лісового матеріалу. Витрати на організацію виставки, а саме: придбання коленкору, виготовлення та розклеювання оголошень, опалення приміщень, монтаж експозиції та інші види робіт склали 358 рублів 80 копійок. Із грошей, що залишилися, 170 рублів 50 копійок було надіслано Правлінню Одеського жіночого благодійного товариства, а Правлінню Грецького благодійного товариства – 42 рублі 63 копійки. 430 аршинів коленкору передали до притулку для злиденних м. Одеси⁵⁰.

Матвій Федорович чимало сил віддав і Одеському товариству виправних притулків. Члени товариства, серед яких були представники найвищих чиновницьких і підприємницьких кіл Одеси, і самі жертвували значні суми на діяльність організації та намагалися знайти благодійників поза її межами. Масштаб діяльності вражає. Наприклад, за 1890 р. силами товариства було споруджено два житлових будинки для мешкання 20-ти осіб кожен, церкву (кошторис складав 14 тисяч рублів) і адміністративний будинок (кошторис – 20 тисяч рублів), де розташувалися майстерні, класи, їдальня, кухня, цейхгауз та інші господарські приміщення⁵¹.

Але особливу увагу Матвій Маврогордато приділяв Одеському училищу сліпих, що знаходилося у компетенції Одеського відділення Опікунства імператриці Марії Олександрівни про сліпих. Така зацікавленість Матвія Федоровича пояснюється особистими причинами. Ще замолоду він почав сліпнути. Свою хворобу благодійник вважав покаранням за своє і своїх предків несправедне життя – прагнення до багатства і розкоші. Тому, розуміючи трагедію сліпих людей, він намагався всіляко полегшити їхнє життя та, таким чином, спокутувати свої гріхи. Училище було відкрито в грудні 1887 р. в орендованому приміщенні на Старопортофранківській вулиці. На оренду використовувалися кошти (1000 руб.), які пожертвував М. Ф. Маврогордато⁵². 1892 р. Матвій Федорович відділив для потреб училища частину території своєї дачі на Французькому бульварі разом з будівлями⁵³. Після перебудови споруд 25 жовтня 1892 р. відбулося урочисте відкриття школи, розрахованої на 60 дітей⁵⁴. 6 липня 1900 р. був закладений притулок з майстернями для потреб осліплених дітей та юнаків, котрі повинні були там мешкати

і навчатися ремеслам. Ця справа також знаходилася під опікою Матвія Маврогордато⁵⁵.

14 листопада 1897 р. Матвій Федорович заклав на території своєї дачі невеличкий храм⁵⁶, нині більш відомий як Церква святих мучеників Адріана та Наталії. Місце під будівництво освятив єпископ Єлисаветградський Тихон. Спорудження храму обійшлося в 22 тисяч 787 рублів⁵⁷. Автором проекту храму, імовірно, був архітектор Л. Л. Влодек, а керував будівництвом відомий одеський інженер-будівельник Ф. О. Гайдуків. Церква є одноповерховою однобанною спорудою, побудована у формі характерного для візантійської архітектури хреста. Висота храму майже 20 метрів, а площа близько 60-ти кв. метрів. Церкву було освячено 31 жовтня 1899 р. архієпископом Херсонським і Одеським Юстином на честь святих Матвія та Євгенії, небесних покровителів засновника храму – Матвія Федоровича Маврогордато та його матері – Євгенії Матвіївни. 1909 р. благодійник пожертвував 10 тисяч рублів на утримання церкви. Цей храм кілька разів змінював назву, в ньому у різні часи розміщувалися музей атеїзму і підприємства громадського харчування, кілька разів церкву зачиняли і знов відкривали для віруючих. Сьогодні храм визнаний пам'ятником архітектури і є діючим.

Одним з найбільш відомих благодійних закладів Одеси була дешева їдальня в пам'ять Федора Матвійовича Маврогордато (вул. Старопортофранківська, 30), заснована вдовою покійного Євгенією Матвіївною та їхнім сином Матвієм Федоровичем⁵⁸. Будівля їдальні збереглася й дотепер, однак, як і вся Молдованка, надзвичайно занедбана.

21 вересня 1885 р. Матвій Федорович прийняв присягу на підданство Російській імперії⁵⁹. Цьому кроку передували довгі сумніви, які стають зрозумілими з листа одеського градоначальника від 14 липня 1878 р. послу Російської імперії в Константинополі князю О. Б. Лобанову-Ростовському. В ньому повідомляється, що Матвій Федорович Маврогордато “с давних пор выражает намерение вступить в подданство России, но останавливается его исполнением по следующим причинам. ... Предки его принадлежали по происхождению своему к одному из благородных родов о. Хиос. Поэтому г. Маврокордато желал бы иметь уверенность в том, что с переходом в русское подданство он не утратит принадлежащих ему по рождению прав состояния и не будет вынужден при избрании рода жизни приписаться к одному из податных сословий”⁶⁰. До листа додавалося перекладене з грецької мови посвідчення, надане Матвію Федоровичу Маврогордато 4 квітня 1877 р. на о. Хиос і підписане представниками місцевої громади Михаїлом І. Зігомаласом, Леонідом І. Калвокареасом, Стельяном А. Ксантакі (написання прізвищ подається як у документі). Посвідчення сповіщає: “Мы ниже подписавшиеся представители Общины Хиоса сим удостоверяем, что благородный собственник господин Матвей Маврокордато,

греческо-подданный, рожденный и живущий в Одессе, есть сын Федора, сына Матвея, сына Пантелея Маврокордатов и принадлежит к одному из древнейших благородных семейств острова Хиоса, к тому именно хиоскому семейству, от которого происходят также Маврокордаты, бывшие прежде великими драгоманами и статс-секретарями Блистательной Порты, а равно и бывшие князья и господа Молдавоваляхии. В подтверждение чего и выдаем настоящее удостоверение, дабы все выше сказанное имело надлежащую силу при представлении такового, куда бы то ни было”⁶¹.

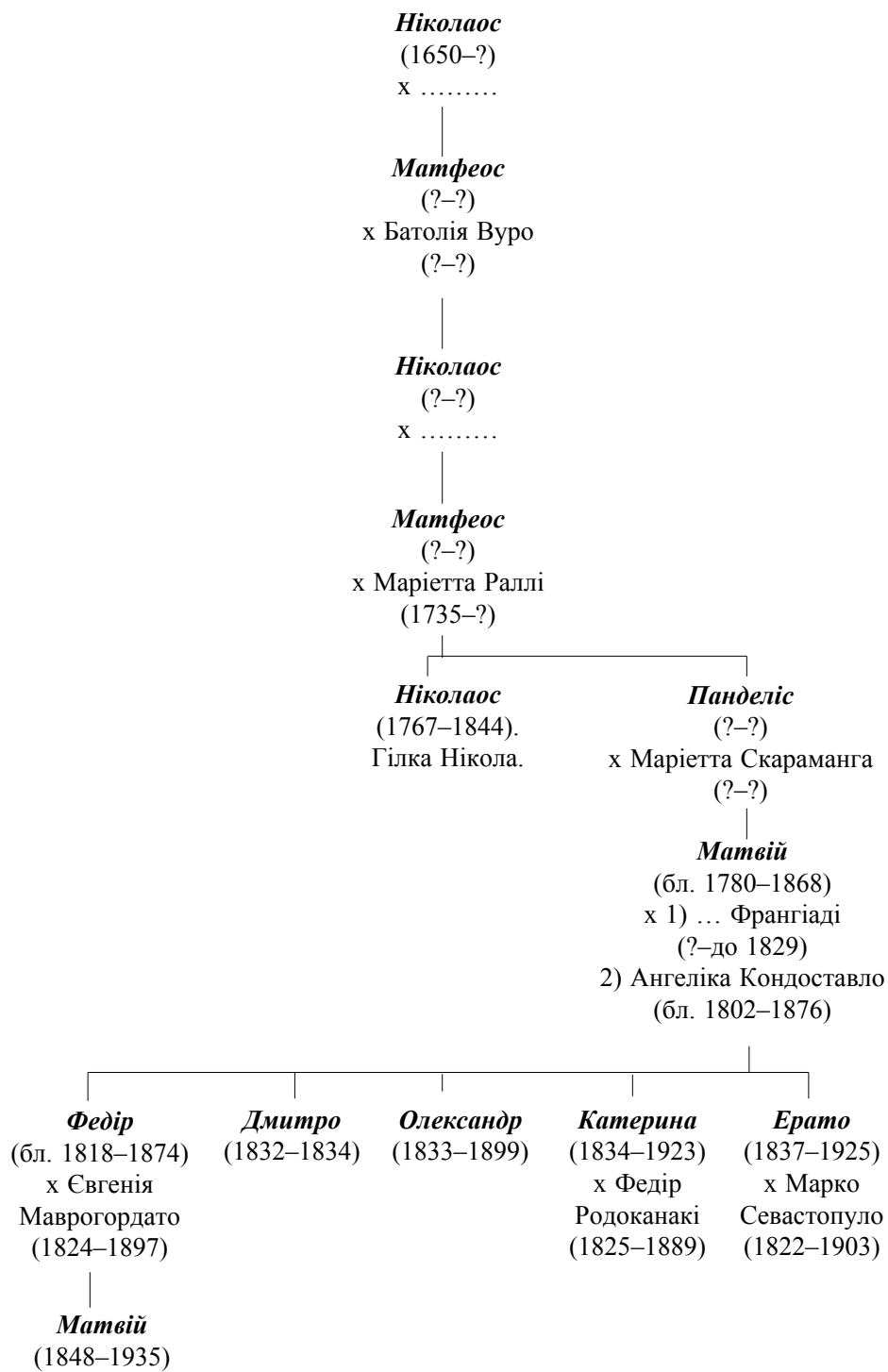
Підписи представників хіоської громади завірені французьким і німецьким консулами в Константинополі в квітні того ж року. Німецьке консульство в той час представляло російські інтереси в Туреччині через військові дії між Російською та Османською імперіями⁶².

Імовірно, Матвій Федорович отримав гарантії, оскільки він все ж вирішив прийняти російське підданство, а влітку 1887 р. звернувся до Дворянського депутатського зібрання Херсонської губернії з проханням визнати за ним права спадкового російського дворянства як кавалера російського ордену св. Володимира 4-го ст. 7 серпня 1887 р. Дворянське депутатське зібрання дійшло висновку: визнати Матвія Федоровича Маврогордато спадковим дворянином Російської імперії та внести його рід до третьої частини Дворянської родовідної книги Херсонської губернії. 14 серпня того ж року зібрання звернулося до Урядового Сенату з проханням затвердити це рішення та виготовити дворянську грамоту⁶³.

Рішенням Урядового Сенату від 5 грудня 1888 р. висновок Дворянського депутатського зібрання Херсонської губернії у справі М. Ф. Маврогордато було затверджено⁶⁴.

25 липня 1889 р. Матвій Федорович звернувся до Герольдії Урядового Сенату з проханням про затвердження родового герба. При цьому він надіслав і опис герба, яким вже користувався рід Маврогордато: “Золотое поле щита рассечено и пересечено червленим греческим крестом. В правой верхней части золотого поля щита изображена оторванная черная маврская голова вправо, повязанная серебряною с червленою повязкою и золотыми в ушах серьгами. Крест указывает на родину предков моих “Грецию”, голова же – легенду в роде моем, что во время войны греков с сарацинами и маврами один из предков моих за победы над ними присоединил к своей фамилии еще прозвище “Мавро”. Щит увенчан дворянским коронованным шлемом, в нашлемнике три страусовых пера, из коих среднее червленое, крайние золотые перья указывают на благородство дворянского сословия. Намет с права и лева червлений, подложенный золотом. Девиз на золотой ленте червлеными буквами: “Преданностью и любовью”⁶⁵.

**Маврогордато.
Гілка Лакана***

* Фрагмент родовідної таблиці.

5 жовтня 1889 р. зібрання гербового відділення Департаменту Герольдії Урядового Сенату розглянуло проект герба і затвердило його⁶⁶.

Матвій Федорович Маврогордато був, без сумніву, одним із найзаможніших людей Одеси. Однак треба підкреслити, що жодними комерційними операціями він не займався, так само, як і його мати – Євгенія Матвіївна. Вони жили з капіталу, що залишив їм Федір Матвійович, який був “представителем одной из наиболее уважаемых здесь (в Одессе. – В. Т.) торговых фирм”⁶⁷. У 1878 р. фірми вже не існувало⁶⁸. Гадаємо, що вона припинила свою діяльність після смерті Ф. М. Маврогордато у 1874 р., а, можливо, і раніше. 5 грудня 1874 р. Матвій Федорович і овдовіла Євгенія Матвіївна поділили майно⁶⁹.

М. Ф. Маврогордато, імовірно, жив з відсотків з банківського капіталу та доходів з оренди прибуткових будинків. З документів відомо, що йому належали будинки на вулицях Преображенській, Московській, Військовому узвозі, Князівській, 13 та Сабанєєвому мосту, 4⁷⁰.

18 серпня 1883 р. будинок на Московській вулиці було продано одеському купцю, австрійському підданому Венямину Меєровичу Ронігеру⁷¹. 1 листопада 1901 р. Матвій Федорович продав будинок на Військовому узвозі своєму двоюрідному братові Карлу Марковичу Севастопуло⁷². 12 грудня того ж року він продав два суміжні подвір'я в Пересипі Івану Івановичу Гену⁷³. 31 січня 1908 р. М. Маврогордато продав ще один будинок – на вулиці Князівській, 13 – своєму двоюрідному братові колезькому асесору Карлу Марковичу Севастопуло за 69 тисяч рублів⁷⁴.

Резиденцією М. Маврогордато в Одесі був будинок на Сабанєєвому мосту, один з найрозкішніших на цій фешенебельній вулиці. Своєю красою та багатством вирізнялася й дача Матвія Федоровича на Французькому бульварі, споруджена за проектом відомого одеського архітектора Ю. М. Дмитренка інженером-будівельником Ф. О. Гайдуким. Особняк прикрашено ліпленням – вазони, леви, жіночі голівки, рослинні орнаменти. Величезну територію дачі – майже 40 десятин – обнесено кам'яною огорожею, яка сама є витвором мистецтва. Усередині – чудовий парк з фонтанами. Виходи та в'їзди на територію маєтку оснащено химерними кованими ґратами⁷⁵.

Імовірно, з 1889 р. Матвій Федорович постійно мешкав у Парижі. Але і тут він залишався активною людиною, що прагнула полегшити життя знедолених, перш за все, російських емігрантів, більшість з яких після більшовицького заколоту опинилася за кордоном без жодних засобів до існування. 1927 р. разом з княгинею В. К. Мещерською, князем П. М. Мещерським, С. Ф. Ванлярською, митрополитом Євлогієм та іншими колишніми співвітчизниками М. Ф. Маврогордато брав участь у заснуванні в Парижі Російського будинку для російських емігрантів

похилого віку. Біля будинку поступово і виникло російське кладовище Сент-Женевьев-де-Буа, на якому знайшов свій останній притулок і сам Матвій Федорович. Він помер у Парижі 21 грудня 1935 р.⁷⁶

Аналізуючи історичну долю цієї гілки роду Маврогордато, ми можемо ще раз продемонструвати складний механізм функціонування хіоських фінансових кланів поза межами їхньої історичної батьківщини. З одного боку, простежується надзвичайна замкненість цієї етносоціальної групи, яка виявлялася, перш за все, в близькокресних шлюбах та родинному типі організації комерційних підприємств, з іншого – надзвичайна гнучкість, вміння пристосовуватися, прагнення інкорпоруватися до місцевої еліти. Політика хіосців була обережною, вираженою, здебільшого успішною, а їхній внесок у всебічний розвиток нової батьківщини величезний.

¹ *Argenti P.* Libro d'oro de la noblesse de Chio: 2 vol. – London, 1955. – V. 2. – P. 84, 88.

² Російський державний історичний архів (далі – РДІА), ф. 577, оп. 20, спр. 477.

³ *Αυγητίδης Κ.* Θεόδωρος Παύλου Ροδοκανάκης. – Χίος, 2004. – Σ. 110.

⁴ *Ibid.* – Σ. 29.

⁵ Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой Свято-Троицкой церкви / Авторы-сост.: Л. Г. Белоусова, Т. Е. Волкова, Г. Л. Малинова, В. В. Харковенко. – Одесса, 2004. – Ч. III : 1863–1874. – С. 122–123.

⁶ Там само. – 2000. – Ч. I : 1800–1831. – С. 156–157.

⁷ Державний архів Одеської області (далі – Держархів Одеської обл.), ф. 37, оп. 6, спр. 55, арк. 292 зв.–293.

⁸ Новороссийский календарь на 1864 год, издаваемый от Решельевского лица. – Одесса, 1863. – Отд. III. – С. 142.

⁹ Греки Одессы ... – Ч. I : 1800–1831. – С. 156–157.

¹⁰ Там само. – 2002. – Ч. II : 1834–1852. – С. 172–173.

¹¹ Держархів Одеської обл., ф. 37, оп. 13, спр. 467, арк. 57 зв.–58.

¹² Там само, ф. 2, оп. 4, спр. 5917, арк. 1–24 зв.

¹³ Греки Одессы ... – Ч. II : 1834–1852. – С. 172–173.

¹⁴ *Argenti P.* *Op. cit.* – V. 2. – P. 94, 124.

¹⁵ Греки Одессы ... – Ч. III : 1853–1874. – С. 122–123.

¹⁶ *Παπουλίδης Κ.* Οι Έλληνες της Οδησσού. – [Θεσσαλονίκη, 1999]. – Σ. 291.

¹⁷ РДІА, ф. 759, оп. 66, спр. 310.

¹⁸ Греки Одессы ... – 2005. – Ч. IV : 1875–1891. – С. 216–217.

¹⁹ РДІА, ф. 759, оп. 66, спр. 310, арк. 1–2 зв.

²⁰ *Argenti P.* *Op. cit.* – V. 2. – P. 94.

²¹ *Ibid.*

²² *Ibid.*

²³ Греки Одессы ... – Ч. I : 1800–1831. – С. 248–249.

²⁴ РДІА, ф. 1343, оп. 29, спр. 1763, арк. 5–12.

²⁵ Там само; Греки Одессы ... – Ч. III : 1853–1874. – С. 188–189.

- ²⁶ Греки Одессы ... – 2006. – Ч. V : 1802, 1892–1905. – С. 246–247.
- ²⁷ *Argenti P.* Op. cit. – V. 2. – P. 94.
- ²⁸ *Piatigorskii G.* The Cretan uprising of 1866–1869 and the Greeks of Odessa // *Modern Greek studies yearbook.* – Minneapolis, 1998/1999. – Vol. 14/15. – P. 133.
- ²⁹ *Argenti P.* Op. cit. – V. 2. – P. 88, 94.
- ³⁰ Греки Одессы ... – Ч. III : 1853–1874. – С. 120–121.
- ³¹ *Αγγυτιδης Κ.* Op. cit. – Σ. 59.
- ³² *Ibid.* – Σ. 75.
- ³³ Новороссийский календарь на 1864 год... – С. 3.
- ³⁴ Адрес-календарь Херсонской губернии на 1866 год... // http://rodovoyegnezdo.narod.ru/Kherson/Adres-kalendar_1866_odesgrad.htm
- ³⁵ Одесса 1794–1894. Издание Городского Общественного Управления к столетию города. – Одесса, 1895. – С. 100.
- ³⁶ *Piatigorskii G.* Op. cit. – P. 134.
- ³⁷ РДІА, ф. 1343, оп. 29, спр. 1763, арк. 5 зв.
- ³⁸ Там само, ф. 583, оп. 17, спр. 925.
- ³⁹ *Argenti P.* Op. cit. – V. 2. – P. 94.
- ⁴⁰ *Ibid.* – P. 88, 94.
- ⁴¹ Новороссийский календарь на 1864 год ... – С. 142.
- ⁴² Держархів Одеської обл., ф. 37, оп. 13, спр. 368, арк. 64 зв.–65.
- ⁴³ Греки Одессы ... – Ч. II: 1834–1852. – С. 172–173.
- ⁴⁴ РДІА, ф. 1343, оп. 25, спр. 15, арк. 5–10.
- ⁴⁵ Там само, ф. 733, оп. 123, спр. 1, арк. 1–11, 130–130 зв., 155.
- ⁴⁶ Там само, ф. 1343, оп. 25, спр. 15, арк. 5–10.
- ⁴⁷ Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1901 г. – Одесса, 1900. – Арк. 219–221, 215, 235.
- ⁴⁸ РДІА, ф. 1343, оп. 25, спр. 15, арк. 5–10.
- ⁴⁹ Держархів Одеської обл., ф. 367, оп. 1, спр. 4, арк. 18 зв.–19.
- ⁵⁰ Там само, ф. 765, оп. 1, спр. 3, арк. 42–44.
- ⁵¹ Там само, ф. 2, оп. 1, спр. 1837, арк. 148–148 зв.
- ⁵² Отчет о деятельности Одесского отделения Мариинского попечительства для призрения слепых за 1887 г. – Одесса, 1888. – С. 3–4.
- ⁵³ Одесса 1794–1894 ... – С. 743–744.
- ⁵⁴ Отчет о деятельности Одесского отделения, состоящего под августейшим покровительством ея Императорского величества государыни императрицы, Попечительства Императрицы Марии Александровны о слепых за 1892 г. – Одесса, 1893. – С. 6–7, 12, 20.
- ⁵⁵ Отчет состоящего под августейшим покровительством государыни Императрицы Марии Федоровны Совета одесского отделения Попечительства Императрицы Марии Александровны о слепых за 1900 г. – Одесса, 1901. – С. 4 ; Отчет состоящего под августейшим покровительством государыни Императрицы Марии Федоровны Совета одесского отделения Попечительства Императрицы Марии Александровны о слепых за 1903 г. – Одесса, 1904. – С. 4.
- ⁵⁶ РДІА, ф. 759, оп. 34, спр. 770.
- ⁵⁷ Отчет состоящего под августейшим покровительством государыни Императрицы Марии Федоровны Совета одесского отделения Попечительства

Императрицы Марии Александровны о слепых за 1899 г. – Одесса, 1900. – С. 5–6.

⁵⁸ Донцова Т. Молдованка. Записки краеведа. – Одесса, 2001. – С. 90.

⁵⁹ РДІА, ф. 1343, оп. 25, спр. 15, арк. 5–10.

⁶⁰ Держархів Одеської обл., ф. 2, оп. 2, спр. 1625, арк. 1–3.

⁶¹ Там само, арк. 2.

⁶² Там само.

⁶³ РДІА, ф. 1343, оп. 25, спр. 15, арк. 12–13.

⁶⁴ Там само, арк. 16–17.

⁶⁵ Там само, арк. 19–19 зв.

⁶⁶ Там само, оп. 49, спр. 1021, арк. 6–6 зв.

⁶⁷ Держархів Одеської обл., ф. 2, оп. 2, спр. 1625, арк. 1.

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ Там само, ф. 35, оп. 1, спр. 27678, арк. 5.

⁷⁰ РДІА, ф. 1343, оп. 25, спр. 15, арк. 4 зв.; Держархів Одеської обл., ф. 35, оп. 1, спр. 27678.

⁷¹ Держархів Одеської обл., ф. 35, оп. 1, спр. 27678, арк. 9–9 зв.

⁷² Там само, арк. 9 зв.

⁷³ Там само. – Арк. 14.

⁷⁴ Там само. – Арк. 1–4, 10–13 зв.

⁷⁵ Докладніше про дачу Маврогордато див.: Зуев В. И. Французский бульвар в городе Одессе. – Одесса, 1915.

⁷⁶ Новик. – 1936. – № 4. – С. 37 ; Грезин И. Алфавитный список русских захоронений на кладбище в Сент-Женевьев-де-Буа. – М., 2009. – С. 302.

На базе архивных документов, хранящихся в фондах Российского государственного исторического архива и Государственного архива Одесской области, осуществляется реконструкция истории и генеалогии одной из ветвей известного греческого рода Маврогордато, переселившейся в начале XIX в. в Одессу с острова Хиос в Эгейском море. Представители рода внесли значительный вклад в экономическое и культурное процветание города. Большинство документов вводится в научный оборот впервые.

Ключевые слова: Маврогордато; Хиос; род; купец; гильдия; банк; Одесса; благотворительность; торговля; потомственный почетный гражданин; дворянство.

On the basis of archival documents stored in the funds of the Russian State Historical Archives and the State Archive of Odessa Oblast, there are made a reconstruction of history and genealogy of one of the branches of the famous Greek kind Mavrohordato that moved in the early nineteenth century to Odessa from the island of Chios in the Aegean Sea. Representatives of the family made a significant contribution to economic and cultural prosperity of the city. Most of the documents introduced to the scientific first.

Keywords: Mavrohordato; Chios; kind; merchant; guild; bank; Odessa; charity; trade; hereditary honorary citizen; nobility.

УДК [930.253:791.43]:004.08(477)

І. О. КАЗІМІРОВА, Т. О. ЄМЕЛЬЯНОВА*

З ДОСВІДУ ОЦИФРОВУВАННЯ КІНОДОКУМЕНТІВ У ЦДКФФА УКРАЇНИ ім. Г. С. ПШЕНИЧНОГО

Розглядаються особливості оцифрування кінодокументів у Центральному державному кінофотофоноархіві України ім. Г. С. Пшеничного.

Ключові слова: оцифрування; кінодокумент; електронна копія; файл; формат.

Одним із головних завдань, що стоять сьогодні перед архівними установами, є надання користувачам широкого доступу до архівних документів та забезпечення надійної їх збереженості. Сучасні інформаційні технології відкривають нові можливості для реалізації цих завдань. Свідченням цього є успішне здійснення робіт із оцифрування аудіовізуальних документів у Центральному державному кінофотофоноархіві України ім. Г. С. Пшеничного (далі – архів).

Основні положення статті ґрунтуються на практичному досвіді оцифрування кінодокументів, накопиченому архівом упродовж кількох останніх років.

Відзначимо, що архівні технології виготовлення копій із кінодокументів завжди були і залишаються тісно пов'язаними із технологіями (процесами) кіновиробництва. Так, криза у вітчизняному кінематографі 1990-х рр., спричинена відсутністю повноцінного державного фінансування галузі, призвела до різкого скорочення обсягів кінопродукції з використанням 35-міліметрової плівки. Внаслідок цього значно скоротився попит користувачів на отримання копій (контратипу чи позитиву) із кінодокументів архіву.

Разом із тим широке впровадження у телевізійне виробництво технологій аналогового відео стало важливою передумовою придбання архівом у кінці 1990-х рр. обладнання, яке дозволило копіювати інформацію кінодокументів в аналогових відеоформатах VHS, S-VHS, Betacam SP, задовольняючи потреби користувачів і поповнюючи архівні фонди новим видом документальних джерел – відеодокументами.

Розвиток цифрових технологій поставив на початку 2000-х рр. перед архівом питання про доцільність оцифрування документів як альтернативи аналоговим технологіям копіювання документної інформації.

* *Казімірова Ірина Олександрівна* – завідувач сектору зберігання та обліку відеодокументів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного.

Ємельянова Тетяна Олександрівна – заступник директора Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного.

Технологія оцифрування дозволяє одночасно вводити документ в комп'ютерну систему, зберігати його в цифровому форматі й надавати можливість багаторазового перегляду зображення чи прослуховування звуку, а також копіювання інформації на електронні носії з коректуванням якості, усуненням багатьох дефектів, які не піддаються реставрації традиційними способами. Крім того, технологія оцифрування сприяє забезпеченню збереженості оригіналів документів, оскільки немає необхідності видавати їх користувачам чи працівникам архіву.

Перші кроки у цьому напрямку було зроблено у 2003 р., коли стало можливим виготовлення копій фотодокументів у цифровому форматі. Натомість упровадження технології оцифрування кінодокументів стримувалося як відсутністю відповідного державного фінансування, так і обмеженими фінансовими можливостями самого архіву. Тільки в кінці 2008 р. придбано новий комплекс з оцифрування кінодокументів, експлуатація якого розпочалася у 2009 р.

Створення електронної (цифрової) копії кінодокумента – це комплексний і технічно складний процес, який залежить як від характерних особливостей кінодокументів архіву в цілому, так і від кінодокумента як об'єкта архівування зокрема.

Відзначимо, що зібрання кінодокументів архіву налічує понад 12 тис. одиниць обліку (близько 63 тис. одиниць зберігання). До його складу входять різноманітні за складом та змістом джерела, що охоплюють період з кінця XIX ст. до сьогодення і висвітлюють історію України та зарубіжних країн.

Особливістю кінодокумента як об'єкта архівування є його комплексність.

Практично одразу ж виявилась специфіка технології, яка значною мірою скорегувала усталену практику щодо копіювання інформації документів. Якщо аналогову копію (формат VHS, S-VHS Betacam SP) отримували шляхом копіювання позитиву кінодокумента, то оцифрування дозволяє використовувати негатив та інші елементи комплексу кінодокумента.

Технічні характеристики комплексу з оцифрування кінодокументів відкривають широкі можливості переведення інформації з аналогового формату у цифровий, дозволяючи залучати до цього процесу кінодокументи не тільки на плівці з триацитатною основою, а й з нітроцелюлозною.

Нині, як ніколи, стала очевидною і отримала визнання стратегічна концепція створення повнофункціонального електронного архіву, що забезпечив би режим використання документів значною кількістю користувачів одночасно і надав можливість складного контекстного пошуку в масиві оцифрованих документів. Тому в основу принципів оцифрування кінодокументів покладено створення фонду електронних копій кінодокументів (фонд користування) як базового елемента

електронного архіву. Результатом цієї роботи має також стати поступове вилучення оригіналів кінодокументів із процесу обслуговування, що сприятиме їхньому збереженню.

Запорукою оперативного та якісного створення фонду електронних копій є чіткий порядок оцифрування комплексу кінодокументів архіву. Цей процес ведеться у трьох напрямках:

- планове оцифрування комплексу кінодокументів архіву, що здійснюється послідовно у валовому порядку за книгами обліку кінодокументів;
- планове оцифрування найбільш вразливих у фізичному відношенні кінодокументів;
- оцифрування кінодокументів, що користуються найбільшим попитом у користувачів для заміщення їх електронними копіями з метою обмеження руху оригіналів.

Нині фонд користування оцифрованих кінодокументів містить 330 одиниць обліку (565 одиниць зберігання) об'ємом 1,96 ТБ.

Технологія оцифрування кінодокументів має декілька етапів.

Перший – підготовчий – оформлення замовлення й отримання документів зі сховища відповідно до встановлених в архіві правил видавання документів; фізична підготовка оригіналів документів до оцифрування.

Другий – основний з точки зору технічної реалізації проекту – це власне оцифрування оригіналів кінодокументів та створення електронних копій. Оцифрування відбувається шляхом сканування оригіналу документа. Робота проводиться з використанням мультимедійного автоматизованого робочого місця з конфігурацією:

- система телекіно, що складається із стрічкопротяжки MB51, скануючої голівки, комутаційного блоку та блоку дистанційного керування;
- комп'ютер HPxw4600 Workstation.

У процесі оцифрування створюється дві електронні копії: у форматі DVCPro50 з розширенням файла avi (*англ.* Audio Video Interleave) для архівного зберігання (фонд користування), інша – з розширенням файла wmv (*англ.* Windows Media Video) – для оптимального вирішення завдань інтенсивного користування (переглядовий варіант). Створення wmv-файла відбувається шляхом стиснення інформації, представленої у avi-файлі. Як результат, маємо файл значно менших розмірів із неминучою втратою якості інформації. Утім, ця електронна копія є цілком оптимальною для перегляду та для налагодження у майбутньому ефективної роботи автоматизованої інформаційно-пошукової системи.

Слід зазначити, що на даному етапі реалізації проекту з оцифрування кінодокументів користувачі матимуть змогу працювати з електронними копіями у форматі wmv поки що тільки у приміщенні архіву.

Стосовно avi-файла, то як показує досвід, його можна вважати повноцінним для зберігання електронних копій кінодокумента, оскільки ці копії є високої якості. За наявності конверторів проведення міграції файлів із формату avi в інші не має особливої складності.

Наступний етап оцифрування кінодокументів передбачає звірення електронної копії з оригіналом та оброблення отриманої інформації на комп'ютері. В основу методики звірення покладено два основні принципи:

- електронна копія повинна бути повною копією кінодокумента;
- контент електронної копії має відповідати змісту монтажного аркуша чи опису зйомок кінодокумента.

Оброблення інформації проводиться за допомогою комп'ютерної програми Edius 4, яка дозволяє за необхідності здійснювати корекцію електронної копії (видалення бліків, регулювання балансу яскравості та звуку тощо) задля покращення її якості.

Серед фахівців домінує думка про те, що копіювання інформації документа із старого у новий формат повинно здійснюватись без яких-небудь змін. Однак для практичного використання цінні копії з якісним звуком та зображенням, що унеможлиблює виготовлення повторних копій. Враховуючи ці вимоги, вважаємо доцільним застосування технології корекції, прогресивні методи якої завдяки набору високочастотних фільтрів і наявності систем стабілізації зображення дозволяють досягти високої якості електронних копій кінодокументів, усуваючи дефекти відео й аудіо сигналу, покращуючи передавання кольору і “жвависть” зображення.

Запорукою успішної реалізації проекту є чіткий облік та зберігання електронних копій, методика яких зазнає сьогодні серйозного корегування.

Нагадаємо, що одиницю обліку становить комплект кінодокумента – сукупність його оригіналів і копій (негатив-зображення, негатив-фоно, магнітна фонограма, позитив, проміжний позитив тощо)¹. Одиницю зберігання становить фізично відокремлений рулон плівки кінодокумента. Одиниці зберігання розташовуються за елементами комплекта, а всередині них – за номерами частин кінодокумента.

У результаті оцифрування кінодокумента створюється окремий файл або низка файлів (для кінодокументів, що складаються з декількох частин). Кожному створеному файлу надається ім'я згідно одиниці обліку номера оцифрованого кінодокумента. Наприклад, електронна копія кінодокумента 138 має ім'я *138 avi*.

Створений файл розміщується в директорії (папці) згідно одиниці обліку оцифрованого кінодокумента.

У разі, коли оцифрована окрема частина кінодокумента, то копії присвоюється ім'я ідентично одиниці обліку оцифрованого елемента із зазначенням частини. Наприклад, *144-I avi*.

У цьому випадку найменовані файли усіх оцифрованих частин об'єднуються в директорії (папці), згідно одиниці обліку оцифрованого кінодокумента. Наприклад, 144.

Створення фонду електронних копій кінодокументів обліковується в “Книзі обліку оцифрованих кінодокументів”, що має наступні графи:

- № пп;
- дата копіювання (оцифрування);
- № одиниці обліку;
- № одиниці зберігання;
- назва кінодокумента, дата його виробництва;
- варіант (мова, звуковий/німий, чорно-білий/кольоровий);
- загальний хронометраж одиниці зберігання;
- формат файлу електронної копії кінодокумента (фонда користування);
- об'єм файлу формату avi;
- формат файлу переглядової копії;
- об'єм файлу формату wmv;
- вихідні елементи комплекту кінодокумента;
- дата оброблення кінодокумента;
- виконавець.

Оперативне зберігання та первинне накопичення електронних копій у форматі avi проводиться на жорсткий диск робочої станції. Електронні копії з розширенням wmv розміщуються на сервері архіву.

У зв'язку з реалізацією проекту ставиться завдання довготривалого зберігання електронних копій кінодокументів (фонду користування). Його вирішенню має сприяти введення в експлуатацію комплексу ЛТО-4 (*англ.* Linear Tape-Open) для запису електронних копій на магнітну плівку. Цей пристрій має вбудовану систему стиснення цифрової інформації, яка дозволяє збільшити ємність до 200 ГБ. Разом із тим швидкість запису може досягати 120 Мбіт/сек, а швидкість зчитування – до 30 Мбіт/сек. Термін зберігання інформації декларується до 30 років. В ЛТО застосовується плівка шириною 12,3 мм типу MP, намотана на одну бобіну, що дозволяє досягати ємність одного катриджа 400 ГБ. Технологія ЛТО дозволяє розв'язувати завдання інформаційної безпеки, гарантуючи захист від несанкціонованого копіювання, від комп'ютерних вірусів тощо.

Проте у випадку із оцифрованими документами, змінюється функція носія інформації. Електронний носій (у т. ч. і картридж) необхідно розглядати не стільки як засіб фіксації інформації як, наприклад, плівку, скільки як засіб тимчасового зберігання інформації документів.

Створення фонду електронних копій кінодокументів вимагає розроблення методики їх описування та спеціальних форм обліку, що мали б значну кількість технічних характеристик.

Важливим є також кадрове забезпечення високотехнологічного і трудомісткого процесу створення, зберігання і подання в зручному для користувачів виді фонду електронних копій кінодокументів. Так, наприклад, лише обладнання DVCPRO 50, яке входить до комплексу з оцифрування кінодокументів, розраховане на підготовлених працівників телебачення з великим досвідом роботи у телевиробництві.

Перший досвід оцифрування кінодокументів дає підстави зробити попередні висновки про переваги технології у порівнянні з виготовленням аналогових копій. Так, під час проведення цифрового запису якість зображення та звуку зберігається упродовж тривалого часу, тоді як захисний шар плівки стирається у результаті багаторазового використання, що позначається негативно на вказаних параметрах. Оцифрування кінодокументів зменшує потребу у площі для зберігання інформації. Крім того, цифрові системи запису залежать виключно від програмного забезпечення, внаслідок чого зменшується залежність від забезпечення обладнанням і технічного обслуговування, а також скорочується час простою.

Мета оцифрування та фізичний стан кінодокументів оригіналу впливають на вибір параметрів роботи обладнання, які повинні бути індивідуальними в кожному конкретному випадку.

Методологія організації архівного зберігання електронних копій кінодокументів та їх обліку тільки починає складатися.

З огляду на актуальність формування в Україні національних електронних інформаційних ресурсів є вагомими підстави стверджувати, що започаткований комплекс робіт із оцифрування кінодокументів відповідає основним стратегічним цілям архіву у сфері забезпечення збереженості аудіовізуальних документів та формуванню принципів розробки Концепції створення електронного архіву. Набутий архівом досвід актуалізує потребу у виробленні нових підходів до багатьох традиційних методів, таких, як “зберігання”, “облік”, “описування”, “комплектування”, які не можуть у повній мірі застосовуватися до цифрових аудіовізуальних документів.

¹ Архівістика: Термінологічний словник <http://webcache.googleusercontent.com>

Рассматриваются особенности оцифровывания кинодокументов в Центральном государственном кинофотофоноархиве Украины им. Г. С. Пшеничного.

Ключевые слова: оцифровывание; кинодокумент; электронная копия; файл; формат.

The article deals with peculiarities of documents digitization in The Central State CinePhotoPhono Archives of Ukraine after H. Pshenychnyi.

Keywords: digitization; cinedocument; electronic copy; the file; format.

УДК 930.253(477.83):94(477.8)"14/17"

Б. І. ПЕТРИШАК*

ДО ІСТОРІЇ ПУБЛІЧНОГО НОТАРІАТУ У ЛЬВОВІ XVI ст.: ПРОЦЕДУРА ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРИСЯГИ

Публічний нотаріат становив вагоме політичне та культурне явище на західноукраїнських землях XIV–XVI ст. Публікація документа призначення та присяги публічного нотарія містить цінну інформацію про коло осіб, які мали право номінувати нотаріїв, про основні права та обов'язки нотарія, сферу його повноважень та діяльності.

Ключові слова: публічний нотарій; присяга; призначення; канцелярія.

Історія державних установ в українській історіографії останнім часом дедалі частіше потрапляє до кола актуальних дослідницьких завдань. При цьому поза розглядом часто залишаються установи, які мали менше політичне значення в історії, однак більший культурний потенціал. До таких установ можна віднести й інститут публічного нотаріату. Попри своє значне поширення на західноукраїнських землях кінця XIV–XVIII ст., він досі залишається недослідженим явищем в українській історіографії, хоча мав великий вплив на важливі сфери життя суспільства. Публічні нотарії як персонал церковних канцелярій (консисторських, капітульних тощо) тісно співпрацювали з канцеляріями міст і містечок. Нотаріальні документи, створені ними, містять цінну інформацію про діяльність канцелярій різних установ, первісних архівів. Вони дозволяють відтворювати списки писарів та публічних нотаріїв установ великих і малих міст. Міські канцелярії з початку свого існування тісно взаємодіяли з публічним нотаріатом, міські писарі нерідко виконували обов'язки публічних нотаріїв. Документи, виставлені публічними нотаріями, дають великий матеріал історикам мистецтва, адже часто зображення нотаріальних знаків є мистецькими творами і мають, окрім змістового навантаження, ще й суто естетичні, мистецькі цінності. Не можна заперечувати також значення явища публічного нотаріату для загального розвитку культури. Нотарії, які переважно були найосвіченішими людьми свого часу, зробили значний вклад в історію

* *Петришак Богдана Ігорівна* – кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник відділу використання інформації документів Центрального державного історичного архіву України, м. Львів.

культури, оскільки вони були авторами багатьох публіцистичних, політичних, художніх творів, збирачами бібліотек, пошанувачами писемного слова.

Попри появу останнім часом низки підручників українських авторів про історію нотаріату в цілому¹, вони (що зумовлено специфікою видання) не достатньо повно висвітлюють давній період початків нотаріату, приділяючи цій проблемі досить мало уваги. Це можна пояснити тим, що зазвичай автори цих посібників за професією юристи, які надають більшого значення юридичній, а не історичній складовій дослідження. Крім того вони переважно розглядають існування українського нотаріату в нотаріальній системі Російської імперії, оминаючи питання поширення цього явища на західноукраїнських землях у нотаріальних системах Польського Королівства та Речі Посполитої. Окремі публікації українських дослідників наразі лише починають розвивати тему історичного аспекту нотаріату².

Натомість у польській історіографії судовий нотаріат потрапив у поле зору істориків ще з першої половини ХХ ст.³ Публічними нотаріями вперше ґрунтовно зайнявся Сильвіуш Мікуцький, опрацювавши питання початків нотаріату на польських землях⁴ та призначення нових нотаріїв у краківській і львівській дієцезіях⁵. Значну увагу проблемі нотаріату приділив автор підручника з дипломатики Станіслав Кентжинський⁶. У другій половині ХХ ст. нотаріатом Великопольщі й питаннями номінації займався Антоні Гонсьоровський⁷. Загалом публічні нотарії середньовічної Польщі дочекалися свого дослідника в особі Кшиштофа Скупенського, монографія якого була присвячена історії виникнення та розвитку нотаріату у Польському Королівстві⁸. Його ж перу належать статті про кар'єру нотаріїв, причини появи цього інституту на польських землях, проблеми термінології понять канцелярського середовища, нотаріальні знаки тощо⁹. У співавторстві з правником Доротою Малець К. Скупенський написав підручник, присвячений давньому періоду історії сучасного нотаріату¹⁰. Ще кілька істориків розглядали окремі питання, пов'язані з цією темою – нотаріальні знаки, промоція майбутніх майстрів пера в різних навчальних закладах тощо¹¹.

Явище публічного нотаріату було відоме на землях Польського Королівства ще з XIV ст. Публічний нотаріат – це правовий інститут, носії якого – нотаріуси – були уповноважені державою здійснювати і посвідчувати юридичні акти, надаючи їм публічної сили. Видавець документу (публічний нотарій) засвідчував, що в його присутності обидві сторони або виконали певну юридичну дію, або визнали, що така дія між ними вже відбулася¹². Першого відомого польського публічного нотарія призначив архієпископ Якуб Свінка у Гнезно в 1284–1287 рр., а в XIV ст. у Польщі вже відомо близько 180 нотаріїв¹³. Поширювався публічний нотаріат насамперед через церкву, котра намагалась закріпити

свою владу з допомогою подібних організаційних структур, її практична діяльність потребувала нотаріального інституту, який діяв згідно з канонічним правом. Нотаріальний інструмент документував різні стадії судового процесу перед духовною владою, починаючи від постанови прокуратора і закінчуючи вироком, у цій формі також писалися апеляції та трансумувалися перекладні документи¹⁴. У Львові вперше з публічним нотарієм ми зустрічаємось наприкінці XIV ст. – це Лаврентій, син Дідка з Сандомира¹⁵. Як вдалося дослідити, він суміщав обов'язки публічного нотарія і міського писаря упродовж 1391–1399 рр.¹⁶

Важливим питанням у дослідженні публічного нотаріату є проблема номінації нових нотаріїв і затвердження їхніх обов'язків. У який спосіб це відбувалося, ким, які функції були делеговані майбутнім нотаріям – ось коло основних питань, порушених у цій публікації, вивчення котрих дозволить дослідникам нотаріату вийти на ширший рівень досліджень.

На думку К. Скупенського, на польських землях у середньовіччі нотарії номінувались двома владами: або папою, або імператором Священної Римської імперії. Однак лише щодо кількох нотаріїв можна підтвердити факт їхнього безпосереднього призначення папою¹⁷, натомість немає жодного польського нотарія, призначеного безпосередньо імператором. Отже, логічним є припущення, що абсолютна більшість нотаріїв здобували свій уряд через посередництво делегованих папою/імператором осіб.

Досліджуючи це коло осіб, знову ж таки К. Скупенський дійшов висновку, що спочатку нотаріїв призначали єпископи (зокрема, починаючи від Якуба Свінки), зазвичай ті, котрі паралельно виконували функції папських колекторів¹⁸. Згодом, з припиненням функціонування уряду колектора, – папські легати¹⁹.

Ще одними папськими делегатами, котрі мали право призначати публічних нотаріїв, були комеси²⁰ Латеранського палацу (*comites sacri Lateranensis palatii apostolica auctoritate*), а також делеговані ними віцекомеси (заступники)²¹. На землях Польського Королівства вони з'являються досить пізно, в 1480-х рр. Всього за XV ст. істориком С. Мікуцькому та К. Скупенському вдалося ідентифікувати близько 110 комесів та віцекомесів²².

Загалом у монографії К. Скупенського добре простежено ситуацію з призначеннями нотаріїв до кінця XV ст. Зазвичай історик подає і приклади для теренів Львова. Однак пізніші часи залишаються абсолютно недослідженими в цьому плані, хоча впродовж подальших століть, очевидно, роль нотаріату трансформувалась. Натомість на землях Руського воєводства у XVI ст. бачимо продовження існування публічного нотаріату в традиційних формах – завірення заповітів, праця в церковних канцеляриях тощо, тому цікавим є порівняння ситуації з номінацією у

Польському Королівстві XIV–XV ст. і виявлення спільного/відмінного.

Публікований документ, що дає можливість досліднику відповісти на ці запитання, зберігається у Центральному державному історичному архіві України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України) у колекції грамот на пергаменті²³. Він дозволяє прослідкувати ситуацію, що склалась з призначенням нотаріїв у XVI ст.²⁴ Документ становить акт призначення каноніком Станіславом зі Львова клірика Львівської дієцезії Яна зі Львова, сина Георгія, на уряд публічного нотарія та присягу останнього.

Отож, розглянемо основні моменти номінації. У нашому випадку адмісію (ще так називали призначення) майбутнього нотарія здійснив Станіслав зі Львова, канонік і кустош церкви св. Мартина в Щепужі, професор теології, віцекомес комеса Латеранського палацу Павла з Планки. Як помітно, продовжується традиція призначення нотаріїв цими папськими делегатами. Сама особа Павла з Планки є маловідомою дослідникам. Наприклад, він фігурував у 1503 р. в документі трансумпту булли папи Юлія II, однак через втрачений текст неможливо реконструювати його зміст²⁵. Натомість про Станіслава зі Львова відомо більше. У 1530 р. він фігурує як Станіслав Менда зі Львова, вікарій та генеральний львівський офіціал²⁶, у 1538 р. – як канонік львівського кафедрального костелу та генеральний офіціал²⁷. Як зазначав К. Скупенський, очевидно, в колі кожної з кафедральних капітул неважко було знайти особу з повноваженнями призначення нотарія²⁸.

Насамперед нотарію надавалася повна свобода і можливість “без права і мандату в усіх містах, землях, містечках, замках, селах, передмістях та інших місцях по всьому світу” створювати різного типу документи, такі як декрети, контракти, заповіти та ін. Далі йшла сама формула присяги, яка була однаковою, вважаємо, для публічних нотаріїв будь-якого призначення. К. Скупенський підтвердив це на польському матеріалі до кінця XV ст.²⁹, а ми мали змогу порівняти з українським першої половини XVI ст.

Після номінації та присяги нотарія йому вручали ознаки його уряду – перо, каламар та папір³⁰.

Документ уклав публічний нотарій Станіслав Улевський, син Яна, засвідчивши його нотаріальним інструментом, тобто підписом та зображенням свого нотаріального знаку, який мав такий вигляд: хрест з обвитою навколо нього літерою “S”, що знаходився на постаменті з трьох східців, на яких написи: “I. M. A. // S I de P // S R”³¹.

Ще одним важливим елементом процедури призначення нотарія було власноручне створення його нотаріального інструмента, тобто малюнку нотаріального знаку з формулою підпису. В останній вказувались імена нотарія та його батька (Я, N., син N.), територіальне походження, влада, яка номінувала нотарія, його духовні свячення та ін.³² Нотаріальний знак – це, як правило, власноручний малюнок но-

тарія пером. Зазвичай він складався з трьох частин – голови, шийки та підстави³³. Зображення мало певний символізм, наприклад, містило релігійні символи, елементи гербів тощо. Дослідники досі розходяться в трактуванні того, чим був знак для нотарія – особистим чи урядовим символом, свого роду клейнодом³⁴. Ян зі Львова обрав для свого знаку зображення герба Гоздава (подвійна лілія), зверху якого – хрест, сам знак був розміщений на чотирьох східцях з написом: “IESVS // CRISTVS // MARIA // I. G. S.”. Вперше цей знак нотарій зобразив на звороті документа про свою номінацію, у нижньому лівому куті³⁵. Згодом у актах львівського магістрату зустрічаємо дещо зредукований малюнок – сплюснутий, без написів на східцях³⁶.

Після завершення процедури новопризначений нотарій Ян почав виконувати свої обов’язки. Зі слідами його діяльності зустрічаємося в документах львівської міської канцелярії. Перша зі збережених міських книг заповітів частково велася саме Яном зі Львова. Про це маємо згадку з 1546 р.³⁷ Одночасно у книзі запису індуктів і протоколів спірних і кримінальних справ лавничого суду нотарієм вписано заповіт краківського купця та міщанина Яна Клічовського³⁸. З 1559 р. існує ще один запис у книзі заповітів, зроблений Яном³⁹. На цьому інформація про нотарія вичерпується.

Отже, як спостерігаємо, фактично процедура призначення і присяги публічного нотарія не зазнала яких-небудь змін протягом століть. Як коло осіб, які мали право на номінацію цього урядника, так і класична формула присяги XIV–XV ст. залишаються тими ж, що свідчить про певне збереження класичних норм і процедур з початку існування нотаріату.

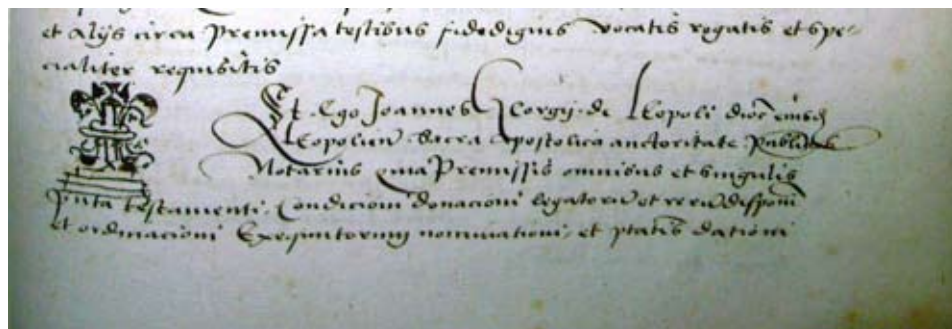
* * *

При публікації документа застосовано такі археографічні засади. Текст передано максимально наближено до мови оригіналу. Згідно з правилами класичної латинської мови, уніфікується написання літер *y* та *ii*, *u* та *v*; впорядковується написання великої літери та знаків пунктуації; розкриваються в квадратних дужках всі скорочення і лігатури. Зберігаються варіанти написання, характерні для цієї епохи (*praesencium/praesentium*, *sarcione/cartione*). При перекладі у звиклих дужках подані слова для кращого розуміння тексту.

¹ Пасічник С. Г. Нотаріат в Україні. – К., 2001 ; Радзівська Л. К., Пасічник С. Г. Нотаріат в Україні: Навч. посіб. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка; За відп. ред. Л. К. Радзівської. – К., 2001 ; Комаров В. В., Баранкова В. В., Малюга Л. В., Федорченко Н. В. Нотаріат в Україні. – К., 2006; Сміян Л. С., Нікітін Ю. В., Хоменко П. Г. Нотаріат в Україні. Навч. посіб. (2-е вид., стереотип.) / За ред. Ю. В. Нікітіна. – К., 2008 ; Дьякович М. М. Нотаріальне право України. Навч. посіб. – К., 2009.

Грамота на пергаменті про призначення публічним нотарієм клірика
Львівської дієцезії Яна зі Львова (1533 р.)
ЦДІАЛ України, ф. 131 (Колекція грамот на пергаменті), оп. 1, спр. 383, арк. 1

Нотаріальний знак публічного нотарія Яна зі Львова (1546 р.)
ЦДІАЛ України, ф. 52 (Магістрат міста Львова), оп. 2, спр. 236, с. 1197

² Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2005; *Петришак Б.* Публічні нотарії у канцелярському середовищі Львова другої половини XIV–XVI ст. // *Limes*. – Rzeszów, 2010 (у друці).

³ *Drzewiecki H.* Studia i materiały do dziejów notariatu w Polsce. – Warszawa, 1928.

⁴ *Mikucki S.* Początki notariatu publicznego w Polsce // *Przegląd Historyczny*. – Warszawa, 1937–38. – Т. XXXIV. – С. 10–26.

⁵ *Mikucki S.* Mianowanie notariuszy publicznych imperiali auctoritate w diecezjach krakowskiej i lwowskiej w wieku XV // *Studia historyczne ku czci S. Kutrzeby*. – Kraków, 1938. – Т. I. – С. 289–328.

⁶ *Kętrzyński S.* Zarys nauki o documentie polskim wieków średnich. – Warszawa, 1934. – Т. I.

⁷ *Gąsiorowski A.* Admisje notariuszy publicznych w Wielkopolsce u schyłku wieków średnich // *Spółczesność Polski średniowiecznej*. – Warszawa, 1992. – Т. V. – С. 267–275; *Ejusd.* Mieszczanie w notariacie publicznym późnośredniowiecznej Polski // *Czas, przestrzeń, praca w dawnych miastach. Studia ofiarowane H. Samsonowiczowi w 60-ą rocznicę urodzin*. – Warszawa, 1991. – С. 343–349; *Ejusd.* Notariusze publiczni w Wielkopolsce schyłku wieków średnich. Katalog admisyj w Gnieźnie i w Poznaniu 1420–1500. – Poznań, 1993.

⁸ *Skupieński K.* Notariat publiczny w średniowiecznej Polsce. – Lublin, 2002. – Wyd. 2-e.

⁹ *Skupieński K.* Bertold z Raciborza i Mikołaj ze Strzelc. Kariery śląskich notariuszy publicznych w pierwszej połowie XIV wieku // *Kultura średniowieczna Śląska. Pierwiastki rodzime i obce* / Pod red. K. Bobowskiego. – Wrocław, 1993. – С. 5–13; *Ejusd.* Biurokracja w średniowiecznej kancelarii? // *Drogą historii. Studia ofiarowane profesorowi Józefowi Szymańskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin* / Pod red. P. Dymmela, K. Skupieńskiego i B. Trelińskiej. – Lublin, 2001. – С. 205–212; *Ejusd.* Miejsce notariatu publicznego wśród środków realizacji programu politycznego arcybiskupa Jakuba Świnki // *Kwartalnik Historyczny*. – Warszawa; Poznań, 1990. – R. XCVI. – Z. 3–4. – С. 63–84; *Ejusd.* Notariusze i notariat w Polsce średniowiecznej // *Kultura piśmienna średniowiecza i czasów nowożytnych: problemy i konteksty badawcze* / Pod red. P. Dymmel, B. Trelińska. – Lublin, 1998. – С. 165–182; *Ejusd.* “Notarius” a “subcancelarius”. Uwagi o hierarchii urzędników kancelaryjnych w Polsce dzielnicowej // *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia historyczne ofiarowane A. Gąsiorowskiemu w 65-ą rocznicę urodzin*. – Poznań, 1997. – С. 419–427; *Ejusd.* O znaku notarialnym jako źródle poznania polskiej heraldyki średniowiecznej // *Discernere vera ac falsa. Prace ofiarowane Józefowi Szymańskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*. – Lublin, 1992. – С. 231–243.

¹⁰ *Malec D., Skupieński K.* Notariat Polski. Historia i współczesność. – Warszawa, 2006.

¹¹ *Janik A.* Notariusze publiczni promowani w Akademii Zamojskiej w latach 1607–1767 // *Studia Źródłoznawcze*. – Warszawa; Poznań, 1977. – Т. 22. – С. 167–178; *Koczerska M.* *De manu, signo et nomine*, czyli o krakowskich notariuszach publicznych w późnym średniowieczu // *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane A. Gieysztorowi w 50-cie pracy naukowej*. – Warszawa, 1991. – С. 191–206.

¹² *Mikucki S.* Początki... – С. 12.

- ¹³ *Skupieński K. Miejsce... – S. 63–84; Ejusd. Notariat... – S. 34–35, 37.*
- ¹⁴ *Koczarska M. De manu... – S. 193.*
- ¹⁵ *Zimorowicz J. B. Viri illustres civitatis Leopoliensis, Metropoliae Russiae, collecti per Bartholomaeum Zimorowicz, consulem Leopoliensem // Opera quibus res gestae urbis Leopoli illustrantur ex mandato senatus eiusdem civitatis / Ed. C. J. Heck. – Leopoli, 1899. – P. 314.*
- ¹⁶ Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie (далі – AGZ). – Lwów, 1872. – Т. III. – S. 108–110.
- ¹⁷ *Skupieński K. Notariat... – S. 92.*
- ¹⁸ Загальну історію цього уряду див.: *Ptaśnik J. Kolektorzy kamery apostołskiej w Polsce Piastowskiej. – Kraków, 1907.* Наприклад, у Львові одним з перших папських колекторів був міський писар і одночасно публічний нотарій Пйотр Вольфрам (*Петрушак Б. Львівський період діяльності Петра Вольфрама (1402–1407 pp.) // Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura: Urzędy, urzędnicy, instytucje / Studia z dziejów Lwowa pod red. K. Karolczaka i L. T. Sroki. – Kraków, 2010. – Т. VII. – S. 177–194.*
- ¹⁹ *Skupieński K. Notariat... – S. 92.*
- ²⁰ Комес – начальник папського двору.
- ²¹ *Skupieński K. Notariat... – S. 93.*
- ²² *Skupieński K. Notariat... – S. 99.*
- ²³ ЦДІАЛ України, ф. 131 (Колекція грамот на пергаменті), оп. 1, спр. 383, арк. 1.
- ²⁴ Публікований документ також поданий до друку в збірці документів про державну службу (Історія державної служби в Україні. У 5 т. / Відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій. – К., 2009. – Т. 3), однак без коментарів. Історія потрапляння документа до архіву невідома, однак він вже згадується у предметно-іменному покажчику до групи фасцикулів з 1930-х рр. (ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 1346, с. 640 ; спр. 1358, с. 34, 68).
- ²⁵ Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / Уклад. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. – К., 1972. – С. 151 (№ 307).
- ²⁶ Там само. – С. 208 (№ 420).
- ²⁷ Там само. – С. 229 (№ 466).
- ²⁸ *Skupieński K. Notariat... – S. 101.*
- ²⁹ Ibid. – S. 104.
- ³⁰ Ibid. – S. 105.
- ³¹ ЦДІАЛ України, ф. 131, оп. 1, спр. 383, арк. 1 ; Каталог... – С. 219 (№ 444).
- ³² *Skupieński K. Notariat... – S. 79–80.*
- ³³ *Skupieński K. O znaku... – S. 232.*
- ³⁴ *Koczarska M. De manu... – S. 198.*
- ³⁵ ЦДІАЛ України, ф. 131, оп. 1, спр. 383, арк. 1зв.
- ³⁶ Там само, ф. 52 (Магістрат міста Львова), оп. 2, спр. 236, с. 1197.
- ³⁷ Там само, спр. 334, с. 4.
- ³⁸ Там само, спр. 236, с. 1197–1200.
- ³⁹ Там само, спр. 335, с. 30.

№ 1

**Призначення каноніком Станіславом зі Львова клірика
Львівської дієцезії Яна зі Львова, сина Георгія,
на уряд публічного нотарія та присяга останнього**

1533 р., листопада 11

In nomine Domini amen. Universis et singulis presentes I[itte]ras in specturis, lecturis visuris pariter et auditoris, Stanislaus de Leopoli, canonicus et custos ecclesie Sancti Martini in Sczepusz¹ arcium et Sacre theologie professor. Venerabilis ac egregii Pauli de Planca Curis Romani, utriusque juris doctoris, aule Sacri palatii lateranen[is] comitis palatini vicecomes. Significamus tenore p[raese]ncium, quomodo tabellionatus seu publici notariatus officium ad scribenda acta et gesta sine contractus hominu[m] ne sub defectu oblivionis subiacerent maxime per necessarium quod iuris vite ac morum honestate laudabile p[re]ditis, visa eorum idoneitate conferri ac concedi solet et consuevit. Proinde cum in n[ost]ra et testium infrascriptorum ad hoc vocatorum et adhibitorum p[raese]ncia, constitutus personal[ite]r discretus Ioannes Georgii de Leopoli clericus diocesis Leopoliensis, nobis cum ea qua decuit reverencia instancius supplicavit quatinus ipsum auctoritate Apostolica nobis in hac parte per I[itte]ras autenticas prefati venerabilis ac egregii domi[ni] Pauli de Planca, comitis, concessa et com[m]issa, in publicum et autenticum no[t]arium tabellionem ac iudicem ordinarium facere, ordinare, creare et deputare, sibiq[ue] huiusmodi notariatus seu tabellionatus et iudicatus officium concedere dignaremur, iuxta tenorem prefatarum I[itte]rarum nobis concessarum et privilegium s[an]ctissimi in x[rist]o Patris et domi[ni] d[omi]ni olim Iulii² divina providencia Pape secundi tum sibi domino Paulo concessum et in eisdem I[itte]ris Ap[osto]licis inferte. Quas I[itte]ras prefati venerabilis ac egregii domini Pauli cum privilegii Ap[osto]lici insercione nobis datas et concessas, hic pro inserto habere volumus, cuiusquidem prefati Ioannis coram nobis personal[ite]r stantis petitionibus ac supplicationibus ad nos factis benigne annuen[do] de sciencia n[ost]ra speciale, animoq[ue] deliberato prefata auct[orit]e Apostolica qua prefatum domi[num] Paulum dotati sumus de finigimur, omnibus melioribus modo via iure causa forma stillo quibus melius et efficacius poticimus ac debisumus possumus officium exercen[do] creavimus et deputavimus, fecimus et ordinavimus tenoreq[ue] p[raese]ncium facimus, constituimus, ordinamus et deputamus, per tenorem p[raese]ncium, sibi notariatus seu tabellionatus ordinarii officium cum om[n]ibus et singulis im[m]unitatibus iuribus et libertatibus exemptionibus ac excellenciis ad hoc idem officium quomo[do]libet spectan[do] et pertinen[do] conceden[do] et conferen[do] per p[raese]ntes, recepto ab eo prius corporali iuramento super Sancta Dei Euvangelia de fidelitate officii sui iuxta formam, in I[itte]ris predicti domini Pauli comitis conten[do] in quantum prefatum Ioannem per pennam et calamare ac cartam tunc in manibus tenen[do] sibiq[ue] traden[do] investivimus dan[do] et conceden[do] sibi plenariam licenciam et facultatem sive p[raesen]tatem atq[ue] mandatum, per omnes civitates, terras, oppida, castra, villas, suburbia et alia loca per totum universumq[ue] orbem tam in iudicio q[uam] extra iudicium et al[ia]s ubicunq[ue] locorum, quoscunq[ue] contractus instrumenta, testamenta, et ultimas voluntates, et auctoritates, decreta ac quecunq[ue] iura, acta facien[do], geren[do] et exercen[do], que ad notariatus publici seu tabellionatus ac iudicatus officium, quo[d]libet spectare et pertinere dignosci-

tur, quodq[ue] ad prefatu[m] Ioannem tanquam ad publicum notarium et autenticam personam publice ab omnibus recurratur, et instrumentis publicis per eum confectis et conficien[do] stetur firmiter et reddatur ac plenaria fides adhibeatur. **Forma autem iuramenti**³. Ego Ioannes Georgii de Leopoli clericus diocesis Leopoliensis ab hac hora, inantea fidelis et obediens ero beato Petro S[an]cteq[ue] eccl[es]ie Romane, ac domino nostro domino Clementi⁴ Pape septimo eiusq[ue] successoribus canonice intransibus, non ero in consilio, auxilio consensu vel facto ut vitam perdant aut membrum, seu capiantur mala capcione. Consilium, quod michi per se aut nuntium seu l[itte]ras manifestabunt, ad eorum dam[p]nu[m] scienter nemini pandam, si vero ad mei noticia[m] devenire contingat quod in periculum Romani pontificis aut Romane eccl[es]ie seu grave dam[p]nu[m] vergeret, illud pro posse impediam, et si hoc impedire non possem, procurabo bona fide id ad noticia[m] domi[ni] n[ost]ri pape perferri, papatu[m] Romanu[m] et regalia sancti Petri ac iura ipsius eccl[es]ie, si qua eadem ecclesia in civitate terra de qua oriundus sum habeat, adiutor eis ero ad defenden[dum] seu retinen[dum] et recuperan[dum] con[tra] om[n]es homines, tabellionatus officium fideliter exercebo, contractus, in quibus exigitur consensus parcium, fidel[ite]r faciam, nil adden[do] vel minuen[do]. Si vero in conficien[do] aliquod instrumentum unius solius partis sit requirenda voluntas, hoc ip[s]u[m] faciam, ut scilicet nil addam vel minuam, quod mutet facti substantiam contra voluntatem ipsius, instrumentu[m] non conficiam de aliquo contractu, in quo sciam intervenire vim vel fraudem, contractus in protocolium redigam, et postq[uam] in protocoliu[m] redigero, maliciose non differam contra voluntate[m] illoru[m] vel illius, quoru[m] seu cuius est contractus super eo conficere publicum instrumentum, salvo meo iusto et consueto salario, sic me deus adiuvet et hoc S[an]cta Dei euangelia. In quoru[m] om[n]i et singuloru[m] fide[m] et testi[m]oniu[m] p[rae]missoru[m] p[raese]ntes l[itte]ras seu p[raese]ns instrum[en]tu[m] huius[mo]di creacionis exinde fieri et per no[tariu]m publicum infrascriptu[m] subscribi et publicari mandavimus, sigilliq[ue] n[ost]ri appensione iussimus comuniri. Actum et datum intra muros civitatis Leopoliensis sub anno nativitatis domi[ni] millesimo quingentesimo trigesimo tercio. Indicione sexta Pontificatus Sanctissimi in x[rist]o Patris domi[ni] domi[ni] Clementis divina providencia Pape Septimi feliciter moderni anno ipsius decimo die vero Veneris undecima novembris presen[s] venerabilibus honorabilibus et nobil[ibus] Cristino Trzesta⁵, Nicolao Ponyatovuski⁶, Paulo de Tluszczec⁷ arcium bacc[alare]o, canonicis eccl[es]ie metropolitane leopolien[sis], Martino⁸ plebano in Nysznow⁹, Nicolao Raysti¹⁰ et aliis q[uam] pluribus testibus ad premissa rogatis et requisitis¹¹.

ЦДІАЛ України, ф. 131, оп. 1, спр. 383, арк. 1.

¹ Щепуж – місто.

² Юлій II – Папа Римський (1503–1513).

³ Виділено у документі.

⁴ Клемент VII – Папа Римський (1523–1534).

⁵ Треста (Тшеска) Крістін – канонік львівського кафедрального костелу.

⁶ Понятовський (Понятовський) Миколай – канонік львівського кафедрального костелу.

⁷ Павло з Тлущець – бакалавр мистецтв, канонік львівського кафедрального костелу.

⁸ Мартин з Нишова – плебан.

⁹ Нишів – не ідентифіковано.

¹⁰ Райсті Миколай – особа не ідентифікована.

¹¹ Далі йде нотаріальний знак і засвідчення нотарія Станіслава, сина Яна Улевського з Панькович.

№ 1

Призначення каноніком Станіславом зі Львова клірика Львівської дієцезії Яна зі Львова, сина Георгія, на уряд публічного нотарія та присяга останнього

В ім'я Господа, аминь. Всім загалом та кожному зокрема, цією грамотою, тим, хто спостерігає, читає, дивиться і слухає, ми, Станіслав зі Львова, канонік і кустош церкви св. Мартина в Щепужі і професор теології, віцекомес вельмишановного та видатного Павла з Планки, доктора обох прав, Римської курії та комеса Латеранського палацу, повідомляємо змістом цієї грамоти, що табеліонат або уряд публічного нотарія для написання актів і діянь, які без контракту з людьми забуттю підлягають, через необхідність, що правом на життя і звичаєм належної поваги наділені, з огляду на їхню придатність визначати і допускати є вільний і наділений звичаєм. Передбачливо з вашою та нижче підписаних свідків присутністю, для цього скликаних і запрошених, особисто визначений Ян, (син) Георгія зі Львова, клірик львівської єпархії, нами поданий, папським призначенням через автентичні грамоти вельмишановним та видатним Павлом з Планки, комесом, визнаний і уповноважений на публічного та автентичного нотарія-табелліона і звичайного суддю, вчинений, установлений, створений і призначений, і собі таким чином нотаріат або табеліонат і уряд судді прийняти визнається гідним, змістом даної грамоти нами підтвердженої і булли найсвятішого в Христі покійного Папи Юлія II, і підтвердження Павла та доручення відповідної апостольської грамоти. Ці грамоти вищезгаданого вельмишановного та видатного Павла з вписаною апостольською грамотою нам дані і визнані, зараз вписати хочемо, щоб напевно згаданого Яна, перед нами особисто прибулого, від просьб і благань до нас надісланих, за нашою ласкавою згодою і з особистого відома, і надати та звільнити згаданим папським призначенням, яке згаданий Павло подарував наостанок, всіма кращими способами, правом, звичаєм, формою, способом, як краще та ефективніше, надаємо владу і зобов'язуємося бути в стані уряд запровадити, створюємо і призначаємо, чинимо і встановлюємо, і змістом цієї грамоти чинимо, встановлюємо, визначаємо і призначаємо, змістом цього, нотаріат або табеліонат та уряд звичайного судді, з всіма привілеями, правами і свободами, звільненнями і титулами, що до цього уряду коли-небудь належали, призначалися, признавалися і надавалися дотепер, прийнявши від нього спочатку особисту присягу на Святому Письмі про вірність своєму уряду згідно зразка, в грамоті згаданого комеса Павла підтверджено згаданому Яну про набуття тепер отриманих до рук пера, каламаря і паперу, впроваджуємо на уряд, даючи і дозволяючи йому повну свободу і можливість без права і мандату в усіх містах, землях, містечках, замках, селах, передмістях та інших місцях по всьому світу, як в суді, так і поза судом та в будь-яких інших місцях, контракти, інструменти, заповіти, останню волю, правне положення, декрети і які-небудь інші документи робити, чинити і впроваджувати, що до публічного нотаріату або табеліонату і уряду судді належним і дотичним визнається, як

до згаданого Яна, так і до публічного нотарія і окремої особи публічно від всіх повертається, і публічні інструменти, ним виконані і до виконання поставлені і приведені, повну правомочність мають. **Далі зразок присяги.** Я, Ян, (син) Георгія зі Львова, клірик львівської єпархії, від цієї години і надалі вірним і зобов'язаним буду святому Петру та святій Римській Церкві, і пану нашому Папі Клименту VII та його наступникам, згідно з канонічним правом обраним, буду радити і допомагати словом або дією, аж поки життя не втратиться, або частина тіла, або набуду поганой слави. Раду, мені особисто або через посланців чи грамоти оголошену, нікому свідомо не розголошу, якщо ж до мене прийде щось пов'язане з небезпекою для римського понтифікату або римської Церкви, або тяжким злочином, цьому за можливості перешкоджатиму, і якщо перешкодити не зможу, постараюсь це до відома Папи донести, папську гідність і регалії святого Петра і права Церкви в усіх землях буду захищати або утримувати і опікуватися проти всіх людей, уряд табеліонату вірно виконуватиму, контракт позваних сторін вірно укладатиму, нічого не додаючи ані не віднімаючи. Якщо ж при закінченні якого-небудь інструмента одна з сторін бажатиме щось змінити, це робиму як належить, не додаючи і не віднімаючи, щоб зроблений зміст проти волі інструменту не перешкоджав, з будь-якого контракту в який навіть включено один або частину контракту, в протокол переносити і після цього упорядковувати підступно не буду проти волі інших, але через тих, які контракт подали, публічний інструмент зі збереженням права і звичайної оплати, так мені Боже допоможи і це Святе Письмо. На дотримання та засвідчення всіх згаданих речей цією грамотою або цим інструментом, з цього приводу створеним і вищезгаданим публічним нотарієм підписаним і оприлюдненим затверджуємо, і печатку нашу наказуємо привішати. Діялося і дано у Львові року Божого 1533, шостого року понтифікату Божою опікою найсвятішого Папи Климентія VII одинадцятого листопада, в п'ятницю, у присутності вельмишановних, достойних і шляхетних Крістіна Треста, Миколая Понятовуського, Павла з Глушець, бакалавра мистецтв, каноніка львівського кафедрального собору, Мартина, плебана в Нишові, Миколая Райсті та інших численних свідків, попередньо запрошених і опитаних.

Публічний нотариат представляв собою весомое политическое и культурное явление на западноукраинских землях XIV–XVI вв. Публикуемый документ назначения и присяги публичного нотариуса содержит ценную информацию о круге лиц, которые имели право номинировать нотариусов, о главных привилегиях и обязательствах нотариуса, сфере его полномочий и деятельности.

Ключевые слова: публічний нотарій; присяга; назначеніє; канцелярія.

Public Notary was an important political and cultural phenomenon in Western Ukraine XIV–XVI century. There is a publication of the appointment and oath documents of public notary, that provides valuable information on the some persons who were entitled to nominate notaries, about basic rights and obligations of them, the scope of its powers and activities.

Keywords: public notary; oath; appointment; chancellery.

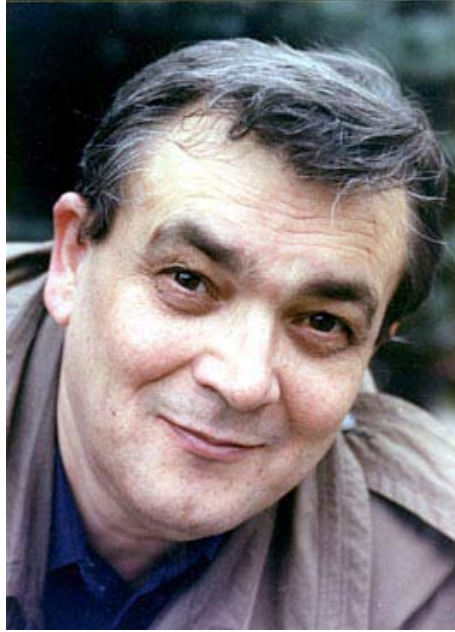
АРХІВИ ОЧИМА ВІДОМИХ СУЧАСНИКІВ

Ольга БОГОМОЛЕЦЬ,

доктор медичних наук, професор,
директор Інституту дерматології
і косметології,
заслужений лікар України

Збереження історичної пам'яті – це оберіг долі народу. Завдяки професійній роботі архівістів формуються скарбниці документальних фактів та подій, що відбувалися в суспільстві в різні часи. Архіви пов'язують між собою покоління та сприяють встановленню об'єктивної історичної ретроспективи, що є особливо важливим у складні часи набуття незалежності та гострих державотворчих процесів, котрі мають місце в Україні. Працюючи в архіві, українські науковці та дослідники мають можливість відстежити та проаналізувати епохальні зміни та ключові події, що відбувалися на етнічних землях України протягом багатьох століть, зрозуміти їхні причинно-наслідкові зв'язки, відчуті соціальний характер змін та ментальність свого народу. В процесі реалізації культурологічних проектів з відродження національної історичної та духовної спадщини я регулярно співпрацюю з архівами в різних куточках України і добре розумію, наскільки складним і важливим є пошук, систематизація та збереження суспільно-важливої інформації – пам'яті нації. Нині необхідністю є об'єднання професіоналів своєї справи – істориків, науковців, дослідників та людей з чітко визначеною громадянською позицією – небайдужих до минулого, сучасного та майбутнього нашої країни. Разом ми можемо впевнено аналізувати минуле, розуміючи глибину та цінність свого коріння, щоденною працею створювати майбутнє суспільства, в якому живемо. Будь-яка професійна чи особиста ініціатива з формування громадянського суспільства, заснована на засадах внутрішньої свободи, честі та гідності, має залишати свій відбиток в історії сучасної України.

Євген СТАНКОВИЧ,

завідувач кафедри композиції
Національної музичної академії,
голова Національної спілки
композиторів України, Герой України

Архіви бувають різні. Скажімо, археологічні. Коли в Перу знайшли камінні хати – хіба це не архів?! Я не поділяю думки про те, що архіви дають змогу лише реконструювати минуле. Ні, архіви допомагають ще й пізнати сьогодення й зазирнути в майбутнє. Архівна галузь – це надзвичайно важлива ділянка державного устрою. Я ніколи не був дослідником, але мені відомі факти величезної користі архівних документів.

які розшукали мої друзі і колеги. Саме завдяки архівам вони й донині знаходять, наприклад, не відомі до недавнього часу унікальні твори Березовського, котрі вважалися зниклими. Так само в Англії продовжують пошуки геніальних творів Шекспіра. Словом, архіви – це наша історія, а тому не можна не дооцінювати їх ролі і значення. Це все одно, що відмовлятися від своїх батьків, дідів, прадідів, від нашої пам'яті. Сьогодні, як і вчора і багато років тому, точаться суперечки довкола певних історичних подій і постатей. По-різному намагаються трактувати вчинки відомих державних діячів. Більше того, це робиться на догоду якоїсь політичної партії, хоча факти засвідчують про очевидні речі. І ось, коли на це з висоти влади дивляться крізь пальці – з того моменту починається фальсифікація. На моє глибоке переконання, в такій ситуації архіви повинні стати арбітрами. І для того, щоб розставити всі крапки над “і”, і для примирення сторін. Це дуже відповідальна місія. Розумію, що деякі документи, що потрапили до архіву, переписувалися, однак у багатьох випадках лише в архівах можна віднайти зерно істини. Отож кожна держава, яка себе поважає, повинна приділяти неослабну увагу архівній справі. І ще одне. Мені здається, що ми ще не сповна використовуємо архіви в своїй повсякденній діяльності. Досі ламаємо списи в суперечках з приводу національно-визвольних змагань, ролі тих ватажків, котрим довелося їх очолювати. Мабуть, ці суперечки припинилися б, якби ми ретельно вивчили наявні документи. Але для цього їх потрібно оприлюднити. А це вже завдання не лише архівістів, а й засобів масової інформації, зокрема, журналу “Архіви України”.

Михайло ЗАХАРЕВИЧ,

генеральний директор Національного академічного драматичного театру ім. Івана Франка, народний артист України

Я думаю, що архіви в будь-якій державі, незалежно від рівня її розвитку, повинні посідати чільне місце. Якщо говорити про Україну, то, на жаль, у нас і досі тривають суперечки з приводу того, чи була власне історія нашої держави. Причому гострота дискусії залежить від того, яка політична сила домінує в суспільстві. Переконаний, що це має відійти в минуле, а історія України повинна вивчатися такою, якою вона була насправді. Тому вся, як кажуть, надія на архівні документи, котрі дають змогу об'єктивно й неупереджено відтворити минуле. Лише в такий спосіб можна формувати свідомість наступних поколінь, зберегти державу і націю...

Архіви допомагають зрозуміти важливі речі, а часом залишаються чи не єдиним бастионом істини. Наведу такий приклад. Говорили про те, що наш театр був опонентом у театральній ситуації, що склалася в театрі Леся Курбаса, що ніхто з франківців не постраждав під час сталінських репресій. Я повинен сказати, що саме архів багатьом відкрив очі на деякі справи, що фабрикувалися в 30-х роках минулого століття. У 1937-му 8 місяців директор нашого театру Кирило Гетьман ніс тяжкий хрест як “ворог народу”. Його, як і Курбаса, розстріляли. Дуже добре, що ця сторінка біографії митця збереглася в архівних документах – у матеріалах слідства, показаннях “свідків”. Маємо змогу виховувати нові покоління франківців на цих правдивих свідченнях.

Нині готуємо книгу про історію театру. Знаємо, що чимало документів знищила пожежа в Кам'янець-Подільському архіві. А в ньому, до речі, зберігалися документи усієї тодішньої Подільської губернії (театр заснували у Вінниці). Я сподіваюся, що архіви допомогатимуть нам, нашим дітям і онукам вивчати історію без ретуші. Дуже прикро, що в різних класах різних шкіл вивчають різну історію України. Уявіть собі: хтось з авторів підручника щось переплутав. Але як унеможливити це? Для того й потрібні архіви й чітка державна політика щодо архівної справи, яка може забезпечити написання історії без ідеологічних нашарувань.

Павло КРИВОНОС,

Генеральний директор Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв, заслужений будівельник України, Надзвичайний і Повноважний Посланник другого класу, видавець історичного наукового журналу “Пам’ять століть”, наукових щорічників “Україна дипломатична”, “Історичний календар”

Архів – це насамперед пам’ять. Без неї не можливе життя суспільства і кожного з нас. Вона, людська пам’ять, доносить згадки про рідних, близьких та друзів, про вікопомні події країни. Не раз, розглядаючи особистий архів, подумки повертаєшся у минуле і, згадуючи певні епізоди, порівнюєш із сьогоднішнім, а це змушує навіть інколи переглянути часом усталені погляди у прийнятті важливих рішень.

Наша установа покликана дбати про облаштування зарубіжного дипломатичного корпусу в Україні. Зазвичай стосунки з дипломатичними установами базуються на діловій кореспонденції. Пошта традиційно залишається в архіві. Накопичена робоча документація минулих років, наприклад, знадобилася при визначенні нових об’єктів будівництва. Це, зокрема, позначилося при спорудженні приміщення Посольства Сполучених Штатів в Україні. Без перебільшення можна сказати, що за діловим листуванням із зарубіжними установами, що збережене в архіві, простежується історія розвитку дипломатичних стосунків. Адже зведення унікальних у мистецькому вимірі споруд Посольства Узбекистану в Україні, Посольства Таджикистану в Україні стали подією культурного життя. І здебільшого цьому сприяло використання архівних матеріалів минулого.

Дослідження історичної спадщини через вивчення архівного масиву – такий напрямок простежується в діяльності наукового історичного журналу “Пам’ять століть”, щорічниках “Україна дипломатична”, “Історичний календар”, видавцем яких є Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв.

Завдячуючи публікаціям, у котрих використані архівні джерела, наші читачі дізнаються про маловідомі, а часом і незнані сторінки життя видатних діячів, учених, об’ємніше пізнають знакові події історії українського суспільства.

Редакційні колективи наших видань постійно залучають до автури учених-архівістів, працівників архівних установ.

Безперечно, меж удосконалення не існує. І хоча уже склалося неписане правило практично у кожному числі журналу та щорічників уміщувати чи то цікаву епістолярію, чи спогади, чи просто унікальні документи, розуміємо, що цього ще замало.

Отож тісно співпрацюємо у цьому напрямі з Державним комітетом архівів України, Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства, Центральним державним архівом громадських об'єднань України, провідними істориками країни. Ось один з прикладів такого співробітництва. Кілька років тому Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв разом з Міністерством закордонних справ України провела виставку архівних документів, що висвітлювали діяльність української дипломатії періоду УНР, організатором якої виступала доктор історичних наук Ірина Матяш. Цей захід ще раз переконливо засвідчив про неабиякий інтерес зарубіжного дипломатичного корпусу до української історії.

Життя невпинно рухається вперед, і вже вчорашня подія стає історією. А те, що відбулося і зафіксоване документально, безсумнівно, становитиме інтерес для наступних поколінь. То ж будьмо дбайливі до архівної спадщини, пропагуймо надбання наших предків!

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

УДК 930.253:94(477)”1926”

МИКОЛА ПЕТРОВСЬКИЙ: “ОСОБИСТО, КОНФІДЕНЦІЙНО”

Підготував А. М. ОСТРЯНКО*

Вміщено публікацію доповідної записки відомого українського історика М. Н. Петровського директора Ніжинського інституту народної освіти М. Г. Куїсу у грудні 1926 р.

Ключові слова: М. Н. Петровський; Ніжинський інститут народної освіти; Ніжинська науково-дослідна кафедра історії культури та мови.

Історична наука має складну траєкторію поступу. В історіографічних студіях фіксується накопичення дослідницького досвіду, виокремлюються нові теоретико-методологічні підходи до вивчення історичних дослідів, залюднюється історіографічний процес. Усі ці чинники нібито повинні сприяти невпинному якісному нарощуванню результатів історичних досліджень та гарантувати від повторення помилок попередніх поколінь дослідників. Проте корпорація істориків (при усій її динамічності та готовності до споживання і продукування новацій у сфері творення “чистої науки”) залишається доволі консервативною у ставленні до технології дослідницької праці, способів надання результатів дослідів, формальних ознак ієрархії в рамках професійної спільноти, матеріальних умов праці, особистісних стосунків тощо. Принципи існування співтовариства істориків – традиція, яка плекалася роками, й нині перебуває під впливом з боку держави, що визначає формальні підстави життєдіяльності цієї спільноти. Зміни суспільно-політичних реалій тягнуть за собою порухи й у середовищі істориків, що знаходить відображення у коригуванні усталених відносин та ставленні до нововведень.

Таке спостерігалось й у 20-і рр. ХХ ст., коли в Україні народжувалась нова історична наука, яка була такою не лише за методологічними критеріями, але й за принципами і правилами впорядкуван-

* *Острянко Андрій Миколайович* – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології України Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка.

ня “історичного фронту” – стара генерація істориків відходила (або її “відходили”), натомість поставала когорта дослідників, котрій були запропоновані й нові правила гри. В результаті цілеспрямованих організаційно-пропагандистських дій відбувся перехід вітчизняної історичної науки, яка на той час була “українською, але не советською”¹, до історичної науки нового порядку. У серпні 1925 р. з’явився “цілком таємний меморандум ДПУ” щодо праць М. Грушевського: “История Украины-Руси” идеолога украинского национализма проф. Грушевского признана враждебной для советской власти лженаучной историей. Вопрос о запрете этой книги сейчас рассматривается Правительством СССР и ОГПУ в Москве. А пока предлагаем фиксировать всех тех, кто проявляет интерес к упомянутой книге и её распространяет среди населения. Информировать об этом наших с/о и обяжите их усилить наблюдение за такими лицами”². Згодом, на I Всесоюзній конференції істориків-марксистів (28 грудня 1928 р. – 4 січня 1929 р.) у доповіді речника “нової” історичної науки М. Покровського було наголошено: “Супроти течій буржуазної історичної науки марксієвська наука повинна вести завзяту боротьбу, опанувавши науково-технічним апаратом дослідження, що ним володіє буржуазна наука”. Тоді ж М. Яворським було започатковано відкрите таврування української історичної науки й названо головних ворогів “марксієвської науки” – “школу та напрямок акад. М. С. Грушевського, що ... базується на визнанні безкласовості українського історичного процесу, поруч цього напрямку існує напрямок акад. Д. І. Багалія, що йшов шляхом “аполітичного документалізму” свого учителя В. Антоновича, а нині задекларував себе як марксист”³.

Серед істориків нової генерації виділяється постать Миколи Неонovichа Петровського (1894–1951), діяльність і творчий доробок якого вже були предметом історіографічних студій⁴. Добре відомо, що під впливом суто зовнішніх чинників М. Петровський у 30-х рр. змушений був перейти на позиції радянської історіографії, визнавши “марксистсько-ленінську методу діалектичного матеріалізму єдиною дійсно науковою методою історичного дослідження”⁵, і надалі спромігся стати одним з лідерів корпорації істориків-марксистів в Україні. Тим цікавішим є документ, що досі не був відомим науковому загалу, виявлений у фондах Державного архіву Чернігівської області, який фіксує ставлення М. Петровського до суттєвих змін умов роботи, нав’язаних історикам у 20-х рр. ХХ ст.

Конфіденційна доповідна записка на ім’я ректора Ніжинського інституту народної освіти М. Г. Куїса була написана М. Петровським 27 грудня 1926 р. невдовзі після обрання його головою секції українсько-російської історії Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури й мови⁶. Важко встановити, хто був ініціатором створення цієї доповідної записки – директор інституту, який прагнув зро-

зуміти ситуацію в середовищі ніжинських науковців, чи сам М. Петровський, котрий широко виклав своє бачення болючих проблем радянської історичної науки наприкінці 20-х рр., дошкульність яких він відчував на собі, – прямих вказівок на це немає. Та рішучість, з якою М. Петровський взявся критикувати чинні на той час підходи до впровадження марксистської методології у дослідницьку практику та авторитетних колег по цеху, може свідчити тільки про те, що вчений покладався на конфіденційність свого звернення. Оцінка історіографічної ситуації М. Петровським вплинула на його подальше кар'єрне зростання та становлення як науковця. Можливо, саме ця доповідна стала підставою для “профілактичного” арешту М. Петровського у 1928 р.⁷, не виключено також, що її поява та її зміст позначились на провалі захисту дисертації М. Петровського у Харкові у березні 1930 р.⁸ Водночас цей текст інформаційно вказує на складнощі його стосунків з М. Грушевським⁹ та Д. Багалієм¹⁰.

Доповідна записка надрукована на друкарській машинці та підписана М. Петровським. У тексті рукою М. Петровського зроблені деякі виправлення, які у тексті публікації наводяться у виносках. Текст документу друкується без змін, орфографічні огріхи виправлені без застережень, збережено стилістику та мовні особливості оригіналу.

¹ *Оглоблин О.* Думки про сучасну українську советську історіографію / О. Оглоблин. – Нью-Йорк, 1963. – С. 6.

² *Винар Л.* Силуети епох: Дмитро Вишневецький, Михайло Грушевський: історичні розвідки / Л. Винар. – Дрогобич: Відродження, 1992. – С. 139–140.

³ *Гермайзе О.* 1-ша всесоюзна конференція істориків-марксистів у Москві / О. Гермайзе // Україна. – 1929. – Березень–квітень. – С. 173–174.

⁴ Див.: *Л. О.* Дослідник Самовидця (Пам'яті М. Н. Петровського) / Лев Окиншевич // Україна. – Париж, 1952. – Ч. 7. – С. 535–537; *Дубровський В.* Спогад про проф. д-ра М. Н. Петровського / В. Дубровський // Український історик. – 1964. – № 2–3. – С. 21–26; *Олійник Л. В.* Український радянський історик М. Н. Петровський // Український історичний журнал. – 1964. – № 5. – С. 115–117; *Стецюк К. І.* Український радянський історик М. Н. Петровський / К. І. Стецюк // Український історичний журнал. – 1984. – № 11. – С. 145–150; *Сарбей В. Г.* Видатний радянський історик (Життєвий і творчий шлях М. Н. Петровського) / В. Г. Сарбей, Г. К. Швидько // Феодалізм: економіка, класова боротьба, культура: Сборник научных трудов на украинском языке. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 3–18; *Дмитрієнко С.* Студентські роки Миколи Петровського // Сіверянський літопис. – 1995. – № 4. – С. 96–103; *Його ж.* Невідомі сторінки біографії Миколи Петровського / С. Дмитрієнко // Україна на порозі XXI століття: актуальні питання історії. – К., 1999. – С. 168–181; *Удод О. А.* Микола Неонович Петровський (1894–1951): Життя і творчий шлях історика / О. А. Удод, А. Ю. Шевченко. – К.: Генеза, 2005. – 192 с.

⁵ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. XXIX, спр. 1825, арк. 2 зв.

⁶ Державний архів Чернігівської області, ф. Р-6121, оп. 2, спр. 3254, арк. 8 зв.

⁷ Дмитрієнко С. Невідомі сторінки біографії Миколи Петровського / С. Дмитрієнко // Україна на порозі ХХІ століття: актуальні питання історії. – К., 1999. – С. 174.

⁸ Дубровський В. Спогад про проф. д-ра М. Н. Петровського / В. Дубровський // Український історик. – 1964. – № 2–3. – С. 24.

⁹ Самойленко О. Г. М. С. Грушевський та Ніжинська вища школа: до проблеми творчих та наукових зв'язків / О. Г. Самойленко // Ніжинський державний педагогічний інститут: Наукові записки. – Ніжин, 1996. – Т. XVI. – Вип. 1. – С. 82–84 ; Дмитрієнко С. В. Листи М. Н. Петровського до М. С. Грушевського / С. В. Дмитрієнко, О. Б. Коваленко // Україна і Росія в панорамі століть: Збірник наукових праць на пошану проф. К. М. Ячменіхіна / [Редколегія: О. Б. Коваленко (голова) та ін.]. – Чернігів : Сіверянська думка, 1998. – С. 325–331.

¹⁰ Зозуля С. Ю. До питання про належність ніжинських істориків 20–30-х років ХХ ст. до зони тяжіння наукової школи акад. Д. І. Багалія / С. Ю. Зозуля // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Збірник наукових праць. – Харків : НМЦ “СД”, 2004. – Вип. 7. – С. 92–101.

Особисто
Конфіденційно

**До Ректора Ніжинського Інституту народної освіти
і Уповноваженого Укрупнауки на Ніжинщині М. Г. Куїса**

Наукового співробітника
секції української та російської історії
Науково-дослідної кафедри історії
культури та мови
при Ніжинському інституті народної освіти
Миколи Неоновича Петровського

ДОКЛАДНА ЗАПИСКА

21 грудня 1926 року на засіданні Ніжинської науково-дослідної кафедри мене обрано виконуючим обов'язки керівника секції українсько-російської історії цієї кафедри. Цим на мене покладається обов'язок підготовлювати нових радянських дослідників-марксистів в галузі українсько-російської історії. В зв'язку з цим, я вважаю своїм обов'язком подати Вам, як ректору Інституту, уповноваженому Укрупнауки на Ніжинщині, цю докладну записку, в якій і висловлюю свій погляд на сучасне становище у нас розробки історії і на перспективи наукової розробки її в майбутньому.

Треба одверто сказати, що стан наукової розробки історії да і взагалі гуманітарних наук, знаходиться у нас, на Радянській Україні, в катастрофічному положенні, що з кожним роком погіршується. Завдання сучасної історичної науки, як і інших наук гуманітарних, полягає у тому, аби проробити колосальну працю – простежити з точки зору походження всі явища історичного життя і цим доказати правдивість положень К.Маркса і інших матеріалістів, щодо основних движучих чинників історії. Будемо пам'ятати, що антагоністи матеріалістичного розуміння історії, як аргумент проти його висовують погляд, що ”в основі теорії економічного матеріалізму лежить гіпотеза, котра, однак, представляється послідователям її, як будто уже доказаною, представляється теорією, имеющей силу общего положения, установленного на незыблемых основаниях; она является для них отпавным пунктом, перво-

начальною предпосылкою, которая должна быть оправдана на всяком частном примере... Нельзя выступать с предвзятою мыслью о том, что основным фактором является экономика, а влияние идей будет уже фактором производным; это будет априорная доктрина. Для того, чтобы получить такой вывод, необходимо было бы проделать колоссальный труд – исследовать с точки зрения происхождения все главнейшие явления всемирно-исторической жизни. А между тем, такой работы не произведено не только в отношении русской истории (здесь можно отметить только единичные и довольно неудачные попытки), но даже и всеобщей. Во всяком случае, пока это не доказано, мы должны держаться взгляда, что идеи с таким же основанием могут быть признаны основой исторического процесса, как и хозяйственные отношения. Но мы далеки от того, чтобы признать за ними одними творческую роль в историческом процессе... "Грех экономического материализма" заключается в метафизическом стремлении свести к одному началу все разнообразие общественных явлений в их историческом развитии. С этой стороны он представляет собою новейший тип запоздалой метафизической по существу "философии истории", и хотя экономика данной эпохи скромно зовется реальным "базисом", но в сущности она для приверженца этой доктрины такое же творящее историю начало, как и идея для последователя исторического идеализма"¹. Так висловився 1914 р. один з видатніших тодішніх істориків у своїй праці по Руській історії, <...>². Можливо було б чекати, що в Радянській Україні історики, особливо історики з молодих, що розпочинають зараз свою наукову діяльність, будуть мати змогу провадити працю так, щоб доказати навіть в дрібніших деталях історичного життя незбиємість доктрин марксизму в історії. На жаль ж, ми цього не бачимо. Розглянемо з початку ті матеріальні умови, в яких приходиться працювати молодим дослідникам. Стипендії аспірантам занадто малі, да і одержати їх може не всякий. Як Вам відомо, і по нашій кафедрі справа обстоїть так, що один рік аспірант одержує стипендію, другого року йому не дають її без вказання причин цього. Аспірант ж, на мій погляд, тільки тоді може бути позбавлений стипендії, коли виявиться, що його праця незадовольняюча. Позбавлення ж аспіранта стипендії без всяких причин – це не режим ощадності, а режим неоощадності, бо режим ощадності полягає не стільки в скороченні витрат, скільки в найбільш раціональному їх використанню. Аспірант ж, не маючи переконаності в тому що йому забезпечена стипендія, – шукає собі підсобних заробітків на всякий випадок – яка від цього користь науці, зрозуміло. Слідуюча ступінь для дослідника з аспірантів є науковий співробітник і дійсний член кафедри. Тут платня дається небагато, і науковий робітник мусить нахватуватись побільше лекцій, аби мати змогу жити, і урвати хоч годину в день для наукової праці. Яка ж може бути наукова праця при 15–18 тижневих годинах³, да ще низка засідань. Крім того, для наукової діяльності по історії треба мати ще командировки до великих архівів, музеїв, книгозбірень. Одержати ж наукову командировку в Ніжинській кафедрі (да напевно так і в інших) майже також тяжко, як і виграти без білета 100 тисяч. Пригадаю, що 1926 р. ніхто по нашій кафедрі не мав наукової командировки. Правда, в травні 1926 р., як Вам відомо, мені було призначено Укрупнаукою 60 карб. на наукову командировку, але ж покіль їх мені вислали, в липні зачинено кредити, і я грошей цих так і не одержав.

Крім цих суто матеріальних причин є ще і низка інших, що перешкоджають розвитку історичної науки.

Не знаю, чого саме у нас панує погляд, що по історії повинні студіюватись "актуальні теми", себто переважно ревури, і то XIX–XX ст. На мій ж погляд, поскільки перед нами лежить завдання дослідити марксистським методом все

історичне життя, а не тільки XIX–XX ст. і то переважно реврухи. Завдяки такому розумінню завдань історичної науки, видрукувати працю ”не актуальну” у нас надзвичайно трудно. Часописів і видань, що друкували б історичні праці раніших часів майже не існує. Для придбання ж молодому історичному певного авторитету в наукових колах потрібно мати і наукову ступінь. Становище ж у нас, на Україні, з науковими ступенями катастрофічне. До революції у нас існувало два наукові ступені: 1) магістра, 2) доктора, що їх поступово і одержував учений, представляючи для одержання кожного самостійну працю. За кордоном, поскільки мені відомо, існує один науковий ступінь – доктора і одержати його далеко легше, ніж у нас було одержати ступінь магістра. В до-революційній Росії такі випадки, що досліднику, який представляв працю на першу ступінь, ступінь магістра, за високу якість праці давали вищий ступінь доктора, було надзвичайно мало. Низка ж істориків і взагалі учених, мали тільки науковий ступінь магістра. З 1923 р. на Радянській Україні встановлено одну наукову ступінь – ступінь доктора (Бюлетень Укрголовпрофосу, 1923 р., № 3–4, с. 23–24).

Здавалося з змісту цієї постанови, що з науковим ступенем доктора у нас будуть триматися практики закордонної. В дійсності ж у нас справа стоїть інакше. Від бажаного одержати науковий ступінь вимагається праця, яка б була рівна попереднім і магістерській і докторській вмісті, при чому звертається, як це і виказали, увага і на вік ученого, аби було йому років 40–45. Виникає питання, скільки раніш, до революції, було представлено праць на ступінь магістра, за які був би даний ступінь доктора, да ще ж треба порівняти тодішню матеріальну забезпеченість дослідників і сучасну. Крім того, скільки мені відомо з неофіційних даних, Укрупнаукою дано в останні часи розпорядження установам науковим, що мають право присуджати наукові ступені, дуже суворо відноситись до наукових праць, що представляються дослідниками на ступінь доктора. Частина наслідків такої політики зараз вже на лице: до 1927 р. по гуманітарним дисциплінам мені відомо тільки три даних наукових ступені (дві по античній культурі – в Харкові – Константинопольському, Кацевалову, і одна по історії – Оглобліну в Одесі). Частина ж друга наслідків такої політики буде видна далі, коли років через 5–10 зйдуть з арени до-революційні доктори і нікому буде рецензувати праці кандидатів на ступінь доктора. Що за причини такої політики – чи небажання давати ходу молодим історикам-марксистам, чи просте нерозуміння – сказати не можу, бо стою далеко від верхів наукової Управи, не бачу причин, а бачу тільки наслідки. Завдяки ж тому, дисертації часто представляються в рукописах, вони невідомі широким науковим колам, бо їх трудно видрукувати.

Неможливо зараз працювати науково так, аби цим не вгодити особам, що відіграють роллю в Укрнауці. Для прикладу посилаюсь на себе. В своїй студії (Про автора літопису Самовидця // Записки Ніжинського інституту народної освіти, кн. VI, стор. 37, прим 1) я не погодився з одним висновком ак. Д.Багалія, що працює в Укрупнауці. При призначенні в цьому році платні науковим співробітникам нашої кафедри – для мене зроблений виняток: з трьох наукових співробітників кафедри платня не призначена одному мені, хоч Ви, як казали мені, і клопотали про це в Укрупнауці, як Ректор, Політкомісар і Уповноважений Укрупнауки на Ніжинщині. Мало того, з початку 1926/27 бюдж[етного] року зняте утримання і керівнику секції українсько-російської історії проф. М. Бережкову, бо, як це Вам відомо, він клопотав про відставку і я, як вже були переговори в нашій кафедрі, передбачався бути обраним на його місце, що зараз і є. Таким чином, я зараз являюся керівником секції, напевно одним на всю Радянську Україну, що не одержує платні.

Підводячи підсумки всьому вищевказаному, на мій погляд, для правильного розвитку наукового марксистського дослідження історії, аби виконати ті завдання, що стоять перед істориками-марксистами необхідно:

I) Звернути увагу на матеріальне становище молодих дослідників історії і вжити такі заходи: 1) призначати стипендії всім аспірантам-історикам не на 1 рік як зараз, а на весь термін аспіранства; 2) знімати з стипендій тільки в разі незадовольняючої праці аспіранта; 3) призначити утримання всім науковим співробітникам і дійсним членам, але при цьому аби вони мали академна-грузки в ВУЗах не більш 12 тижневих годин; 4) давати аспірантам, науковим співробітникам і дійсним членам кошти на 1 місячну командировку⁴.

II) Для досягнення завдань, що стоять перед марксистським вивченням історії, необхідно: 1) звернути увагу не тільки на вивчення XIX–XX вв. і рев-рухів, а і на вивчення марксистським методом всіх явищ історичного життя, 2) збільшити видання часописів, де могли б друкуватись історичні праці різних часів.

III. Для того, аби молоді дослідники мали скоріш дальшу наукову дорогу: 1) усунути існуюче зараз ненормальне становище з науковими ступенями, встановивши або ще ступінь магістра, або ж представляти вимоги до сучасних докторських дисертацій такі, як до революції були на ступінь магістра; 2) аби дисертації, що представляють вчені, друкувалися на державні кошти.

Без здійснення цього мінімуму історична наука, на мій погляд, не піде у нас вперед так, як цього вимагає час.

/М. Петровський/

1926 року, грудня 27 дня.

м. Ніжин

Державний архів Чернігівської області, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 1068, арк. 32–34 зв.

¹ М. Н. Петровський наводить з купюрами цитату з роботи: Багалеї Д. И. Русская история. С картами, планами и снимками с памятников древности и искусства. Пособие к лекциям для высшей школы и руководство для учителей и самообразования / Д. И. Багалеї. – М. : Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1914. – Т. 1. Княжеская Русь (до Иоанна III). – С. 12–13.

² Далі затушоване друкарською машинкою: "який зараз керує марксистським вивченням історії і відограє ведучу роллю в Укрупрнауці" (прочитання – А. О.). Вочевидь, йдеться про Д. І. Багалія.

³ Від руки над рядком дописано "академнавантаження" – А. О.

⁴ Від руки дописано "що року" – А. О.

Размещена публикация докладной записки известного украинского историка Н. Н. Петровского директору Нежинского института народного образования Н. Г. Куису в декабре 1926 года.

Ключевые слова: Н. Н. Петровский; Нежинский институт народного образования; Нежинская научно-исследовательская кафедра истории культуры и языка.

The known Ukrainian historian M. N. Petrovs'kyi's report to the director of Nizhyn institute of people education M. G. Kujis in December, 1926 is published.

Keywords: M. N. Petrovs'kyi; Nizhyn institute of national education; Nizhyn research chair of history of culture and language.

УДК 930.253:82.0(477)

Н. М. КЛИМОВИЧ*

**СЕРГІЙ ЄФРЕМОВ У КІНОФОТОДОКУМЕНТАХ
ЦДКФФА УКРАЇНИ ім. Г. С. ПШЕНИЧНОГО**

Здійснено аналіз аудіовізуальних документів із фондів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного, які висвітлюють життя та діяльність вченого-літературознавця, громадського діяча С. О. Єфремова.

Ключові слова: фотодокумент; кінодокумент; “єфремівщина”; “Спілка Визволення України”; судовий процес.

Потреба у комплексному дослідженні життя й діяльності знакових особистостей зумовлює віднайдення та залучення до наукового обігу не відомих досі джерел, зокрема, аудіовізуальних документів. У Центральному державному кінофотофоноархіві України ім. Г. С. Пшеничного зберігається невелика добірка документів, які розкривають життєвий шлях видатного вченого-літературознавця, громадського діяча Сергія Олександровича Єфремова.

Найбільш ранній фотодокумент пов’язується з 1905–1910 рр.¹ На фото – портрет молодого літературознавця, саме такого, яким він закарбувався у пам’яті сучасників: “... Обличчя дуже українське, лагідне, спокійне, сказати б – селянське, і така ж вдача. Вдача і обличчя, яким усяка неправда цілком недоступна і це характеризувало Сергія Єфремова в цілому, впадало в очі в усій його постаті, в інтелігентській простоті його поведінки...”².

На іншому знімку бачимо С. Єфремова серед членів редакції газети “Рада” – першого масового видання українською мовою, що виходило у світ коштом українських меценатів³. До цього ж періоду належить ще одна фотографія, на якій С. Єфремов у колі друзів та соратників. Він стоїть поряд із Д. Дорошенком та В. Дурдуківським. Крім них бачимо подружжя Лотоцьких, Матушевських та В. Доманицького⁴.

В архівних зібраннях зберігаються два фотопортрети С. Єфремова того періоду, коли він займав посаду секретаря міжнаціональних справ Генерального Секретаріату Української Центральної Ради⁵. Зображений він також на групових фотознімках членів Генерального Секретаріату Української Центральної Ради першого складу⁶.

Привертає увагу фотодокумент, який висвітлює діяльність С. Єфремова як журналіста. У часи революційних подій він працював над

* *Климович Наталія Миколаївна* – завідувач сектору публікації документів Центрального державного кінофотофоноархіву ім. Г. С. Пшеничного.

С. Єфремов
Із фондів ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-186039

виданням відновленої газети “Нова Рада”, про що свідчить групова фотографія членів редакції часопису⁷.

Відомо, що після поразки національно-визвольних змагань С. Єфремов відійшов від політики, зосередившись виключно на науковій діяльності у Всеукраїнській Академії Наук, на посаді віце-президента (1923 р.)⁸. Цей період життя відображає світлина, на якій С. Єфремов з громадянською дружиною О. Дурдуківською у групі відпочивальників Будинку відпочинку ВУАН (вересень 1923 р.)⁹. Пізніше він згадував про цей відпочинок у своєму “Щоденнику”: “Несподівано для себе опинився в санаторії... В санаторії добре, тільки велелюдно занадто. Можна буде почитати досхочу та й взагалі пожити поза обридливими обставинами”¹⁰. Цей фотодокумент цінний тим, що він є одним із небагатьох, на якому С. Єфремов зафіксований поруч із О. Дурдуківською. Той факт, що вони разом відпочивали в санаторії свідчить, що громадськість сприймала їх як подружню пару, спростовуючи твердження Н. Павлушкової про те, що їхні стосунки носили виключно платонічний характер¹¹.

Окремим тематичним блоком подано фотодокументи, які розкривають перебіг найбільшого судового процесу над українською інтелектуальною елітою як заключного акорду у “викритті” так званої “Підпільної організації Спілки визволення України” (СВУ), що нібито ставила за мету повалення радянської влади та створення самостійної Української держави. Керівником цієї “контрреволюційної організації” та

С. Єфремов
м. Київ, 1917 р.
Із фондів ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-185746

С. Єфремов серед членів Генерального Секретаріату Центральної Ради.
м. Київ, 1917 р.
Із фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-53608

Група відпочивальників Будинку відпочинку ВУАНу в Голосієво.
Другий у верхньому ряду – С. Єфремов.
м. Київ, 13 вересня 1923 р.

Із фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пиленого, од. обл. 0-186068

головним обвинуваченим було обрано С. Єфремова. За вироком суду 19 квітня 1930 р. С. Єфремов отримав 10 років заслання, звідки не повернувся.

Судове засідання, котре проходило у Харківському оперному театрі, було перетворене на справжню виставу. За спогадами Б. Антоценка-Давидовича, перепустки на засідання давав столичний міськвиконком письменників¹². Завдяки документам маємо змогу бачити зал судового засідання, основні його дійові особи¹³. Серед фотографій – портрети обвинувачених С. Єфремова¹⁴, М. Павлушкова¹⁵, В. Дурдуківського¹⁶, В. Підгаєцького¹⁷, М. Слабченка¹⁸, А. Ніковського¹⁹, В. Мороза²⁰. У групових знімках зафіксовано обвинувачених на лаві підсудних. Серед них – С. Єфремов поруч із В. Чехівським²¹, М. Токаревська, М. Івченко, Л. Старицька-Черняхівська, В. Черняхівський, Б. Матушевський та ін.²².

“Головним диригентом” процесу, керованого з Москви, був В. Балицький, який за іронією долі розділив долю більшості засуджених по цій справі і був розстріляний у 1937 р.²³.

Фотодокументи дають можливість ознайомитись зі спеціально призначеним складом Кримінальної Судової Колегії Надзвичайного Суду

С. Єфремов серед обвинувачених на лаві підсудних на процесі СВУ.
м. Харків, 1930 р.

Із фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-44782

УСРР на чолі з А. Приходьком²⁴. Членами суду були Волков, Коробейко, Одинець, Муха, Корженко²⁵. Цікавим фактом є те, що А. Приходько не мав фахової юридичної освіти. До складу суду було введено представників “привілейованого” соціального прошарку – робітників. Про це свідчить одна з фотографій, на якій зображений член суду, робітник заводу “Арсенал” Коробенко²⁶, котрий у минулому належав до партії українських соціал-демократів, але згодом змінив свою політичну орієнтацію²⁷. На цьому ж знімку зображений інший член суду – фольклорист і літературознавець Г. Волков.

У фотодокументах сторона обвинувачення представлена однією світлиною, на якій зображений обвинувач від секції наукових робітників академік І. Соколовський²⁸.

На декількох фотографіях показана сторона захисту²⁹. Зокрема, на одному з фотодокументів поряд із підсудним М. Павлушковим – захисник А. Ратнер³⁰. Саме А. Ратне, за спогадами сучасників, умовив С. Єфремова не виступати на відкритому процесі із заявою про те, що його свідчення надані в ході слідства не відповідають дійсності, запевнивши літературознавця, що подібна заява матиме страшні наслідки для всіх обвинувачених³¹. На одному з фотодокументів зафіксовано момент розмови С. Єфремова зі своїм захисником у залі суду³².

Судовий процес широко висвітлювався у засобах масової інформації. У залі суду велися кіно- та фотозйомки, були присутні представники друкованих видань. Так, на одному із фотодокументів зафіксовано представників преси під час розмови з комендантом суду Громовим³³.

Більшість фотодокументів є репродукціями з єдиного кіносюжету, в якому йдеться про перебіг судового процесу. Цей сюжет увійшов до

кіножурналу “Совкиножурнал” виробництва Центральної студії “Совкино” (№ 18/281, 1930 р.)³⁴, що зберігається у фондах Російського державного архіву кінофотодокументів. Свого часу з нього було зроблено кінокопію, яку передано до архіву у 1963 р.

Збірники кіносюжетів “Совкиножурналу” випускалися з 1925 р., їхні номери складались з кількох самостійних репортажів, які часто не мали тематичного зв'язку³⁵. Випуск “Совкиножурналу” № 18/281 представлено двома сюжетами, один з яких має назву “Осколки петлюровщини. Харьков. На процессе контр. революц. организации “Союз освобождения Украины” /СВУ/”. У кіносюжеті показано переповнений публікою зал судового засідання, членів суду Г. Волкова, А. Приходька, прокурора М. Михайлика, обвинувачів О. Соколовського і П. Любченка, обвинувачених. У першому ряду на лаві підсудних – С. Єфремов, який, помітивши камеру, прикриває обличчя аркушами паперу, демонструючи символічний жест публіциста та науковця, єдиною зброєю якого завжди було друковане слово. Чи то, може, був красномовний жест крайнього розпачу, сорому і безпорадності? Фінальними є кадри, на яких голова Надзвичайного Суду УСРР А. Приходько оголошує вирок.

Іншим цікавим кінодокументом, що стосується С. Єфремова та процесу “СВУ” є один із випусків “Кіножурналу” виробництва Одеської кінофабрики ВУФКУ* (№ 67/162, 1929 р.). Він інформує про розгортання боротьби з так званою “єфремівщиною”³⁶. Кінокадри демонструють мітинги протесту під красномовними гаслами “Геть контрреволюційне паскудство – Ефремовщину і їм подібних”, засідання сесії ВУАН, на якому “академіки категорично засуджували контрреволюційну роботу “єфремівщини”, партійні збори робітників Харківського тракторного заводу, де вони, “у відповідь на контрреволюційні виступи”, подають заяви про вступ до партії. Кінодокумент є важливим для розуміння пропагандистського аспекту даного судового процесу, адже його метою було не лише знищити представників української інтелігенції, громадських та політичних діячів, а й дискредитувати їх в очах громадськості. Фактично тема “єфремівщини” стала продовженням “шумськізма”, “хвильовізма” та “волобуєвщини”.

Порівняно невелика кількість документів у ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, що стосуються життя і діяльності С. Єфремова пояснюється тим, що на довгі роки ім'я цієї непересічної особистості було затавроване. Для радянського уряду його особа становила цінність як учасника небезпечного прецеденту, який використовувався у пропагандистських цілях задля створення образу “внутрішнього ворога”, на контрреволюційні дії якого покладалася провина за основні невдачі влади у внутрішній політиці 30-х рр. ХХ ст. І тільки тому судо-

* ВУФКУ – Всеукраїнське фотокіноуправління.

вий процес над представниками “Спілки визволення України” отримав висвітлення в аудіовізуальних документах.

¹ Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного (далі – ЦДКФФА України), фотодокумент, од. обл. 0-186039.

² *Болабольченко А. Сергій Єфремов / Болабольченко А. Вибрані твори в трьох томах. Том I. – К. : Щек, 2006. – С. 283.*

³ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, фотодокумент, од. обл. 0-186049.

⁴ Там само, фотодокумент, од. обл. 0-186044.

⁵ Там само, фотодокументи, од. обл. 0-185746, 0-186039.

⁶ Там само, фотодокумент, од. обл. 0-8486, 0-53608, 2-8727, 0-186039.

⁷ Там само, фотодокумент, од. обл. 0-8498.

⁸ Там само, фотодокумент, од. обл. 2-44040.

⁹ Там само, фотодокумент, од. обл. 0-186068.

¹⁰ *Єфремов С. Щоденники (1923–1929 рр.). – К., 1997. – С. 42.*

¹¹ *Наталья Павлушкова / Ю. Семенко (упоряд. тексту). – Л. : Червона калина; Мюнхен, 1999. – С. 20.*

¹² *Антоненко-Давидович Б. СВУ // Неопалима купина. – 1994. – № 1. – С. 43.*

¹³ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, фотодокумент, од. обл. 2-147952.

¹⁴ Там само, фотодокумент, од. обл. 2-23686.

¹⁵ Там само, фотодокументи, од. обл. 2-147958, 2-23687.

¹⁶ Там само, фотодокумент, од. обл. 2-23688.

¹⁷ Там само, фотодокумент, од. обл. 2-17073.

¹⁸ Там само, фотодокумент, од. обл. 2-44781.

¹⁹ Там само, фотодокумент, од. обл. 2-23689.

²⁰ Там само, фотодокумент, од. обл. 2-23685.

²¹ Там само, фотодокумент, од. обл. 2-223683.

²² Там само, фотодокументи, од. обл. 2-44782, 2-147960, 2-25995, 2-23683, 4-10886, 4-10888.

²³ *З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1995. – № 1. – С. 172 – 173.*

²⁴ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, фотодокумент, од. обл. 2-17932, 2-23682.

²⁵ *Глід С. Про організацію, програму і тактику СВУ // Визвольний шлях. – Ч. 5 (68). – С. 9.*

²⁶ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, фотодокумент, од. обл. 2-147956

²⁷ *Шановал Ю. Театральна історія: 75 років тому, 1930-го відбувся судовий процес у справ “Спілки визволення України” – “СВУ” // Дзеркало тижня. – 2005. – 12–18 березня. – № 9. – С. 21.*

²⁸ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, фотодокумент, од. обл. 2-147962.

²⁹ Там само, фотодокументи, од. обл. 2-17075, 2-17930, 2-25994, 2-25996, 2-17993.

³⁰ Там само, фотодокумент, од. обл. 2-25994.

³¹ *Матвеева Л. В.* Сторінки історії Всеукраїнської Академії Наук / *Матвеева Л. В., Циганкова Е. Г.* // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика : зб. ст. – К., 1996. – Вип. 2. – С. 55.

³² ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, фотодокумент, од. обл. 2-147959.

³³ Там само, фотодокумент, од. обл. 2-42910.

³⁴ Там само, кінодокумент, од. обл. 2611.

³⁵ *Лебедев Н. А.* Очерки истории кино СССР. Немое кино. – М., Искусство, 1965.

³⁶ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, кінодокумент, од. обл. 1438.

Произведен анализ аудиовизуальных документов из фондов Центрального государственного кинофотофоноархива им. Г. С. Пшеничного, которые освещают жизнь и деятельность ученого-литературоведа, общественного деятеля С. А. Ефремова.

Ключевые слова: фотодокумент; кинодокумент; “ефремовщина”; Союз освобождения Украины; судебный процесс.

There is made the analysis of audiovisual documents of The Central State CinePhotoPhono Archives of Ukraine after H. Pshenychnyi funds, that highlight the life and career of scientist and literary critic, social activist S. O. Efremov.

Keywords: photodocument; cinedocument; “efremivschyna”; “The Union of Liberation of Ukraine”; lawsuit.

УДК 930.253:94(477+44)"1917/1920"

І. М. МЯГКИЙ*

**ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ ТА ФРАНЦІЇ У 1917–1920 рр.
У ДОКУМЕНТАХ ЦДАВО УКРАЇНИ**

На основі широкого спектру архівних джерел розглянуто комплекс дипломатичних, економічних та культурних відносин між Францією й Україною в складний період 1917–1920 рр.

Ключові слова: Франція; відносини; консульство; місія.

Перші зв'язки між Україною та Францією сягають сивої давнини – широко відомий факт, що 1051 р. король Франції Генріх I взяв шлюб із донькою київського князя Ярослава Мудрого – Анною¹. Наступні сторінки нашої спільної історії менше відомі широкому загалу, хоча до висвітлення й вивчення їх долучилися відомі українські історики: О. Шульгин, І. Борщак, із сучасних українських істориків – В. Косик.

Маловивченим у відносинах України та Франції, на наш погляд, є короткий і одночасно складний історичний період 1917–1920 рр., тобто період Українських Визвольних змагань. Власне, метою даної статті й є зробити посильний вклад у висвітлення двосторонніх відносин цього періоду на базі документів, що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України, зокрема розглянути різні аспекти українсько-французьких відносин: дипломатичні, військові, торгово-економічні та культурні. Для того, щоб краще зрозуміти хід подій у цей період треба уважніше розглянути їх передісторію. Насамперед, слід зазначити, що відношення Франції до України, так би мовити, виростало із стосунків першої з Російською імперією і тут треба сказати декілька слів про Антанту.

Антанта (від французького *entente cordiale* – сердешна згода) – військово-політичний блок Франції, Росії та Англії, що склався задовго до Першої світової війни і був спрямований проти Німеччини, Австро-Угорщини та Туреччини². Країни Антанти разом і вступили в цю війну. У цей час, щоб не послаблювати союзника – Російську імперію – Франція оминала українське питання. Так, наприклад, у 1916 р. французький уряд заборонив поширення у Франції журналу “*La revue ukrainienne*” (український журнал, що виходив у м. Лозанні як орган Співки Визволення України)³. В цей же час в українській економіці (металургійна,

* *Мягкий Ігор Миколайович* – головний спеціаліст Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

вугільна промисловість) довоєнної Росії французький капітал складав приблизно половину всіх чужоземних вкладень (близько 20 млн. карбованців)⁴. Коли ж після жовтневого перевороту 1917 р. в Росії ця країна фактично вийшла з війни, Франція та Англія 23.XII.1917 р. підписали угоду про спільну інтервенцію проти більшовицької Росії.

В цей же час французький уряд пильно придивляється до подій в Україні, до роботи Центральної Ради. Франція стає ініціатором встановлення дипломатичних відносин з молодого незалежною Україною, що підтверджують документи фондів 2592 ЦДАВО України – МЗС УНР(1917–1918 рр.) та 4466 – французьке консульство в м. Києві.

В папці під назвою “Листування Комісара Французької республіки при уряді УНР генерала Табуї з секретаріатом закордонних справ з питань економічної і технічної допомоги Україні в боротьбі з більшовиками” знаходиться завірена копія телеграми з Парижа, відправлена командувачем військової французької місії в Росії генералом Бертело з м. Яси 16.XII.1917 р. та отримана в Києві генералом Табуї 17.XII.1917 р. такого змісту: Генерал Бертело генералу Табуї:

Я отримав від французького уряду таку телеграму:

Українські справи доручені виключно вашому управлінню, генерал Табуї перебуває під вашим керівництвом.

Цей генерал призначається Комісаром Французької республіки в Україні.

З політичних питань ви дасте всі необхідні інструкції, узгодивши їх з паном Сент-Олером.

Копія засвідчена: генерал Табуї (підпис)⁵.

В другому ж фонді можна ознайомитися з оригіналом вірчої грамоти, виданої послом Франції в Румунії Сент-Олером генералу Табуї в м. Ясах 29.XII.1917 р., якою останній призначався Комісаром Французької республіки в Україні⁶.

Щодо кореспонденції самого Табуї, добре висвітлює українсько-французькі відносини цього періоду оригінал листа, датований 29.XII.1917 р. і направлений державному секретарю іноземних справ УНР. В ньому, зокрема, повідомляється: 5.XII.1917 р. на зустрічі, де були присутні Голова Державного Секретаріату В. Винниченко та державні секретарі іноземних справ, фінансів, продовольства, шляхів сполучення, юстиції я мав честь звернутись до Вас з наступним проханням: “Союзні держави ще не прийняли офіційне рішення щодо України, але я вже був уповноважений висловити пану Шульгину симпатію союзників за ті зусилля, які робить Український уряд з метою повернення порядку, укріплення військ, а також наміру залишитися вірним союзником.

Я щасливий за свою ініціативу, тому що вчора ввечері я отримав наказ запросити вас з приводу тієї фінансової і технічної допомоги, яку Франція хоче надати Україні, тому необхідно вручити французькому

уряду якнайшвидше програму, яку український уряд думає реалізувати і відповідні до цього вимоги.

По зверненню, яке я роблю першим, ви можете судити, що симпатія Франції реальна і дієва.

Починаючи з цього дня Франція ввійшла в офіційні зносини з Україною. З огляду на швидкість розвитку подій та щоб запобігти всякої втрати часу, я маю честь просити вас відповісти мені якомога скоріше.

Підпис, печатка Табуї⁷.

За декілька місяців після цих подій УНР вже призначає свого посла у Франції. Це підтверджує оригінал вірчої грамоти Миколи Шрага до Голови Ради Міністрів Французької республіки, виданий 26.IV.1918 р. Головою Ради Народних Міністрів УНР:

“Бажаючи докласти всіх зусиль, щоб закріпити мирні відносини між Французькою республікою та УНР – Уряд УНР вважає відповідним з метою зміцнення дружніх відносин призначити свого Представника при Уряді Французької республіки.

Для виконання цієї великої мети Уряд УНР постановив призначити пана Миколу Шрага посланником УНР при Уряді Французької республіки.

Сподіваючись, що члену Української Центральної Ради пану Миколі Шрагу цілком вдасться виправдати покладену на нього високу довіру, йому вручається ця вірча грамота.

Разом з проханням прийняти його ласкаво та довіряти йому у всім, на що він від імені Уряду УНР буде уповноважений, Уряд УНР користується цією нагодою, щоб висловити найкращі побажання Французькій республіці”.

Гербова печатка, підпис Голова РНМ

В. Голубович⁸

Зв'язки з Францією намагався налагодити і гетьман П. Скоропадський, незважаючи на те, що дотримувався пронимецької орієнтації в зовнішній політиці. Про це свідчить копія листа МЗС Української Держави(далі – УД) до Міністра Закордонних справ Франції з повідомленням про посилку до Франції Надзвичайної дипломатичної місії. Цей документ знаходиться у Ф. 3766 – МЗС УД. Точний переклад його з французької мови має такий вигляд:

“Бажаючи встановити зв'язки дружби й поваги між шляхетним французьким народом та народом України, які обидва є друзями свободи й порядку, уряд УД вирішив послати до Франції Надзвичайну Дипломатичну Місію.

З метою зав'язати переговори з цього приводу і встановити прямі дипломатичні відносини пан Микола Могилянський був призначений Головою вищезгаданої Місії та Уповноваженим у Справах УД при Уряді Французької Республіки”⁹.

Про ставлення Директорії до країн Антанти одразу ж після перемоги антигетманського повстання свідчить лист дипломатичного від-

ділу МЗС УНР від 17.XII.1918 р. до Голови Позавідомчої Комісії по реквізиції помешкань, такого змісту:

“Позаяк разом з Директорією УНР до Києва приїжджають представники Держав Антанти і достойна зустріч їх є справа державного значення першої ваги, прошу Вас вжити заходів, щоб негайно було реквізовано для посольств Антанти 25 гарних кімнат в “Континенталі”, а надалі, як тільки звільняться деякі особняки, мати їх на увазі для зазначених посольств”¹⁰.

На особливу увагу як документ, що демонстрував політичні цілі Франції в Україні, заслуговує телеграма командувача французької військової місії в Румунії та півдні Росії генерала Бертело зі зверненням до населення півдня Росії (листопад 1918 р.):

“Мешканці півдня Росії! Ось вже майже 2 роки як Ваша багата країна роздирається нескінченими громадянськими війнами. Зловмисники захопили місцями владу, загрожуючи життю та майну мирних мешканців та друзів порядку, створюючи таким чином у Вашій країні справжню анархію, що веде до повного розорення. Ми, Ваші союзники, які не забули зусиль, що Ви приклали в ім'я загального блага, бажаємо побачити Вашу країну умиротвореною, процвітаючою, ми вирішили, що наші війська висадяться в Південній Росії для надання можливості її мешканцям відновити порядок. Виявіть гарний прийом військам союзників – вони приходять до Вас як друзі. Всі Держави Згоди йдуть Вам назустріч, щоб дати Вам нарешті вільно, а не під загрозами зловмисників, вирішити, яку форму правління Ви бажаєте мати. Війська союзників залишать Росію після того, як спокій буде відновлено. Дайте рішучу відсіч поганим радникам, що зацікавлені викликати смуту в країні й зустрічайте Держави Згоди з довірою”. Підписи: генерал Бертело, Енно – консул Франції в Києві з особливими повноваженнями¹¹.

Французьке командування в кінці 1918 – на початку 1919 р. не до кінця розібралось в становищі в Україні і не відрізняло більшовиків від Директорії. Про це свідчить текст телеграми отриманої французьким консулом у Києві від генерала Бертело 17.XII.1918р.: “Прошу Вас передати ватажкам більшовиків, а також Петлюрі й Винниченку, що я роблю їх особисто відповідальними за усіякий ворожий виступ і намагання порушити спокій в країні”¹².

Цей факт можна пояснити, мабуть, тим, що після антигетманського повстання, Директорія тільки з'явилася на політичній арені і робила тут свої перші кроки.

Цікава інформація міститься в двох листах Міністерства Торгу і Промисловості УНР до Міністерства Закордонних Справ. В першому йдеться про видачу дипломатичних паспортів особам Надзвичайної торгово-фінансової Місії УНР до Франції, Бельгії та Італії, призначеної згідно з постановою РМ від 10.I.1919 р. У тексті другого листа вислов-

люється прохання виділити один вагон I або II класу для членів місії, їх родин та військової охорони¹³.

Одночасно з політичними та економічними зв'язками проводилось налагодження і телеграфного зв'язку з Парижем. В листі технічного департаменту Міністерства пошт і телеграфів УНР від 25.XII.1918 р. до МЗС УНР говориться наступне:

“Для улаштування телеграфного зв'язку з Парижем необхідно увійти в негайні зносини з Польщею, Німеччиною та Францією про забезпечення для цієї мети дротів на протязі їх територій від Ковеля до Варшави, а потім від Варшави до Берліна і далі до Парижа в користування української держави, а також про відповідне помешкання в Варшаві та Берліні для встановлення трансляційних приладів”¹⁴.

За тиждень вже сам міністр цього ж міністерства звернувся знов до МЗС УНР з другим листом від 1.I.1919 р. наступного змісту:

“В цей час є дуже необхідним підтримувати безпосередній зв'язок з Державами Європи, що можливо тільки при допомозі радіо. УНР має в своєму розпорядженні у м. Миколаєві потужну радіостанцію, яка може забезпечити зв'язок з головними центрами Європи, де існують радіостанції відповідної потужності. Такі радіостанції існують у Франції, Німеччині та інших державах Європи. Організація зв'язку з радіостанціями цих держав можлива тільки по згоді з відповідним Урядом, з огляду на що прошу увійти в зносини з Урядами перелічених Держав про призначення радіостанцій для зв'язку з Миколаївською радіостанцією”¹⁵.

Торкаючись питання двосторонніх відносин Франції та України, не можна оминати тих подій, які відбувались в так званій УСРР і тісно пов'язаних з темою, що розглядається в цій статті. Українські більшовики мали “своє” відношення до французів, яке повністю керувалось директивами з Москви. Велику роль в подіях відігравала широко розгалужена мережа більшовицьких агентів, що надавали своєму керівництву досить повну інформацію про всі події того часу. Значна частина такої інформації у вигляді витягів з преси надходила до Наркоматів іноземних та військових справ УСРР. Саме з такою інформацією можна ознайомитися у ф.2 ЦДАВО України – Рада Народних Комісарів УСРР.

З бюлетеню інформаційного відділу Народного комісаріату іноземних справ (3.IV.1919 р.): “Червоний прапор” від 2.IV. подає зі слів людини, що приймала участь в переговорах Директорії з французьким командуванням наступну їх характеристику; фактично Франція прагне протекторату над Україною. Спочатку, під впливом Шульгина та добровольців французьке командування ставилось до українців так само як до більшовиків, але приїхавши до Одеси, французи переконались, що українська держава існує як дещо самостійне.

В боротьбі з більшовиками, відповідно укладеному фактично договору, надісланому генералом Бертело до Парижа, самостійність України буде вирішена Радою десяти у Парижі. Якщо під час боротьби з більшовиками стануться якісь зміни в складі Директорії, то вступ нових членів повинен відбуватися лише зі згоди Головного французького командування, як це вказано в документі від 1.ІІІ.1919 р. Всі війська української зони підкоряються єдиному командуванню союзних військ.

Українська армія у відношенні внутрішньої організації складає окрему незалежну одиницю. Союзне командування не чинитиме спротиву тимчасовим реформам, економічним і соціальним. Місце знаходження Директорії буде встановлено за узгодженням з союзним командуванням, маючи на увазі особливу необхідність постійного контакту. Всі матеріали, що можуть потрапити до рук ворога, будуть евакуйовані згідно плану, встановленому французьким командуванням, яке передбачає необхідність встановлення транспорту через Румунію¹⁶.

“Одеські новини” від 18.ІІІ.1919 р. повідомляють про становище в Севастополі таке: “У зв’язку з розповсюдженням у місті слухів, ніби французьке командування прийняло делегацію портових робітників, якій було заявлено, що командування не втручається в питання про зміну політичного ладу в Криму, в газетах з’явилися накази командуючого французькими військами полковника Рібо і спростування командира французького дредноута “Мірабо”. В них категорично зазначалось, що існуючий лад повинен залишатися незмінним і французьке командування не визнає ніякої влади, що виходить від більшовиків”¹⁷.

Власний кореспондент телеграфує з Вознесенська: “До Одеси з Парижа прибув пакет від голови місії Директорії професора Сидоренка, адресований Директорії. Сидоренко рекомендує членам Директорії утриматися від укладення договору про федеративний устрій України, так як французький уряд визнав самостійність України. У відповідності з цим є посилка французьким командуванням військової спеціальної місії до Директорії. З огляду на перебування членів Директорії у Волочеську французька місія вирушила туди окремим шляхом через Румунію”¹⁸.

Одеським градоначальником виданий наступний наказ: “Комендант м.Одеси повідомив мені, що союзне командування півдня Росії заборонило доступ в кав’ярні своїм воякам, про що будуть вивішені на дверях цих закладів оголошення французькою та грецькою мовами. З огляду на це пропоную керівникам районів взяти відповідні розписки від власників кав’ярень і у випадку допущення в них союзних вояків негайно складати протоколи на предмет їх закриття”¹⁹.

Цікаві дані стосовно перебування в Одесі французького військового контингенту знаходяться у зведенні політичного відділу Народного Комісаріату УСРР з військових справ від 5.ІІ.1919 р.

“З достовірного джерела отримані наступні дані:

Перший ешелон французів, близько 600 чол., прибув на початку грудня минулого року. Тепер їх всього близько 25.000, здебільшого зуавів.

Зуави – (араб. зуауа) – одне з найбільш войовничих Кабільських племен Алжиру. Згодом під такою назвою стали відомі загони тубільних військ, сформованих французами. Бойова репутація їх стала притягати все більше вільнонайманих французів. Це призвело до того, що з 1842 р. в полках зуавів залишились одні природні французи²⁰.

Як кажуть, частина цих військ вільнонаймані. Кінноти порівняно мало, кінський склад поганий. Крім артилерійських частин, кількість яких не вдалось з'ясувати, та технічних команд, решта – піхота та кулеметники. Французькі війська привезені з Салонікського фронту, не свіжі і втомлені. Артилерія малокаліберна, стоїть в Сабанських казармах та на Третій станції Великої Фонтанної дороги. Піхота займає під казарму палац Воронцова. Мають 32 невеликих танка, озброєних тільки кулеметами, з них 20 прибуло у січні. 5 танків заввишки з панцирний автомобіль пройшлись по місту напоказ. Газети переконають, що є великі танки, озброєні гарматами і танки на автоматичній ході. Перевірити це не вдалось. Достовірно, що французи мають декілька апаратів, що викидають горючу рідину. На рейді порту стоять: наддредноут “Мірабо”, дредноути “Сен-Жюст”, “Сен-Мішель” і “Ренан”, декілька міноносців. Крейсери постійно в роз'їздах по конвоюванню суден. Морські сили тільки французькі, команди складаються з білих французів, англійців, італійців, морської піхоти немає. Артилерійських і інших складів у місті не влаштовують, певно тільки в порту або на суднах.

Верховне командування всіма силами союзників на півдні в руках французького генерала д'Ансельма, політичною частиною відає французький консул Енно. Головний штаб французьких військ розміщується на Миколаївському бульварі та в готелі “Петроградському” на Катерининському майдані.

Становище у місті

Французи займають головним чином приморську частину міста. Вони тримаються залізниці до станції Дачної. Настрій французьких військ такий, що в бій підуть неохоче. Над усім переважає одне прагнення: скоріше додому. Серед військ ліві соціалісти й анархісти ведуть пропаганду, що користується успіхом, так як з зуавами можна спілкуватись французькою мовою. Після бою з Добровольцями під Одесою 18.XII.1918 р. петлюрівські війська відступили, але заблокували місто на 3 тижні. Після цього від Директорії приїхали для переговорів з французьким командуванням Міністри: військових справ – Греків та іноземних справ – доктор Галіпа. Була складена угода, в результаті якої петлюрівці відійшли до станції Дачної, залишаючи весь район фран-

цузькій армії. У Миколаєві є невелика кількість французьких добровольчих сил, настільки слабких, що вони змушені рахуватися з волею існуючого в місті робітничого комітету”²¹.

Ще одне оперативне зведення від більшовицької агентури: “На чорноморському узбережжі помітний рух суден Антанти. У вигляді репресії за обстріл нами (Червоною армією) французького міноносця в Очакові французи обстріляли це місто. Французьке командування запропонувало коменданту Одеси передати французьких вояків, що знаходяться в Одесі, французькій владі. У випадку відмови з нашого боку французьке командування заявило, що буде бомбардувати місто”²².

Інформація відділу особливих повідомлень Ради Народних Комісарів від 10.IV.1919 р.: “В Парижі на початку лютого створена компанія з використання багатств Росії. На чолі її знаходиться Ротшильд, акціонерами обрані відомі члени Палати депутатів в тому числі Клемансо. У південні міста Росії заслані агенти для закупівлі акцій російських банків. Клемансо через генерала д’Ансельма, після заняття французами Одеси, запропонували Денікіну віддати Франції Крим в оренду на 25 років в обмін на технічну допомогу союзників”²³.

Бюро друку того ж відділу Раднаркому повідомляє 12.IV.1919 р.: “Товариш, що приїхав із Севастополя розповідає таке: в Криму знаходилось біля 5 тис. французьких військ, у Севастополі стояло 2 французьких броненосця, 2 крейсери та 4 міноносця. Комуністи надіслали французьким солдатам 5 листівок, за які солдати дякували. Французькі солдати влаштували мітинг, на якому було присутніх 300 французів та російські комуністи. Тут французи висловили свою солідарність з росіянами. Розповідали, що французьке командування наказує арештовувати всіх, хто дає їм прокламації”²⁴.

Той самий відділ особливих повідомлень Раднаркому інформує з Одеси: “Представник ради і заступник міського голови розмовляли з французьким адміралом з питання, чи збирається останній блокувати Одесу. Адмірал відповів, що чекає на розпорядження з цього приводу. На запитання про пропуск в Одесу пароплавів з Херсона та Миколаєва адмірал заявив, що не пропустить суден з червоним прапором, не визнаним міжнародним Кодексом”²⁵.

Власний кореспондент відділу повідомляє з Одеси 15.IV.1919 р.: “На Платонівському молу хвилями викинуто труп французького солдата. Як з’ясувалось, француз викинутий в море за більшовицьку агітацію”²⁶.

Зведення Бюро друку при Раднаркомі на 19.IV.1919 р. (від власного кореспондента з Сімферополя): “Севастополь оточений залізним кільцем червоних військ, що займають Інкерман та Малахів курган. У передмісті, у бухті стоїть флот союзників з гарматами, що наведені на місто. Тут залишився гарнізон з французів і сенегальців”²⁷.

Відділ особливих повідомлень 5.V.1919 р.: “Як повідомляє “Робоча газета”, що виходить в Станіславові, у Парижі в цей час знаходиться українська дипломатична місія на чолі з Сидоренком. Вона прибула у Францію через Італію. Антанта була вкрай незадоволеною тим, що італійський уряд пропустив “більшовиків-українців” (на початку революції українців називали комуністами-більшовиками). В Парижі Сидоренко звернувся до представників Англії, Америки, Франції, Італії та Японії з заявою, що український народ бажає бути самостійним і добився своєї незалежної республіки. Сидоренко висловився також проти федерації України з Росією.

Як з’ясувалось, Італія і Японія стоять за самостійність України – Англія, бажаючи розподілу земель колишньої Росії, висловлюється також за українську самостійність. Що стосується Америки, то чекають на приїзд Вільсона в Париж і все вже готово для визнання Америкою самостійності України. Тільки Франція ще вагається. Відношення до України в Європі дуже хороше, тому що бачать, що з усіх частин колишньої Росії тільки Україна може своїми внутрішніми силами боротися з московськими комуністами”²⁸.

Власний кореспондент того ж відділу повідомляє з Одеси 2.V.1919 р.: “В Одесу прибув французький крейсер, який привіз кілька десятків російських матросів, що були раніше силоміць вивезені французами з Одеси. Настрій на крейсері революційний. Матроси з великим ентузіазмом говорять про капітана Садуля, голову іноземної колегії комуністів в Одесі. Ті, що прибули, були зустрінуті величезним натовпом народу на набережній”²⁹.

*Садуль Жак (1881–1956) – діяч французького робітничого руху. У вересні 1917 р. призначений аташе французької військової місії в Петрограді. У 1919 р. організував французьку комуністичну групу в Києві, входив в Південно-російське бюро Комінтерну(представляв його в Одесі)*³⁰.

Відділ іноземних повідомлень: “Газета “Фігаро” від 27.III.1919 р. наводить дані про чисельність союзних військ з парламентської промови міністра іноземних справ Франції Пішона – на півдні Росії (сюди входила і Україна) вона досягла ще до евакуації Одеси 140 тис. французів, не беручи до уваги інші війська”³¹.

Відділ особливих повідомлень, власний кореспондент 11.V.1919 р.: “В Одеський порт увійшли французький міноносець “Протей” і посьильне судно, які зупинились поблизу Воронцовського маяка. Делегація французьких моряків звернулася до виконкому і вручила пакет на ім’я одеської консульської колегії. В пакеті була відповідь французького командування на радіотелеграфне звернення консулів про надання їм засобів пересування, наводились деталі цієї операції. Виконком відповів, що приїзд консулів з Києва дещо загальмувався. Французи від-

повіли, що не мають достатнього запасу води, щоб залишатись довше запланованого часу. Уповноважений виконком пообіцяв їм усунути цю перешкоду. На французький міноносець виїхала делегація комітету по боротьбі з епідеміями у складі сімох лікарів, представника відділу постачання, представників Червоного Хреста і Головуповноваженого з продовольства УСРР. Делегація звернулася до французького командування з заявою з приводу швидкого розвитку епідемії висипного тифу, епідемії холери та дизентерії, на які чекали в місті. Ці епідемії у зв'язку з поганим харчуванням і водопостачанням населення можуть прийняти загрозливі розміри. Все це примушує делегацію просити французьке командування розширити право транспорту харчів та палива на всі порти Чорного моря. У бесіді з представником французького командування з'ясувалось, що доставка продовольчих вантажів, палива та пасажирів з портів Херсона і Миколаєва під прапором Червоного Хреста можлива вже зараз, причому, однак, французьким морським суднам надається право контролю вантажів з метою затримки зброї й військового спорядження. Представники союзного командування обіцяли своє сприяння і разом з членами делегації склали телеграму французькому командуванню з проханням дозволити провіз продовольства і палива між усіма портами Чорного моря, а також між Одесою й Стамбулом для постачання медикаментів під прапором Червоного Хреста.

У бесіді з журналістами представник Радянської влади заявив, що прийом, незважаючи на його офіційність, був вкрай доброзичливим як з боку командного складу, так і з боку дипломатичного представника Головного Штабу. Хоча конкретна відповідь не отримана, але слід очікувати, що наслідки цієї поїздки будуть кращі, ніж члени делегації могли собі уявити. Характерна деталь: представники французького командування факту блокади не визнають і те, що сталося, вважають наслідком недосконалості технічних деталей стратегічної ситуації³².

Відділ особливих повідомлень, Одеса 16.V.1919 р.: “Під час посадки іноземців, командир міноносця “Ле Протей” звернувся через грузинського консула у виконком з офіційним клопотанням про дозвіл виїхати всім бажаючим повернутися на Батьківщину французьким військовополоненим, захопленим радянськими військами під час походу на Одесу. Запрошений виконкомом командир міноносця, разом з уповноваженим Народного комісаріату іноземних справ прибув на засідання президії виконкому і особисто виклав клопотання. Голова виконкому заявив, що робітничо-селянський уряд не бажає затримувати французьких робітників та селян, що мають намір повернутися на Батьківщину. На міноносець направлено 30 полонених, що мали таке бажання. Від імені французького командування командир міноносця подякував виконкому за повернення військовополонених у Францію”³³.

Власний кореспондент з Одеси 8.VI.1919 р.: “Французи останнім часом посилено переслідують вітрильники, що намагаються провезти

продовольчі вантажі. Переслідуючи 6 червня вітрильники, що йшли з Дніпровсько-Бузького лиману, французький міноносець проник у нафтову гавань, незважаючи на ризик бути обстріляним. У протесті, відправленому з цього приводу місцевим виконкомом, говориться, що в такий спосіб французьке командування не прискорить відправлення іноземців з Одеси. Іноземці можуть бути відпущені тільки згідно директив, на які очікують з центру. Піддані іноземних держав знаходяться в повній безпеці і користуються особистою свободою. Далі в протесті вказано, що якщо французькі судна продовжуватимуть нічим не виправдані розстріли мирних рибалок, влада змушена буде вжити репресій по відношенню до консулів та іноземної буржуазії, що знаходиться в Одесі. Іноземці, що прибули з Києва й Харкова, а також консули з родинами, містяться у вагонах-“теплушках” спеціального потягу, що стоїть в порту. До вирішення питання про їх виїзд за кордон, що ускладнилось з вини французького морського командування, родини іноземців залишатимуться в цьому потязі. Передають, що найближчим часом з отриманням інструкцій з центру передбачається від’їзд іноземців і консулів, що знаходяться в Одесі. Одночасно очікують на прибуття російських полонених з Франції”³⁴.

Інформація відділу іноземних повідомлень з Парижа від 30.V.1919 р.: “В газеті “Пті Марсейє” наводиться наступний факт: 6 червня відбудуться дебати в Палаті депутатів з приводу евакуації французьких військ з Одеси. Депутати Віолет і де Кергезек, які зроблять запит про факти, що сталися під час евакуації Одеси, передбачають довести до відома зборів про сумні випадки, що мали місце на борту французьких суден у Чорному морі. В дебатах, поміж інших, буде приймати участь Марсель Кашен”³⁵.

Повідомлення місцевого агента інформаційного відділу Народного комісаріату закордонних справ з Нового Бресту: “З 1 по 5 червня 1919 р. в Волочиську в міністерському потязі відбулась низка засідань Петлюрівської РМ за участю представників партій А. Севрюка і А. Левицького, знов призначеного Надзвичайним послом в Америку. Обговорювались умови, на яких Антанта згодна сприяти Директорії у наданні їй як збройної так і фінансово-економічної допомоги для очищення України від більшовиків. Умови такі:

- 1) над українськими фінансами встановлюється контроль фінансових радників Франції та Англії;
- 2) Франція отримує на 50 років концесії на залізницях України та контроль над тютюновою, горілчаною й сірниковою монополіями;
- 3) Франція і Англія отримують переважне право на концесії Донецького басейну;
- 4) Франція отримує концесію на 50 років на всі державні цукрозаводи;

- 5) Франція і Англія отримують низку ділянок на території Одеського порту для облаштування хлібних елеваторів;
- 6) Франція і Англія отримують переважне право на вивіз хліба з України;
- 7) Франція і Англія складають з Україною договір на переважне право торгівлі з нею.

На таких умовах Антанта обіцяє надати Україні збройну підтримку, віддавши в розпорядження українського уряду армію в 100 тис. чоловік, озброєння та спорядження для українського війська, що формується в Італії з українців-військовополонених. Крім того, Франція й Англія фінансують Україну в розмірі 25 млн. крб., з них не менше 10 млн. крб. – золотом. В принципі прийняті всі вимоги Антанти: для укладання договору призначена надзвичайна місія майже в тому ж складі, що і брестська: голова – А. Левицький, заступник голови – А. Севрюк³⁶.

Газета “Прибой” за 13.02.1919 р. сповіщає: “Вчора в Одесу прибув великий французький транспортний корабель “Лемер Дев’є” з новим десантом французьких військ”³⁷.

З газети “Одесские новости” від 30.01.1919 р.: “Згідно отриманих повідомлень французькі війська продовжують займати залізничні станції по головній київській і по бахмацькій лініям. Протягом останніх днів вони зайняли всі станції до Роздільної і саму Роздільну. Вчора передали, що французи зайняли ще 2 станції до станції Веселий Кут. Просування французів для встановлення охорони залізниць і станцій продовжується. Вчора ввечері в Одесу прибув французький панцирний корабель “France,” який стоїть на великому рейді”³⁸.

В газеті “Родной край” за 2.II.1919 р. вміщене таке оголошення: “Командування французьких військ, що прибули в м. Херсон, просить довести до відома населення нижчезазначене:

- 1) французькі війська прибули в Херсон як друзі всіх народностей Росії для забезпечення порядку й спокою в місті;
- 2) французькі війська не втручатимуться в політичне життя і обмежують свої завдання охороною населення від розбоїв, пограбувань і вбивств та забезпеченням нормального функціонування торгівлі й шляхів сполучення;
- 3) винні у вчиненні розбоїв, пограбувань і вбивств будуть судитися військовим французьким судом;
- 4) всі державні та громадські установи залишаються на своїх місцях і продовжують свої обов’язки в повній мірі;
- 5) особи, які будуть протидіяти французькому командуванню в охороні спокою і порядку будуть терміново висилатись з м. Херсона;
- 6) політичним партіям, профспілкам та громадським установам забезпечується повна свобода та недоторканість;

7) на теренах м. Херсона не буде допущено ніяких формувань Добровольчої армії, в рівній мірі в м. Херсон не будуть допущені ніякі частини Добровольчої армії;

8) цензура друку, військовий стан і, взагалі, всякі обмеження громадського і політичного життя скасовуються;

9) французьке командування знаходитиметься у повному контакті з міським самоуправлінням;

10) міська міліція повинна залишатися на місці і бути в розпорядженні міського самоуправління;

11) всякі обмеження в прийомі та оберті існуючих грошових знаків і купонів скасовуються. Грошові знаки, термін яких закінчився, допускаються у вільний обмін по номінальній вартості. Курс франка встановлюється в 2 крб.;

12) французьке командування наголошує населенню, що держави Згоди беруть м. Херсон під свою високу опіку і закликають громадян до мирного життя;

13) вивіски, реклами і таке інше допускаються будь-якою мовою”³⁹.

Повідомлення газети “Одесские новости” від 28.I.1919 р.: “У Краків прибула французька місія, надіслана за наказом маршала Фоша.

На чолі місії став генерал Бертелемі. Місія з’єднується з англійською місією і вирушає до Львова для встановлення перемир’я між українцями й поляками до остаточного вирішення всіх суперечливих питань мирною конференцією”⁴⁰.

Радіоперехват з Одеси 5.V.1919 р.: “Блокада французькою ескадрою одеського району чорноморського узбережжя триває. Згідно донесення лоцманської станції майже французька ескадра знаходиться біля Тендерової коси в 6 морських милях від Одеси. Пароплав “Отец”, що прямував з Севастополя з вантажем фруктів, захоплений французькими воєнними суднами, які курсували у вказаному районі. Захоплений також вітрильник “Олександра” з різним вантажем. Незважаючи на обіцянку генерала д’Ансельма, що транспорти з продовольством для населення будуть без перешкод пропускатись, проводиться жорстока блокада”⁴¹.

Телеграма Голови Раднаркому УСРР Раковського Ж. Садулю 10.V.1919р.: Одеса, готель “Лондон” з поміткою – “військова, поза чергою”: “Французький уряд сповістив Чичеріна, що 2 французьких пароплава перевозитимуть з Марселя в Південну Росію 3,5 тис. російських військовополонених. Чичерін попросив, щоб вони були висаджені в Одесі, а не в Севастополі. Якщо з боку французького чорноморського командування буде шантаж, надсилайте йому ноту протесту” (французька мова)⁴².

Характеризують відношення більшовицького керівництва до громадян країн Антанти документи з листуванням іноземних консулів з

РНК УСРР про дозвіл на виїзд з України іноземних підданих. Лист нідерландського консула з Харкова до Голови Тимчасового Робітничо-селянського уряду від 13.II.1919 р.: нідерландський консул при цьому додає копію листа, надісланого йому від 35 бельгійських і французьких громадян, які живуть на Юр'ївському заводі і бажають виїхати на Батьківщину. Далі консул покійно просить задовольнити це прохання згідно з існуючим міжнародним правом.

На другій сторінці аркуша зроблена помітка синім олівцем “Обмен”. З тексту документа – телеграми від нідерландського віце-консула у Харкові до Генерального консула Нідерландів у Києві – стає зрозумілим сенс помітки олівцем попереднього документа. 28.II.1919 р.: “Всім підданим Держав Згоди тутешній Радянський уряд забороняє вільний виїзд на Батьківщину, вимагає обміну і погрожує репресивними заходами”⁷⁴³.

Про застосування шантажу в цей час до іноземців і, зокрема, до французів свідчать ще дві телеграми з грифом “терміново, без всякої черги” відправлені Головою РНК УСРР іноземному відділу Одеського виконкому (вони мали майже однаковий текст), – не пускати на Батьківщину жодного француза або французенку без різниці громадського стану. Ці дві телеграми відправлені 28,29 травня 1919 р. Показова в цьому сенсі є і телеграма Голови РНК УСРР до наркома Чичеріна від 29.V.1919 р.:

“Серед висланих консулів немає жодного, за якого французький уряд дав би що-небудь в обмін. Але я без особливого бажання заборонив від'їзд навіть французенок вчительок і гувернанток, щоб почати розмову з французьким командуванням”⁷⁴⁴.

Продовження тієї ж політики більшовиків щодо французів можна прослідкувати й у 1920 р. Телефонограма, відправлена Головою РНК до Всеукраїнської Надзвичайної Комісії 24.IV.1920 р.:

“Пропоную Вам терміново з'ясувати по всій Україні включно з Таганрогом, який увійшов до складу УСРР, кількість наявних французьких та бельгійських громадян, а також прискорити реєстрацію всіх іноземців”⁷⁴⁵.

Незважаючи на важкі воєнні часи для обох країн в 1917–1920 рр. були вжиті заходи до розвитку міждержавних відносин Франції і України в галузі торгівлі, науки, сільського господарства.

У фонді 9 – Міністерство народного господарства УНР зберігається Угода Уряду УНР з французькою фірмою “Optorg”, яка була підписана Іваном Фещенком-Чопівським 22 липня 1920 р. у Варшаві. На той час він був головою Української Торгово-Економічної місії в Речі Посполитій. Угода ухвалена РНМ УНР 11.VIII.1920 р. та затверджена Міністром Народного Господарства УНР наступного дня.

З перших рядків Угоди дізнаємось, що компанія “Опторг” - товариство, засноване групою великих французьких промисловців та комерсантів з метою розвитку економічних стосунків між Францією та державами, які постали на теренах колишньої Російської імперії.

Далі за текстом “Угоди”: “Український уряд готовий підтримати фірму “Опторг” щодо полегшення їй транспортування товарів (завозу й вивозу), а також виявити протекцію агентам, яких фірма делегує для різних доручень.

Виходячи з цих міркувань, Уряд УНР в особі Голови Державної Закупівельної Комісії в Варшаві доцента І. Фещенка-Чопівського з однієї сторони і компанії “Optorg” в особі інженера Ж. Вільєма і кавалера ордена Почесного Легіону, кандидата прав В. Фужера, діючих на підставі повноважень, підписаних директором розпорядником “Optorg” А. Д. Орньєм з другої сторони, склали таку угоду:

1) Фірма “Optorg” зобов’язується постачати в Україну всілякі продукти французького ґрунту і промисловості, уникаючи завозу предметів розкоші та проводити продаж цих продуктів Уряду чи населенню України.

2) Фірма “Optorg” має право, в компенсацію за продані товари, купувати у кооперативів, товариств і приватних осіб різні товари для експорту.

3) Умови, зазначені в попередньому пункті, дають фірмі “Optorg” право купувати в Україні товарів на загальну суму, яка не перевищує вартості привезених товарів, коли виняток не буде допущений Урядом.

4) Вартість товарів устанавлюється нетто без оплати мита привозового чи вивозового.

5) Фірма “Optorg” бере на себе перед Урядом зобов’язання надавати органам Уряду УНР всі документи, які стосуються імпорту і експорту (ліцензії, дублікати і інше) для полегшення контролю цих операцій, загальний облік яких концентрується в Департаменті Зовнішнього Торгу Міністерства Народного Господарства.

6) Уряд УНР заявляє про свою готовність у випадках купівлі необхідних товарів, а також продажу українських продуктів, звертатись з запитаннями до французької фірми “Optorg” і надавати цій фірмі першорядність, коли з боку інших фірм не будуть запропоновані більш корисні умови.

7) Всі права, які надаються цією угодою фірмі “Optorg”, можуть бути розповсюджені й на інші французькі фірми, які за згодою обох сторін прилучать свої підписи до цієї угоди.

8) Ця угода складається українською і французькою мовами, причому, на випадок суперечок, перевагу має український текст.

Оригінал українською мовою залишається при Міністерстві Народного Господарства, а французькою мовою передається фірмі “Optorg”.

9) Ця угода набирає сили з дня затвердження її Міністром Народного Господарства і дійсна на термін 12 місяців. Коли ж до закінчення десятого місяця Уряд не заявить про своє бажання припинити цю угоду, вона вважається продовженою ще на 6 місяців⁴⁶.

Цікаву інформацію з історії розвитку науково-культурних французько-українських відносин дає лист французького агронома А. Бодрі, уповноваженого французького сільськогосподарського товариства “Вільморен, Андріє та компанія” від 9.I.1919 р. до Міністерства Закордонних Справ УНР наступного змісту(переклад з французької мови):

“Як уповноважений французького сільськогосподарського товариства “Вільморен, Андріє та компанія” в Парижі маю честь звернути вашу увагу на наступні факти:

Наше сільськогосподарське товариство (одне з найстаріших в Європі, бо існує з 1745 р.) основною метою має покращення технічних сільськогосподарських культур шляхом селекції.

Починаючи з 1900 р. товариство займалось акліматизацією в Україні деяких найкращих сортів рослин і, зокрема, цукрового буряка. Кожного року товариство надсилає з Франції значну кількість посівного насіння чистих сортів для його розмноження в Україні. Частина цього насіння першої генерації, виведеного в Україні, залишалася тут як посівний матеріал вищого гатунку, друга частина експортувалась у Францію.

Наше товариство сприяло розвитку корисних взаємозв'язків між сільським господарством Франції та України. Але вже протягом двох років ми не отримуємо з Франції елітного посівного матеріалу для засівання в Україні, а протягом року через відсутність поштового зв'язку не маємо тут ніяких новин від нашого товариства.

Я маю честь просити підтримки Міністерства Закордонних Справ у справі термінової поїздки до Франції трьох наших службовців для того, щоб вони привезли в Україну елітне насіння для посадки в квітні 1919 р.

Я міг би супроводжувати своїх колег до Одеси з тим, щоб переконати французьку владу в необхідності якнайшвидше відправити їх до Марселя⁴⁷.

В цьому ж фонді зберігається документ, що стосується економічних прогнозів у відносинах України з Францією. Це видана в Парижі у 1919 р. французькою мовою монографія віце-директора Інституту економіки при АН України В. Тимошенка “Економічні відносини між Україною та Францією”. Автор праці, озброївшись цифрами, дає спочатку короткий огляд економічних відносин Франції з колишньою Російською імперією і визначає частковий склад українських товарів в російському імпорті у Францію до Першої світової війни; далі він детально аналізує, яку роль може відіграти Україна як ринок збуту фран-

цузьких товарів. В кінці своєї невеликої праці автор закликає французькі урядові, фінансові, промислові та комерційні кола в своїх же інтересах підтримати незалежну й демократичну Україну⁴⁸.

Про одну з останніх спроб налагодження співпраці УНР з Францією у військовій сфері свідчить Постанова Ради Народних Міністрів від 30.VIII.1920 р., за підписом Голови Директорії Симона Петлюри. Тут йдеться про відрядження до Парижа генерал-лейтенанта Генерального Штабу української армії Юнакова. Перші пункти Постанови окреслювали завдання відрядження, підпорядкованість Юнакова під час перебування в Парижі:

1) Для проведення справ, пов'язаних з військовими інтересами УНР відрядити до Парижа генерал-лейтенанта Юнакова і двох осіб при ньому (ад'ютанта та референта);

2) Юнаков у військовому відношенні підпорядкований Військовому Міністерству УНР, а в політичному – проводить справу в контакті з Головою Української Дипломатичної Місії в Парижі.

В третьому пункті Постанови говориться про виділення досить значної на той час суми – 40 000 франків на утримання генерала і осіб, що відряджались з ним, з коштів військового фонду.

На третьому аркуші цієї справи зберігся документ, що деталізує інформацію про відрядження, – лист заступника Міністра Закордонних Справ до Ради Народних Міністрів УНР. Тут, зокрема, говориться: “Згідно наказу Головного Отамана, генерал Юнаков має виїхати до Парижа, щоб з'ясувати маршалу Фошу військове становище УНР і клопотатись про одержання від Франції військового спорядження для нашого війська⁴⁹.”

Своєрідне резюме французько-українським відносинам в період, що розглядається в статті, міститься в листі делегації УНР від 16.VII.1920 р. на конференції держав у м. Спа до голови цієї конференції. Слід навести тут деякі зауваження цього листа:

“В січні 1919 р. з метою просити підтримки Урядів Антанти в боротьбі проти більшовиків до Одеси була надіслана Українська Місія на чолі з Мацієвичем – міністром Закордонних Справ. Вже тут представники українського уряду мали враження, що союзники бажали, щоб Україна знаходилась під спеціальною протекцією Франції (Україна рахувалась територією, де Франція мала б пріоритет своїх економічних інтересів). Дійсність відповідала цьому враженню; головне командування в Одесі належало французькому Генеральному Штабу. В лютому-березні 1919 р. представники українського уряду вели переговори з генералом д'Ансельмом і його співробітниками з французького Генерального Штабу і в той же час з генералом Бертело, що приїхав з Бухареста до Одеси. Як наслідок цих переговорів представники укра-

їнського та французького Генерального Штабу виробили проект угоди, згідно з яким Франція мусила підтримувати українську армію та уряд не тільки зброєю, але й людьми (мались на увазі французькі, румунські та грецькі війська).

З другого боку, цей проект передбачав, що контроль над фінансами та залізницею України буде в руках французького уряду. Також, згідно з побажаннями представників французького Генерального Штабу були проведені зміни в складі українського уряду. Коли ж цей проект був вироблений, французький Генеральний Штаб раптом припинив переговори, й французи евакуювали Одесу на початку квітня, кинувши Україну на її власні сили з невідомих причин. У травні-червні 1919 р. французьке МЗС в листі представникові України Шульгину висловило рішення французького Уряду надіслати до армії Петлюри військову місію для підтримки в боротьбі з більшовиками. Ця місія не рушила в дорогу ще й досі⁵⁰.

Лист Української військової ліквідаційної комісії в Речі Посполитій Польській до міністра Закордонних Справ УНР з оглядом політичної ситуації у Франції на кінець 1920 р., що був озвучений українським військовим аташе у Франції, теж можна вважати підсумком взаємовідносин обох країн за 1917–1920 рр.. Огляд має загальну назву “Нова політична ситуація у Франції”. Спочатку його автор називає політичні фактори, що панують у міжнародному становищі Франції:

- 1) провал французької політики в Росії;
- 2) розходження в поглядах Франції і Англії, що все збільшується;
- 3) зміцнення внутрішньої опозиції у Франції.

Ця ситуація має свої коріння в подіях, які трапились на Кримському півострові. Катастрофа Врангеля була великим ударом для Франції, тим більше, що ця катастрофа була зовсім несподіваною. Ще за 2 дні до прорива більшовиками фронту Врангеля представник Франції в Криму де Мартель повідомив, що становище є певне і позиції на Перекопі неприступні. Наслідком цього була розгубленість французів, злоба на Врангеля і росіян, повна неясність нової французької політики в російському питанні. Щодо українського питання, то при нових умовах, а головне через відхід нашої армії за р. Збруч, зараз не можна чекати, щоб Франція пішла на визнання України, або хоча б на підтримання населення. Це було можливо, навіть ми були дуже близькі до цього місяць тому, коли ще існував Врангель і наша армія билася на Поділлі. Завданням Франції тоді було добитись нашого військового об’єднання з Врангелем. Тепер французи, “обпікшись” на Врангелі, не мають наміру більше підтримувати нікого з антибільшовиків. Вони вичікують⁵¹.

Підсумовуючи вищесказане, слід зауважити, що українсько-французькі відносини у 1917–1920 рр. пройшли складний, часто суперечливий шлях. Він почався в кінці 1917-го р. з фактичного визна-

ння самостійності УНР і призначення сюди генерала Табуї Комісаром Французької республіки. На початку 1918 р. Україна, в свою чергу, готувалась надіслати до Франції свого посла – члена Центральної Ради М. Шрага. Процес встановлення взаємин був перерваний приходом до влади в Україні гетьмана П.Скоропадського. Після перемоги антигетьманського повстання країни Антанти і, зокрема, Франція деякий час помилково ототожнювали уряд Директорії з більшовиками.

Але як впливає з наведених документів, численні місії УНР до Франції та французької окупаційної зони на півдні України допомогли двостороннім відносинам знов повернутися в нормальне русло. Лише катастрофічні події на антибільшовицькому фронті у 1920 р. поклали край активній політиці Франції в Україні.

Окремим питанням статті стоять відносини Франції з українськими більшовиками. Збоку французів вони характеризуються повним невизнанням самопроголошеної УСРР, з боку ж останньої – від демагогічних заяв про інтернаціональну “єдність” з французькими робітниками й селянами до затримання французьких вчительок як заручників для тиску у веденні переговорів з французьким командуванням.

¹ Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, Фонд духовного відродження ім. Митрополита А. Шептицького. Енциклопедія українознавства. – Львів, 2000. – Т. 9, арк. 3531.

² Большая Советская Энциклопедия. – М., 1970. – Т. 2. – Ангола – Барзас, арк. 49.

³ Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, Фонд духовного відродження ім. Митрополита А. Шептицького. Енциклопедія українознавства. – Львів, 2000. – Т. 9, арк. 3533.

⁴ Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, Фонд духовного відродження ім. Митрополита А. Шептицького. Енциклопедія українознавства. – Львів, 2000. – Т. 9, арк. 3533.

⁵ Центральний Державний Архів Вищих Органів Влади і Управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 2592, оп. 3, спр. 3, арк. 8.

⁶ ЦДАВО України, ф. 4466, оп. 1, спр. 1, арк. 12.

⁷ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 3, спр. 3, арк. 4–5.

⁸ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 53, арк. 12.

⁹ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 85 а, арк. 5.

¹⁰ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 38, арк. 1.

¹¹ Там само, арк. 1–2.

¹² ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 38, арк. 3.

¹³ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 58, арк. 26–27.

¹⁴ Там само, арк. 50.

¹⁵ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 58, арк. 52.

¹⁶ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 228, арк. 11.

¹⁷ Там само, арк. 11 зв.

¹⁸ Там само, арк. 14.

¹⁹ Там само, арк. 15.

- ²⁰ Энциклопедический словарь, Брокгауз и Эфрон. – Спб., 1894. – Т. 24. – Земпер – Иминокислоты, стр. 700.
- ²¹ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 149, арк. 1–2.
- ²² Там само, арк. 117.
- ²³ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 250, арк. 11.
- ²⁴ Там само, арк. 30.
- ²⁵ Там само, арк. 47.
- ²⁶ Там само, арк. 60.
- ²⁷ Там само, арк. 68.
- ²⁸ Там само, арк. 86.
- ²⁹ Там само, арк. 89.
- ³⁰ Українська Радянська Енциклопедія. – К., 1983. – Т. 9. – Поплужне – Салуїн, арк. 49.
- ³¹ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 250, арк. 93.
- ³² Там само, арк. 115–116.
- ³³ Там само, арк. 132.
- ³⁴ Там само, арк. 142.
- ³⁵ Там само, арк. 154.
- ³⁶ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 309, арк. 330–331.
- ³⁷ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 320, арк. 2.
- ³⁸ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 324, арк. 35.
- ³⁹ Там само, арк. 39.
- ⁴⁰ Там само, арк. 54.
- ⁴¹ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 326, арк. 87.
- ⁴² ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 332, арк. 32.
- ⁴³ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 345, арк. 1–3.
- ⁴⁴ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 349, арк. 10–13.
- ⁴⁵ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 771, арк. 1.
- ⁴⁶ ЦДАВО України, ф. 9, оп. 1, спр. 185, арк. 7–7 зв.
- ⁴⁷ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 40, арк. 25–25 зв.
- ⁴⁸ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 407, арк. 103–110.
- ⁴⁹ ЦДАВО України, ф. 1065, оп. 2, спр. 162, арк. 1–3.
- ⁵⁰ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 407, арк. 46–47.
- ⁵¹ Там само, арк. 123–125.

На основе широкого спектра архивных источников рассмотрен комплекс дипломатических, экономических и культурных взаимоотношений между Францией и Украиной в период 1917–1920 гг.

Ключевые слова: Франция; отношения; консульство; миссия.

Based on a wide range of archival sources is considered a complex of diplomatic, economic and cultural relations between France and Ukraine during the hard period of 1917–1920's in the article.

Keywords: France; relations; Consulate; mission.

УНІКАЛЬНИЙ ДОКУМЕНТ

УДК 930.253:94(477)"16"

КОНСТИТУЦІЯ ПИЛИПА ОРЛИКА: ОРИГІНАЛ ТА ЙОГО ІСТОРІЯ*

Підготувала О. Б. ВОВК**

Вперше публікується віднайдений нещодавно україномовний оригінал Конституції Пилипа Орлика, засвідчений власноручним підписом і печаткою Війська Запорозького.

Ключові слова: Конституція; Пилип Орлик; оригінал; український скоропис.

Існують певні моменти в історії держави, котрі визначають її подальший розвиток на багато кроків вперед. Буває, що документальний слід таких подій губиться десь в анналах історії, і лише час від часу, з глибини століть, з нетрів архівних чи музейних сховищ, виринає артефакт, що, здається, був захований від людського ока самим часом і лише чекав на своє відкриття. Іноді – навпаки, “слід” від документа (копії чи публікації) залишився, але сам документ зник, і тоді весь час науковці перебувають у полоні сумнівів щодо того, чи відповідають пізніші копії цього документа оригіналові й чи дійсно існував сам оригінал?

Саме така історія трапилася з документом, відомим широкому загалу під назвами: “Пакти й конституції законів і вольностей Війська Запорозького...”, “Правовий уклад та конституції законів та вольностей Війська Запорозького...”, “Уклад прав і вольностей Війська Запорозького та угоди...”, “Конституція Пилипа Орлика” чи “Бендерська конституція”. Про існування цього документа історики знають давно, його текст неодноразово, починаючи ще з середини ХІХ століття, публікувався російськими й українськими істориками¹.

Відомо, що після поразки під Полтавою у червні 1709 р. частина козаків на чолі з гетьманом Іваном Мазепою емігрувала до Бендер.

* Документ виявлено в листопаді 2008 р. співробітниками ЦДІАК України О. Б. Вовк та Г. В. Путовою у РДАДА під час службового відрядження. Публікується вперше за цифровими копіями, наданими РДАДА на замовлення Держкомархіву України у вересні 2009 р.

** *Вовк Ольга Борисівна* – начальник відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ.

Фізично і морально розбитий старий гетьман помер у вересні того ж року, а 5 квітня 1710 р. в таборі під Бендерами після тривалих суперечок Військо Запорозьке вибрало нового гетьмана – Пилипа Орлика. Цей вибір супроводжувався укладанням Конституції, яка у 16 статтях обґрунтовувала права України на суверенітет від Москви і Польщі, затверджувала, як основну релігію на своїх теренах, православне віросповідання, підпорядковане константинопольському, а не московському патріарху, відроджувала державні кордони часів розквіту Гетьманщини та регламентувала зовнішні та внутрішні соціально-політичні та економічні відносини гетьмана зі старшиною та рядовим козацтвом, встановлюючи інституцію на кшталт козацького парламенту, до якого залучалися не лише генеральна та полкова старшина, але і січовики. Шведський король Карл XII як “протектор” України підтвердив цей вибір спеціальним дипломом від 10 травня 1710 р. Неодноразово підкреслювалось, що Конституція фактично проголошувала в Україні незалежну республіку, зберігаючи тільки протекторат шведського короля замість колишнього підданства царю – великий крок уперед, порівняно із вищим висловом української політичної думки XVII ст. у Гадяцькому трактаті. Також відомо, що Конституція існувала у двох мовних варіантах: староукраїнському та латинському.

Так, наприклад, лише протягом 1840–1850-х рр. текст Конституції Пилипа Орлика публікувався декілька разів. Спершу – латинською мовою під назвою “*Pacta et Constitutiones legum libertatumque Exercitus Zaporoviensis inter illustrissimum Dominum Dominum Philippum Orlik, neoelectum Ducem Exercitus Zaporoviensis, et inter Generales, Colonellos, nec non eundem Exercitum Zaporoviensem, publico utriusque partis laudo conventa ac in libera electione formali juramento ab eodem illustrissimo Duce corroborata, anno Domini 1710, Aprilis 5, ad Benderam*” (“Пакти й установлення законів та вольностей Війська Запорозького між ясновельможним паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорозького, та між генеральною старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким, прийняті публічною ухвалою обох сторін і підтверджені на вільних виборах встановленою присягою названим ясновельможним гетьманом, року Божого 1710, квітня 5, при Бендерах”) у виданні Осипа Бодяньського (серед інших документів) “Переписка и другие бумаги шведского короля Карла XII, польского Станислава Лещинского, татарского хана, турецкого султана, генерального писаря Филиппа Орлика и киевского воеводы Иосифа Потоцкого на латинском и польском языках” у 1847 р.², пізніше, 1857 р. – староукраїнською мовою під назвою “Договоръ и постановленіе между Гетманом Орликом и войском Запорожским в 1710 году” Миколою Маркевичем у його п’ятитомній “Истории Малороссии”³ та у збірці документів, підготовлених Дмитром Бантиш-Каменським і виданих Оси-

пом Бодянським під загальною назвою “Источники Малороссийской истории” у двох частинах, що вийшла в 1858–1859 рр.⁴ у серії “Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете” (як і латинська редакція 1847 р). Ці тексти поширювались науковими колами наприкінці ХІХ та протягом ХХ ст. і були використані для історичних, правознавчих та філологічних досліджень.

Зауважимо, що повна латинська редакція Конституції жодного разу не публікувалася з оригіналів, а лише з копій цього документа. Так, наприклад, латинський текст Конституції зберігався в архіві Ханенків у вигляді “списка” (копії), власноручно зробленого генеральним хорунжим Миколою Даниловичем Ханенком з копії⁵, котра могла опинитися в Гетьманщині після повернення в 1714 р. з еміграції частини генеральної старшини (серед якої були сини генерального обозного Івана Ломиковського, діда Миколи Ханенка по материнській лінії, Ілля та Михайло)⁶. На цьому тлі цікавою є публікація 1930-го р. Веніаміна Кордта⁷, який скористався єдиним відомим (до останнього часу) документом оригіналу Конституції у скороченій редакції (фактично – екстракта з неї) латинською мовою під назвою “Contenta Pactorum inter Ducem et Exercitum Zaporoviensem conventorum, in compendium brevi stylo collecta” (“Затвержені умови договору між гетьманом та Військом Запорозьким, в стислому огляді зібрані”), що зберігається в колекції “Cosacica” (“Kosacena”) у фондах Національного архіву Швеції в Стокгольмі⁸. Можливо, що так звана “дентвільська” копія, віднайдена Ільком Борщакком в архіві замку Дентвіль у Франції і нібито переписана рукою сина гетьмана, Григора Орлика, була ідентична цьому скороченому варіанту “Contenta Pactorum...”, що зберігається у Швеції. Через відсутність цієї копії наприкінці 1980-х років ані підтвердити, ані спростувати це припущення ми не можемо⁹.

Водночас слід зазначити, що розповсюдження науковими колами україномовної версії базується на публікації О. Бодянського “Договоръ и постановление...” з матеріалів, зібраних і опрацьованих Д. М. Бантишем-Каменським. Документ, котрий було використано в публікації, зберігається в Російському державному архіві давніх актів (далі – РДАДА)¹⁰. Тексти Конституції староукраїнською мовою, видані Д. Бантишем-Каменським, О. Бодянським і М. Маркевичем, повністю ідентичні, що свідчить про те, що публікатори користувалися одним джерелом – документами зі справи ф. 13, Дела об Украине (РДАДА)¹¹. Наше припущення підтверджується тим фактом, що в обох випадках вони були опубліковані у складі тієї ж самої підбірки документів: поперше, це лист шведського короля Карла ХІІ з м. Бендер до кошового отамана Якіма Богуша від 10 травня 1710 р. (у перекладі); по-друге, це “Договоры и постановления...” гетьмана Пилипа Орлика з-під м. Бен-

дери з присягою останнього від 5 квітня 1710 р. і по-третє, це підтверджувальна грамота (конфірмаційний диплом) шведського короля Карла XII на обрання Пилипа Орлика гетьманом (латинська мова і переклад) від 10 травня 1710 р. Ця збірка документів є копійною, виготовленою у XIX ст., про що свідчать винесені на поля пояснення до старовживаних (староукраїнських) слів XVIII ст., а також палеографія і орфографія документів. Ймовірно, що ці копії були виготовлені спеціально для публікацій в 1840–1850-х роках. Питання щодо оригіналів документів, з яких було виготовлено ці копії до останнього часу залишалося відкритим.

Тепер ми можемо стверджувати, що знаємо місце перебування україномовного оригіналу Конституції, який до останнього часу був не відомим не лише широкому загалу, але й вузькому колу фахівців – його нещодавно було віднайдено в РДАДА в Москві при дослідженні документів козацької епохи. Цей документ зберігається в одній справі з перекладом з листа шведського короля Карла XII до кошового отамана Якима Богуша і підтверджувальною грамотою (з перекладом) шведського короля Карла XII (навіть порядок розташування документів той самий, що і в копійному варіанті)¹². Оригінальність самої Конституції і диплому Карла XII підтверджується власноручним підписом в кінці присяги (розміщеної після 16-ти статей Конституції) новообраного гетьмана Пилипа Орлика та паперовою кустодієвою печаткою Війська Запорозького на рожевому воску з червоною стрічкою, а також підписами на підтверджувальному дипломі шведського короля Карла XII та канцлера шведської королівської канцелярії барона Густава Генріка фон Мюллерна (Міллерна) і відбитком на папері від королівської печатки, котра, на жаль, не збереглася.

Той факт, що Д. М. Бантиш-Каменський під час роботи над своєю працею “История Малой России” працював саме з цими документами, підтверджується наступним: по-перше, це численні свідчення про те, що він вивчав документи саме з Московського архіву Колегії іноземних справ і, передусім, з “Малороссийских дел”, по-друге, – це легенди документів на полях його видання: “Малор. дѣла Кол. Арх. 1710 г., № 12” – посилання саме на цю справу¹³. Копії документів було зроблено, швидше за все, саме тоді за його вказівкою і саме вони сьогодні зберігаються у фонді “Дела об Украине”¹⁴.

У справі з оригіналом Конституції поряд з вищезгаданими документами містяться ще два, які певним чином окреслюють шлях цих документів до архіву. Це копія листа генерал-ад’ютанта Платона Зубова від 5 листопада 1792 року до віце-канцлера Івана Андрійовича Остермана, в якій він повідомляє про відправку йому важливих документів, переданих самому Зубову запорожцями і які відтепер мають зберігатися в архіві Колегії іноземних справ: “Они хранимы были обществомъ

запорожскимъ и присланы ко мне, а как принял я смелость представить оные всемилостивейшей Государыне, то и угодно Ея императорскому величеству, чтобъ оные отданы были для хранения в Архиву Коллегіи Иностранныхъ Дель съ точнымъ в Реестрахъ означеніемъ, какимъ образомъ они туда доставлены”, а також копія “канцелярской цедули” від 18 серпня 1800 року з Державної колегії іноземних справ в її ж Московський архів щодо надісланих у 1792 році віце-канцлеру графу І. А. Остерману від генерал-ад’ютанта П. Зубова “разныхъ документов, касающихся до запорожцев на двадцати писанныхъ полулистахъ, <...> которые по редкости и древности своей заслуживаютъ особливаго уважения”¹⁵. В записці перераховано документи, що передавалися до архіву: 1) “Договоры и постановления...”, 2) підтверджувальна грамота шведського короля Карла XII, 3) переклад з листа короля Карла XII до кошового отамана Якіма Богуша і 4) “Инструкция народамъ русским, данная в Варшаве комиссарамъ из Сената и Польской Палаты”, котра тепер у збірці документів відсутня. Примітка на полі записки свідчить, що документи було отримано 26 серпня 1800 року. Крім цього, на першому аркуші справи, після заголовка (фактичного переліку документів) є примітка: “Сии три оригинальные бумаги присланы от запорожцовъ въ С-Петербургъ въ 1792 году; а оттуда при указе от 14 августа 1800 года сообщены въ архивъ для сохранения”¹⁶. Таким чином, можемо констатувати, що розпорядження було виконано, документи передано до архіву Колегії іноземних справ (пізніше цей архів став складовою частиною РДАДА¹⁷), але деякі з них, на превеликий жаль, загубилися (ймовірно, в самому архіві). Копії документів з цієї справи (в тому числі й україномовного оригіналу Конституції староукраїнською мовою) зберігаються в ЦДІАК України¹⁸.

Звідки ці документи з’явилися у запорожців – ми можемо лише здогадуватися. Відомо, що частина запорожців на чолі з кошовим отаманом Костем Гордієнком емігрувала разом з гетьманом Іваном Мазепою, а сам Кость Гордієнко брав участь у створенні Конституції. Отже, староукраїнська редакція Бендерської конституції могла опинитися і протягом тривалого часу (близько 80 років) зберігатися у представників Війська Запорозького Низового. Пізніше ці папери могли потрапити на українські землі разом з тими запорожцями, які 1734 р. повернулися з еміграції з дозволу російського уряду, а після руйнації у 1775 р. Нової Січі і остаточної втрати в 90-х роках останньої надії на відродження будь-якої автономії папери віддали фавориту російської імператриці.

* * *

Нижче вперше публікуємо україномовний текст Конституції Пилипа Орлика. Аналіз тексту дає підстави стверджувати, що жодних змістовних відмінностей між копією, опублікованою М. Маркевичем, Д. Бантишем-Каменським і О. Бодянським та оригіналом немає. Де-

інде по тексту зустрічаються неправильні прочитання окремих літер (передусім це стосується специфіки прочитання літер “і”, “ї” та “и”) чи описки писаря (наприклад, на початку пункту 12 у слові “села” замість “є” написано букву “а”: “сала”), що іноді змінює звучання певних слів, але не впливає загалом на зміст документа.

Текст документа передано мовою оригіналу (староукраїнською) зі збереженням варіантів написання, характерних для кінця XVII – 1-ї пол. XVIII ст. Підготовку його до публікації здійснено на основі розроблених в ЦДІАК України “Методичних рекомендацій по підготовці до видання “Архіву Коша Нової Запорозької Січі”¹⁹. Усі рукописні літери кириличного і латинського алфавітів передаються з допомогою фонетично і графічно відповідних їм друкарських знаків сучасного гражданського кириличного шрифту. Зберігаються літери, що вийшли з ужитку і яким немає графічного відповідника у сучасному алфавіті: ε, џ, ѝ, џ, џ, џ, џ, џ, џ, џ. Виносні літери і буквосполучення внесено у рядок і передано курсивом. Паєрки на позначення звуку “й” передаються за допомогою курсивного “й”. М’який та твердий знаки передано у повній відповідності з їх уживанням у тексті. Пунктуаційні знаки, великі і малі літери проставлені з наближенням до сучасного правопису. Як виняток, у словосполученні “Військо Запорозьке” слово “Військо” вжито з великої літери (на відміну від оригіналу) через змістовне навантаження (як назва української держави). Розділові знаки оригіналу не зберігаються, натомість вживаються розділові знаки згідно з сучасними правилами пунктуації. Слова під титлами розкриваються у квадратних дужках. Тексти друкуються без позначення кінця рядків. Закінчення оригінального аркуша позначено двома похилими рисками (//).

¹ *Pacta et Constitutiones legum libertatumque...* // Переписка и другие бумаги шведского короля Карла XII, польского Станислава Лещинского, татарского хана, турецкого султана, генерального писаря Филиппа Орлика и Киевского воеводы Иосифа Потоцкого на латинском и польском языках. – Изд-е О. Бодянского [Чтения в Императорском Обществе Истории и Древностей Российских при Московском университете]. – М., 1847. – С. 1–17 ; *Маркевич М.* Истории Малороссии: В 5-ти т. – М., 1858. – Т. 4. – С. 315–339 ; *Бантыш-Каменский Д. Н.* Источники Малороссийской истории: В 2-х ч. – Ч. 2. – М., 1859. – С. 242–255 ; *Pacta et constitutiones legum libertatumque...* Lausanne, 1916 ; *Кордт В.* Матеріали із Стокгольмського державного архіву до історії України другої пол. XVII – поч. XVIII вв. // Український археографічний збірник. – К., 1930. – Т. 3 – С. 18–55 ; *Слюсаренко А. Г., Томенко М. В.* Історія української конституції. – К., 1993; Угода та Конституція Пилипа Орлика // Мазепа: Збірник / Упоряд. Ю. О. Іванченко. – К., 1993 ; Перша конституція України гетьмана Пилипа Орлика 1710 року. – К., 1994 ; Конституція Української Гетьманської Держави. – Львів–Київ, 1997 ; *Смолка А. О.* Пилип Орлик. Конституція 1710 р. – К., 2007 ; Пилип Орлик. Конституція, маніфести та літературна спадщина: Вибрані твори / кер. проекту проф.

В. Яремчук, упорядники: М. Трофимук та В. Шевчук. – К., 2006 ; Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність: Збірник. – К., 2006.

² *Pacta et Constitutiones legum libertatumque...* // Переписка и другие бумаги шведского короля Карла XII... – С. 1–17.

³ *Маркевич М.* История Малороссии. – С. 315–339.

⁴ *Бантыш-Каменский Д. Н.* Источники Малороссийской истории. – С. 242–255.

⁵ *Бодянский О.* Предисловие // Переписка и другие бумаги шведского короля Карла XII... – С. III–IV.

⁶ *Павленко С.* Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. – К., 2004. – С. 43.

⁷ *Кордт В.* Матеріали із Стокгольмського державного архіву до історії України другої пол. XVII – поч. XVIII вв. // Український археографічний збірник. – К., 1930. – Т. 3 – С. 18–55.

⁸ Riksarkivet, RA 2113.2. Diplomatica Muscovitica Cosacica, Vol. 1, 2. Копія цього документа зберігається в ЦДІАК України у ф. 2236, оп. 1, спр. 72.

⁹ *Прицак О.* Конституція Пилипа Орлика. Вступ // Перша конституція України гетьмана Пилипа Орлика 1710 року. – С. 5–7.

¹⁰ РДАДА, ф.13, оп. 1, 1710 р., спр. 9, арк. 1–20 зв.

¹¹ Копії цих документів зберігаються в ЦДІАК України, ф. 2236, оп. 2, спр. 1–3.

¹² РДАДА, ф. 124, оп. 2, 1710 р., спр. 12, 19 арк.

¹³ *Бантыш-Каменский Д. Н.* История Малой России: в 3-х ч. – Ч. 3 : от избрания Мазепы до уничтожения гетьманства. – М., 1830. – Изд-е 2-е. – С. 134–135.

¹⁴ РДАДА, ф. 13, оп. 1, 1710 р., спр. 9, 24 арк.

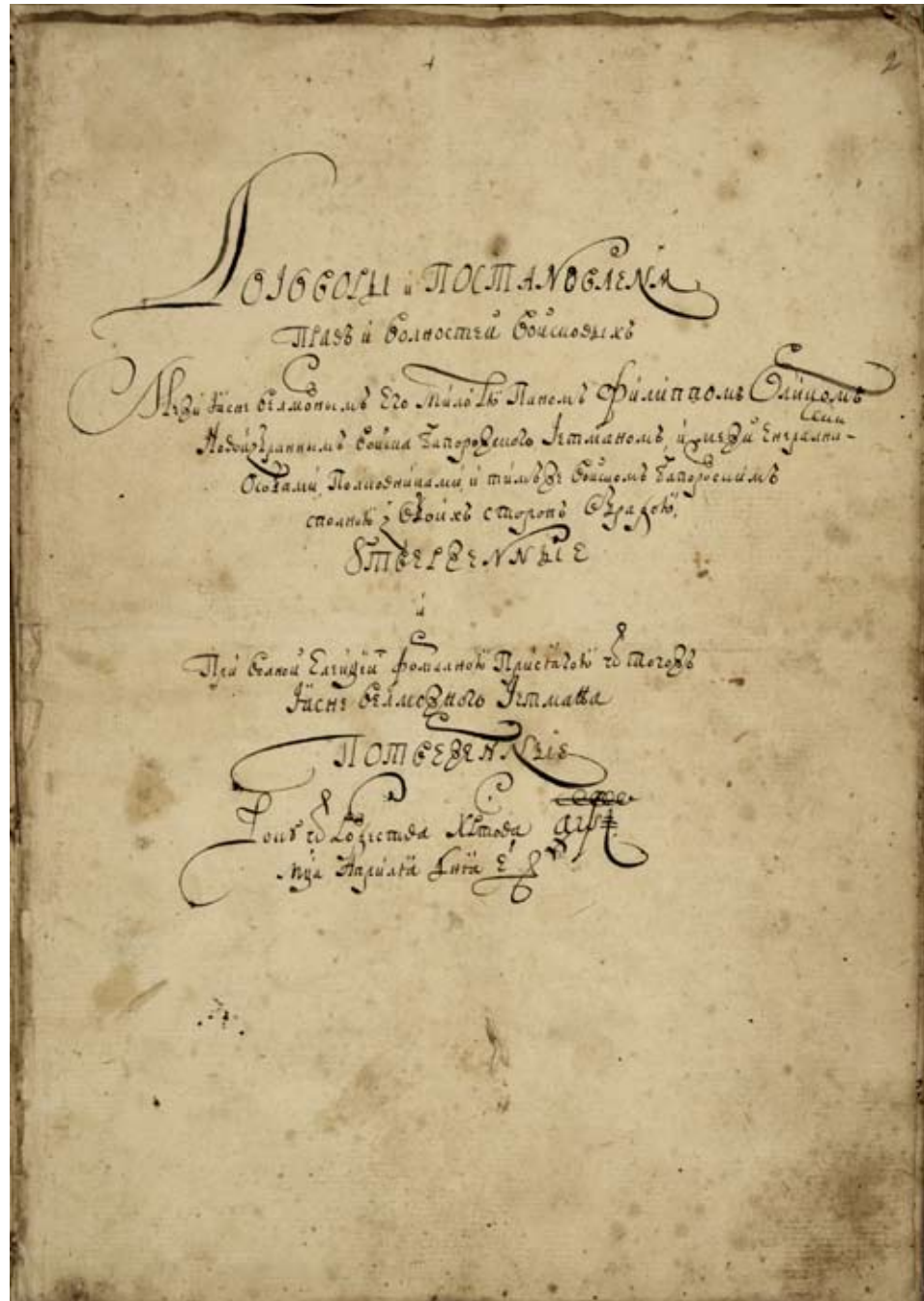
¹⁵ РДАДА, ф. 124, оп. 2, 1710 р., спр. 12, арк. 16 і 17.

¹⁶ Там само, арк. I.

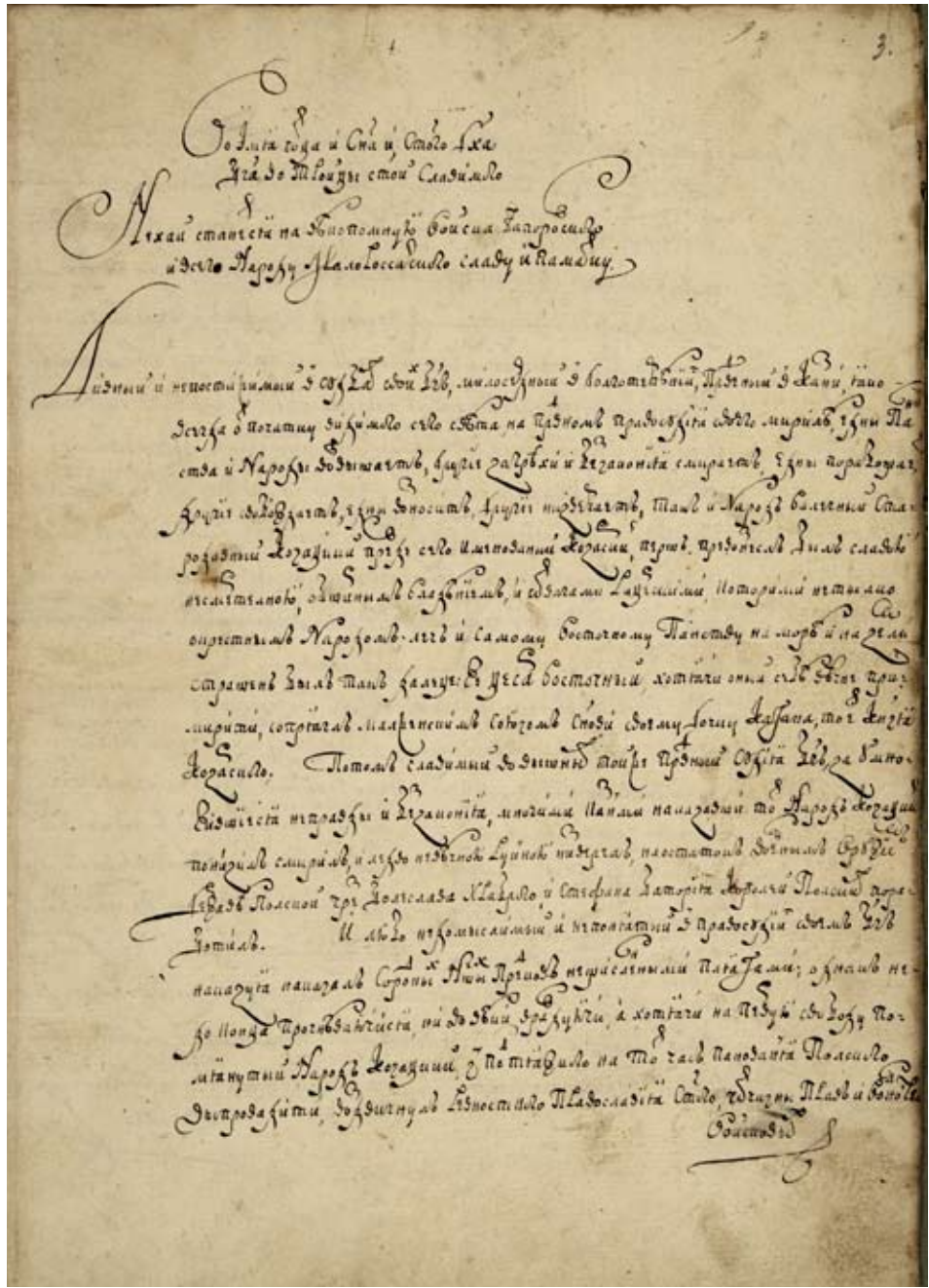
¹⁷ РДАДА був створений з п'яти основних архівів, що існували в Російській імперії до 1917 року, серед яких були Московський головний архів Міністерства іноземних справ, з 1724 р. по 1832 р. – Московський архів колегії іноземних справ та Державний архів МЗС, який виник у 1801 році і відокремився від Петербурзького архіву Колегії іноземних справ у 1834 році і до 1917 року знаходився у Санкт-Петербурзі.

¹⁸ ЦДІАК України, ф. 2236, оп. 1, спр. 10, 18 арк.

¹⁹ *Гіськова Л.* Методичні рекомендації по підготовці до видання “Архіву Коша Нової Запорозької Січі”. – К., 1992.

Титульний аркуш
 РДАДА, ф. 124, оп. 2, спр. 12, арк. 2

Перший аркуш Конституції
РДАДА, ф. 124, оп. 2, спр. 12, арк. 3

1710 р., квітня 5. З-під Бендер. – Конституційні пакти Пилипа Орлика, новообраного гетьмана Війська Запорозького, з його присягою

Договоры и постаповлепа правъ и волностей войсковыхъ mezi ясневелможнымъ его милостю паномъ Филиппомъ Орликомъ новоизбраннымъ Войска Запорожского гетманомъ, и mezi енеральными особами, полковниками и тимъ же Войскомъ Запорожскимъ с полною з обоихъ сторонъ обрадою утверженныи и при волной елекції формальною присягою *от* того жъ ясневелможного гетмана потверженныи року *от* Рождества Христова *аѿ* м[еся]ца априля дня *ѿ*. //

Во имя Отца и С[ы]на и С[вя]того Д[у]ха, Б[о]га во Троицы С[вя]той сла-вимого.

Нехай станеться на вѣкопомную Войска Запорожского и всего народу малороссийского славу и паматку.

Дивный и непостижимый в сѣдбахъ своихъ Б[о]гъ, милосѣрдный в долготѣрпѣнїи, пр[а]ведный в казни, яко всегда *от* початку видимого сего свѣта на пр[а]вдомъ правосѣдія своего мирилѣ, едны Панства и Народы возвышаетъ, другїе за грѣхи и беззаконїя смираетъ, едны порабощает, другїе свобождаетъ, едны возноситъ, другїе низвергаетъ, такъ и пародъ валечный стародавний козацкий, прежде сего именованный козарскїй, першъ превознеслѣ былѣ славою несмертелною, обширнымъ владѣнїемъ и *от*вагами рицерскими, которими не тылко окрестнымъ пародомъ, лечь и самому восточному панству на морѣ и на земли страшенъ былѣ такъ далеце, же цесар восточный, хотячи оный себѣ вѣчне примирити, сопряглѣ малженскимъ союзомъ с[ы]нови своему дочку кагана, то *ѿ*ст князя козарского.

Потомъ славимый во вышнихъ той же пр[а]в[е]дный сѣдія Б[о]гъ, за ѹмножившіеся неправды и беззаконїя, многими казн[я]ми наказавши тот пародъ козацкїи, понизилѣ, смирилѣ, и ледво невѣчною Руїною низверглѣ, на остатокъ военнымъ оружіемъ державѣ Полской чрез Болеслава Храброго и Стефана Баторїя, королей полских, поработилѣ.

И любо недомыслимый и непонятыи в правосѣдіи своемъ Б[о]гъ, наказуя, наказалѣ сородныхъ п[а]шихъ предковъ нещисленными плягами, однакъ не до конца прогнѣваючи, ни во вѣки враждуючи, а хотячи на первую свободу помянутый пародъ козацкий з под тяжкого на тот часъ панованя полского выпровадити, воздвигнулѣ ревностного православїя св[я]того, *от*чизны правъ и волностей войсковыхъ // стародавнихъ оборонцу, валечного гетмана, славной памяти Богдана Хмельницкого, который помощїю Его всесилою, непреодолѣннымъ пособїемъ паяснѣйшого короля его милости шведского, несмертелной и вѣчнодостойной памяти Кароля Десятого, и с полнымъ і сопособственнымъ Панства Крымского и Войска Запорожского оружіемъ, а своім бл[а]горазумнымъ промысломъ, працами и *от*вагами вызволивши з полского подданства Войско Запорожское и пародъ порабощенныи и ѹтысненныи малороссийскїй, поддался з онымъ добровольне под самодержавную рѣку великихъ г[осу]дарей, ц[а]рей и великихъ кн[язей], повелителѣй росїйскихъ, надѣючися, же обовязковъ своихъ, в договорахъ и статьяхъ изображеныхъ и присягою стверженыхъ, Г[осу]д[а]рство Московское, яко з нами едыновѣрное,

додержит, и вѣчнѣ Войско Запорожское и пародъ волный малороссійскій при правахъ и волностяхъ ненарушимо под обороною своею заховает. Лечь по смерти, славной памяти, того ж гетмана Богдана Хмельницкого, кгда тоє жъ Г[осу]д[а]рство Московское многими изобрѣтенными способами Ѹсилувало права и волности войсковые собою потверженые, надвередити и до конца раздрѣшити, а на пародъ волный козацкій, собою никогда незавоеванный, неволничое ярмо вложити, теды клекротъ Войско Запорожское в томъ насилство терпѣло, тилекрот принѣждено было кровію и отвагами цѣлости правъ и волностей своихъ боронити, до которыхъ обороны самъ Б[о]гъ мстителъ пособствовалъ.

Напослѣдокъ, когда Ѹже свежо теперь, за гетманства славной памяти небожчика ясневелможного Іоанна Мазепи помянутое Г[осу]д[а]рство Московское, хотячи свое злоє намѣреніє в skutokъ привести, а воздаючи злая возблагая, вомѣсто вдячности и респектовъ, за такъ многіє вѣрные слѣжбы и роненіє на оныхъ до остатнего знищеня кошты и Ѹтраты, за нечисленіє отваги и военные кр[о]вавіє працы, // хотѣло непремѣнно козаковъ в регулярное войско перемѣнити, города в област свою одобрати, права и волности войсковые поламати, Войско Запорожское Низовое искоренити и имя тоє вѣчнѣ згладити, чого явные были и под сєє время сѣмъ знаки доводы и початки, тогда преречонный славной памяти гетманъ ясневелможный Іоанъ Мазепа, подвигнувшись правдивою ревностію за цѣлостъ отчизны, правъ и волностей войсковыхъ, а желаючи Ѹсерднымъ желаніємъ, за дній гетманского своего владѣнія видѣти, и по смерти своей для вѣкопомной имени своего памяти zostавити тую ж отчизну, милую матку п[а]шу, и Войско Запорожское Городовое и Низовое, не тылко в ненарушимыхъ, лечь и в разширенныхъ и розмноженныхъ волностяхъ, квѣтнучую и избылующую, отдался в непреламанную оборону паяснѣйшого короля его милости, шведского Кароля Дванадцятого, особливимъ Б[о]га всемогущого промысломъ з войсками своїми вступившого в Ѹкраїнѣ; послѣдуючи и наслѣдуючи антецессора своего, славной памяти, валечного гетмана Богдана Хмельницкого, который з паяснѣйшимъ королемъ шведскимъ, его королевскому в[є]л[и]ч[є]ству соименитимъ дѣдомъ, Каролемъ Десятимъ, единомысліємъ и промыслами военными в высвобоженю отчизны своей от полского на тот часъ тяжкого подданства согласуючися, неменьшую мѣль в замыслахъ своихъ помощь до розерваня силъ полскихъ стягающуюся.

И хочъ то неизслѣдованный сѣдбы Б[о]жії, такъ ревностного небожчиковского намѣренія, за опачнымъ отмѣнной фортуны военной поводомъ, не тылко не исполнили, лечь и самого тут в Бендерѣ декретомъ смертелнымъ прикрили. Однак, осиротѣлоє, по смерти своего первенствующого реиментара, Войско Запорожское, не отчаєваючися желаемой себѣ свободы, а полагаючи сталую Ѹеност в помощи Б[о]жой, в // протекціи паяснѣйшого короля, его милости, шведского, и в пр[а]в[є]дной п[а]шой справѣ, яка всегда обыкла тріѣмфовати, на попарте оной и для лучшихъ войсковыхъ порядковъ и поводу, постановило зъ общою енералной старшины обрадою, послѣдуючи и согласуючи в томъ воли паяснѣйшого протектора п[а]шего королевского в[є]л[и]ч[є]ства шведскаго, избрати себѣ нового гетмана, на которое избраніє, назначивши термѣнь, кгда

на приличное тому акту елекціалному мѣстце под Бендеромъ, въ общую Раду з предводителемъ своїмъ паномъ Константиномъ Гордѣнкомъ, атаманомъ кошовымъ, совокупилося; теды всѣ сполне з старшиною енералною и з послами *от* Войска Запорожского Низового 8 Днѣпру зостаючого, знесшися, по давнымъ обыкновеніямъ и по правамъ войсковымъ, избрали себѣ волными единостатными голосами за гетмана его мил[о]сти пана Филиппа Орлика, достойного тоей гетманской чести и могучого, при помощи Б[о]жой и при протекціи паяснѣйшого королевского в[є]л[и]ч[є]ства шведского, высокимъ своимъ розумомъ и искусствомъ ҃рядъ *тот* гетманскій, под сее время трудное, тяжкии двигати, ҃правляти и о интересахъ *отчизны* Малороссийской радѣти и радити.

А поневажъ преждныі гетмани Войска Запорозкого, зостаючи под самодержцами московскими, привлащати себѣ дерзали, над слѣшност и право, самодержавную владгу, которою были значне надвередили давные порядки, права и волности войсковіе, не без всенародной тяжести. Прето мы, енеральная старшина, *тут* притомная, и мы, атаманъ кошовый зъ Войскомъ Запорожскимъ, запобѣгаючи впредъ такому безправю, *найбарзѣй* под сей до того дѣла погодный часъ, когда тое жъ Войско Запорозкое не для чого иного под протекцію паяснѣйшого королевского в[є]л[и]ч[є]ства шведского ҃далося и тепер оной крѣпко и непоколѣбимо держится, тылко для // поправы и подвигненя ҃палыхъ правъ своих и волностей войсковых, договорили и постановили з ясневелможнымъ, его милостю, паномъ Филиппомъ Орликомъ, повообраннымъ гетманомъ, абы нетылко его велможност, за щасливого гетманского своего владѣнія, всѣхъ тых *тут* послѣдующихъ пунктами изображенныхъ, а собою поприсяженныхъ договоровъ и постановленій, ненарушимо додержалъ, лечъ и за иншихъ впредъ бѣдующихъ гетмановъ Войска Запорозкого, чтобъ оныя непремѣнно захованы и содержаны были, которые такъ ся въ себѣ мѣють:

Ѓ

Поневажъ межи тремя добродѣтели б[о]гословскими вѣра первенствует, теды в первомъ семъ пунктѣ о вѣри с[вя]той православной восточного исповѣданія дѣло надлежитъ начати, которою, яко раз пародъ валечный козацкии, за владѣнія еще кагановъ козарскихъ *от* столицѣ апостолской Константинопольской просвѣщенный зосталъ, такъ и тепер непорушимо в оной триваючи, жаднымъ іновѣріемъ никогда не колѣбалъся и не таино то *єст*, же славной памяти гетманъ Богданъ Хмелницкий з Войскомъ Запорожскимъ не за что иное, опрочъ правъ и волностей войсковыхъ, ҃нялься и пр[а]в[є]дную противъ Рѣчи Посполитой Полской воздвигнуль войну: тылко, во-первыхъ, за вѣру с[вя]тую православную, яка рожними тяжестями насилствована была *от* власти Полской до ҃ніи зъ Костеломъ Римскимъ, а по іскорененіи іновѣрія зъ *отчизны* п[а]шой не для чого иного, зъ тымъ же Войскомъ Запорожскимъ и на родомъ малороссийскимъ, в протекцію Г[осу]д[а]рства Московскаго ҃дался, и доброволне поддался, тылко для самого единовѣрія православного. Зачимъ теперешный повообранный гетманъ, когда Г[оспо]дѣ Б[о]гъ, крѣпкий и сильный въ бранехъ, пособить щасливымъ оружіемъ паяснѣйшого // короля его милости шведскаго, свободити *отчизну* п[а]шу, Малую Россію, *от* неволничого ярма московского, мѣеть и повиненъ бѣдетъ, во-первыхъ старатися и крѣпко

застановлятися, абы жадное іновѣріє въ Малую Россію, *от*чизну нашу, ни *от* кого не было впроважено, которое если бы где, чи то тайно, чи ли явне могло показатися, теды владгою своею, долженъ бѣдет оное искореняти, проповѣдатися и разширатися оному не допускати. Іновѣрцемъ сожитія на Українѣ, а наибарзѣй зловѣрїю жидовскому не позволяти и на тоє всѣ стараня ложити, жебы єдина вѣра православная восточнаго исповѣданія, под послушенствомъ с[в]я[т]ѣйшого ап[о]столского фону константинопольского вѣчне ѹтвержена была, из помноженемъ хвалы Б[о]жой, ц[е]рквей святых, а з цвѣченемъ в наѣках вызволіонных синовъ малороссийских, разширалася, и яко кринь в тернії, межи окрестными іновѣрными панствами, процвѣтала.

Для болшой зас поваги первоначального в Малой Россії пр[е]стола митрополитанскаго Кієвского и для снаднѣйшого дѣль д[у]ховных ѹправленія, мѣеть той же ясневелможный гетманъ за высвобоженемъ *от*чизны *от* іга московского, справити ѹ столицѣ ап[о]столской константинопольской, еѣаршескую первобытнующую власт, чтобъ через тоє ѡбновилася реляція и послушенство синовское до помянутого ап[о]столского константинопольского фону, *от* которого проповѣдію е[ван]г[е]лскою в вѣри с[в]я[т]ой кафолической просвѣщена и змоцнена быти ѹдостоилася.

Б

Яко всякое Панство цѣлостію границъ ненарушимою состоится и ѹтвержаєтся, так и Малая Россія, *от*чизна п[а]ша, жебы в своих границях, пактами *от* Рѣчи Посполитой Полской, *от* Наяснѣйшой Порты и *от* Г[осу]д[а]рства Московского стверженных, наибарзѣй в тих, которые по рѣку Случь, за гетманства славной памяти Богдана Хмельницкого, *от* тоєй же Рѣчи Посполитой Полской, области гетманскои и войсковои поступлены, вѣчне // *от*даны и пактами обварованы зостали, не была зигвалчена и нарушена, мѣеть о тоє ясневелможный гетманъ, при трактатах паяснѣйшого короля его м[и]л[о]сти шведского, старатися, и крѣпко, сколко Б[о]гъ силы и розуму пошлет, застановлятися, где бѣдет належати, а найпаче сѣплѣковати о тоє до паяснѣйшого маєстатѹ его королевского в[е]л[и]ч[е]ства шведского, яко ѡборонцы и протектора п[а]шего, чтобъ его в[е]л[и]ч[е]ство не допускалаь никому, не тылко правъ и волностей, лечь и границъ войсковых надверезжати и себѣ привлащати. Надто повиненъ бѣдетъ тот же ясневелможный гетманъ, по сконченю, дай Б[о]же щасливомъ, войны, ѹпросити ѹ королевского в[е]л[и]ч[е]ства шведского такого трактату, чтобъ его в[е]л[и]ч[е]ство и его сѣкцессорове паяснѣйшыє королѣ шведскіи вѣчными протекторами Україны титуловалися и самимъ дѣломъ зоставали для болшой крѣпости *от*чизны п[а]шой й для захованя оной цѣлости в правах наданных и границяхъ. Такъ тежъ и о тоє долженъ бѣдетъ ясневелможный гетманъ до паяснѣйшого королевского маєстату сѣплѣковати, абы ѹ трактатах его в[е]л[и]ч[е]ства зъ Г[осу]д[а]рствомъ Московскимъ было тоє доложено: чтобы, якъ неволниковъ п[а]шых, на сєи часъ в Г[осу]д[а]рствѣ Московскомъ найдуючихся, по сконченю войны, памъ свободных возвращено, такъ и всѣ починеныє въ н[ы]нѣшнюю войну на Українѣ шкоды, нагорожено и слушне *от* Москви пополнено. А особливе о тоє просити и старатися ѹ паяснѣйшого королевского в[е]л[и]ч[е]ства повиненъ, жебы неволниковъ п[а]шых в Панствѣ его ж в[е]л[и]ч[е]ства зостающих, всѣхъ свобожено и памъ возвращено.

Г

Поневаж памь всегда прїязнь сѣдская Панства Крымского єст потребна, *от* котораго помощи не раз Войско Запорожское до обороны своей засягало, теды иле под сей чась возможно бѣдетъ, мѣетъ ясневелможный гетманъ Ѳ паяснѣйшого хана, его ми[лост]и, крымскаго, // через пословъ старатися о ѡтновлене давнего з Панствомъ Крымскимъ братѣрства, коллѣгаціи военной и потвержене вѣчной прїязни, на которую бы впредь окрестныє Панства заглядуючися, не дерзали порабощенїя себѣ Ѳкраїны желати и оную в чомъ колвекъ насилствовати. По сконченю зась войны, когда Г[оспо]дь Б[о]гъ пособить при желаеомъ и помыслномъ памь покою повообраному гетманѣ на своей осѣсти резиденціи, тогда крѣпко и неѡсыпно постерѣгати того, должностїю Ѳряду своего обовязанъ бѣдетъ, абы ни в чомъ зъ Панствомъ Крымскимъ прїязнь и побратимство не нарушилося через своевольных и легкомыслных з пашой стороны людей, которые обыкли не тылко сѣдскую згду и прїязнь, лечь и союзы мирныє рвати и раздрушати.

Д

Войско Запорожское Низовое, яко несмертелную себѣ славу многими рыцѣрскими ѡтвагами на морѣ и на земли заслужило, такъ и неменшими наданнїями обогачено было для общаго своего пожитку и промысловъ, лечь кгда Г[осу]д[а]рство Московское, вынаходячи розных способов до Ѳтисненя и знищеня оногo, построїло на власныхъ войсковыхъ кгрунтах и Ѳгодїах, то города Самарскїє, то фортецы на Днѣпрѣ, чимъ, хотячи в промыслахъ рибныхъ и звѣриныхъ тому же Войску Запорожскому Низовому перешкоду Ѳчинити, незносную шкоду, праволомство и Ѳтеменжене Ѳчинило. На остатокъ гнѣздо войсковое, Сѣчь Запорожскую, военнымъ наступленїемъ разорило. Прето, по сконченю, дай Б[о]же щасливомъ, войны (если теперъ помянутое Войско Запорожское тыхъ кгрунтовъ своихъ и Днѣпра *от* насилства московского неочиститъ и неѡвольнит) повиненъ бѣдетъ ясневелможный гетманъ, при трактованю паяснѣйшого короля его мил[ости] шведского, з Г[осу]д[а]рствомъ Московскимъ о покою, о тоє старатися, жебы // Днѣпръ *от* городковъ и фортець московскихъ, такоже и кгрунта войсковые *от* посесїи московской очищены и до первобытнoй области Войска Запорожского привернены были, где впредь никому ани фортець строїти, ани городковъ фундовати, ани слободъ осажувати, ани якимъ же колвекъ способомъ тыхъ войсковыхъ Ѳгодїй пустошити, не тылко не мѣетъ ясневелможный гетманъ позволяти, лечь и до обороны оныхъ обовязанъ бѣдетъ Войску Запорожскому Низовому всякую помощь чинити.

Е

Городъ Терехтемировъ, поневажъ здавна до Войска Запорожского Низового належалъ и шпиталемъ оногo назывался, теды и теперъ за освобоженемъ, дай Б[о]же, ѡтчины *от* московского подданства мѣетъ ясневелможный гетманъ тотъ же городъ Войску Запорожскому Низовому зо всѣми Ѳгодїаи из перевозомъ на Днѣпрѣ, тамъ застаючимъ, привернути, шпиталь в ономъ для старинныхъ зубожалыхъ и ранами скалѣченныхъ козаковъ коштомъ войсковымъ построїти, и отколь мѣетъ имъ быти пища и одежда, промысл[...]. Такъ же Днѣпръ Ѳвесъ зъ гори *от* Переволочной внизъ, перевозъ Переволочанскїй, и самый городъ Переволочную зъ городомъ Керебердою, и рѣка Ворскло зъ млинами, в полку

Полтавскомъ найдуючимися, *-и фортецу Кодацкую зъ принадлежностями-*, повиненъ бѣдетъ ясневелможный гетманъ и понемъ бѣдучіи Ѹряду того гетманскаго паслѣдники, ведлугъ давныхъ правъ и привилеєвъ при Войску Запорожскомъ заховати, никому зъ власти д[у]ховной и свѣцкой не допускаючи и не позволяючи ѣзовъ тамъ на Днѣпрѣ отъ Переволочной внизъ забивати и строїти, становъ и рыбныхъ ловль заводити, особливе в полю, рѣки, рѣчки и всякіе прикметы, аж по самый Очаковъ не до кого иншого, тылко до Войска Запорожского Низового вѣчными часы мѣють належати.

§

Если въ Панствахъ самодержавныхъ хвалебный и состоянію публично-му полезный заховується порядокъ, в томъ // порядокъ же завше, якъ в бою, такъ и в покою, о общомъ *отчистомъ* добрѣ приватные и публичные обыкли *отправоватися* Рады, в которыхъ и самыи самодержавцы притомностью своею продкючи, не возбраняются соизволеніе свое под общою министрвоу своихъ и совѣтниковъ здане и Ѹхвалу подлагати. А чому жъ бы в волномъ народѣ таковой збавенный порядокъ немѣлъ быти захованъ, который любо в Войску Запорожскомъ при гетманахъ перед симъ, ведлугъ давныхъ правъ и волностей, непремѣнно содержался, однакъ кгда нѣкоторіи Войска Запорожского гетмани, привлачивши себѣ нелушне и безправне самодержавную владгу, Ѹзаконили самовластіемъ такое право: “Такъ хочу, такъ повелѣваю”, черезъ якое самодержавіе, гетманскому Ѹрядови неприличное, Ѹросли многіе в *отчизнѣ* и в Войску Запорожскомъ нестроєнія, правъ и волностей разорєнія, посполитые тяжести, насилные и накупные Ѹрядовъ войсковыхъ роспораженя, легкое старшины енеральной, полковниковъ и значного товариства поважене.

Прето мы, енеральная старшина, атаманъ кошовый и все Войско Запорожское договорили и постановили з ясневелможнымъ гетманомъ, при елекціи его велможности, таковое право, которое мѣеть быти вѣчне в Войску Запорожскомъ заховано, абы в *отчизнѣ* п[а]шой первенствующими были совѣтниками енеральная старшина, такъ респектомъ Ѹрядовъ ихъ первоначальныхъ, яко и Ѹставичной при гетманахъ резиденціи; по ныхъ зась обыклымъ порядкомъ послѣдующіи полковники городовіе, подобнымъ же публичныхъ совѣтниковъ характеромъ, почтенны нехай бѣдутъ; надто з кожного полку по едной значной, старинной, благоразумной и заслужоной особѣ мѣють быти до общой Рады енеральной совѣтники, за согласіемъ гетманскимъ избраны, зъ которыми всѣми енеральными особами, полковниками и енеральными совѣтниками долженъ бѣдетъ теперешный ясневелможный гетманъ и его сѣкцессорове о цѣлости *отчизны*, о добрѣ оной посполитомъ и о всякихъ дѣлехъ публичныхъ радитися, ничего, безъ ихъ соизволенія и совѣту приватною // своею владгою не зачинати, не Ѹстановляти и в скутокъ не приводити. Для чого теперъ при елекціи гетманской, единогласною всѣхъ обрадою и Ѹхвалою, назначаются три енеральные в каждомъ року Рады, мѣючіеся в резиденціи гетманской *отправовати*: первая о Рождествѣ Х[ри]стовомъ, дръгая о Воскресеніи Х[ри]стовомъ, третья о Покровѣ Пр[есвя]той Б[огороди]цы, на которые, не тылко панове полковники з старшиною своею и сотниками, не тылко зо всѣхъ полковъ енеральной совѣтники, лечь и отъ Войска Запорожского Низового, для

- Написано над рядком.

прислухованя ся и совѣтованя, послы мѣють и повинни будут за присланемъ къ себѣ *от* гетмана ординансу прибувати, ничего назначеного термѣну не ѡхилиючи, где что-колвекъ *бѣдет* *от* ясневелможного гетмана до общей *об*-рады предложено о томъ всемъ бл[а]госовѣстно, без жадных *приватного* своего и чѣшого порядку* респектовъ, без д[у]шегубной завѣсти и вражды, совѣтовати обовязаны *бѣдут*, такъ далеце, жебы ничего не было в тых Радах з ѡближенемъ чести гетманской з пѣбличною *от*чизны тяжестию и разореніемъ, а, не даи Б[о]же, и пагубою. Если бы зас, опрочъ тых вышѣреченных, до Енеральной Рады назначеных термѣновъ, притрафлялися якіе публичныє sprawy скорого ѡправления, исправленія и *от*правленія *потребуючіе*, теды ясневелможный гетманъ *моцень* и *волень* *бѣдетъ* зъ *об*радою енеральной старшины, таковыє дѣла повагою своею гетманскою ѡправляти и *от*правовати. Такъ же если бы якіе писма приключалися зъ *за*граничных *посторонных* Панствъ до ясневелможного гетмана ординованные, теды оныє мѣеть его велможность енеральной старшинѣ *об*являти и *от*вѣты, якіе *от*писуватимутся, освѣдчати, не ѡтаеваючи *пред* ними жадных *корреспонденцій* листовных, *наибарзѣй* *за*граничных и тых, якіе *могут* цѣлости *от*чистой и добру посполитому вредити.

А жебы скутечнѣйшая была в *секретных* и публичных Радах *междо*ѡсобная ясневелможного гетмана з старшиною енеральною, з полковниками и енеральными совѣтниками *по*ѡфалост, повинень // *бѣдетъ* *кождый* з них, при *об*нятію своего ѡряду, на *вѣрность* *ку* *от*чизнѣ, на *зычливост* *ку* *ре*иментарови своему, на *заховане* *повинностей* своих, якіе-колвекъ до ѡряду *чіе*го *належатимут*, *формальную* присягу, *ведлугъ* *роты* публичне ѡхваленой *вы*конати. И если бы что *противного* *здоровного*, *правамъ* и *вольностям* *войско*-вымъ *вреды*тельного и *от*чизнѣ *неполезного* ѡсмотрено было в ясневелможномъ гетману, теды тая *же* старшина енеральная, полковники и енеральныи совѣтники *моцны* *бѣдут* *волными* *голосами*, *чи* то *приватне*, *чи* ли *когда* *нѣ*жная и *не*ѡтволочная *потреба* *ѡ*кажет *публичне* на Радѣ его велможности *вы*говорити, и о *нарушене* *правъ* и *вольностей* *от*чистыхъ ѡпоминатися, без ѡближеня и *на*йменшого *поврежденія* *высокого* *ре*иментарского *гонору*, о якіе *вы*говоры не мѣеть ясневелможный гетманъ ѡражатися и *помсты* *чинити*, *овшемъ* *раз*вращенная *исправити* старатиметься.

Особливе енеральныи совѣтники, *кождый* з них в своемъ полку, з *кото*-рого на *раде*цтво *изберет*ся, *силень* *бѣдет* *со*вокупне з *паномъ* *полковни*-комъ *городовымъ* *постерѣгати* *порядковъ* и оныє *общим* *совѣтомъ* ѡправляти, *за*становляючися за *к*ривды и *тяжести* *людскіе*.

А *яко* енеральная старшина, полковники и енеральныи совѣтники, *повин*-ны *будут* ясневелможного гетмана в *должномъ* *мѣ*ти *почитанія*, *належиты* *ему* *вы*ражати *гоноръ* и *вѣрное* *от*давати *послушенство*, такъ и ясневелможномъ гетману *взаемне* *шановати* *оних*, и *за* *товариство* и не *за* *слугъ* и *пред*стоятелей *работныхъ*, *надлежит* *консервовати*, не *принужаючи* *их* ѡмыслне; *для* *пониженя* *особъ* до *публичного*, *не*приличного и *не*поносного *пред* собою *стояня*, *опрочъ* *того*, *где* *потреба* ѡкажетъ.

* Слово написано над рядком.

Ѕ

Если бы хто з енеральных особъ полковниковъ, енеральных совѣтниковъ, значного товариства и инныхъ всѣхъ войсковыхъ ѳрядниковъ над той самой черни, чи то гонор гетманский // дерзнуть образити, чи ли в иншомъ якомъ дѣлѣ провинити, тѣды таковыхъ проступковъ самъ ясневелможный гетманъ, приватною своею помстою и владгою не мѣет карати, лечь на сѹдь войсковый енеральный такую справу чи то криминальную, чи ли некриминальную повинень бѹдетъ здати, ѳ которого який неллицемирный и неллицезрителный падеть декретъ, такии должень всякъ проступный понести.

Й

Тые жь енеральныи особы, ѳставичне при боку гетманскомъ резидуючие, всякиє справы войсковые, якиє до чієго чину и повинности бѹдутъ належати, мѣють ясневелможному гетману доносити и декларации отбирати, а не слуги приватныи домовыи, которіє до жадныхъ справъ, докладовъ и дѣлъ войсковыхъ не повинни интересоватися и посылковъ наименшихъ в интерессахъ войсковыхъ отпраовати.

Ѳ

Поневажъ передъ симъ въ Войску Запорожскомъ всегда бывали подскарбїи енеральныи, которыи скарбомъ войсковымъ, млынами и всякими до скарбу войскового належачими приходами и повинностями завѣдовали и оными за вѣдомомъ гетманскимъ шафовали. Тѣды и теперъ таковой порадокъ общимъ договоромъ ѳстановляется и непремѣнно ѳзаконяется, абы за ѳволненемъ, дасть Б[о]гъ, отчизны п[а]шой з ярма московского, увагою гетманскою и соизволеніемъ общимъ, былъ обраный подскарбїи енеральный, ч[о]л[о]вѣкъ значный и заслужоный, маєтный и бл[а]госовѣстный, который бы скарбъ войсковый в своемъ дозорѣ мѣлъ, млынами и всякими приходами войсковыми завѣдовалъ и оныє на потребу публичную войсковую, а не на свою приватную, за вѣдомомъ гетманскимъ оборочаль. Самъ зас ясневелможный гетманъ до скарбу войскового и до приходовъ, до онаго належачихъ, не мѣетъ належати и на свой персональный пожитокъ ѳпотребляти, доволствуячи своиими // оброками и приходами, на булаву и на особу его гетманскую належачими, яко то индуктою, полкомъ Гадяцкимъ, сотнею Шептакувскою, добрами Почеповскими и Оболонскими и иншими интратами, якиє здавна ѳхвалены и постановлены на ѳрядъ гетманскїи; болшь зас ясневелможный гетманъ маєтностей и добръ войсковыхъ не мѣетъ самовластно себѣ привлащати и иншимъ мнѣи в Войску Запорожскомъ заслужонымъ, а найбарзѣи чернцямъ, попамъ, вдовамъ бездѣтнымъ, ѳрядникомъ посполитымъ и войсковымъ мѣлкимъ, слугамъ своимъ гетманскимъ и особамъ приватнымъ, для респектовъ якихъ же колвекъ не роздавати.

А не тылко до боку гетманского подскарбїи енеральный поприсяжный для дозору скарбу войскового мѣетъ избиратися и где резиденция гетманская ѳтвердїтсѣя, тамъ zostавати, лечь и в каждомъ полку два подскарбїи такъ же поприсяжныи, люде значныи и маєтныи, общою полковника, старшины войсковою и посполитой ѳхвалою, повинны знайдоватися, которыи бы о полковыхъ и городовыхъ приходахъ и посполитыхъ поборахъ знали, оныє въ своемъ завѣдованю и шафунку мѣли и кождого року порахунокъ з себѣ чинили, якии полковіє

подскарбії, мѣючи релацию до енерального подскарбего, должны бѣдут в своїхъ полкахъ о належачихъ до скарбу войскового приходахъ знати, оныѣ ѡтбирати и до рукъ енерального подскарбего ѡтдавати. Панове полковники зас не повинни такъже интересоватися до скарбцовъ полковыхъ, контентуючися своїми приходами и добрами, на ѡрядъ полковничій належачими.

І

Яко всякихъ в ѡтчизнѣ и Войску Запорожскомъ порядковъ, по должности ѡряду своего, мѣеть ясневелможный гетманъ постерѣгати, такъ *наибарзѣй* повиненъ бѣдет и на тоѣ пилное и неѡсыпное мѣти око, жебы людемъ войсковымъ и посполитымъ збытечныѣ // не чинилися тяжести, налоги, ѡтеменженя и здырства, для которыхъ они, остановивши жилища свої, обыкли в прочку ити и в заграничныхъ Панствахъ спокойнѣйшого, легчайшого и помыслнѣйшого шукати себѣ помешканя. Зачимъ, абы панове полковники, сотники, атаманя и всякіѣ войсковыѣ и посполитыѣ ѡрядники, не важилися панщизнѣ и работизнѣ своихъ частныхъ господарскихъ козаками и посполитыми людами, тыми, якіѣ ани на ѡрядъ ихъ не належат, ани под ихъ персональною державою застають, ѡтбувати, до кошень сѣнъ, збираня зъ поли пашень и гаченья гребель примушати, въ одиманю и квалномъ купленю кгрунтовъ насилія чинити, за леда якую вину зо всей худобы лежачой и рухомой обнажити, ремесниковъ безплатежнѣ до дѣлъ своихъ домашнихъ приневоляти и козаковъ до посылокъ частныхъ заживати, повиненъ бѣдетъ того ясневелможный гетманъ владою своею возбраняти; чога и самъ на добрый иншимъ подручнымъ себѣ прикладъ мѣеть выстерѣгатися и не чинити. А поневажъ всякіѣ на людемъ вѣрныхъ тяжести, ѡтыски и здырства походятъ *наибарзѣй* отъ властолюбныхъ пакупнѣвъ, которіѣ не фундуочися на заслугахъ своихъ, а прагнучи несытою пожадливостію для частного своего пожитку ѡрядовъ войсковыхъ и посполитыхъ, прелщаютъ с[ѣ]рдце гетманское коррупціями и оными втыскаються, безъ волного избранія, над слушностъ и право то на ѡряды полковничіѣ, то на иншіѣ власти.

Прето всеконечнѣ постановляеться, абы ясневелможный гетманъ жадными хоч бы *наиболшими* неѡводячися датками и респектами, ни кому за коррупціи ѡрядовъ полковничихъ и иншихъ войсковыхъ и посполитыхъ пачальствъ не вручалъ, и насилно на оныѣ никого не настановлялъ, лечь всегда, якъ войсковыѣ, такъ и посполитыѣ ѡрядники мѣють быти волными голосами, особливе засъ полковники обираны, а по избранію владою гетманскою потверживаны; однакъ таковыхъ ѡрядниковъ елекціи, не безъ волѣ гетманскои ѡтправоватися повинны. Тоѣ жъ право должны будутъ и полковники заховати // и не постановляти, безъ волного избранія цѣлой сотнѣ, сотниковъ и иншихъ ѡрядниковъ для коррупцій и якихъ же колвекъ респектовъ, а для ѡразъ своихъ частныхъ не повинны такъже ѡт ѡрядовъ ѡтстановляти.

АІ

Вдовы козачии и осиротѣлыѣ козацкіѣ дѣти, вдовы козацкіѣ и жоны, безъ бытности самыхъ козаковъ, когда в походахъ, албо на якихъ же колвекъ службахъ войсковыхъ *знайдоватимутся*, жебы до всякихъ посполитыхъ повинностей не были потяганы и вымаганемъ датковъ обтяжеваны, договорено и постановлено.

ЃІ

Неменьшая городамъ Украинскимъ и *оттоль* дѣются *тяжест*, же многіе сала* до нихъ, для *отбуваня* всякихъ посполитыхъ повинностей належачіе, под рожныхъ державцовъ д[у]ховныхъ и свѣцкихъ в поссессию по*от*ходили, жители зась ихъ посполитые, в малолюдствіи оставшіеся, *мусят*, без жадной фолги, тые жь самыя двигати тяжари, якіе з помощью *отторгненьх* и одойшлыхъ сель на себѣ носили. *Зачимъ*, за *успокоенемъ от* военного мятежу *отчизны* и за *уволенемъ*, дай Б[о]же, оной *от* подданства московского, енералная мѣть быти *установлена*, черезъ избранныхъ на тое комисаровъ ревизіа всѣхъ маетностей, под державцами зостающихъ и до *уваги* енеральной при гетману Рады подана, на которой разсудится и постановится, кому годне *належит*, а кому не *належит* войсковые добра и маетности *держати*, и якіе повинности и послушенства подданскіе мѣются *державцамъ от* посполства *отдавати*.

Такъ тежъ и *оттоль* людемъ *убогимъ* посполитымъ *умножается* тяжесть, же многіе козаки людей достатныхъ посполитыхъ в *подеуспѣдки* себѣ *пріймующи*, охороняють оныхъ *от* обыклыхъ имъ повинностей, ку общей тяглости городой и сѣлской стягающихъся, а купцы маетные защищающися то *универсалами* гетманскими, то // протекцію полковничюю и сотницкою, *ушиляются от* двиганя с полныхъ тяжаровъ посполитыхъ и не хотятъ быти помощными в *отбуваню* оныхъ людемъ *убогимъ*. Прето ясневелможный гетманъ универсалами своїми *привернути* не занежаетъ, такъ *подеуспѣдковъ* достатныхъ козацкихъ, яко и купцевъ до посполитыхъ повинностей и заборонити оныхъ протекціи.

ГІ

Городъ столечный Кіевъ и инныя Украинскіе города з маїстратами своїми, во всѣхъ правахъ и привилеяхъ слѣшне наданыхъ, непорушимо жебы захованы были, повагою сего акту елекціалного постановляется и подтвержене оныхъ своего часу гетманской власти поручается.

ДІ

Же посполитымъ людемъ прежде сего на *Украинѣ* наезды и подводы, а козакамъ *проводничества* наибольшъ приносили тяжести, черезъ которые люде до крайнего в худобахъ своихъ приходили знищеня. Теды теперъ абы тые подводы и *проводничества* вовся были *отставлены*, и никто з *переезджающихъ* жадной нигде подводы *брати*, *напоевъ*, *кормовъ* и *датковъ* наименьшихъ *вымагати отнюдь* не важился; *хиба* хто в публичныхъ дѣлехъ и то за *подорожною* ясневелможного гетмана *будеть* ехати, то и тому, без жадныхъ поклонныхъ *датковъ*, *подводъ* толко дати, *сколко* в *подорожной* *будет* написано. Особливе, чтобы жадные особы войсковые и ихъ слуги, *також* и слуги ясневелможного гетмана, за *приватными* дѣлами, а не войсковыми *переїжджающіе*, *подводъ*, *кормовъ*, *напоевъ*, *поклоновъ* и *проводниковъ отнюдь* не *вымагали*, бо черезъ тое *городови* *разореніе*, а людемъ бѣднымъ *знищене* *наносится*, *лечъ* *всякий* *особа* *великий*, *мѣлкий* и *наимѣлшій*, за *приватнымъ* *своимъ* *дѣломъ*, а не *войсковымъ*, без *подорожной* *рейментарской* *переежджающий*, *должень* *будет*

* села

своім грошемъ всюда по // городахъ и селахъ сѹстентоватися, подвождь и проводниковъ не вимагати и ѹсиловне никогда не брати.

ЃІ

Же аренды, для платы роковой компанїи и сѣрдюкамъ, и для иныхъ расходовъ войсковыхъ ѹстановленые, за тяжесть посполитую отъ всѣхъ обывателей малороссійскихъ войсковыхъ и посполитыхъ, такъже и станція компанїйская и сѣрдюцкая за прикромъ и ѹтяжене ѹ посполства почитается. Прето, якъ аренды, такъ и помянутая станція повинна быти отставлена и весьма знесена.

Отколь зась скарбъ войсковый ѹпалый на отбуване и ѹдовольствоване всякихъ публичныхъ войсковыхъ же расходовъ, реставроватися и постановитися, и якъ много, по сконченю войны, ясневелможный гетманъ мѣеть людей платныхъ, компанїи и пѣхотинцевъ, при боку своемъ на ѹслугахъ войсковыхъ держати, о томъ на Енеральной Радѣ общая бѹдетъ ѹвага и постановлене.

ЃІ

Востокромне люде ѹбогіе воплять и ѹскаржаются, же такъ индуктари и ихъ факторы, яко и выежджіе ярмарковые, многіе чинятъ необыкльые и нещисленныи имъ здырства, за которими згола невозможно ч[ε]ловѣку ѹбогому свободне на ярмарокъ появитися, малой якои рѣчи для подпартя ѹбозтва своего продати, албо на домовую потребу кѹпити, безъ платежи ярмарковой, а, не дай Б[о]же, вину якую хочъ малую попастися, то з ногъ до головы отъ выежджихъ ярмарковыхъ ободраному быти прыйдется. Зачимъ абы индуктари и ихъ факторы, отъ тыхъ тылко товаровъ и таковыи сѣсакціи, евекты и индукты до скарбу войскового отбырали, якіе бѹдутъ выражены в интерцизахъ, ничего лишнего // отъ купцевъ не вымагаючи и людемъ бѹднымъ ѹбогимъ наименшого здырства не чинячи. Такъже и выежджіе ярмарковые, абы повинностъ ярмарковую, ѹ кого належитъ, а не ѹ людей ѹбогихъ з малою продажею домовою, албо для купленя чого на домовую потребу на ярмарокъ прибылыхъ, выбирали. Справъ жадныхъ, не тылко криминальныхъ, але и поточныхъ не судили и необыклого здырства людемъ и городови не чинили, потрафляти в тое бѹдетъ ясневелможный гетманъ своімъ благоразумнымъ радениемъ и владгою, которого и всѣ в отчизнѣ нестроения, премудрому исправлению, права и волности войсковые, непорушимоу захованю и оборонѣ, договоры зась сїи и постановленя skutечному исполнению поручаются, якіе его велможность не тылко подписомъ руки своей, лечъ и формальною присягою и притисненемъ печати войсковою изволилъ потвердити.

А присяга тая такъ ся в себѣ мѣеть:

Я, Филиппъ Орликъ, повоизбранный Войска Запорожского гетманъ, присягаю Г[оспо]ду Б[о]гу, во Троицы С[вя]той славимому, на томъ: ижъ бѹдучи волними голосами по давнымъ правамъ и обыкновениямъ войсковымъ, за соизволениемъ паяснѣйшого королевского в[ε]л[и]ч[ε]ства шведского, протектора нашего, отъ енеральной старшины и отъ всего Войска Запорожского тутъ при боку его жъ королевского в[ε]л[и]ч[ε]ства и ѹ Днѣпра на низу застающого, черезъ посланныхъ особъ, обранный, оголошенный и возведенный на знаменитый ѹрядъ гетманский, яко сїе договоры и постановленя тутъ описанные, а с полною обрадою на актъ теперешной елекціи, межи мною и тымъ же Войскомъ Запорожскимъ ѹзаконенные и ѹтверженые, во всѣхъ пунктахъ, коммандиромъ

тах и періодахъ непремѣнно исполняти милость, // вѣрность и печаловитое ку *отчизнѣ* Малороссийской, матцѣ п[а]шой, о добрѣ оной посполитомъ, о цѣлости публичной, о расширенію правъ и волностей войсковыхъ старане, сколько силъ, розуму и способовъ станеть мѣти, жадныхъ факцій зъ посторонними Панствами и Народами, и *внутрь* в *отчизнѣ* на зруїноване и якоє жъ колвекъ оной зашкожене не строїти, подсылки всякіє, *отчизнѣ* правамъ и волностямъ войсковымъ шкодливыє, енеральной старшинѣ, полковникомъ и кому-колвекъ належатиметь, обявляти; кѣ годнымъ и заслужонимъ в Войску Запорожскомъ особамъ пошановане и кѣ всему старшому и меншому товариству любовь, а кѣ проступнымъ, ведлугъ артикулловъ правныхъ, справедливость заховати обѣцѣю и должень бѣду. Такъ мнѣ, Б[о]же помощи, непорочное сіє Е[ван]геліє и невинная страсть Х[ристо]ва.

А тоє все подписомъ руки моеї власной и печатью войсковою ствержаю. Дѣялося въ Бендерѣ, року *ѡцї*, апрѣля є дня.

Филиппъ Орликъ, Гетман Войска Запорожского, рѣкою власною.
[Печатка]

РДАДА, ф. 124, оп. 2, 1710 р., спр. 12, арк. 2–12 зв. Оригінал. Копія: ЦДІАК України, ф. 2236, оп. 2, спр. 10, арк. 4–15.

Впервые публикуется найденный недавно украиноязычный оригинал Конституции Филиппа Орлика, засвидетельствованный собственноручной подписью и печатью Войска Запорожского.

Ключевые слова: Конституция; Филипп Орлик; оригинал; украинская скоропись.

The first publication of recently found ukrainian original of Pylyp Orlyk Constitution, witnessed a handwritten signature and seal of Zaporozhian troop.

Keyword: Constitution; Pylyp Orlyk; original; ukrainian cursive.

УДК 930.253:94(477)"1990"

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ

Підготувала Н. В. МАКОВСЬКА*

Публікується Декларація про державний суверенітет України. Подається короткий опис історичних умов створення документу та характеристика його унікальності.

Ключові слова: Декларація про державний суверенітет України; знакові події історії України початку 90-х років ХХ ст.; Верховна Рада України; важливий крок до незалежності.

Коли ми говоримо про унікальні документи, в уяві скоріш за все виникають образи поживклих від часу рукописних аркушів на папері з філігранями, пергаменті, художньо оформлених або навіть коштовно оздоблених. Сьогодні ж презентуємо абсолютно звичайний за зовнішніми ознаками (папір формату А4, машинопис), зовсім “молодий” за історичними масштабами документ, який однак, безперечно, є унікальним. Йдеться в першу чергу про зміст і вид документу. Декларація про державний суверенітет України – один з чималого масиву документів ЦДАВО України, що відображають знакові події початку 90-х років ХХ ст. Саме в цей час український народ зробив свій вирішальний вибір: 24 серпня 1991 р. Україна стала незалежною державою.

Історія проголошення та становлення незалежної України ще чекає своїх дослідників. У науковій літературі останнього десятиліття для висвітлення цього періоду автори послуговуються здебільшого не архівними джерелами, з архівних документів використовуються лише документи ЦК КПУ, які з осені 1991 р. зберігаються в ЦДАГО України¹. І це зрозуміло: не всі документи 90-х років ХХ століття встигли “відкластися” на полицях сховищ державних архівів.

Декларація про державний суверенітет України – один з унікальних документів ЦДАВО з фонду Верховної Ради України (ф. 1, оп. 16, спр. 4490, арк. 100-106). І у цій справі, що має заголовок “Закони та Постанови, прийняті на першій сесії Верховної Ради Української РСР дванадцятого скликання. Оригінали” та об’єднує документи з 15 травня по 26 липня 1990 р., і у інших справах фонду містяться документальні свідчення перших кроків до незалежності. Дуже коротко нагадаємо історичні умови, котрі визначили “появу на світ” цих документів.

* *Маковська Наталія Василівна* – кандидат історичних наук, доцент, директор Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

На зламі 90-х років ХХ ст. у соціально-політичному житті України (тоді ще – Української Радянської Соціалістичної Республіки) відбувалися радикальні зміни. Роки горбачовської перебудови з одного боку, продемонстрували нездатність влади вирішити нагальні питання економічного розвитку країни, повноцінно та якісно забезпечити реалізацію назрілої системної модернізації радянського суспільства, з іншого – “сприяли” появі й активному розвитку низки груп, об’єднань (асоціацій) та організацій, які виникли без формальної згоди партійних і державних органів, не мали офіційної реєстрації, що дало їм назву “неформали”. Уже в червні 1989 р. за даними ідеологічної комісії ЦК КПУ, в Україні діяло понад 47 тис. неформальних самодіяльних об’єднань². Найактивнішою та суспільно значимою частиною спектра неформального руху в республіці були суспільно-політичні, культурно-історичні та екологічні громадські формування. За ступенем впливу в суспільстві, чисельністю рядів, масштабами та інтенсивністю діяльності у цей період помітно виділялися Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка (ТУМ), історико-просвітнє товариство “Меморіал”, екологічне громадське об’єднання “Зелений світ”, всеукраїнські установчі конференції яких відбувалися в Києві у лютому-квітні 1989 року. Участь у роботі неформальних організацій стала для багатьох першим кроком до активної громадської діяльності. Фактично “неформали” створили масову соціальну базу й широке підґрунтя для розвитку потужного національно-демократичного руху. Важливу роль в цьому відіграв Народний Рух України, Установчий з’їзд якого відбувся 8–10 вересня 1989 р. в Києві. З’їзд проголосив створення Народного руху України за перебудову, прийняв програму та статут, затвердив друкований орган Руху – “Народну газету”, обрав керівні органи.

Могутнім каталізатором суспільного розвитку республіки став і виборчий процес 1989 р. Новий Закон СРСР “Про вибори народних депутатів”, підготовка до ХІХ партконференції, вибори депутатів на І з’їзд народних депутатів СРСР винесли на широке обговорення багато нагальних питань, у тому числі про необхідність запровадження багатопартійної системи. Представники демократичних сил України, обрані депутатами на І з’їзд народних депутатів СРСР (з’їзд відкрився 25 травня 1989 р.), намагалися активно брати участь у ході дебатів, відстоювати ідеали та принципи демократії. Проте сфера їхнього реального впливу була обмеженою, як і доступ до трибуни. І все ж з’їзд фактично ознаменував реальний початок перерозподілу влади, основні важелі якої поступово з партійних структур стали передаватися до рад.

Помітні прориви в політичному житті різко контрастували з проблемами в економічній сфері, що викликали народне невдоволення. Липневий шахтарський страйк 1989 р. проявив це невдоволення, поклав початок процесові самоорганізації неформальних робітничих структур, стимулював появу на політичній арені нового потужного фактора – ор-

ганізованого незалежного робітничого руху. Нова хвиля робітничого страйку, що стала важливим чинником радикалізації ситуації в республіці, прокотилася Україною влітку наступного, 1990 р.

Все це прискорювало зародження багатопартійності та формування опозиції, змушувало владу йти на суттєві поступки демократичним силам, “підштовхувало” УРСР робити перші кроки до незалежності. Восени 1989 р. на сесії Верховної Ради УРСР, обраної ще за “застійних” часів, були прийняті рішення щодо нових підходів до виборів, зокрема, було знято представництво від громадських організацій, у тому числі КПУ. 28 жовтня 1989 р. Верховна Рада прийняла також Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки “Про мови в Українській РСР” (ЦДАВО України, ф. 1, оп.16, спр.4369, арк. 99–115), згідно з яким українська мова проголошувалася державною. І хоча у порівнянні з аналогічними законами республік Балтії, він був дуже ліберальним і за російською мовою зберігалися широкі права, Закон став першим вагомим здобутком національно-демократичних сил, важливим кроком на шляху до незалежності.

Оригінали всіх цих документів, а також їх проекти, підготовчі матеріали, протоколи і стенограми засідань, на яких вони обговорювалися, прийняті на постійне зберігання до ЦДАВО України і є важливим джерелом для вивчення історії України на шляху від республіки до держави.

15 травня 1990 р. уперше в історії УРСР Верховна Рада почала працювати як постійно діючий парламент. У той же день приймаються постанови про Президію першої сесії Верховної Ради Української РСР дванадцятого скликання, обрання Мандатної комісії, про Секретаріат та про обрання Лічильної комісії Верховної Ради Української РСР дванадцятого скликання, а 23 травня – постанова про порядок денний сесії³. Згідно з цією постановою до порядку денного сесії було включено 36 питань, у тому числі й питання: Декларація про суверенітет Української РСР (саме так сформульовано в документі). 29 травня після обговорення доповіді Голови Ради Міністрів УРСР В. А. Масола Верховна Рада приймає постанову “Про політичне, соціально-економічне та екологічне становище України”, в якій констатується, що “соціально-економічне становище в республіці є кризовим, екологічна обстановка в більшості регіонів перебуває в загрозовому стані, а в деяких – катастрофічна”. Уряд не забезпечує реалізацію планів соціально-економічного розвитку, інших програм та заходів, “від яких безпосередньо залежить підвищення добробуту населення України. Багато життєво важливих для республіки питань, – зазначається далі в постанові, – не знайшли позитивного вирішення в умовах централізованої планової економіки та відсутності реального державного суверенітету”. Шлях виходу з кризи – діяльність в умовах політичної і економічної самостійності республіки⁴. Отже, вже 29 травня стало зрозумілим – Декларації бути!

Але період до 16 липня – дня прийняття Декларації – видався напруженим.

12 червня парламент приймає постанову, якою утворюються 23 постійних комісії Верховної Ради Української РСР і серед них – комісія з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин⁵, а постановою від 28 червня обирається комісія з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин у складі 22 осіб⁶. Доречно додати, що 7 із 23 постійних комісій очолили, за пропозицією В. Івашка, представники опозиційних сил (серед них: І. Юхновський, О. Ємець, Д. Павличко, В. Яворівський).

У той же день, 28 червня, на сесії розпочинається обговорення питання про Декларацію. У протоколі №58 зазначено “СЛУХАЛИ: Питання щодо Декларації про суверенітет Української РСР. Про порядок розгляду вищезазначеного питання” та “Обговорення проектів документів до питання – Декларація про суверенітет Української РСР”⁷. Обговорення проектів продовжувалося на засіданнях 29 червня, 5, 6, 9 липня 1990 р. Паралельно з обговоренням у сесійній залі йшла копітка робота в постійних комісіях, що засвідчують протоколи їх засідань, до яких додаються зауваження та пропозиції до проекту Декларації⁸. У цих документах знаходимо інші (у порівнянні з формулюванням порядку денного сесій) назви Декларації. Так, у протоколі №3 засідання комісії Верховної Ради Української РСР з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин від 4 липня 1990 р. йдеться про проект Декларації про державну незалежність (суверенітет) України⁹.

У цей же час республікою прокотилася нова хвиля шахтарських страйків. На засіданнях 5 та 6 липня депутати не тільки обговорювали проект Декларації, а й розглядали питання про становище, що склалося в шахтарських регіонах. На обговорення виносилося також питання про участь народних депутатів Української РСР – делегатів ХХVIII з’їзду КПРС у його роботі. Події на ХХVIII з’їзді КПРС, що розпочався 2 липня, несподівано призвели до заміни Голови Верховної Ради УРСР. М. С. Горбачов вирішив висунути В. А. Івашка на нововведену посаду заступника Генерального Секретаря ЦК КПРС. Верховна Рада УРСР на вимогу опозиції запропонувала відкликати зі з’їзду КПРС народних депутатів Української РСР – делегатів ХХVIII з’їзду КПРС для участі в роботі сесії, що розглядала Декларацію про державний суверенітет України (проголосувало більше 300 депутатів, у тому числі близько 200 комуністів). Опинившись перед важким вибором, В. Івашко подав у відставку з посади Голови Верховної Ради УРСР. У своїй заяві від 9 липня 1990 року він пояснив свою позицію: “... приходжу до висновку, що зараз не маю в Верховній Раді УРСР надійної опори для здійснення програми економічного, соціального і культурного відродження України, як я її собі розумію. Оголошую про свою відставку з

посади Голови Верховної Ради УРСР з сьогоднішнього дня – 9 липня 1990 року”¹⁰.

У той же день, 9 липня, 270 голосами “за” Верховна Рада ухвалює рішення: “прийняти проект Декларації про суверенітет Української РСР за основу, передати в комісії для доопрацювання з урахуванням зауважень і пропозицій, висловлених народними депутатами Української РСР, і внести на сесію для постатейного голосування”¹¹.

Постатейне обговорення і голосування проекту Декларації розпочалося на засіданні 11 липня (документи, що зафіксували цей процес також зберігаються в ЦДАВО України). В якійсь мірі атмосферу, що панувала в сесійній залі під час голосування, можемо проілюструвати на прикладі визначення назви документу. На обговорення і голосування 11 липня виносилася назви:

Декларація про державну незалежність (суверенітет) України (результати голосування: за – 162, проти – 183. Рішення не прийнято).

Декларація про державну незалежність (суверенітет) Української Радянської Соціалістичної Республіки (рішення не прийнято).

Про суверенітет України (результати голосування: за – 183, проти – 141, не брали участі у голосуванні – 33).

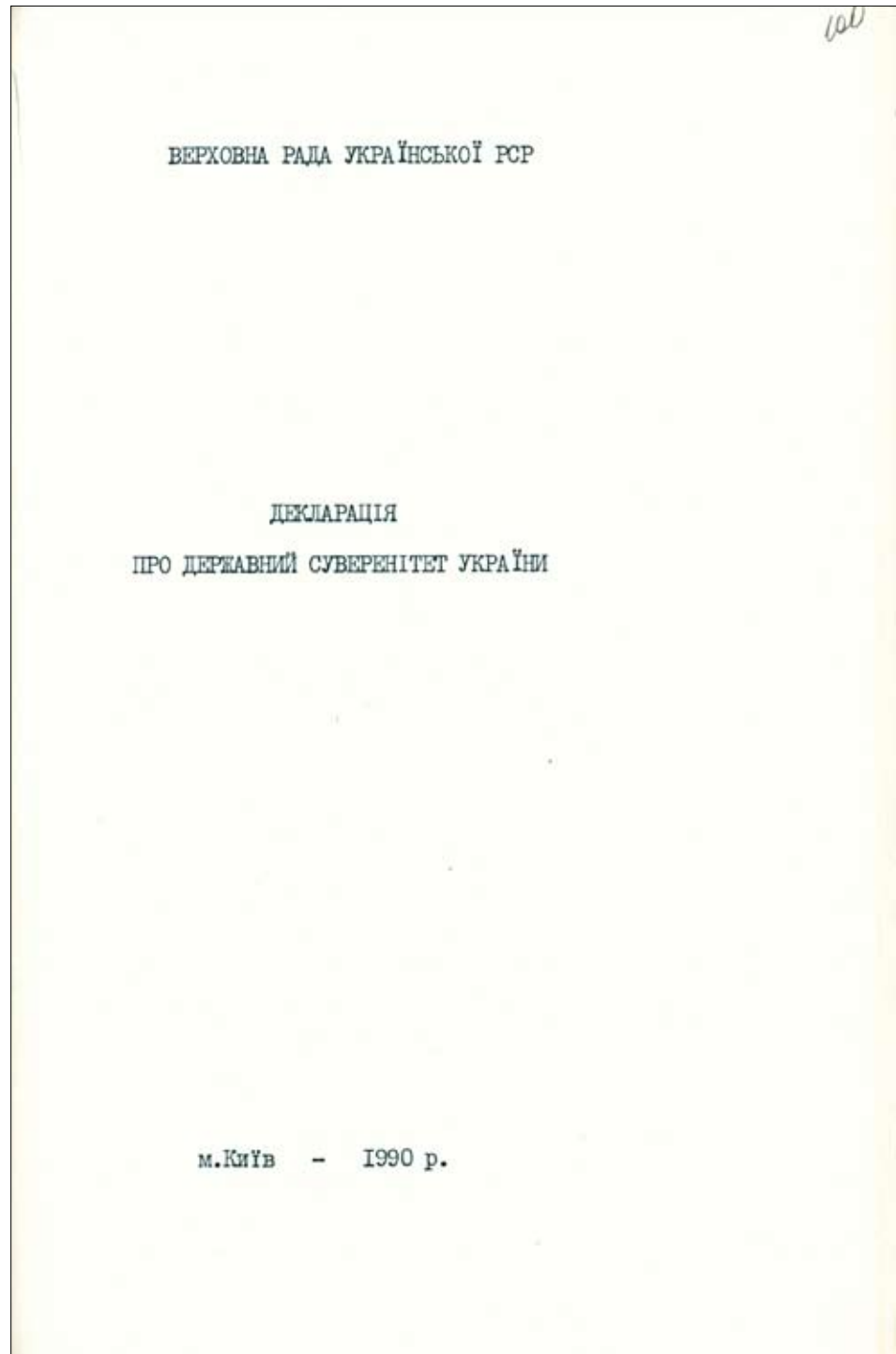
Декларація про державну незалежність (суверенітет) України (результати голосування: за – 212).

Декларація про державну незалежність (суверенітет) Української Радянської Соціалістичної Республіки (результати голосування: за – 151, проти – 173).

Декларація про державний суверенітет України (результати голосування: за – 248, проти – 80. Рішення прийнято)¹².

16 липня голосами 355 депутатів Верховна Рада Української РСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України. Проти виступили всього 4 депутати, 1 – утримався¹³. В цей же день у постанові “Про день проголошення незалежності України”, “підтверджуючи історичну вагомість прийняття Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 року”, Верховна Рада ухвалила “вважати день 16 липня Днем проголошення незалежності України і щорічно відзначати його як державне загальнонародне свято України”¹⁴.

Важливий крок до незалежності було зроблено. Декларацією було проголошено верховенство Конституції та законів республіки на території УРСР, виключне право народу України на володіння, користування і розпорядження національним багатством України, визнання всього економічного і науково-технічного потенціалу, створеного на території України, власністю її народу. Україна мала стати в майбутньому постійно нейтральною державою і дотримуватися трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї. Декларацією фактично впроваджувався принцип подвійного громадянства. Принципи, проголошені в ній, мали лягти в основу нового союзного договору.

Декларація про державний суверенітет України.
16 липня 1990 р.
ЦДАВО України, ф. 1, оп. 16, спр. 4490, арк. 100–106

<u>Д Е К Л А Р А Ц І Я</u>	І
про державний суверенітет України	
Верховна Рада Української РСР,	
<u>виражаючи</u> волю народу України,	
<u>прагнучи</u> створити демократичне суспільство,	
<u>виходячи</u> з потреб всебічного забезпечення прав і свобод людини,	
<u>шануючи</u> національні права всіх народів,	
<u>дбаючи</u> про повноцінний політичний, економічний, соціальний і духовний розвиток народу України,),
<u>визнаючи</u> необхідність побудови правової держави,	
<u>маючи</u> на меті утвердити суверенітет і самоврядування народу України,	ів
П Р О Г О Л О Ш У Є	з-
державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах.	в-
I. САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ	
Українська РСР як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення.	-
Українська РСР здійснює захист і охорону національної державності українського народу.	а-
Будь-які насильницькі дії проти національної державності України з боку політичних партій, громадських організацій, інших угруповань чи окремих осіб переслідуються за законом.	и, (-
II. НАРОДОВЛАДДЯ	і-
Громадяни Республіки всіх національностей становлять народ України.	-
Народ України є єдиним джерелом державної влади в Республіці.	'

Декларація про державний суверенітет України.

16 липня 1990 р.

ЦДАВО України, ф. 1, оп. 16, спр. 4490, арк. 101

06

2

Повновладдя народу України реалізується на основі Конституції Республіки як безпосередньо, так і через народних депутатів, обраних до Верховної і місцевих Рад Української РСР.

Від імені всього народу може виступати виключно Верховна Рада Української РСР. Жодна політична партія, громадська організація, інше угруповання чи окрема особа не можуть виступати від імені всього народу України.

III. ДЕРЖАВНА ВЛАДА

Українська РСР самостійна у вирішенні будь-яких питань свого державного життя.

Українська РСР забезпечує верховенство Конституції та законів Республіки на своїй території.

Державна влада в Республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову.

Найвищий нагляд за точним і однаковим виконанням законів здійснюється Генеральним прокурором Української РСР, який призначається Верховною Радою Української РСР, відповідальний перед нею і тільки їй підзвітний.

IV. ГРОМАДЯНСТВО УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Українська РСР має своє громадянство і гарантує кожному громадянину право на збереження громадянства СРСР.

Підстави набуття і втрати громадянства Української РСР визначаються Законом Української РСР про громадянство.

Всім громадянам Української РСР гарантуються права і свободи, які передбачені Конституцією Української РСР і нормами міжнародного права, визнаними Українською РСР.

Українська РСР забезпечує рівність перед законом усіх громадян Республіки незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин.

Декларація про державний суверенітет України.

16 липня 1990 р.

ЦДАВО України, ф. 1, оп. 16, спр. 4490, арк. 102

3

Українська РСР регулює міграційні процеси.

Українська РСР виявляє турботу і вживає заходів щодо охорони і захисту інтересів громадян Української РСР, які перебувають за межами Республіки.

У. ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ВЕРХОВЕНСТВО

Українська РСР здійснює верховенство на всій своїй території.

Територія Української РСР в існуючих кордонах є недоторканою і не може бути змінена та використана без її згоди.

Українська РСР самостійно визначає адміністративно-територіальний устрій Республіки та порядок утворення національно-адміністративних одиниць.

VI. ЕКОНОМІЧНА САМОСТІЙНІСТЬ

Українська РСР самостійно визначає свій економічний статус і закріплює його в законах.

Народ України має виключне право на володіння, користування і розпорядження національним багатством України.

Земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території Української РСР, природні ресурси її континентального шельфу та виключної /морської/ економічної зони, весь економічний і науково-технічний потенціал, що створений на території України, є власністю її народу, матеріальною основою суверенітету Республіки і використовуються з метою забезпечення матеріальних і духовних потреб її громадян.

Українська РСР має право на свою частку в загальносоюзному багатстві, зокрема в загальносоюзних алмазному та валютному фондах і золотому запасі, яка створена завдяки зусиллям народу Республіки.

Вирішення питань загальносоюзної власності /спільної власності всіх республік/ здійснюються на договірній основі між республіками – суб'єктами цієї власності.

Підприємства, установи, організації та об'єкти інших держав і їхніх громадян, міжнародних організацій можуть розміщуватись

Декларація про державний суверенітет України.

16 липня 1990 р.

ЦДАВО України, ф. 1, оп. 16, спр. 4490, арк. 103

004

4

на території Української РСР та використовувати природні ресурси України згідно з законами Української РСР.

Українська РСР самостійно створює банкову /включаючи зовнішньо-економічний банк/, цінову, фінансову, митну, податкову системи, формує державний бюджет, а при необхідності впроваджує свою грошову одиницю.

Вищою кредитною установою Української РСР є національний Банк України, підзвітний Верховній Раді Української РСР.

Підприємства, установи, організації та виробничі одиниці, розташовані на території Української РСР, вносять плату за використання землі, інших природних і трудових ресурсів, відраховують від валютних надходжень, а також сплачують податки до місцевих бюджетів.

Українська РСР забезпечує захист всіх форм власності.

УІ. ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА

Українська РСР самостійно встановлює порядок організації охорони природи на території Республіки та порядок використання природних ресурсів.

Українська РСР має свою національну комісію радіаційного захисту населення.

Українська РСР має право заборонити будівництво та припинити функціонування будь-яких підприємств, установ, організацій та інших об'єктів, які спричиняють загрозу екологічній безпеці.

Українська РСР дбає про екологічну безпеку громадян, про генофонд народу, його молодого покоління.

Українська РСР має право на відшкодування збитків, заподіяних екології України діями союзних органів.

УІІ. КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК

Українська РСР самостійна у вирішенні питань науки, освіти, культурного і духовного розвитку української нації, гарантує всім національностям, що проживають на території Республіки, право їх вільного національно-культурного розвитку.

Декларація про державний суверенітет України.

16 липня 1990 р.

ЦДАВО України, ф. 1, оп. 16, спр. 4490, арк. 104

5

Українська РСР забезпечує національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя.

Українська РСР виявляє піклування про задоволення національно-культурних, духовних і мовних потреб українців, що проживають за межами Республіки.

Національні, культурні та історичні цінності на території Української РСР є виключно власністю народу Республіки.

Українська РСР має право на повернення у власність народу України національних, культурних та історичних цінностей, що знаходяться за межами Української РСР.

ІХ. ЗОВНІШНЯ І ВНУТРІШНЯ БЕЗПЕКА

Українська РСР має право на власні Збройні Сили.

Українська РСР має власні внутрішні війська та органи державної безпеки, підпорядковані Верховній Раді Української РСР.

Українська РСР визначає порядок проходження військової служби громадянами Республіки.

Громадяни Української РСР проходять дійсну військову службу, як правило, на території Республіки і не можуть використовуватись у військових цілях за її межами без згоди Верховної Ради Української РСР.

Українська РСР урочисто проголошує про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї.

Х. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Українська РСР як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, необхідному для ефективного забезпечення національних інтересів Республіки у політичній, економічній, екологічній, інформаційній, науковій, технічній, культурній і спортивній сферах.

Декларація про державний суверенітет України.

16 липня 1990 р.

ЦДАВО України, ф. 1, оп. 16, спр. 4490, арк. 105

106

6

Українська РСР виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах.

Українська РСР визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права.

x

x

x

Відносини Української РСР з іншими радянськими республіками будуються на основі договорів, укладених на принципах рівноправності, взаємоповаги і невтручання у внутрішні справи.

Декларація є основою для нової Конституції, законів України і визначає позиції Республіки при укладанні міжнародних угод. Принципи Декларації про суверенітет України використовуються для укладання союзного договору.

М. К и Ї в
16 липня 1990 року
№ 55-ХП

М/У 16.07.1990р.

Декларація про державний суверенітет України.
16 липня 1990 р.
ЦДАВО України, ф. 1, оп. 16, спр. 4490, арк. 106

До наступного кроку – Акту проголошення незалежності України – залишалося більше року. 24 серпня 1991 р. Верховна Рада конституційною більшістю голосів – 346 народних депутатів “за”, 4 – “проти”, при незначній групі тих, що утрималися, схвалила Акт проголошення незалежності України. Волевиявленням українського народу на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. цей доленосний вибір було підтверджено. На питання: “Чи підтверджуєте ви Акт проголошення незалежності України?”, ствердну відповідь “Так, підтверджую” – дали 92,32 % з тих, що взяли участь у голосуванні. Ці унікальні документи нині також у складі Національного архівного фонду України. Отже – далі буде.

¹ Див., наприклад: Політична історія України. XX століття: У 6 т. / Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. – Т. 6. – К. : Генеза, 2003. – С. 518–520 ; Україна: політична історія. XX – початок XXI ст. / Педрада: В. М. Литвин та ін. Редкол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) та ін. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – С. 945–947;

Український вибір: політичні системи XX століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / В. Ф. Солдатенков (керівник). – К. : Парламентське вид-во, 2007. – С. 519–520, 548–550.

² Політична історія України. XX століття: У 6 т. / Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. – Т. 6. – К. : Генеза, 2003. – С. 347 ; ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2658, арк. 76

³ ЦДАВО України, ф. 1, оп. 16, спр. 4490, арк. 1–10, 25–27.

⁴ Там само, арк. 34–35.

⁵ Там само, арк. 41–42.

⁶ Там само, арк. 58–59.

⁷ Там само, спр. 4494, арк. 1–2.

⁸ Див.: Там само, оп. 22, спр. 1587.

⁹ Там само, спр. 1587, арк. 4.

¹⁰ Там само, оп. 16, спр. 4490, арк. 121.

¹¹ Там само, спр. 4494, арк. 35.

¹² Там само, арк. 40–43.

¹³ Там само, арк. 118.

¹⁴ Там само, спр. 4490, арк. 107.

Публикуется Декларация о государственном суверенитете Украины. Подается краткое описание исторических условий создания документа и характеристика его уникальности.

Ключевые слова: Декларация о государственном суверенитете Украины; знаковые события истории Украины начала 90-х годов XX в.; Верховна Рада Украины; важный шаг к независимости.

There is published Declaration of State Sovereignty of Ukraine. Prepared a short description of historical conditions of creation a document and characterization of its uniqueness.

Keyword: Declaration of State Sovereignty of Ukraine; important events in the history of Ukraine at the early 90 of XX century; Verkhovna Rada of Ukraine; important step to independence.

АРХІВНА СПРАВА ЗА КОРДОНОМ

УДК 930.25(541.35)

Л. Г. БІЛОУСОВА*

НАЦІОНАЛЬНИЙ АРХІВ НЕПАЛУ

Висвітлено історію створення і сучасну діяльність Національного архіву Непалу, проаналізовано найдавніші джерела й документи про нинішнє життя цієї республіки.

Ключові слова: Непал; архів; архівосховища; архівні документи; папір.

Ця стаття є згадкою про яскраву подорож автора до Королівства Непал у 2006 р. Відвідання Національного архіву Непалу було важливим для знайомлення з тисячолітньою історико-культурною спадщиною країни.

Організувати такий візит з радістю погодилася пані Гайетрі Карасан – випускниця московського вузу 70-х, нині власниця однієї з найбільш популярних у Непалі туристичних фірм. Таке прохання від туристів вона почула вперше, хоча їй добре відомо, що таке архів – адже її тітка очолювала Національний архів Непалу більше 30-ти років. Сама Гайетрі також є хранителькою національних цінностей – вона збрала і відновила постановки унікальних непальських традиційних танців племені неварі. Перфоменси блискуче проходять на сцені її “Wunjala Moskva Restaurant”.

Пані Гайетрі Карасан добре знає Україну, хоч ніколи тут не бувала. З нашою країною її поєднує багаторічна дружба з легендарним одеситом Борисом Лісаневичем та двома його синами. Адже саме він відкрив Непал для іноземних туристів. Його життя – це дійсно легенда. Народжений у 1905 р. в Одесі у багатій дворянській сім'ї, Борис емігрував після революції з балетною трупкою Одеського театру до Парижу, де багато років працював у трупі “Російський балет” Сергія Дягілева. У 1933 р. він потрапив до Індії, де організував популярний “Клуб 300” для місцевої знаті. В Делі відбулося його знайомство з непальським королем Трібхуваном, який перебував в Індії у вигнанні. Коли Непал знову покликав свого короля, Борис Лісаневич поїхав з ним. Він допоміг королю не тільки повернути трон, а й кардинально змінив його

* Білоусова Лілія Григорівна – кандидат історичних наук, заступник директора Державного архіву Одеської області.

уявлення про світ. Одесит умовив короля відкрити Непал для туристів. У Катманду він збудував фешенебельний “Royal Hotel”, де проходили численні прийоми поважних гостей. Королева Англії Єлизавета і принц Філіп, Джавахарлал Неру, Індіра Ганді, Климент Ворошилов, космічне подружжя Валентина Терешкова і Андріян Ніколаєв – всі вони були друзями Бориса Лісаневича. У Непалі він і помер 20 жовтня 1995 р. Його поховали на цвинтарі англійської місії у Катманду. Ім'я Бориса Лісаневича знає кожен непалець, він герой багатьох книг, сам знімався у кіно. Одну з біографій Лісаневича планує опублікувати одеський історик, альпініст, гід, журналіст і філософ Віктор Кльонон, який залюблений у Непал і відкриває його українцям, зокрема і нам.

Отже, ми у Національному архіві Непалу. Керівник (Chief) пані Сарала Манадхар люб'язно дозволила нам, трьом туристам з України, а також нашим гідом Гайстрі Карасан і Віктору Кльонову, ознайомитися з діяльністю установи, обмінятися досвідом з непальськими колегами і навіть зняти документальний фільм. Тепер ці події вже історія.

Федеративна Демократична Республіка Непал в офіційній статистиці

Площа – 147181 кв. км. Населення – 23 млн. чол. Одна з небагатьох країн, де чоловіків більше, ніж жінок; майже половина непальців – діти до 16 років. 86,5 % населення – індуси, 7,8 % – буддисти, 3,5 % – мусульмани (за неофіційними даними буддисти складають до 50 %). Населення ділиться на 60 каст і народностей (етнологи нараховують до 100 етнічних груп).

Одна з найбідніших країн світу, де за офіційною статистикою щорічна інфляція становить 8 %; 50 % дітей страждають від голоду; дитяча смертність становить 8 %; середня тривалість життя – 54 роки; тільки 40 % дітей відвідують школу до 5-го класу; на 1 лікаря припадає 25 тис. жителів, а на всю країну не більше 5 тис. лікарняних ліжок.

Державний устрій: до 1990 р. монархія, у 1990 – 2007 р. – конституційна монархія, з 2007 р. – республіка. 28 травня 2008 р. – Федеративна Демократична Республіка Непал. У країні діє 13 головних політичних партій – Непальський конгрес (НК), Об'єднана марксистсько-ленінська (комуністична) партія (ОМЛП), від якої у 1998 р. відкололася радикальна Марксистсько-ленінська партія, Національна демократична партія (НДП), Садбхавана Парішад (“Зібрання доброї волі”), найвпливовіша на сучасному етапі правляча Комуністична партія Непалу (маоїстська) та ін.

Економіка: середньорічний прибуток на душу населення – 160 \$, 9 % населення володіє 50 % землі. Непал – аграрна країна, де 99 % жителів вирощують рис, кукурудзу, пшеницю, ячмінь, просо, рапс, овочі і фрукт, розводять худобу. У промисловості зайнято менше 1 % насе-

лення. Більшість промислових товарів імпортується до Індії і Китаю. Валюту країні приносять в основному тибетські коври, одяг (у т. ч. зі шкіри), а також туризм.

Непал – рай для туристів. Вісім з 14-ти 8-тисячних гірських вершин світу знаходяться саме у Непалі, і найзнаменитіша з них – Еверест. У країні тисячі старовинних індуїстських храмів, буддійських ступ, витончених зразків різьби по дереву, виробів з металу, каменю та ювелірних прикрас. Тут щороку влаштовується оригінальне видовище під назвою “елефант-поло” (гра у футбол на слонах). Непал був відкритий для іноземних туристів завдяки нашому співвітчизнику – одеситу Борису Лісаневичу.

Астрологія та історія

Національний архів Непалу – один із найбільш екзотичних архівів світу. А що ще можна подумати, опинившись у департаменті астрології (!) цієї установи? Астрологію тут вважають саме наукою, без приставки “псевдо”. У Непалі існує традиція: новонародженій дитині відразу складають астрологічний гороскоп, з яким вона проживе усе життя. А потім сувій буде спалений разом із тілом покійного, попіл же понесе якась річка у вічність...¹

Непал – країна з тисячолітніми традиціями вивчення небесних світил та їх впливу на людей. У буддизмі та індуїзмі астрологія є однією із спеціалізацій ченців, у Непалі ж функція священнослужителя і астролога взагалі поєднана в одній особі. Для племені неварі, наприклад, звернутися до спеціаліста по зірках при виборі подружжя є необхідною і обов’язковою справою: сімейний астролог визначить сумісність чоловіка і жінки, вибере для новонародженої дитини публічне та секретне ім’я, і останнє дитина ніколи нікому не скаже. Кожне релігійне свято у Непалі має своє астрологічне пояснення. Астрологію серйозно вивчають в університетах, захищають докторські дисертації, організовують астрологічні конгреси, вивчають наукові трактати і практичний досвід минулого.

Саме давні астрологічні трактати були першими архівними документами Непалу, з яких почалося моє знайомство з культурно-історичним надбанням цієї дивовижної країни. Вразили не тільки зміст і хронологія (найдавніший документ – VII ст. н. е.), а й зовнішній вигляд: на полицях архівосховища Національного архіву Непалу акуратними рядами лежали червоні, помаранчеві, жовті і білі “мішечки”. При детальному знайомстві з їхнім вмістом виявилось, що кожний такий мішечок – це манускрипт, стіс довгих прямокутних листів з текстами, яку “сповили”, наче дитину, у бавовняну тканину, зверху і знизу притиснули дощечками і перев’язали стрічкою. Святковий вигляд архівосховища доповнювали шовкові червоно-жовто-сині ярлич-

ки з пошуковими даними такого незвичайного для європейців архівного файлу.

Чому не коробки, чому такі кольори? Через бавовну папір дихає, червоний і помаранчевий відлякує комах, а білого боїться пил та мікроорганізми. Так просто...

Головна людина в архівосховищі – хімік, доктор наук. Саме він відповідає за фізичну збереженість документів. Архівосховище чисте, з клімат-контролем. У 36-градусну спеку і напередодні 3-місячного сезону мусонних злив, коли вологість повітря досягає майже 100%, тут цілодобово працює кондиціонер. І все ж архівні справи постійно перевіряються. Перед надходженням до архівосховища кожна справа проходить спеціальну обробку: її поміщають у металеву шафу на полицю з отворами, через які справа “окурюється” спеціальними травами або хімічними речовинами, що на нижній полиці. За день-два такі майже “стерильні” документи можна відправити на постійне зберігання.

В архівосховищі, де іноді проводять екскурсії, розміщено декілька вітрин з копіями найбільш цікавих документів. На стінах плакати з портретами непальських королів, репродукції творів національного мистецтва. Майже музей.

Закон про архіви по-непальськи

Основний законодавчий документ, на підставі якого діє архівна система у країні – це “*Акт про збереження архівів*” (*Archives Preservation Act, 2046 (1989) An Act to make Provisions Relating to the Preservation of Archives*)². Він був прийнятий у 1898 році Його Величністю королем Бірендрою Бір Бікромом Шах Девом за порадою і згодою національної ради для того, щоб “здійснювати зберігання документів національної важливості в архівах систематичним шляхом”. Акт складається з 15-ти розділів (59 пунктів). Перш за все, актом визначені такі базові дефініції архівної галузі, як “документ”, “архів”, “установа”.

Документ – це 1) рукописний манускрипт, книга, доповідь, фінансовий звіт, договір, газета і журнал, лист, заповіт, малюнок, фотографія, карта, справа, частина справи, реєстр або інша публікація; 2) оригінал чи копія фільму, мікрофільм, магнітофонна стрічка (звукозапис), художній фільм, комп’ютерний диск чи комп’ютерна касета; 3) оригінал чи фото *тадпатри* (документ, написаний на листі або корі пальмового дерева), *бхойпатри* (документ, написаний на корі берези); надписи на золоті, міді або камені (петрографи) 4) поштові штампи першого гасіння, аерограми (радіограми) та поштові картки.

Архів – це документи, що зберігаються у Національному архіві та як документ, що пройшов реєстрацію в установі (office).

Національний архів утворений для постійного і системного зберігання архівів. Він має такі права, обов’язки і функції: реєстрація та

Національний архів Непалу. Зліва направо: Анатолій Балінов, програмний директор ТРК “Град” (Одеса); п. Сінгх, головний зберігач фондів Національного архіву Непалу; Лілія Білоусова, заст. директора Державного архіву Одеської області; Тетяна Самуйлова, економіст (Одеса). Фото 2006 р.

облік документів, що надходять з установ; охорона і зберігання документів; класифікація архівів; копіювання та публікація документів; здійснення необхідних заходів для забезпечення користувачів правом читати документи та одержувати їх дублікати та архівні копії; надавати рекомендації установам у питанні зберігання документів та ін. Відповідно Акту Національний архів підпорядкований Уряду Його Величності (His Majesty’s Government).

Установа (office) – це міністерство і департамент Уряду Його Величності, які включають установу з постійним штатом уповноважених осіб. Також Уряд може заснувати за потребою спеціальну тимчасову дорадчу комісію для вирішення особливо важливих питань архівної справи.

Установа *зобов’язана* передавати до Національного архіву документацію національної важливості після 25-річного або більш ніж 25-річного терміну зберігання в установі, в т.ч. поштові картки першого гасіння, нові зразки грошових знаків, радіограми.

Установа *може* передавати без урахування будь-яких термінів інші види документів, які установа вважає за необхідне зберігати у вигляді архіву, наприклад: звіти, фінансові матеріали, договори, рукописи, книги, газети і журнали, листи, малюнки, карти, плани, фільми, мікрофільми.

ми, магнітофонні записи, художні фільми, комп'ютерні диски і касети та інші документи, важливі з історичної точки зору.

Акт надає право кожній особі, котра має документи національної важливості з точки зору історії, релігії, культури, літератури, фінансів тощо, здати їх в Національний архів з наданням їм статусу власності нації без права повернення приватній особі.

Установа зобов'язана зберігати свій відомчий архів у належному стані.

Акт має окремий параграф щодо секретних архівів (prohibited archives), доступ до яких має право обмежити як відомчий архів до передачі на державне зберігання, так і Національний архів після приймання.

Щодо використання визначено два основних правила: будь-яка особа може читати документи та замовляти після оплати їх копії. Архів може надавати копії і безкоштовно.

Актом передбачаються суворі покарання для персоналу і користувачів у разі недотримання правил зберігання та використання документів (розділ 12 "Penalty"). Так, відповідальний службовець Національного архіву, який надав несанкціонований доступ до секретних документів іншій особі, карається штрафом у 5000 рупій або ж ув'язненням на 3 і більше років. Якщо чиновник пошкодив або ж знищив документ, він має сплатити 5000 рупій чи відсидіти у в'язниці до 2-х років, або ж одержує обидва види покарання. Користувач у аналогічному випадку сплачує 3000 рупій чи ув'язнюється на термін 1 рік, або ж одержує обидва види покарання.

Національний архів Непалу: найдавніші історичні джерела світу

Національний архів Непалу знаходиться у столиці країни – Катманду³. Він був утворений 30 жовтня 1967 р. Підвідомчий Департаменту археології Міністерства молоді, спорту і культури.

Будинок архіву старовинний, у традиційному непальському архітектурному стилі пагоди. Цікаво, що такий стиль виник ще у XII ст. саме у Непалі, автором його був архітектор Арніко. Його запросили до Китаю, де його творчість розквітла. Там Арніко одружився і залишився назавжди. І вже з Китаю пагоди розповсюдилися по всій Південній і Східній Азії.

У структурі архіву – 4 відділи (секції): адміністративний, архівний, манускриптів та зберігання. Відділ зберігання має два підрозділи – консервації (conservation) та мікрофільмів (microfilm).

Архівний відділ (The Archival Section) зберігає різні типи документів – Шайя Мохар, Лал Мохар, Кадганістан, санад, савалс, читтіпатрас,

Керівник Національного архіву Непалу Сарала Манадхар і заступник директора Державного архіву Одеської області Лілія Білоусова.
Фото 2006 р.

сандхіпатрас, Екчапес, Двічапес, Руккас, Есхітілар та інші. Вони надійшли з органів влади та управління. Також є величезна колекція мідних таблиць (copper plates), копій надписів на камені⁴ (rubblings of the stone manuscripts), документів органів цивільної влади, урядових публікації та газет. Писемні документи періоду до XVII століття знаходяться під охороною держави.

Відділ манускриптів (The Manuscript Section) охоплює величезну і різноманітну колекцію 30000 манускриптів хінду, буддистів та тибетців, наукові праці яких яскраво відображають південно-азійську історію і культуру. Є манускрипти різними мовами і шрифтами, на різноманітних носіях – пальмовому листі, березовій корі, непальському папері (Nepali paper), зокрема на кольоровому непальському папері, що мають назви “Харітал” та “Нілпатра”. Більшість манускриптів містить чудові мальовничі мініатюри як на обкладинках книг, так і всередині їх. Деякі манускрипти написані золотим та срібним чорнилом. Багато буддистських манускриптів непальського архіву вважаються одними з найцінніших та найбільш давніх у світі. Так, манускрипт Садхарма Пундаріка, складений шрифтом Gilgit, датується VII століттям нашої ери!

Головний архів Непалу має добре устаткований підрозділ мікрофільмування. Завдяки непальсько-німецькому проекту щодо збереження манускриптів (Nepal German Manuscript Preservation Project) вже

мікрофільмовані всі манускрипти, котрі тут зберігаються. Крім того, копіюються манускрипти, що належать цивільним установам та монастирям. Всі мікрофільм-ролли добре зберігаються в архіві та часто використовуються дослідниками, які замовляють з них копії і фотографії.

Про що розповідають давні манускрипти

Історія Непалу сягає у сивої давнини. На карті він здається маленьким і затиснутим між Індією та Китаєм. Насправді ж займає територію більшу ніж Швейцарія і Австрія разом. У своїх нинішніх кордонах Непал сформувався лише за останні два століття. Спочатку ж “Непалом” називали лише королівство у долині Катманду.

Початок своєї історії Непал веде з 700 року до н.е., коли долиною Катманду заволоділо монголоїдне плем'я *кіранті*⁵. У III ст. до н.е. долину відвідав індійський цар Ашока, покровитель буддизму, який звів у Патані 5 ступ, що носять його ім'я дотепер. У 300 – 870 рр. царство кіранті захопили *ліччхави*, які прийшли з Індії і принесли з собою індуїзм. У період до 1200 рр. у долині складаються невеликі князівства, де процвітають торгівля і ремесла.

Період 1220–1768 рр. називають епохою королівської *династії Малла*. У кінці XIV ст. король Джаястхіті Малла підкорив усю долину.

В архівосховищах Національного архіву Непалу, у яскравих червоно-жовто-білих бавовняних згортках, зберігаються манускрипти з астрології, тибетської медицини, релігійні тексти, найдавніші з яких датуються VII століттям н. е. Фото 2006 р.

В архівосховищах Національного архіву Непалу, у яскравих червоно-жовто-білих бавовняних згортках, зберігаються манускрипти з астрології, тибетської медицини, релігійні тексти, найдавніші з яких датуються VII століттям н. е. Фото 2006 р.

В архівосховищах
Національного архіву Непалу,
у яскравих червоно-жовто-
білих бавовняних згортках,
зберігаються манускрипти
з астрології, тибетської
медицини, релігійні тексти,
найдавніші з яких датуються
VII століттям н. е.
Фото 2006 р.

Він укріпив кастову систему та індуїзм. Саме він провадив і дотепер шановану традицію, згідно з якою король Непалу є живим втіленням бога Вішну. Короля Якша Малла (1428–1468) вважають одним із найвидатніших правителів. Він розвивав торгівлю з Тибетом, будував храми, цінував мистецтва. Але його здобутки не змогли продовжити троє його синів, яким Якша Малла заповів правити королівством безроздільно. При них об'єднана рівнина розпалася на три королівства – Катманду, Патан і Бхактапур. Подальші 300 років три столиці розвиваються самостійно, змагаючись між собою у будівництві багатих храмів, розвитку торгівлі з Індією і Тибетом, вирощуванні зерна.

1768–1846 роки непальської історії пов'язані із *династією Шах*. Правитель маленького і войовничого королівства Горкха король Прітхві Нараян Шах захопив долину Катманду і підкорив всі три королівства. Дуже швидко йому вдалося розширити кордони своїх володінь до території, більшої за нинішній Непал удвічі. Така загарбницька політика стурбувала Англію, котра володіла сусідньою Індією, і туманний Альбїон оголосив Непалу війну. У 1816 р. Англія і Непал, що війну програв, уклали Сегаульський договір, за яким територія країни була обмежена до теперішніх кордонів. Непалу вдалося відстояти незалежність – він так і не став британською колонією. Але з 1816 р. і дотепер постійний представник Великобританії має у столиці країни Катманду свою резиденцію. Його статус досить незвичний – він не має ніяких повноважень і права покидати долину.

У 1846 р. до влади приходять династія Рана, яка править до 1951 р. При Рана посада прем'єр-міністра стала наслідною і довічною. А королі залишилися номінальними правителями, які шанувалися як божества і практично перебували під домашнім арештом. У цей період особливо драматичні сторінки історії пов'язані з іменем Джанга Бахадур Кунвара, котрий узурпував старовинне феодалне прізвище Рана і захопив владу кривавим шляхом – майже вся непальська знать загинула у палаці Кот, пізніше був убитий і король. Укріпивши свою владу і майнове становище шляхом шлюбу з представницею династії Ран, Бахадур поїхав до Європи. Майже рік він провів у Парижі та Англії. Непальські історики оцінюють цей період як дуже важкий для простих людей. Рана не будували шкіл, лікарень, доріг, і взагалі не піклувалися про народ. Але за їх правління було збудовано близько 100 пишних, прикрашених чудовою ліпниною палаців особливого архітектурного стилю, який був вироблений у результаті контрактів Рана з Європою. Серед них і теперішня резиденція уряду – палац Сінгха Дарбар, що колись вважався однією з найбільших приватних резиденцій Азії.

Документи про сучасний Непал

Історія Непалу ХХ століття відображена в офіційній управлінській документації органів влади і управління, які регулярно надходять у Національний архів Непалу та зберігаються окремо в одному з п'яти архівосховищ. Тут же концентруються газети і журнали. Справи переплетені, описані та розміщені на стелажах вертикально, картонування не практикується.

Документація ХХ століття разом із пресою відбивають драматичні сторінки непальської історії, хід якої не раз змінювали неординарні особистості. Одним з таких був король *Трібхуван*, що посів трон у 1950 р. Він відомий тим, що першим з усіх непальських королів подолав тисячолітню заборону залишати свою країну. Не зумівши вирішити загострені внутрішньополітичні проблеми, він за допомогою новоутвореної партії “Непальський конгрес” перебрався до Індії і перебував у Делі майже рік. Індійський уряд примусив верхівку Непалу знову покликати його до влади. Король повернувся до Непалу у 1951 р., наступного року в країні пройшли перші вибори і була прийнята конституція за зразком британської. При Трібхувані Непал стає більш відкритим для зовнішнього світу, з'являються перші туристи. У 1953 р. здійснилася вікова мрія альпіністів – перше сходження на вершину гори Еверест. Трібхуван помер у 1955 р. в одній з клінік Швейцарії. Ім'я короля-реформатора і майже гуру для вдячних туристів світу є надзвичайно популярним у Непалі: на його честь названий головний аеропорт країни у столичному Катманду.

У сховищі з сучасною управлінською документацією
Його Королівської Величності Уряду Непалу.
Виставка копій унікальних документів Національного архіву.
Фото 2006 р.

З 1955 по 1972 рр. країною правив син Трібхувана король *Махендра*. У перші сім років його правління змінилося 10 урядів. Король удався до крайніх заходів – у 1959 р. розпустив уряд, заборонив усі партії і запровадив з 1961 р. систему так званої безпартійної демократії, створивши панчаяти (ради).

У 1972 р. трон посів син померлого Махендри – *Бірендра*, який правив майже 30 років. Цей період позначений гострими внутрішньополітичними конфліктами. Народ виступав проти панчаятів, і у 1980 р. король змушений був провести перший референдум, який нічого не змінив у країні. У 1989 р. Індія оголосила ембарго на торгівлю з Непалом, і тоді зубожіння населення досягло найвищого рівня. Заборонені партії вийшли з підпілля, і у квітні 1990 р. 200 тисяч непальців вийшли на демонстрацію. Поліція відкрила вогонь, 300 протестантів загинуло. Для миролюбного Непалу це був шок. Король пішов на поступки: діяльність політичних партій була дозволена, з листопада 1990 р. набула чинності нова конституція. Але і дотепер у країні немає політичної стабільності. Коаліційні та опозиційні уряди змінюють один одного і поки що жоден уряд не відпрацював встановлений термін.

У 2001 р. світ здригнувся від кривавих новин у Катманду. У ніч на 1 червня син короля Махендри наслідний принц *Діпендра* розстріляв

Індуські і буддйські храми і монастирі –
давні хранителі релігійних архівів Непалу.
Фото 2006 р.

з автомата за вечерею у палаці всю свою сім'ю – батька, матір, брата, сестру і ще трьох своїх родичів, а потім вистрілив у голову і собі. Офіційною версією трагедії була заборона Діпендрі одружитися з дівчиною не королівської крові.

Того ж червня 2001 р. трон посів брат короля Махендри – *Гьянендра*. Соціальна напруга наростала, з 1996 р. Непал фактично знаходився у стані громадянської війни. Частина території контролювали радикально настроєні маоїсти. У 2006 р. короля позбавили права наслідування влади і політичного імунітету, у 2007 р. він втратив статус глави держави і право залишатися у палаці.

30 грудня 2007 р. Королівство Непал перестало існувати як конституційна монархія. Парламент, більше 60% в якому комуністи, переважно маоїсти, визнав країну республікою під назвою “Демократична Федеративна Республіка Непал”. 28 травня 2008 р. Установчі збори ухвалили, що главою держави Федеративна Демократична Республіка Непал є президент Рам Барав Ядав.

Відомчі архіви

Національний архів Непалу – не єдине місце, де зберігаються давні манускрипти. Значна їх кількість знаходиться безпосередньо у храмах і монастирях, а їх у країні сотні тисяч. Непал – донедавна єдине індуське королівство у світі, де король офіційно вважався втіленням бога Ві-

шну. Індуський пантеон – це три головні божества на вершині піраміди: Брахма (творець світу), Вішну (хранитель світу) і Шива (руйнівник світу). Від них численні іпостасі – чоловічі та жіночі, дружелюбні та ті, що лякають. А ще їхні реінкарнації у людей або тварин. Індуських богів – мільйони.

А ще Непал – батьківщина Будди. За легендою, індійська царівна Майя народила принца Сидхартху Гаутама, майбутнього Будду Шакьямуні, в местечку Лумбіні на кордоні Індії і Непалу біля 560 р. до н.е. Це священне місце, де проводяться численні археологічні розкопки та наукові дослідження. Тут десятки храмів на честь Будди. Тільки імператор Ашока у III ст. до н.е. збудував 80 тисяч буддійських ступ. І ніхто вам не скаже, скільки їх у країні тепер. Одна з найзнаменитіших у світі буддійських святинь – ступа Боднатх біля Катманду.

Непальці мають право сповідувати декілька релігій одночасно – адже індуїзм, буддизм та ведичні культури пов'язані тут нерозривно. Це пояснюється надзвичайною соціально-культурною, мовною і релігійною різноманітністю населення маленької гірської країни. У Непалі проживає 23 мільйони чоловік, 9 основних народностей: *тхару* – жителі тераїв (вкритих джунглями заболочених рівнин), які сповідують індуїзм; *неварі* – жителі долини Катманду, тибетсько-монгольського походження буддисти та індуїсти, що мають свою власну мову “неварі” і писемність, а ще знані своїми художніми здібностями та вмінням торгувати; *таманги* – селяни і ремісники з долини Катманду, що розмовляють тибетсько-бірманською мовою та сповідують буддизм; *гурунги* – жителі Покхари, які відомі акуратними селами і дорогами, також буддисти, розмовляють на тибетсько-бірманському діалекті; *магари* – індуїсти, сусідять з гурунгами; *шерпи* – незамінні у туристичній індустрії сучасного Непалу “люди зі сходу”, які у 16 ст. прийшли з Тибету, поселилися біля Евересту; *тхакалі* – гостинні власники гірських готелів. А ще у Непалі, зокрема на півдні, проживає багато *індійців* – адже кордон з Індією відкритий. Також країна надала притулок біженцям з Тибету, котрі після окупації країни Китаєм у більшості своїй переселилися до Непалу. *Тибетці* заснували багато буддійських монастирів, шкіл, створили на новій батьківщині власне економічно-культурне середовище.

Соціально-релігійна стратифікація на цьому не закінчується – у Непалі зберігається ще й кастовий поділ суспільства. Індуси діляться на 3 основні касты і численні кастові підгрупи, а саме: *брахмани* (*бахун*) – жерці, багато хто з яких нині стали бізнесменами або чиновниками; *кшатрії* (*чхеттрі*) – королі і воїни, тепер селяни, службовці, бізнесмени; *шудри* – найбільша, що поділяється на численні професійні касты. Найнижчими у кастовій ієрархії є підмітальники сміття і всі, чия діяльність пов'язана з убитими тваринами – м'ясники, чоботарі, шевці. З кастовим поділом суспільства пов'язано багато норм поведінки

пересічного непальця. Так, шерп-буддист ніколи не увійде до будинку підмітальника-шудра. З представниками найнижчих каст не можна сидати за стіл, їх торкатися тощо. Європейця ж не приймуть до касті ні за яких обставин. Тільки діти, які народилися у шлюбі з непальцем, можуть увійти до касті, але тільки до нижчої.

Всі непальці – віруючі, щоденне відвідування храму і спілкування зі своїми богами, медитація є способом їх життя і виживання. У кожному чинному храмі – свій власний архів. Часто він зберігається на очах у всіх – по периметру храму майже під стелею на широкій довгій полиці зберігаються тексти давніх мантр, які дістають під час колективних молитов і релігійних свят.

Національний архів Непалу разом з іншими науковими інституціями бере участь у роботі з копіювання храмових архівів та передачі списків на державне зберігання. В архіві є також спеціальне сховище для вцілілих архівів тибетських монастирів, що були зруйновані після захоплення Тибету Китаєм. Значна кількість тибетських манускриптів є науковими працями давніх лікарів, котрі нині практично використовуються у медицині.

Є в Непалі і недоступні архіви. На території країни, на кордоні з Тибетом, є королівство Мустанг або Ло. Там проживає 8000 чоловік, які охороняють секрети стародавніх манускриптів, де вказано про прихід Будди Майтреї. Столиця королівства – на високогірному плато на висоті 4000 метрів, відгороджена від світу гірськими річками та сімома глибокими ущелинами. Доступ туристів у це містичне місце уряд відкрито лише у 1991 р., та й то тільки для обмежених груп за спеціальним дозволом і у супроводі офіцера зв'язку.

Мова народу і архівних документів

Народності Непалу розмовляють 32-ма мовами, які відносяться до двох мовних сімей – індоєвропейської та тибето-бірманської. Державною мовою є *Непалі* з індоєвропейської сім'ї (споріднена з санскритом), і для половини населення країни вона є рідною. Це високо розвинута мова зі складною граматиною, у ній 36 приголосних, а тому правильно вимовляти європейцю не так уже й легко. Писемність – шрифт *девангагі*, який використовується в Індії.

Однак Непал є туристичною Меккою сходу, а тому у долині Катманду, Покхарі, на трекових маршрутах навколо гірських вершин навіть маленькі діти спілкуються з гостями країни переважно гарною англійською. Перше запитання туристу завжди декількома мовами – англійською, французькою, італійською, німецькою. Почули ми в Непалі й українську! У Покхарі адміністратор затишного приватного пансіону, почувши наше англійське “from Ukraine”, одразу ж зателефонував приятелеві, який у 80-х навчався у львівському політехнічному. І от ми

вже розмовляємо рідною мовою з жителем Покхари, милуючись чудовими видами Гімалаїв. Цікаво, що більшість непальців все ще не знає про незалежність України: типова реакція на слово “Ukraine” – “Oh, from Russia?”. Але сувеніри з українською символікою та розмови з привітними непальцями у численних крамничках роблять свою справу – через два тижні, повернувшись із подорожі навколо 8-тисячної Аннапурни, чуємо радісне: “Oh, Ukraine! Ram Ro!”⁶ Ну що ж, ми також дуже задоволені.

Дещо цікаве про непальський папір

У Національному архіві Непалу зберігається більше 200 тисяч справ. Більшість документів – на паперових носіях, зокрема – на рисовому папері. Ніхто не знає, чому цей папір називають рисовим. Адже виготовляється зовсім не з рису, а вручну із кори “вовчої (або собачої) трави” – рослини, що росте у гірських районах на висоті 2000–2500 метрів. Рисовий папір надзвичайно міцний, саме тому його використовували з давніх давен і донині у державних установах та офіційному листуванні.

У країні, де 55 % населення не знає грамоти, до паперу з текстом або зображенням ставляться більш ніж шанобливо – жоден непалець не наступить ногою на шматок паперу, де щось написано чи надруковано, а тим наче на фотографію. Це і релігія, забобони, і повага до слова.

Деякі крамнички спеціалізуються на виробках саме з рисового паперу: календарях, поштовому папері і картках, коробках для канцелярських предметів, іграшках та сувенірах з прес-пап’є, закладках для книг та ін. Але з точки зору архівіста найкращим сувеніром із рисового паперу є літографії із зображеннями символів Непалу. Це може бути храм, колісниця живої богині Кумару, текст мантри, картина світу та багато чого іншого.

Мене зацікавив процес виробництва паперу вручну, і я попросила привітного власника паперового магазину “Peacock shop” у Бхактапурі пана Апарну Прайяпаті показати, як це робиться. Адже технології виробництва у більшості галузей економіки непальці зберігають з сивої давнини, і для історика це унікальна можливість зазирнути у минуле.

Паперова фабрика і крамничка – це його сімейна справа, де працюють всі члени родини. Виробництвом паперу займалися його дід і прадід, від них Апарна й одержав знання і набрався навичок. Він охоче показує свою майстерню. Обладнання мінімальне – чани з сировиною, сито та прес. Найкращий папір він виготовляє з кори рослини, яку називає “Daphna Cannabina” або “Daphna papyracea”, місцеві звать її Lokhta. Кора подрібнюється, замочується двічі та розбивається дерев’яними лопатами до однорідної консистенції і кольору. Зайва рідина видаляється через сито, волокниста густа суміш промивається, розрівнюється

Власник паперового магазину "Peacock shop" у Бхактапурі пан Апарну Прайяпаті показує, як виготовити папір та використати його у виробництві сувенірної продукції. Фото 2006 р.

Петрогліфи (давні і сучасні) на трековому маршруті
навколо гори Анапурни, Непал.
Фото 2006 р.

і подається на прес. Прямо з-під валика виходять вологі прямокутні аркуші, потім їх розкладають на даху будинку і сушать на сонці. Вони мають вигляд старовинних і нагадують текстурою документи Одеського архіву XVIII – початку XIX століть – цупкі, міцні, натурального кольору бежевого, світло-блакитного або сірого відтінків, з нерівними краями. Як стверджує Апарна, саме так у I столітті н.е. почали вперше у світі виробляти папір у сусідньому Китаї, звідки папір потрапив до Європи тільки у XIV столітті.

Якщо додати фарбу, папір вийде червоним, жовтим, чорним. Далі ще один прес – і готова чудова літографія, чорно-біла або кольорова. Такий сувенір користується особливим попитом у туристів – гарний подарунок собі та друзям, справді “hand-made”, і майже нічого не важить. Пан Апарна Прайяпаті задоволений екскурсією. Дізнавшись, що його візитери – архівісти з України, пропонує свої послуги. Він згоден навчити своєму ремеслу або прийняти замовлення. Чого тільки не зробиш з власного паперу?

А ми, придбавши з десяток непальських літографій, обговорюємо ідею продажу сувенірної продукції в архівах України. Згадуємо і американські gift shops при архівах, де в асортименті сотні виробів з паперу, зокрема – репродукцій унікальних документів. Це копії найважливіших

державних актів – Декларації Незалежності, Біля про права, Конституції США, портрети президентів, відтиски державної печатки, тематичні виставкові презентації, постери, фоторамки, архівні міні-бокси для канцтоварів, плакати з генеалогічним деревом (яке за 10 \$ може стати вашим), взірці старовинних мап, зображення будинків архівів та багато чого іншого. І жоден відвідувач не вийде з такого архіву без оригінального сувеніра.

У Національному архіві Непалу збереженості паперових та інших документів приділяється величезна увага, також використовується і досвід професійних виробників паперу. Архів має *лабораторію* (Conservation Laboratory), де проводяться роботи з реставрації, знищення грибків та відновлення манускриптів і документів.

Ми цікавимося, хто користується архівом і які умови праці у архівістів. Непальський архів відвідують дослідники з різних країн світу, переважно науковці. Для роботи у читальному залі досить заповнити відповідну форму і після сплати 5 рупій⁷ одержати право працювати з манускриптами і документами. Оригінали у читальний зал ніколи не видаються – тільки копії, виготовлені за попереднім замовленням. У день нашого візиту у читальному залі працював один дослідник.

Робочий день непальського архівіста триває 7 годин. У літній період персонал працює з 10.00. до 17.00. з понеділка по четвер, у п'ятницю – з 10.00. до 15.00. Обідня перерва у розкладі не зазначена. Для дослідників встановлені інші часи – 11.00. до 16.00., щоп'ятниці – з 11.00. до 14.00. У зимовий період робочий день і архівістів, і дослідників скорочується на 1 годину.

Архіви у камені

Саме такий архів мені довелося побачити у фантастично красивому гірському селищі з дивною назвою “Марфа”. З Марфи починався наш трековий маршрут навколо 8-тисячної гори Аннапурни. На вході до села стояли дві маленькі буддійські ступи-чайтя, а поряд – кам'яний архів! На постаменті укладено десятки плоских кам'яних чорно-сірих брил з надписами. Це петрогліфи з релігійними текстами. Скільки їм років? Кажуть, що давні... Голова громади і шанований всіма за добродійність пан Бакті Хірачан показує нам храм і монастир, соціальний і медичний центри. У храмі ми бачимо ще один “документ” – на кам'яній брилі вирізьблені імена і прізвища всіх, хто жертвував на будівництво храму гроші – від 5 до 5000 рупій.

У Непалі знають, як зберігати інформацію. На гірських стежках ми зустріли десятки “міні-архівів” у камені. Хтось у такий спосіб зафіксував визначну місцеву подію або звертався до бога, нагадав про історичний факт або вказав подальший шлях. Побачили ми і сучасні надписи,

Петрогліфи (давні і сучасні) на трековому маршруті
 навколо гори Анапурни, Непал.
 Фото 2006 р.

Архів у камені у селі Марфа, Непал.
Фото 2006 р.

залишені маоїстами-борцями за владу – серп і молот, зірка, ім'я Мао. Тепер це вже сучасність Непалу.

¹ Всі ріки Непалу впадають у священну ріку Ганг.

² Тут і далі цитується за: Archives Preservation Act. 2046 (1989) An Act to make Provisions Relating to the Preservation of Archives. His Majesty's Government National Archives. – Kathmandu, Nepal: Sankata Press. – P. 1–12.

³ Цитується за буклетом: National Archives. Nepal.

⁴ Такі копії виконуються методом притирання

⁵ Історичні відомості тут і далі подаються за виданням: Непал. Путеводитель. – М.: Аякс-Пресс, 2004. – С. 14–15.

⁶ “Ram Ro” (рам ро) на непалі – “Дуже добре”.

⁷ 7 рупій = 1 \$ USD

Освещена история создания и современная деятельность Национального архива Непала, проанализированы древнейшие источники и документы о нынешней жизни этой республики.

Ключевые слова: Непал; архив; архивохранилища; архивные документы; бумага.

There is lighted out the history of establishment and current activities of the National Archives of Nepal, analyzed ancient sources and instruments of the present life of this republic.

Keywords: Nepal; archives; archival repositories; archival documents; paper.

УДК 930.25(438)

Р. І. МЕЛЬНИК*

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСТУПУ ТА КОРИСТУВАННЯ АРХІВНИМИ ДОКУМЕНТАМИ У ПОЛЬЩІ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Розглянуто основні етапи становлення державної політики Польщі у сфері доступу й користування архівними документами у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття, проаналізовано нормативно-правову базу у цій галузі, охарактеризовано принципи й порядок доступу й користування документами у державних архівах.

Ключові слова: архів; архівні документи; Державний архівний фонд; Головна дирекція державних архівів; доступ та користування архівними документами.

Проблема організації доступу та користування архівними документами у Польщі є однією з невід'ємних складових державної політики у сфері доступу й використання інформації. Відповідно до основ інформаційної політики держави визначено принципи й порядок доступу фізичних і юридичних осіб до архівних документів із метою виявлення і використання інформації, яка в них міститься. Впродовж другої половини ХХ ст. вони декілька разів змінювалися, що знайшло відображення як в архівному законодавстві, так і в нормативно-правових актах, що стосуються інших сфер суспільного життя.

У 1951–1983 рр. умови й порядок доступу й користування документами в державних архівах регламентували Декрет про державні архіви від 29 березня 1951 р. та видані на його підставі нормативно-правові акти. Окрім формування Державного архівного фонду (далі – ДАФ), опрацювання його документів, їх обліку й зберігання, здійснення нагляду за архівними підрозділами державних установ, підприємств й організацій, проведення науково-дослідної і видавничої діяльності одним із завдань архівів декрет визначив забезпечення й організацію користувачам доступу до архівних фондів, що в них зберігалися¹. Принципи та порядок доступу до архівних документів, а також правила користування ними в державних архівах були окреслені розпорядженням міністра науки й мистецтва Польщі від 22 березня 1957 р.² Вимоги поширювалися лише на архіви, що входили до складу державної архівної служби Польщі та підпорядковувалися її керівному органу – Головній дирек-

* Мельник Ростислав Ігоревич – завідувач сектору зберігання документів давнього періоду відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України, м. Львів.

ції державних архівів. Принципи та порядок доступу й користування документами архівів й архівних підрозділів державних інституцій, вилучених з-під юрисдикції дирекції, визначали керівники відомств і міністерств, у структурі яких ці інституції перебували. Згідно з Декретом про державні архіви, таких міністерств було три – внутрішніх і зовнішніх справ та національної оборони. Постановами Ради Міністрів від 1952 та 1957 і 1958 рр. у справі Державного архівного фонду із сфери впливу державної архівної служби було вилучено документи політичних партій і організацій та архівні документи, що зберігалися у провідних бібліотечних установах країни³. Питання організації доступу до цих документів, як і користування ними, перебували у компетенції керівництва партійних органів та дирекцій зазначених бібліотек.

Згадане розпорядження міністра науки й мистецтва у справі користування архівними документами не запроваджувало формальних обмежень на доступ до документів, які зберігалися у державних архівах Польщі. Усі групи документів незалежно від часу їх створення, походження і змісту, а також правового статусу їх користувачів могли бути доступними для використання у наукових, урядових і культурних цілях, а також у приватних інтересах фізичних осіб. Підставою для отримання доступу до архівних документів був дозвіл, що видавався органами державної влади, уповноваженими здійснювати керівництво архівною галуззю країни, та керівниками відповідних архівів. Усіх користувачів були поділено на чотири групи, для кожної з яких існувала окрема процедура отримання дозволів на доступ до документів. Першу групу становили органи влади й адміністрації, а також державні установи й підприємства, громадські й культурні організації. Дозвіл на доступ до архівних документів їхнім представникам надавав директор державного архіву на підставі офіційного подання зацікавленої інституції. Така ж процедура отримання дозволів на користування архівними документами була характерна й для другої групи користувачів, до якої належали науково-дослідні установи, вищі навчальні заклади, видавництва й творчі спілки. Інколи дозволи на доступ до архівних фондів надавалися працівникам зазначених інституцій на підставі їхньої індивідуальної заяви. У третю групу користувачів було виділено закордонні інституції та громадян інших держав. Дозволи на доступ до архівних документів їм надавала Головна дирекція державних архівів за погодженням з Міністерством закордонних справ. Для четвертої групи користувачів – приватних осіб – було визначено найпростішу процедуру отримання дозволів. Вони видавалися на підставі особистої заяви зацікавленої фізичної особи, в якій слід було лише вказати мету, тему, хронологічні рамки дослідження і джерельні матеріали, необхідні для проведення архівних пошуків. Підставою для відмови у доступі до архівних документів користувачам усіх категорій міг бути поганий стан фізичного

збереження матеріалів та невпорядкованість архівних фондів. До того ж директор архіву мав право скасувати наданий дозвіл на користування архівними документами у випадку невиконання користувачем передбачених цим дозволом умов або порушення ним правил роботи, встановлених для читального залу архіву. Це стосувалося також випадків, коли користувач не володів знаннями й навичками, необхідними для проведення самостійних архівних пошуків.

Поділ користувачів архівними документами на чотири категорії, для кожної з яких було визначено окрему процедуру доступу до документів, що базувалася на системі відповідних адміністративних рішень, фактично означало обмеження цього доступу для певних груп користувачів, насамперед – іноземних громадян й інституцій. Разом із тим перенесення проблеми з виключно правової площини в адміністративно-правову без чіткого окреслення принципів, критеріїв і правил прийняття державними органами рішень про дозвіл на користування архівними документами створювало перешкоди для доступу до архівної інформації також польським користувачам. Такий стан речей у цій сфері був зумовлений, з одного боку, суспільно-політичними чинниками, з іншого – умовами, в яких опинилися польські архіви по закінченні Другої світової війни.

Утвердження у перші повоєнні роки у Польщі соціалістичного ладу з усіма його політичними й суспільними наслідками вплинуло також на організацію її архівної справи, зокрема на державну політику у сфері доступу й використання архівної інформації. Результатом цього стало посилення контролю держави за цією сферою шляхом застосування згаданих вище адміністративних механізмів. Не останню роль при виборі останніх відіграв також важкий післявоєнний стан польських архівів. Внаслідок загальної розрухи, документальних і матеріальних втрат, зокрема знищення науково-довідкового апарату вцілілих архівних фондів, станом на 1950-ті рр. більшість із них не могла забезпечити своїм користувачам доступ і повноцінне користування документами. За таких обставин державній архівній службі важко було виробити загальні для всієї архівної системи країни принципи й правила користування архівними документами. У цій ситуації чи не єдиним рішенням проблеми була організація доступу до архівної інформації на основі системи відповідних адміністративних дозволів.

До середини 1960-х рр. роботи, пов'язані із відновленням й опрацюванням довоєнних архівних фондів та науково-довідкового апарату до них, у державних архівах Польщі в основному були завершені. Приблизно у цей же час з архівів й архівних підрозділів державних установ, підприємств й організацій до архівів на зберігання почали надходити документи, що були створені у перші повоєнні роки. Одразу постало питання про їх місце в системі документів ДАФ, а також про сферу і

межі використання інформації, яка в них містилася. Це підштовхнуло архівістів до перегляду основ чинної політики у сфері доступу й користування архівними документами. Перший крок у цьому напрямі було зроблено 1966 р. Розпорядженням міністра вищої освіти, на той час відповідального за державну політику в архівній сфері Польщі, було спрощено процедуру надання дозволів на доступ до документів іноземним користувачам. Їх могли надавати директори архівів за поданням польських органів державної влади, наукових установ або ж політичних, громадських і наукових організацій. За відсутності подання дозвіл, як і раніше, надавав головний директор державних архівів за погодженням із Міністерством закордонних справ⁴.

Нові принципи організації доступу й користування архівними документами у польських архівах було впроваджено розпорядженням міністра шкільництва й вищої освіти від 13 січня 1968 р.⁵ Основним його нововведенням став поділ усіх архівних документів за часом створення на три категорії. До першої належали документи, що були створені до 1 вересня 1939 р., до другої – документи, створені у період з 1 вересня 1939 по 31 грудня 1950 р., до третьої – документи, створені після 31 грудня 1950 р. Для кожної категорії було визначено різні рівень і порядок доступу, які, окрім часу створення документів, залежали також від правового статусу їх користувачів, визначеного попередніми нормативними актами.

Доступ до архівних документів користувачами усіх категорій здійснювався через систему відповідних дозволів керівників архівних установ, Головної дирекції державних архівів, міністерств та інших центральних органів державної влади. Процедура їх отримання, щоправда, зазнала деяких змін. Для кожної категорії користувачів залежно від часу створення документів вона була різною. Так, органам державної влади й адміністрації, державним установам та підприємствам, громадським і культурним організаціям дозвіл на користування документами надавали директори архівів на підставі відповідного подання цих інституцій. Складнішою була процедура надання дозволу працівникам наукових установ і вищих навчальних закладів та особам, які належали до різних наукових й видавничих інституцій, музеїв, творчих спілок й організацій тощо. Для документів, що були створені до 1939 р., його надавали директори відповідних архівів. Вони надавали дозвіл також для документів, що походили з 1939–1950 рр. Однак їхнє рішення мало бути погодженим із рекомендаційно-дорадчою комісією, що діяла при центральному й кожному воєводському архіві. До складу комісії при Архіві нових актів входили директор архіву як її голова, науковий співробітник відділу, де зберігалися документи, а також представник міністерства шкільництва і вищої освіти. Комісія при воєводському архіві складалася з директора архіву як голови, наукового співробітника

відділу, в якому зберігалися документи, а також представника президії відповідної воєводської народної ради. Насамкінець для документів, що були створені після 1950 р., дозвіл надавав Головний директор державних архівів на основі подання згаданої рекомендаційно-дорадчої комісії.

Іноземним користувачам – як фізичним, так і юридичним особам – дозвіл на доступ до архівних документів, як і раніше, надавали директори відповідних державних архівів за поданням польських органів державної влади й наукових установ, а також політичних, наукових і громадських організацій. За відсутності подання дозвіл надавав Головний директор державних архівів за погодженням із міністром закордонних справ Польщі. Іноземцям дозволялося працювати лише з архівними документами, що охоплювали період до 1939 р. Директори архівів і Головний директор державних архівів в адміністративному порядку визначали, які саме документи з точки зору доцільності використання інформації, котра в них міститься, їм слід видавати. З метою вивчення воєнних злочинів Другої світової війни Головний директор державних архівів міг надати закордонним науковим інституціям дозвіл на користування архівними документами за цей період часу. Доступ іноземним користувачам до документів, що були створені після 1945 р., було заборонено.

У 1960-х рр. правового врегулювання вимагала також проблема доступу до таємних і секретних архівних документів, створених після 1939 р. Згаданим розпорядженням від 1968 р. було визначено порядок доступу до цих документів у державних архівах. Він здійснювався у виняткових випадках лише за згодою Головного директора державних архівів та на підставі подання рекомендаційно-дорадчих комісій при архівах. Процедура отримання дозволу на доступ до цих документів повторювала процедуру отримання дозволу на доступ до кількісних показників і статистичних відомостей та інших службових матеріалів в органах державної влади й адміністрації та державних інституціях, яка була визначена двома окремими розпорядженнями Голови Ради Міністрів від 23 січня 1963 р.⁶ та 4 березня 1963 р.⁷

Дозвіл на доступ до секретних документів в державних архівах надавався з метою використання інформації, котра в них міститься, у службових, суспільних і наукових цілях. Йому передувало письмове подання керівництва зацікавлених в отриманні цієї інформації органів державної влади й адміністрації, державних підприємств, політичних і громадських організацій, вищих навчальних закладів, науково-дослідних установ та редакцій. У цьому поданні мало бути зазначено документи, що замовлялися, та ціль їх використання. У дозволі на користування секретними архівними документами подавався їх перелік та зазначалася сфера використання отриманої з них інформації. Доступ

до таємної документації було заборонено. Як виняток він міг наступити лише на підставі подання керівника зацікавленого органу державної влади або керівництва політичної організації та за згодою міністра, відповідального за реалізацію державної політики в архівній сфері. У поданні зазначалися відомості про документи, котрі замовлялися, та мету й потребу використання інформації, що в них містилася. Такий самий порядок отримання дозволів на доступ до секретних й таємних архівних документів діяв для громадян інших держав та їхніх інституцій, але лише стосовно документів, які були створені до 1939 р.. Відповідні дозволи їм надавав Головний директор державних архівів. Він також визначав порядок зміни характеру документів, котрі були створені після 1939 р. й потрапили на зберігання до архівів як секретні або таємні, на звичайні документи, доступ і користування якими здійснювалися за загальними правилами.

Важливим аспектом організації доступу до архівних документів було також використання особової інформації, що в них містилася, з відповідним дотриманням і захистом усіх прав і законних інтересів осіб, яких ця інформація стосувалася. У 1950-х та першій половині 1960-х рр. польське архівне право ще не давало відповіді на пов'язані з цим питання. Доступ до документів особового походження в архівах здійснювався на основі дозвільної системи та залежав від рішення керівника архівної установи. У другій половині 1960-х рр. цю практику було скасовано та визначено правові механізми обмеження доступу до особової документації. Згаданим вище розпорядженням від 1968 р. доступ до документів особового характеру та родинної кореспонденції осіб, які продовжували жити, дозволявся за лише згодою зацікавлених осіб чи інституцій або ж по закінченні терміну, заздалегідь обумовленого цими особами чи інституціями.

Затверджені у другій половині 1960-х рр. принципи й порядок доступу й користування архівними документами застосовувалися в польських архівах до початку 1980-х рр. Законом про Національний архівний фонд та архіви від 14 липня 1983 р., що заклав основи нової організації архівної справи у Польщі, їх було змінено⁸. Підставою цих змін був пункт 1 статті 17 закону. Згідно з ним, архівні документи могли бути доступними для користувачів після закінчення 30-річного терміну, що мав минути з моменту їх створення, за умови, якщо це жодним чином не порушувало законних інтересів держави та її громадян. Всупереч своїй назві закон регламентував доступ і користування документами не всього Національного архівного фонду, а лише його складової частини – Державного архівного фонду, та і то тільки тих його документів, що зберігалися в архівах державної архівної служби. Для решти архівних установ, фонди яких склалися з документів ДАФ, закон фактично створював правовий вакуум, оскільки не стосувався правил

доступу і користування цими документами. Доступ до документів, що зберігалися в архівних підрозділах державних установ, підприємств й організацій, здійснювався лише з дозволу їхніх керівників. Схожа процедура діяла також в установах й організаціях, яким з певних причин Головна дирекція державних архівів доручила довготривале зберігання документів ДАФ (архіви з так званим *powierzonym zasobem*)⁹. Невизначеною вона залишалася для бібліотек та музеїв, у котрих зберігалося чимало документів архівного характеру. Однак найбільше проблем із доступом до документів було в архівах, вилучених із підпорядкування Головної дирекції державних архівів¹⁰. Питання організації і порядку здійснення цього доступу належали до компетенції міністерств і відомств, у структурі яких ці архіви перебували¹¹. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що у випадку архівних підрозділів державних установ, підприємств й організацій, а також архівів, що не підпорядковувалися Головній дирекції державних архівів, поширеним явищем було недотримання ними передбачених законом термінів передачі архівних документів на постійне зберігання до державних архівів, де стосовно них мали б застосовуватися загальні правила доступу й користування¹².

У 1997 р. керівників міністерств і центральних відомств, архіви яких не перебували у сфері впливу державної архівної служби, було позбавлено прав самостійно визначати принципи й порядок доступу й користування їхніми документами. З цього питання вони були зобов'язані узгоджувати свої дії з міністром, який здійснював керівництво архівною справою Польщі (тоді це був міністр національної освіти)¹³. У 2000 р. до закону було внесено зміни, згідно з якими принципи й порядок доступу і користування документами в архівах, що не підпорядковувалися Головній дирекції державних архівів, мала визначати Рада Міністрів. При їх підготовці вона повинна була керуватися принципами поводження з архівними документами, що містять інформацію про державну чи службову таємницю або особові дані, що не підлягають розповсюдженню¹⁴. Спосіб і порядок користування документами державних архівів, що не входили до складу державної архівної служби, окрім архіву Інституту національної пам'яті – Комісії розслідування злочинів проти польського народу, було затверджено постановою Ради Міністрів від 25 жовтня 2005 р., доповненою постановою Ради Міністрів від 3 червня 2008 р.¹⁵

Ключове нововведення Закону про Національний архівний фонд та архіви у сфері доступу й користування архівними документами полягало у правовому забезпеченні цього доступу. Вперше у польській архівістиці користувачам було гарантовано право на вільний необмежений доступ до архівних документів з метою виявлення та використання необхідної архівної інформації. На відміну від попереднього періоду роль адміністративного чинника у цьому процесі було мінімізовано. Вона

зводиться до надання керівниками відповідних архівних установ формальних за своєю суттю дозволів, що лише підтверджують користувачам гарантоване їм законом право на доступ до архівної інформації. Формальною підставою для отримання такого дозволу є заява зацікавленої особи як вияв її наміру скористатися своїм правом на доступ до цієї інформації. Адміністративною процедурою надання дозволу, яка закінчувалася прийняттям відповідного рішення, директор архіву міг скористатися лише у двох випадках. Перший із них був пов'язаний із користуванням архівними документами іноземними особами, а другий – із передчасним доступом до архівних документів, тобто до закінчення визначеного законом 30-річного терміну. Іноземні користувачі доступ до архівних документів (в законі вони згадуються просто як іноземці без зазначення їх правового статусу) отримували з дозволу головного директора державних архівів. Його ж розпорядженням від 10 вересня 1993 р. це право було передано директорам державних архівів, що згодом було підтверджено ще одним розпорядженням від 26 червня 2000 р.¹⁶ Цікаво, що ці зміни спершу не знайшли відображення в основному архівному законі Польщі (див. ст. 16, пк. 6), а тому довгий час суперечили його положенням. Їх було внесено лише у 2006 р.¹⁷

Як зазначалося, законом про Національний архівний фонд та архіви було визначено термін, що мав минути з моменту створення архівних документів, по закінченні якого дозволялося ними користуватися. Для усіх груп і категорій документів незалежно від їх походження, часу, місця і способу створення він становить 30 років. Водночас законом було передбачено можливість доступу й користування документами до закінчення зазначеного терміну. Випадки, у яких дозволяється це робити, а також порядок здійснення такого доступу має визначати міністр, відповідальний за реалізацію державної політики в архівній сфері. Відповідна постанова міністра науки, вищої освіти й техніки від 25 липня 1984 р. та три постанови міністра культури й національної спадщини від 13 грудня 2000 р., 22 травня 2006 р. і 29 липня 2008 р. проблему вирішили лише частково, оскільки не розглядали випадків, за яких власне й здійснювався передчасний доступ до архівних документів¹⁸. Дозвіл на нього може надаватися у різних цілях різним фізичним і юридичним особам за умови, якщо це не суперечить законодавству та не порушує інтересів держави, її інституцій і громадян, а також таємниць, що охороняються законом. Це стосується усіх груп архівних документів, зокрема документації партій і політичних організацій, котрі діяли до 1989 р., а також радіо й телебачення. Таке формулювання в дійсності майже нічим не відрізнялося від загального положення закону про доступ до архівних документів, вік яких перевищував 30 років. Отже, можна зробити висновок про те, що в польській архівістиці час створення документів не відіграє принципового значення для організації

доступу й користування ними. Єдина відмінність між двома групами документів полягає у процедурі отримання доступу до них. Якщо для першої групи він здійснюється на підставі правових норм, що гарантують усім користувачам вільний, нічим не обмежений доступ до архівної інформації, то для другої – шляхом ухвалення керівником архіву чи головним директором державних архівів відповідного рішення про дозвіл на користування архівними документами. Для отримання цього дозволу користувач робить подання, де вказує: назву архівних документів, які його цікавлять, або тему, якої вони стосуються; мету й спосіб використання архівних документів; назву установи чи відомості про особу, котра прагне отримати доступ до документів. Громадянам Польщі та польським інституціям ці дозволи надають директори відповідних архівів. Користувачам з інших країн їх спершу надавав Головний директор державних архівів, а згодом директори архівів.

Згідно з положеннями Закону про Національний архівний фонд та архіви, єдине обмеження у сфері користування архівними документами було пов'язане із заборонаю доступу до архівної інформації, використання якої могло б завдати шкоди інтересам держави та її громадян. Разом із тим закон не роз'яснював, що в даному випадку слід розуміти під поняттям “інтереси держави й громадян” та як воно узгоджується з його положеннями про доступ і користування архівними документами. Поза увагою творців закону опинилися також питання, пов'язані з умовами створення, походженням, сферою використання й обігу документів із обмеженим доступом. В архівному праві Польщі вони регламентуються низкою законодавчих актів, що визначають основи державної політики в інформаційній сфері, зокрема принципи й порядок доступу й використання таємної, секретної, службової, особової та іншої специфічної документації. Ними є такі нормативно-правові акти: Закони про охорону таємної інформації¹⁹, про охорону особових даних²⁰, Право про акти цивільного стану²¹, Право про нотаріат²², про суспільну статистику²³, постанова міністра юстиції у справі термінів зберігання й умов знищення документів судових справ чи передачі їх державним архівам²⁴. Кожен із цих законів відповідно до свого призначення і завдань встановлює обмеження або забороняє доступ до певних груп документів. Згідно зі змінами, внесеними до Закону про Національний архівний фонд та архіви у 2007 р., крім порушення інтересів держави, її інституцій і громадян, підставою для відмови у доступі до документів в архівах є порушення таємниці, яка охороняється законом²⁵.

Окрім захисту інтересів держави, її інституцій і громадян, що можуть бути порушені у разі неправомірного використання архівної документації, польським архівним правом передбачена ще одна причина відмови у доступі до неї. Такою є незадовільний фізичний стан архівних документів. У Законі про Національний архівний фонд та архіви ця норма з'явилася у 2006 р.²⁶

Загалом слід зазначити, що станом на початок ХХІ ст. проблема доступу й користування архівними фондами як складова інформаційної політики Польщі лише частково знайшла відображення у її законодавстві. Поза правовим полем опинилася величезна кількість документів Національного архівного фонду, що не входять до складу ДАФ. Існуюча нормативно-правова база, у становленні якої у другій половині ХХ ст. прослідковується три етапи, регламентує принципи й порядок доступу й користування архівними документами у державних архівах. Основою стратегії використання архівної інформації в Польщі є поєднання двох тенденцій – забезпечення максимального доступу користувачів до документів із захистом прав й інтересів держави, її інституцій та громадян в інформаційній сфері.

¹ Dekret z dnia 29 marca 1951 r. o archiwach państwowych // Dziennik Ustaw. – 1951. – nr. 19. – poz. 149.

² Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 22 marca 1957 r. w sprawie korzystania z materiałów archiwalnych // Monitor Polski. – 1957. – nr. 24. – poz. 173.

³ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 kwietnia 1952 r. w sprawie państwowego zasobu archiwalnego // Dziennik Ustaw. – 1952. – nr. 24 – poz. 165; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 lutego 1957 r. w sprawie państwowego zasobu archiwalnego // Dziennik Ustaw. – 1957. – nr. 12 – poz. 66 ; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 grudnia 1958 r. zmieniające rozporządzenie z dnia 19 lutego 1957 r. w sprawie państwowego zasobu archiwalnego // Dziennik Ustaw. – 1959. – nr. 2 – poz. 12.

⁴ Zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 12 lutego 1966 r. zmieniające zarządzenie w sprawie korzystania z materiałów archiwalnych // Dziennik Ustaw. – 1966. – nr. 5. – poz. 44.

⁵ Zarządzenie Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego z dnia 13 stycznia 1968 r. zmieniające zarządzenie w sprawie korzystania z materiałów archiwalnych // Monitor Polski. – 1968. – nr. 4. – poz. 24.

⁶ Zarządzenie nr. 12 Prezesa Rady Ministrów z dnia 23 stycznia 1963 r. w sprawie udostępniania danych liczbowych, informacji i innych materiałów służbowych // Monitor Polski. – 1963. – nr. 9. – poz. 42.

⁷ Zarządzenie nr. 54 Prezesa Rady Ministrów z dnia 4 marca 1963 r. w sprawie udostępniania prasie danych liczbowych, informacji i innych materiałów służbowych // Monitor Polski. – 1963. – nr. 20. – poz. 108.

⁸ Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach // Dziennik Ustaw. – 1983. – nr. 38. – poz. 173. Див. також: Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 29 sierpnia 2002 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach // Dziennik Ustaw. – 2002. – nr. 171. – poz. 1396 ; Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 16 maja 2006 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach // Dziennik Ustaw. – 2006. – nr. 97. – poz. 673.

⁹ До таких належали архіви Польської Академії Наук, вищих навчальних закладів та Головного статистичного управління Польщі, див.: *Robótka H., Ryszewski B., Tomczak A.* Archiwistyka. – Warszawa, 1989. – S. 499–505.

¹⁰ Окрім архівів Міністерств внутрішніх і зовнішніх справ та національної оборони, до таких, згідно із законом, належали архіви Ради Держави й Сейму. З активною розбудовою у 1990-х рр. державного організму їх перелік поповнився архівами адміністрації Президента Польської Республіки (замість ліквідованої Ради Держави) й Сенату (див.: Ustawa z dnia 29 maja 1989 r. o przekazaniu dotychczasowych kompetencji Rady Państwa Prezydentowi Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i innym organom państwowym // Dziennik Ustaw. – 1989. – nr. 34. – poz. 178), Служби охорони держави (див.: Ustawa z dnia 8 sierpnia 1996 r. o zmianie niektórych ustaw normujących funkcjonowanie gospodarki i administracji publicznej // Dziennik Ustaw. – 1996. – nr. 106. – poz. 496), Інституту національної пам'яті – Комісії вивчення злочинів проти польського народу (див.: Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu // Dziennik Ustaw. – 1998. – nr. 155. – poz. 1016), Агентств внутрішньої безпеки та розвідки (були створені замість Служби охорони держави, див.: Ustawa z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu // Dziennik Ustaw. – 2002. – nr. 74. – poz. 676), Міністерства фінансів та підпорядкованих йому органів (див.: Ustawa z dnia 27 czerwca 2003 r. o utworzeniu Wojewódzkich Kolegiów Skarbowych oraz o zmianie niektórych ustaw regulujących zadania i kompetencje organów oraz organizację jednostek organizacyjnych podległych ministrowi właściwemu do spraw finansów publicznych // Dziennik Ustaw. – 2003. – nr. 137. – poz. 1302), Центрального антикорупційного бюро (див.: Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym // Dziennik Ustaw. – 2006. – nr. 104. – poz. 708), Ради Міністрів (див.: Ustawa z dnia 9 stycznia 2009 r. o zmianie ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach. – // Dziennik Ustaw. – 2009. – nr. 39. – poz. 307), міністерства фінансових установ (див.: Ustawa z dnia 25 czerwca 2009 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu wprowadzaniu do obrotu finansowego wartości majątkowych pochodzących z nielegalnych lub nieujawnionych źródeł oraz o przeciwdziałaniu finansowaniu terroryzmu oraz o zmianie niektórych innych ustaw // Dziennik Ustaw – 2009. – nr. 166. – poz. 1317).

¹¹ Zarządzenie Ministra Obrony Narodowej Nr. 21/MON z dnia 4 kwietnia 1984 r. w sprawie organizacji i zakresu działania archiwów wojskowych, zasad postępowania z wojskowymi materiałami archiwalnymi oraz udostępniania tych materiałów // Przepisy o archiwach i działalności archiwalnej. – Warszawa, 1985. – S. 111–113 ; Zarządzenie nr. 13 Ministra Spraw Zagranicznych z dnia 10 lipca 1984 r. w sprawie zasad i trybu postępowania z materiałami archiwalnymi resortu spraw zagranicznych // Przepisy o archiwach i działalności archiwalnej. – Warszawa, 1985. – S. 101–102 ; Zarządzenie nr. 9 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 8 lutego 1985 r. w sprawie zasad i trybu udostępniania materiałów archiwalnych znajdujących się w archiwach resortu spraw wewnętrznych // Przepisy o archiwach i działalności archiwalnej – Warszawa, 1985. – S. 103–105 ; Zarządzenie Szefa Urzędu Ochrony Państwa z dnia 2 października 1997 r. w sprawie zasad i trybu udostępniania materiałów archiwalnych znajdujących się w archiwum wyodrębnionym Urzędu Ochrony Państwa // Monitor Polski – nr. 76. – poz. 722.

¹² Документи з архівних підрозділів державних установ, підприємств й організацій на зберігання до державних архівів мали передаватися не пізніше ніж після 25 років з моменту їх створення. Документи з архівів, що не підпорядковувалися Головній дирекції державних архівів, зберігалися у них не більше ніж 50 років, після чого передавалися на постійне зберігання до

архівів державної архівної служби.

¹³ Ustawa z dnia 20 grudnia 1996 r. o zmianie niektórych ustaw związanych z reformą funkcjonowania gospodarki i administracji publicznej oraz o zmianie ustawy o komercjalizacji i prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych // Dziennik Ustaw. – 1996. – nr. 156. – poz. 775.

¹⁴ Ustawa z dnia 22 grudnia 2000 r. o zmianie niektórych upoważnień ustawowych do wydawania aktów normatywnych oraz o zmianie niektórych ustaw // Dziennik Ustaw. – 2000. – nr. 156. – poz. 775.

¹⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 października 2005 r. w sprawie sposobu i trybu udostępniania materiałów archiwalnych znajdujących się w archiwach wyodrębnionych, podporządkowanych Ministrowi Obrony Narodowej, ministrowi właściwemu do spraw wewnętrznych, ministrowi właściwemu do spraw zagranicznych, ministrowi właściwemu do spraw finansów publicznych, Szefowi Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Szefowi Agencji Wywiadu, Szefowi Kancelarii Sejmu, Szefowi Kancelarii Senatu i Szefowi Kancelarii Prezydenta // Dziennik Ustaw. – 2005. – nr. 219. – poz. 1847 ; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 czerwca 2008 r. w sprawie sposobu i trybu udostępniania materiałów archiwalnych znajdujących się w archiwach wyodrębnionych // Dziennik Ustaw. – 2008. – nr. 107. – poz. 679.

¹⁶ Zarządzenie Nr. 7 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 26 czerwca 2000 r. w sprawie upoważnienia dyrektorów archiwów państwowych do załatwiania wniosków o udostępnienie materiałów archiwalnych lub urzędowe poświadczenie treści dokumentów składanych przez podmioty zagraniczne lub międzynarodowe [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.archiwa.gov.pl> – Назва з екрана

¹⁷ Ustawa z dnia 18 października 2006 r. o zmianie i uchyleniu niektórych upoważnień do wydawania aktów wykonawczych // Dziennik Ustaw. – 2006. – nr. 220. – poz. 1600.

¹⁸ Rozporządzenie Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki z dnia 25 lipca 1984 r. w sprawie wcześniejszego udostępniania materiałów archiwalnych // Dziennik Ustaw. – 2000. – nr. 41. – poz. 217 ; Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 13 grudnia 2001 r. w sprawie określenia szczególnych wypadków i trybu wcześniejszego udostępniania materiałów archiwalnych // Dziennik Ustaw. – 2001. – nr. 13. – poz. 116 ; Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 maja 2006 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie określenia szczególnych wypadków i trybu wcześniejszego udostępniania materiałów archiwalnych // Dziennik Ustaw. – 2006. – nr. 98. – poz. 681 ; Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 29 lipca 2008 r. w sprawie określenia szczególnych wypadków i trybu wcześniejszego udostępniania materiałów archiwalnych // Dziennik Ustaw. – 2008. – nr. 156. – poz. 970.

¹⁹ Ustawa z dnia 22 stycznia 1999 r. o ochronie informacji niejawnych // Dziennik Ustaw. – 1999. – nr. 11. – poz. 95.

²⁰ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych // Dziennik Ustaw. – 1997. – nr. 133. – poz. 883.

²¹ Ustawa z dnia 29 września 1986 r. Prawo o aktach stanu cywilnego // Dziennik Ustaw. – 1986. – nr. 36. – poz. 180 ; Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 czerwca 2004 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Prawo o aktach stanu cywilnego // Dziennik Ustaw. – 2004. – nr. 161. – poz. 1688.

²² Ustawa z dnia 14 lutego 1991 r. Prawo o notariacie // Dziennik Ustaw. – 1991. – nr. 22. – poz. 91 ; Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 marca 2002 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Prawo o notariacie // Dziennik Ustaw. – 2002. – nr. 42. – poz. 369. Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 14 października 2008 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Prawo o notariacie // Dziennik Ustaw. – 2008. – nr. 189. – poz. 1158.

²³ Ustawa z dnia 29 czerwca 1995 r. o statystyce publicznej // Dziennik Ustaw. – 1995. – nr. 88. – poz. 439.

²⁴ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 marca 1989 r. w sprawie okresów przechowywania i warunków niszczenia akt spraw sądowych lub przekazywania ich archiwom państwowym // Dziennik Ustaw. – 1989. – nr. 28. – poz. 150.

²⁵ Ustawa z dnia 2 marca 2007 r. o zmianie ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach oraz Ustawy – Kodeks pracy // Dziennik Ustaw. – 2007. – nr. 64. – poz. 426.

²⁶ Ustawa z dnia 18 października 2006 r. o zmianie i uchyleniu niektórych upoważnień do wydawania aktów wykonawczych // Dziennik Ustaw. – 2006. – nr. 220. – poz. 1600.

Рассмотрены основные этапы становления государственной политики Польши в сфере доступа и пользования архивными документами во второй половине XX – в начале XXI столетия, проанализировано нормативно-правовую базу в этой отрасли, охарактеризовано принципы и порядок доступа и пользования документами в государственных архивах.

Ключевые слова: архив; архивные документы; Государственный архивный фонд; Главная дирекция государственных архивов; доступ и пользование архивными документами.

The article considers the main stages in the public policy of Poland in the field of access and the use of archival documents in the second half of XX – the beginning of the XXI century, analyzes the regulatory framework in the industry, characterizes the principles and procedures of access and use of documents in state archives.

Keywords: archives; archive documents; the State Archive Fund; General Directorate of State Archives; access and use of archival documents.

УДК 930.25(477+476)

В. В. НАДОЛЬСЬКА*

**АРХІВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО БІЛОРУСІ ТА УКРАЇНИ:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ**

Порівнюється законодавство Республіки Білорусь і України, спрямоване на забезпечення збереження документальної спадщини, регулювання діяльності архівної системи в умовах державного суверенітету. Визначаються особливості архівного законодавства першої половини 1990-х рр., прослідковуються його зміни та напрями удосконалення в другій половині 1990-х – на початку 2000-х рр.

Ключові слова: архівне законодавство; закон; архівна справа; архівні документи; архів; Національний архівний фонд; Республіка Білорусь; Україна.

Процеси трансформації українського суспільства, започатковані проголошенням Україною незалежності, супроводжуються якісними змінами у всіх сферах життя. За останні десятиліття істотні зрушення відбулися, зокрема, й в архівній справі країни, що знайшло своє закріплення у відповідному національному законодавстві. Його розробка і подальше вдосконалення пов'язані з інтеграцією України в світовий інформаційний та архівний простір, з досвідом попереднього розвитку архівної справи.

Вивчення сучасного архівного законодавства України вимагає застосування компаративного аналізу – порівняння вітчизняної правової бази функціонування архівної справи із відповідними зарубіжними напрацюваннями. Це стосується як країн далекого зарубіжжя, так і пострадянських країн, які мають спільні з Україною досягнення в теорії і методології архівознавства, Республіки Білорусь зокрема.

Тому автор ставить перед собою завдання порівняти процеси формування і розвитку архівного законодавства в Україні і Республіці Білорусь (РБ) за роки їх незалежності, проаналізувати правові основи організації архівної справи в цих двох державах.

Зміни системи нормативно-правового регулювання архівної справи в Україні і РБ стали предметом наукового дослідження починаючи з другої половини 90-х рр. ХХ ст. Новітня українська історіографія проблеми представлена працями Г. Боряка¹, В. Ляхоцького², І. Матяш³, К. Новохатського⁴, Р. Пирого⁵, К. Селіверстової⁶, Ю. Сороки⁷, О. Удода⁸, Л. Юдіної.⁹ Названі автори звертаються до теоретичних і практичних проблем розробки українського законодавства про Націо-

* *Надольська Валентина Василівна* – кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства і музейної справи Волинського національного університету імені Лесі Українки.

нальний архівний фонд і архівні установи, аналізу його основних положень, торкаються питань реформування на його основі архівної галузі, подальшого вдосконалення нормативно-правової бази діяльності архівних установ, правового регулювання відповідальності за порушення архівного законодавства в Україні.

Низка праць, присвячених проблемі формування і розвитку архівного законодавства в РБ, з'явилася в зазначений період і в білоруській історіографії. У своїх публікаціях дослідники В. Адамушко¹⁰, Є. Воробйова¹¹, Д. Карєв¹², Ю. Кладухін¹³, У. Крук¹⁴, М. Шумейко¹⁵ аналізують правові засади реформування архівної галузі в Білорусі, досягнення і проблеми застосування модерного законодавства на практиці.

В останнє десятиліття здійснено й перші спроби компаративного аналізу архівного законодавства країн СНД (М. Ларін, К. Новохатський).¹⁶ Однак узагальнюючий характер таких розвідок не дозволив їх авторам детально порівняти правову базу організації архівної справи України і Білорусі, що зумовлює актуальність такого дослідження.

Розпад Радянського Союзу, проголошення Україною і Білоруссю незалежності зумовили необхідність розв'язання комплексу важливих завдань, спрямованих на розбудову власної державності. Складовою активних суспільних перетворень стала реформа архівної справи, зокрема розробка її правових основ. Якщо раніше діяльність архівних установ республік регулювалася нормативно-правовими актами Головархіву СРСР, а робота зі створення власної правової бази практично не проводилася, то початок 1990-х рр. для архівістів обох суверенних держав став часом активної законотворчості.

В усіх державах, що виникли на теренах колишнього Радянського Союзу, потребу у формуванні власного архівного законодавства визначали аналогічні чинники: принципово нові умови державотворення, необхідність захисту національної документальної спадщини, зростання національної самосвідомості.

Як в Україні, так і в РБ підготовка відповідного законопроекту була покладена на створені центральними державними органами управління архівною справою робочі групи, до яких увійшли відомі архівісти, історики, юристи.

Після проходження визначеної процедури обговорення і доопрацювання 24 грудня 1993 р. Верховна Рада України затвердила закон "Про Національний архівний фонд і архівні установи"¹⁷, який став першим галузевим законом незалежної держави.

Процес укладання і прийняття закону "Про Національний архівний фонд і архіви в Республіці Білорусь" у часовому розрізі був більш тривалим. Його розгляд на сесії Верховної Ради РБ відбувся в жовтні 1994 р., а 6 жовтня 1994 р. документ затвердив Президент РБ О. Г. Лукашенко¹⁸.

Архівне законодавство незалежних держав синтезувало вітчизняний і зарубіжний досвід в архівній галузі, базуючись на досягнутому рівні правової культури, соціально-економічних можливостях держав.

Архівні закони України і Білорусі об'єктом правової регламентації вперше визначили Національний архівний фонд (НАФ) як сукупність документів, що належать державі і мають наукову й історико-культурну цінність. Таким чином правове поле обох держав поповнилося поняттям НАФ, тлумачення якого значною мірою в обох документах збіглося (документи НАФ є складовою інформаційних ресурсів суспільства, надбанням народу, перебувають під охороною держави, служать для задоволення потреб суспільства і реалізації законних прав та інтересів громадян; до НАФ віднесено документи, що перебувають за межами держави, але підлягають поверненню відповідно до міжнародних угод).

Певну відмінність у підходах законотворців зафіксувала преамбула архівного закону України, котрою НАФ визначається складовою не лише вітчизняної, але й світової історико-культурної спадщини, що є дуже важливим для повноцінного розуміння його сутності.

Порівняння двох законів дозволяє виокремити й інші відмінні норми і положення, які відповідно вказують на особливості організаційно-правових умов здійснення діяльності архівістів і архівних установ щодо формування НАФ, обліку, зберігання та використання його документів в РБ і Україні в 1990-ті рр.

Із врахуванням появи приватної власності архівний закон РБ закріпив поділ НАФ на державну (архівні фонди й архівні документи, що перебувають у державній власності) і недержавну (архівні фонди й архівні документи громадських, релігійних об'єднань і організацій, приватних осіб) частини. Закон України, виходячи із рівності всіх форм власності, визначив єдність НАФ. Особливості підходів до документів із урахуванням їхніх форм власності обумовлюються в кожному конкретному випадку.

Досить детально в архівному законі Білорусі називаються види документів (укази, закони, постанови, статистична, наукова документація та ін.), які включаються до складу НАФ. З метою збереження документів історичного минулого і сучасності білоруського народу в законі передбачено ведення Зводу НАФ РБ – цілісного банку узагальнюючої інформації про склад і зміст документів. Ст. 19 українського закону закріпила обов'язковість проходження державної реєстрації документів як складової частини процедури їх включення до НАФ.

Глава 4 закону “Про Національний архівний фонд і архіви в Республіці Білорусь” присвячена питанням зберігання документів НАФ. Постійне зберігання документів державної частини НАФ РБ покладається в документі на державні архіви, державні музеї і бібліотеки, тимчасове – на відомчі (міжвідомчі) архіви центральних органів виконавчої влади

РБ, державних установ, організацій і підприємств. Визначено граничні терміни зберігання документів у відомчих архівах (від 5 до 75 років) та порядок їх передання на постійне державне зберігання. В об'єднаних у розділ V "Облік і зберігання НАФ" статтях українського закону вказані вище моменти не деталізуються, а лише визначаються загальні вимоги щодо забезпечення схоронності НАФ.

Позитивне значення мала конкретизація в архівних законах обох держав форм використання документів НАФ. Поряд з традиційними (створення довідкового апарату, популяризація архівних документів та ін.) ст. 27 білоруського закону передбачила й таку форму використання документів, як створення на базі архівної інформації електронних інформаційних ресурсів та надання доступу до них. Український закон передбачив таку особливу умову використання документів НАФ (ст. 33) як ліцензування з метою захисту права власності на архівну інформацію.

Відповідними статтями обох документів було узаконено централізовану модель організації архівної справи в незалежних державах на чолі зі спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади (Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України і Державна архівна служба РБ) та ієрархічно побудованою системою архівних установ. Разом з тим архівний закон України передбачив можливість ліквідації і зупинення діяльності архівних установ за порушення архівного законодавства; не визначив терміни обмеження доступу до документів, котрі містять державну таємницю (згідно з законом РБ вони не повинні перевищувати 30 років); чітко окреслив права і обов'язки користувачів документів НАФ.

Оригінальною нормою архівного закону України стало звільнення архівних установ від усіх видів податків, мита і зборів, якщо ці кошти спрямовувались на подальший розвиток архівної справи (ст. 36). Назване положення засвідчило обрані державою пріоритети. Натомість глава 9 закону РБ лише окреслила основи фінансового і матеріально-технічного забезпечення установ системи державної архівної служби.

В архівному законі РБ звертає на себе увагу його більш детальна структурованість (11 глав порівняно з 9 розділами в українському), наявність окремої глави щодо організації та ведення діловодства в державних органах, на підприємствах, в установах і організаціях.

Таким чином, в першій половині 1990-х рр. Білорусь і Україна незалежно одна від одної визначили для себе практично ідентичні (при наявності незначних відмінностей) сфери дії національного архівного законодавства. Закріплення на вищому законодавчому рівні правових принципів і організаційної системи архівної справи засвідчило визнання важливого суспільного значення архівів і архівної справи та заклало підвалини для її подальшого реформування. Галузеві закони стали

правовою основою для реалізації державної політики в архівній справі РБ і України.

Динамічність архівного будівництва, незавершеність процесів правового регулювання архівної справи зумовлювала необхідність його подальшого удосконалення. Після прийняття в 1996 р. нових редакцій Основного закону як в РБ, так і в Україні спеціально створені робочі групи розгорнули збір пропозицій з подальшим їх аналізом щодо удосконалення архівних законів. Врахування потребували зміни законодавства в інших сферах суспільного життя, норми міжнародних правових актів, новітні архівознавчі дослідження, набутий на практиці досвід впровадження архівного законодавства.

У 1998 р. зміни і доповнення були внесені в закон “Про Національний архівний фонд і архіви в Республіці Білорусь”. 10 грудня нову редакцію закону прийняла Палата представників, а 19 грудня 1998 р. схвалила Рада Республіки¹⁹. 6 січня 1999 р. нова редакція архівного закону була затверджена Президентом Республіки Білорусь²⁰.

До Верховної Ради України схвалений урядом проект нової редакції архівного закону був поданий у вересні 2000 р., в травні 2001 р. розглянутий у першому читанні. Після доопрацювання 13 грудня 2001 р. нова редакція закону “Про Національний архівний фонд і архівні установи” була прийнята ВР України у другому читанні²¹.

Концептуальні засади, закладені в архівні закони Білорусі та України в першій половині 1990-х рр., у нових редакціях документів залишилися незмінними. Разом з тим вони зазнали необхідних змін, як у структурі так і в змісті положень. Істотно збагатилася архівна термінологія законів, уточнення зазнали вживані раніше поняття. Попри наявність спільних для двох законів категорій (архівний документ, архівна справа, таємний архів та ін.) у білоруському законі до ключових було віднесено також терміни “технотронний документ”, “документальна пам’ятка”, “інформаційний ресурс”, “власник архівних документів”, “особа, яка володіє” і “особа, яка користується архівними документами”.

Тлумачення базового для понятійної системи законів терміну “архівний документ” в українському законі, на відміну від білоруського, врахувало можливу цінність документа для власника як об’єкта рухомого майна (тому окремою статтею передбачена цільова оцінка архівних документів у грошовому еквіваленті).

В архівні закони обох держав введено статті: “Повноваження держави з питань архівної справи і діловодства” (РБ, ст. 3), “Державна політика у сфері архівної справи і діловодства” (Україна, ст. 3). Знайшов свій подальший розвиток підхід щодо зміцнення державного впливу на сферу зберігання документів, забезпечення діяльності спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері архівної справи і діловодства. Нові редакції законів закріпили розширення за-

вдань і функцій державної архівної служби, віднісши до сфери діяльності державних архівних установ як органів управління окрім архівної справи і діловодство. Виконання завдань і функцій держави з управління архівною справою і діловодством в українському законі було покладено й на центральні державні архіви, відповідно статус посадових осіб цих установ визначений як статус державних службовців (ст. 25).

Нова редакція архівного закону України містить й іншу норму, котра відсутня в аналогічному білоруському акті. Ст. 29 чітко розмежувала функції різних ланок архівної служби – державних архівів, призначених для зберігання НАФ, та архівних установ, які паралельно створюються на місцевому рівні для централізованого тимчасового зберігання інших суспільно важливих архівних документів. Ця та інші статті значно розширюють предметну галузь правового регулювання українського закону, залишаючи основним об'єктом нормування НАФ.

Регулюючи процедуру формування НАФ задля забезпечення надходження до нього документів, що адекватно відтворюють різні аспекти життя суспільства в нових умовах, нові редакції законів РБ і України забезпечують зміцнення контролю архівних органів і установ за документами недержавних структур.

Серед різних видів документів закон Білорусі особливий акцент робить на необхідності комплексного захисту документів з особового складу. Згідно з його нормами установи і організації незалежно від форм власності, громадські організації та об'єднання зобов'язані вести документи з особового складу, недержавні організації в обов'язковому порядку повинні передавати такі документи, які підлягають обов'язковому державному страхуванню, в державні архіви. Документи з особового складу внесені до НАФ Республіки Білорусь.

Одним із базових принципів законодавчих актів України і Білорусі стала декларація свободи доступу до архівів, зокрема й іноземних громадян, чітке визначення форм використання даних, що містяться в документах НАФ. На відміну від білоруського, український закон встановив єдиний спрощений порядок оформлення громадян для роботи з архівними документами – лише на підставі особистої заяви і документа, що посвідчує особу (ст. 15).

Разом з тим свобода доступу до архівів має низку правових обмежень, зумовлених законодавством у сфері державної таємниці, прав громадян на захист таємниці особистого життя, авторського права, права в сфері інтелектуальної власності. Так в архівному законодавчому акті України закріплено 75-річний строк обмеження доступу до документів, що містять конфіденційну інформацію про особу. Республіка Білорусь встановила подібну норму: “строки обмеження доступу до документів приватних архівів, що надійшли в державні архіви, можуть бути обумовлені громадянами, котрі передали їх, але не мають перевищувати 75 років з моменту передачі” (ст. 18).

Спеціальні статті українського закону (ст. 38, 39) визначають ставлення держави до проблеми кадрового забезпечення архівних установ. Так, професійною діяльністю в архівних установах можуть займатися громадяни з відповідною освітою, окреслено надані їм соціальні гарантії. Такі положення в білоруському законодавчому акті відсутні.

Внесені в архівні закони України і РБ зміни і доповнення значно розширили сферу їх застосування, створили умови для більш повної реалізації. Цьому сприяло й вироблення та прийняття низки підзаконних та інших відомчих актів, які регулюють різні сторони організації архівної справи і свідчать про серйозні кроки органів управління архівною справою вказаних держав ввести функціонування архівної справи в чіткі юридичні рамки, окреслити відповідним чином межі своєї компетенції²².

Прийняття й розвиток архівного законодавства мають важливе значення для архівного будівництва в незалежних Україні та Білорусі, для захисту їх суверенності та національних інтересів в архівній сфері, зміцнення позицій у міжнародному правовому просторі.

Таким чином, процеси становлення (перша половина 1990-х рр.) і подальшого розвитку архівного законодавства (друга половина 1990-х – початок 2000-х рр.) відбувалися в РБ і Україні синхронно. Мають більше спільного, аніж відмінного, концептуальні засади, покладені в основу національних архівних законів. Досягнення і досвід двох країн у розбудові правової бази на пострадянському просторі потребують творчого осмислення як на теоретичному, так і на практичному рівнях.

¹ *Боряк Г.* Модерне архівне законодавство України: від тоталітарної спадщини до демократичних стандартів / *Боряк Г., Новохатський К.* // *Архіви України. Науково-практичний журнал.* – 2003. – Вип. 4–6 (252). – С. 5–10. *Боряк Г., Новохатський К.* Модерне архівне законодавство України // *Архіви України. Науково-практичний журнал.* – 2004. – Вип. 3 (254). – С. 4–10.

² *Ляхоцький В. П.* До історії прийняття в Україні першого архівного закону (1991–1993) // *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Міжвід. збірник наукових праць.* – К., 2001. – Вип. 4. – С. 184–190; *Ляхоцький В. П.* До питання про прийняття Закону України “Про Національний архівний фонд і архівні установи” // *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий науковий збірник* // *Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства* / Ред. кол.: Г. В. Боряк (голова), В. М. Волковинський, М. Ф. Дмитрієнко та ін. – Вип. 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.archives.gov.ua/Publicat/Researches/MaterialyConfer_12.php# Artizov.

³ *Матяш І. Б.* Організація архівної справи в сучасній Україні // *Студії з архівної справи та документознавства* / *Держкомархів України, УНДІАСД* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.history.org.ua/JournALL/sid/11/2/2.pdf>.

⁴ *Nowochacki K.* Narodowe zasby archiwalne i archiwa Ukrainy // *Archiwista Polska.* – 1996. – № 3. – С. 41–44; *Новохатський К. Є.* Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази діяльності архівних установ // *Архіви*

України. Науково-практичний журнал. – 2000. – Вип. 1–3. – С. 3–8 ; *Новохатський К. Є.* Проект нової редакції архівного закону // Архіви України. Науково-практичний журнал. – 2001. – Вип. 3. – С. 15–25 ; *Новохатський К. Є.* Новая редакция архивного закона Украины // Отечественные архивы. – 2002. – № 3. – С. 48–55; *Новохатський К.* Архівне законодавство України (1991–2001) // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. збірник наукових праць. – К., 2002. – Вип. 5. – С. 67–74 ; *Новохатський К. Є.* Правовое регулирование ответственности за нарушение архивного законодательства в Украине // Информационный вестник. – М. : ВНИИДАД. – 2003. – № 3 (29). – С. 46–50.

⁵ *Пирог Р. Я.* Архивное строительство в Украине: современные тенденции, проблемы, перспективы // Архіви Беларусі на рубяжы ХХ–ХХІ стст.: гісторыя, стан, перспектывы развіцця: міжнар. наук.-практ. канф. – Мінськ, 8–9 лют. 200 г. / Склад.: У. І. Адамушка і інш. – Мн. : БелНДІДАС, 2001. – С. 19–24.

⁶ *Селівєрстова К.* Організація архівної справи в Україні: тенденції, шляхи модернізації // Студії з архівної справи та документознавства / Держкомархів України, УНДІАСД. – 1999. – Т. 4. – С. 33–54.

⁷ *Сорока Ю.* Правові засади реформування архівної справи в Україні // Міністерство юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/7745>.

⁸ *Удод А.* Архивы Украины в период демократических преобразований: достижения и проблемы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.archives.gov.ua/Problems/U-24.07.08.pdf>.

⁹ *Юдіна Л.* Особливості правового доступу до інформаційних ресурсів НАФ, що зберігаються в архівах, музеях та бібліотеках // Студії з архівної справи та документознавства / Держкомархів України, УНДІАСД. – К., 2004. – Т. 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.archives.gov.ua/Publicat/Studii/Studii_2004.12.php.

¹⁰ *Адамушко В. И.* Правовые аспекты работы с электронными документами // Информационный вестник. – М. : ВНИИДАД. – 2003. – № 3 (29). – С. 28–32.

¹¹ *Воробйова Е. В.* Первуй закон Республики Беларусь по архивному делу // Белорусский археографический ежегодник. – Мн., 2002. – Вып. 3. – С. 69–74.

¹² *Карев Д. В.* Архивное законодательство Беларуси в XX веке (1991–2001) // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий науковий збірник // Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства / Ред. кол.: Г. В. Боряк (голова), В. М. Волковинський, М. Ф. Дмитрієнко та ін. – Вип. 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.archives.gov.ua/Publicat/Researches/MaterialyConfer_12.php# Artizov.

¹³ *Кладухин Ю. А.* Некоторые вопросы исполнения законодательства Республики Беларусь об архивах // Архіви Беларусі на рубяжы ХХ–ХХІ стст.: гісторыя, стан, перспектывы развіцця: міжнар. наук.-практ. канф. – Мінськ, 8–9 лют. 200 г. / Склад.: У. І. Адамушка і інш. – Мн. : БелНДІДАС, 2001. – С. 130–133 ; *Кладухин Ю.* О некоторых вопросах исполнения законодательства об архивах // Архіви і справаводства. Навукова-практычны ілюстраваны часопіс / Камітэт па архівах і справаводства пры Савеце Міністраў РБ. – Мн., 2000. – № 1. – С. 3–6.

¹⁴ *Крук У. П.* Беларускае заканадаўства і практика архіўных устаноў у галіне доступу і выкарыстання архіўнай інфармацыі // Архівы Беларусі на

рубяжы ХХ–ХХІ ст.: гісторыя, стан, перспектывы развіцця: міжнар. наук.-практ. канф. – Мінськ, 8–9 лют. 200 г. / Склад.: У. І. Адамушка і інш. – Мн. : БелНДДАС, 2001. – С. 59–63.

¹⁵ *Шумейко М.* Первый юбилей архивного закона Беларуси (к 10-летию принятия Закона “О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь”) // Студії з архівної справи та документознавства / Держкомархів України, УНДІАСД. – К., 2004. Т. 13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.archives.gov.ua/Publicat/Studii/Studii_2004.12.php.

¹⁶ *Новохатский К. Е.* Национальный архивный фонд в трактовке архивных законов постсоветских государств // Архивный фонд РФ: феномен, мифы и реальность. – М., 2001. – С. 22–25 ; *Новохатский К. Е.* Національні архівні фонди в пострадянських державах: порівняльний аналіз архівних законів // Архіви України. – 2001. – № 1. – С. 3–10.

¹⁷ Про Національний архівний фонд і архівні установи: Закон України від 24 груд. 1993 р. № 3814-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 15. – Ст. 86.

¹⁸ О национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь: Закон Республики Беларусь, 6 октября 1994 г., № 3277-ХІІ // Национальный правовой интернет-портал Республики Беларусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravo.by/WEBNPA/text.asp?RN=V19403277>.

¹⁹ *Воробйова Е. В.* Первый закон Республики Беларусь по архивному делу // Белорусский археографический ежегодник. – Мн., 2002. – Вып. 3. – С. 72.

²⁰ О внесении изменений и дополнений в Закон “О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь”: Закон Республики Беларусь, 6 января 1999 г., № 236-3 / Белорусский правовой портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://arc.pravoby.info/documentd/part8/aktd8238.htm>.

²¹ Про внесення змін до Закону України “Про Національний архівний фонд та архівні установи”: Закон України, 13 грудня 2001 р., № № 2888-III / Держкомархів України. Нормативна база [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.archives.gov.ua/Law-base/Laws/index.php?2001-2888-3>.

²² Архивное дело в странах СНГ в 1991–1998 гг. Аналитический обзор / Росархив. ВНИИДАД. – М. : Научная книга, 2002. – С. 10–11.

Сравнивается законодательство Республики Беларусь и Украины, направленное на обеспечение сохранности документального наследия, регулирование деятельности архивной системы в условиях государственного суверенитета. Определяются особенности архивного законодательства первой половины 1990-х гг., прослеживаются его изменения и направления усовершенствования во второй половине 1990-х – начале 2000-х гг.

Ключевые слова: архивное законодательство; закон; архивное дело; архивные документы; архив; Национальный архивный фонд; Республика Беларусь, Украина.

The legislation of Republic of Belarus and Ukraine, directed on providing of safety of documentary legacy, adjusting of activity of the archived system in the conditions of the state sovereignty is compared in the article. The features of the archived legislation first half of 1990-th are determined, changes and directions of improvement at the second half of 1990-th – the beginning of 2000-th are traced.

Keywords: archival legislation; law; archival affairs; archival documents; archive; National Archive Fund; Republic of Belarus, Ukraine.

УДК 930.25(470+571)(051)(048.8)

С. С. АРТАМОНОВА*

**“ОТЕЧЕСТВЕННЫЕ АРХИВЫ”:
АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД (2006–2009 рр.)**

Проаналізовано тематику публікацій з питань архівної справи та документознавства у російському журналі “Отечественные архивы” за 2006–2009 рр.

Ключові слова: архівна справа; архівний документ; архівний фонд Російської Федерації; державні архіви; муніципальні архіви; документознавство; історія.

Метою аналітичного огляду є ознайомлення широких кіл архівістів України зі змістом провідного російського історико-архівозначого журналу.

“Отечественные архивы” – друкований орган Роскомархіву, видається з 1923 року. Видавався під назвами “Архивное дело” (1923–1941 рр.), “Информационный бюллетень ГАУ МВД СССР” (1956–1959 рр.), “Вопросы архивоведения : научно-информационный бюллетень” (1959–1965 рр.). У 1966 році отримав науково-теоретичний та науково-практичний статус Головархіву СРСР і назву “Советские архивы”. 22 листопада 1991 року журнал зареєстровано під назвою – “Отечественные архивы” з періодичністю видання 6 разів на рік. Засновниками його є редакція журналу (Т. І. Бондарєва, Л. А. Кобелькова, В. М. Осін) та Федеральна архівна служба Росії, а видавцем – Автономна некомерційна організація “Редакция журнала “Отечественные архивы”. Журнал розрахований на працівників державних архівів, діловодних та архівних служб установ, підприємств, організацій, а також тих, хто цікавиться історією Росії. Передплатниками журналу є понад 2 тис. суб’єктів з Москви, Московської та Калінінградської областей, Центрального, Південного, Південно-Західного, Південно-Кавказького, Центрально-Чорноземного, Волго-В’ятського, Поволзького, Уральського, Східно-Сибірського, Західно-Сибірського, Далекосхідного регіонів Росії, країн Балтії та СНД, а також Англії, Німеччини, Канади, США, Франції, Японії та ін.

Головним редактором журналу є Т. І. Бондарєва. У складі редколегії державні та наукові діячі архівної справи: доктор іст. наук А. Н. Артїзов – статс-секретар, перший заступник керівника Федеральної архівної служби; канд. іст. наук В. Д. Банасюкевич – заступник директора Все-

* *Артамонова Світлана Сімсонівна* – кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник сектора науково-технічної інформації УНДІАСД.

російського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи (ВНДІДАС); канд. іст. наук Є. М. Бурова – заступник директора Історико-архівного інституту РДГУ, декан факультету архівної справи; В. К. Виноградов – перший заступник начальника Управління реєстрації та архівних фондів Департаменту аналізування, прогнозування та стратегічного планування ФСБ Росії; докт. іст. наук Т. М. Горяєва – директор Російського державного архіву літератури та мистецтва; канд. іст. наук, доцент І. М. Кисельов, завідувач кафедри, докт. іст. наук, проф. Є. В. Старостін, академик Російської академії освіти, проф. С. О. Шмідт – викладачі Історико-архівного інституту Російського державного гуманітарного університету; канд. іст. наук Л. А. Кобелькова – заступник головного редактора; канд. іст. наук В. І. Адамушко – голова Державного комітету архівів та діловодства Республіки Білорусь; В. М. Осин – редактор відділу; Т. Ф. Павлова – начальник управління використання архівних документів Федеральної архівної служби Росії; канд. іст. наук Є. А. Тюрина – директор Російського державного архіву економіки; канд. іст. наук В. Н. Шепелев – заступник директора Російського державного архіву соціально-політичної історії.

Журнал публікує статті з історії, теорії, практики архівної справи та діловодства, рецензії на публікації архівних документів та довідники; інформаційні повідомлення, інформацію про нормативні акти, що регламентують діяльність російських архівів; статті з проблем експертизи цінності та відбору документів, забезпечення організації збереження та використання їх, включаючи порядок доступу до архівних документів і роботи в читальних залах; інформацію щодо найважливіших подій архівного життя в країні; документи із архівів Росії та зарубіжних країн, що відображають події вітчизняної історії (журнал став першим у Радянському Союзі з 1966 р.), розпочав друкувати архівні документи, зокрема з розсекречених фондів (з 1987 р.).

Авторами видання у різні часи були: А. Раздорський, Т. Хорхордіна, Т. Красовицька, Є. Старостін, а також українські учені І. Матяш, С. Кулешов, К. Новохатський та ін.

Специфіку журналу складають його комплексний та синтетичний характер, а також оперативність подачі інформації щодо конкретних подій в архівній справі як Росії, так і зарубіжних країн. Комплексність змісту журналу полягає у його розділах, рубриках та тематиці проблем, що розкриваються на його сторінках за вказаний хронологічний період.

Нами взято до розгляду досить великий період для аналізування, але це дозволило простежити за процесом зміни його структури та наповнюваності. Однозначно можна сказати, що редакційна колегія в своїй діяльності послідовно дотримувалась установлених принципів формування змісту журналу. Про це свідчить його чітко визначена

структура, від якої лише зрідка робились відхилення (розширення або звуження рубрик).

У журналі знайшли відображення такі теми як: формування фондів державних архівів, експертиза цінності та науково-технічне оброблення, забезпечення збереженості документів, організація обліку та довідкового апарату в архівах, робота з документами особового походження, використання архівних документів із науковою та народно-господарською метою, організація праці архівістів, популяризація архівної справи тощо.

Наявність різних публіцистичних жанрів (статті, огляди, хроніка, рецензії, критика, бібліографія), які оперативно фіксують події, явища, робить журнал особливим видом історичних джерел.

Головне місце в журналі займають публікації, в яких розглядаються загальні проблеми організації та управління архівною справою Росії. Це в основному публікації оглядового характеру, що розкривають стан, задачі та перспективи розвитку керівних органів та архівної галузі Росії у цілому. Наприклад, публікації “Совет по архивному делу”, “Пленум Центрального совета Российского общества историков-архивистов (2007, № 6), “Федеральное архивное агентство – к юбилею государственной архивной службы России” (2008, № 4).

Щорічно публікуються матеріали розширеного засідання колегії Федерального архівного агентства щодо підбиття підсумків роботи підвідомчих йому архівних установ, реалізації Федеральної цільової програми (ФПЦ) “Культура России (2006–2010 годы)” та визначення завдань на наступний рік за участю членів колегії Росархіву, керівників федеральних архівів, архівних служб та установ низки суб’єктів федерації, організацій, федеральних органів виконавчої влади, представників Російської академії наук тощо. Традиційно ці матеріали публікуються у другому номері журналу: “Итоги 2005 года: по материалам расширенного заседания коллегии Росархива” (2006, № 2), “Итоги 2006 года: по материалам расширенного заседания коллегии Росархива” (2007, № 2), “Итоги 2007 года: по материалам расширенного заседания коллегии Росархива” (2008, № 2), “Итоги 2008 года: по материалам расширенного заседания коллегии Росархива (2009, № 2).

Пріоритетними є публікації щодо найважливіших проблем, на яких загострено увагу архівістів: проблеми зберігання, формування та використання архівних фондів, розроблення нормативних документів, заробітної плати архівістів тощо. Серед них: “Общественные слушания “Современные проблемы сохранения, комплектования и использования Архивного фонда Российской Федерации” (2006, № 6), “Специалисты Росархива – о Правилах 2007 г.” (2007, № 4), “Руководитель Росархива В. П. Козлов – об изменениях в оплате труда работников федеральных архивов” (2007, № 4), “Специалисты архивных учреждений о Едином

классификаторе документной информации Архивного фонда Российской Федерации” (2008, № 2). У публікації “Специалисты архивных учреждений о Едином классификаторе документной информации Архивного фонда Российской Федерации” визначено призначення ЄКДІ та його роль у класифікаційному аналізі документної інформації Архівного фонду Російської Федерації незалежно від часу створення документів, місця їхнього зберігання та носія. Даний класифікатор, розроблений ВНДІДАС спільно з російськими архівами, заслуговує на увагу та вивчення спеціалістами архівної галузі України.

У 2008 р. спеціальною рубрикою “К 90-летию государственной архивной службы” представлено дві цікаві статті: “Глядя in medias res декрета об архивном деле 1918 г.” В. Д. Банасюкевича і Є. В. Старостіна та “Еще раз о декрете от 1 июня 1918 г.” А. В. Єлпатьєвського, присвячені ленінському декрету “О реорганизации и централизации архивного дела в Российской Федеративной Социалистической Республике”, що фактично заклав “фундамент архивного строительства не только России, но и в ряде государств Восточной Европы и Азии” (№ 2). У першій статті підкреслюється його життєздатність, про що свідчить те, що багато країн колишнього соціалістичного табору не відмовились від самої його сутності, тобто змістовного, правового та організаційного спадку. Спроби представити цей документ як віддзеркалення більшовистської ідеї централізації керівництва країною, на думку авторів, є помилковим, і це доведено численними працями російських учених у галузі архівної справи, які детально проаналізували хід підготовки та підписання декрету. Автори обох статей, не заперечуючи політичну сторону декрету “в духе ценностей тоталитарного режима”, об’єктивно вважають його основоположним законодавчим документом.

Підсумком святкування ювілею стала публікація “Федеральное архивное агентство – к юбилею государственной архивной службы России” (2008, №4), в якій подано огляд ювілейних заходів і відзначено, що центральною подією свята стало урочисте зібрання вітчизняних і зарубіжних архівістів, ветеранів архівної справи, представників органів державної влади, російської науки, вищої школи та засобів масової інформації. Україну на урочистостях представляв доктор історичних наук О. А. Удод (на той час голова Державного комітету архівів України).

Рада з архівної справи постійно публікує на сторінках видання інформацію щодо своєї діяльності. Так, у червні 2009 р. у Новосибірську відбулося засідання Ради з архівної справи при Федеральному архівному агентстві, на якому головним став виступ керівника Росархіву В. П. Козлова з доповіддю “Вопросы деятельности архивных учреждений в условиях экономического кризиса”. Він підкреслив, що у кризових умовах основним напрямом діяльності архівних установ є розвиток інформаційних технологій, здатних забезпечити обмін і доступ

до інформації на більш високому, сучасному рівні, чому сприятиме впровадження ПК “Архивный фонд”. У зв’язку з цим привертає увагу доповідь заступника керівника Росархіву А. Н. Артїзова “Внедрение автоматизированных информационных технологий в государственный учет Архивного фонда Российской Федерации” (2009, № 4).

Співробітництву країн СНД присвячено публікацію “Документальное наследие в контексте гуманитарного сотрудничества государств – участников СНГ” (2006, №3), в якій подано огляд діяльності першого форуму творчої та наукової інтелігенції держав-учасників СНД, що проходив у квітні 2006 р. Україну представляв перший заступник голови Державного комітету архівів України К. Є. Новохатський, який виступив із доповіддю “Гуманитарная миссия архивов на постсоветском пространстве”, проаналізував процеси, що визначили характер реформування архівної справи в пострадянських державах у цілому. На прикладі України висвітлено результати та перспективи розвитку архівів, співробітництва архівних установ країн Співдружності, а також акцентувалось на головній невирішеній проблемі архівної справи – престижність професії.

Інформативну цінність мають публікації, присвячені міжнародним заходам у галузі архівної справи. Так, у 2008 році провідними стали публікації, що інформують про конгрес архівів у Малайзії та її національний архів: “XVI Международный конгресс архивов: накануне открытия”, “Национальный архив Малайзии” (2008, № 3), а за результатами конгресу – “XVI Международный конгресс архивов” (2008, № 5).

Традиційно архівну справу представлено в журналі загальноприйнятими постійними розділами: “Статьи и сообщения”, “Публикации документов”, “Критика и библиография”, “Информация и хроника”, “Из редакционной почты”. З метою зручності ознайомлення зі змістом журналу у останньому номері річного комплексу щорічно друкується “Содержание материалов, опубликованных в журнале “Отечественные архивы” вгоду” із зазначенням автора, назви статті, номеру журналу та сторінок, де опубліковано той чи інший матеріал. Кожен розділ має окремі рубрики.

Розділ “Статьи и сообщения” поділяється на рубрики “История и практика архивного дела” (періодично рубрика видозмінюється залежно від матеріалів на такі: “История, теория и практика архивного дела”, “История и практика архивного дела и делопроизводства”, “История документирования”); “В фондах российских и зарубежных архивов” (або “В фондах российских архивов”, “В фондах зарубежных архивов”, “В зарубежных архивах”); “Представляем архив”.

Рубрика “История и практика архивного дела” свідчить про велику увагу до історичної тематики та практичної діяльності архівів.

Для 2006 р. характерно подання статей у відповідності з умовною логікою викладених у них проблем: загальні, критичний стан архівів, доступ до документів. Серед них статті: “Архивы закрылись?” Т. Ф. Павлової, “Кризис архивов тождествен кризису демократии” А. Г. Черешні, “Бременские иллюзии, или Взгляд на “анатомию кризиса”” І. Є. Ромашина (2006, № 1).

Щорічно в статтях російських авторів висвітлюється різнопланова історія архівної справи, пов'язана з окремими історичними подіями, найчастіше – з історичним періодом існування СРСР. Деякі з статей можуть зацікавити й українських архівістів і істориків новими підходами до викладення подій цього та попередніх періодів. Наприклад, статті: “Симбирский-Ульяновский архив в 1919-1938 гг.: борьба за выживание” А. Ю. Шабалкіна (2006, № 2); “О составлении и публикации регестов таможенных книг XVII–XVIII вв.” А. И. Раздорського (2007, № 1); “Госфильмофонд России: история и современность” В. И. Босенко (2007, № 5); “Архивное дело в СССР и за рубежом в статьях историка И. И. Любименко в 1920-е гг.” Р. Я. Солодкіна (2007, № 6); “Из истории размежевания архивов Сибири и Казахстана в 1920-1930-е гг.” В. С. Бобрової (2008, № 1); “История коллекции документов последнего российского императора и членов его семьи (Новоромановского архива) в 1917–1919 гг.” Б. Ф. Додонова, О. Н. Копилової, С. В. Мироненка (2008, № 6); “Степенная книга и материалы Царского архива XVI в.” А. С. Усачова (2009, № 1); “Всепоподданнейшие отчеты о состоянии губерний, областей и градоначальств Российской империи: проблема архивной эвристики” А. С. Мінакова (2009, № 1); “Ю. В. Готье как историк-архивист” В. В. Тихонова (2009, № 5); “Из истории формирования личных фондов А. В. Луначарского, Ю. О. Мартова и А. А. Богданова в РГАСПИ” Н. С. Антонової (2009, № 5) тощо.

Сторінки журналу відкриті також для публікації статей історичного характеру зарубіжних авторів, з історії архівів інших держав. Наприклад, “Из истории формирования Архивного фонда КПСС документами областных организаций Компартии Белоруссии (1940-1991 гг.)” Т. В. Буєвич (2006, № 2); “Макулатурные кампании в белорусских архивах 1920-х – начала 1930-х гг.” Н. Є. Клепікова (2009, № 3); “Архивы в Туркестанском крае (вторая половина XIX – начало XX в.)” В. Г. Іофе (2009, № 6); “Д. И. Нечкин и становление государственной архивной службы Узбекистана (1919–1923 гг.)” М. С. Ісакової (2009, № 6).

Стаття аспірантки відділу української історіографії Інституту історії України Національної академії наук України С. С. Батуриної “Ф. П. Шевченко как историк-архивист” (2006, № 4) знайомить міжнародну спільноту з діяльністю відомого українського ученого, доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії наук України, спеціаліста з української медієвістики, історії

XX ст., допоміжних історичних дисциплін, безпосередньо пов'язаного з державною архівною службою України.

Важливе місце у журналах займають статті з проблем практичного характеру, які висвітлюють стан архівної справи Російської Федерації та її регіонів. Тематика статей відповідає проблемам, що стали провідними в практичній діяльності архівних установ.

Серед них питання архівного законодавства та управління. При цьому увага акцентується не лише на федеральному законодавстві, але й на реалізацію його в регіонах. Наприклад, ця тема висвітлюється у таких статтях: “Региональное архивное законодательство России: тенденции развития” І. Г. Асфандієрової (2006, № 4); “Формирование законодательной базы деятельности архивных учреждений Иркутской области” Н. К. Шестакової (2006, №3); “Проблемы реализации Федерального закона “Об архивном деле в Российской Федерации” на территории Томской области” (2006, №3); “О реализации федеральных законов в архивном деле Челябинской области” А. П. Фінадєєва (2006, № 4); “Как органы управления архивным делом и архивные учреждения Ставропольского края реализуют Федеральный закон “Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации” В. Н. Васильєва (2007, № 1).

Проблема формування фондів, однієї з найважливіших у діяльності місцевих архівів різного рівня, розкривається в статтях: “Проблемы комплектования архивов Белгородской области” О. І. Григорьєвої (2006, № 5); “Формирование Архивного фонда Москвы в постсоветский период” В. А. Маникіна (2007, № 6); “Применение репрезентативной выборки при отборе на постоянное хранение обращений граждан в Минтруд России” Л. А. Жеребцової (2009, № 2); “Личные фонды оренбуржцев в областном Центре документации новейшей истории: формирование и использование” Г. М. Данилової, “Формирование Архивного фонда Российской Федерации на территории города Нижний Тагил” І. В. Злобіної; “Комплектование архивных учреждений Алтайского края фотодокументами в электронной форме” В. В. Антоненко (2009, № 6).

Обліку та зберігання культурних цінностей, реставрації архівних фондів присвячено статті: “Росохранкультура на страже национального достояния” О. Н. Головач (2006, №1); “Целостность архивных фондов должна быть гарантирована” З. Є. Гусакової та А. С. Майорової (2006, № 2); “Сохранение документов всегда было главной задачей архива” Л. П. Запрягаєвої (2006, №5); “Компьютерная реставрация архивных текстовых документов” Є. Є. Канунової та С. С. Садикова (2007, № 1); “Сохранение документов по личному составу в Калужской области. 1970–2007 гг.” Г. В. Разорьонової (2008, № 2); “Как сохраняют документы в РГАЛИ” Т. М. Горяєвої (2008, № 3); “За кражу докумен-

тов – 3 года” В. Н. Кузеленкова (2008, № 5); “Современные угрозы архивным документам” С. А. Егорова (2009, № 6); “Обеспечение сохранности обращений граждан в архивах федеральных органов исполнительной власти” Л. А. Жеребцовой (2009, № 5) та ін.

Основна доповідь члена-кореспондента Російської академії наук В. П. Козлова “О причинах краж документов в федеральных архивах (из выступления на заседании коллегии Минкультуры России)” виголошена на черговому засіданні колегії Міністерства культури Росії 22 серпня 2006 р. під час обговорення питання “О мерах по улучшению условий учета, хранения и охраны Музейного, Архивного, библиотечных фондов, телерадио- и кинофондов Российской Федерации” за участю представників найбільших сховищ культурної спадщини (2006, №5).

Проблеми доступу до архівних фондів, нормативної бази знайшли розкриття в статтях: “Как гармонизировать интересы пользователей и хранителей документов: размышления исследователей и архивистов” (2006, №4); “О доступе к документам архивов” А. В. Єлпатьєвського (2006, №1); “О методических рекомендациях по обеспечению доступа пользователей к архивным документам” І. А. Дегтярьова (2009, № 5); “Трудности доступа к прекращенным судебным делам: взгляд пользователя” Ш. М. Голанда; “Формирование нормативной базы обеспечения доступа пользователей к архивным документам с конфиденциальными сведениями о гражданах. 1991–2007 гг.” Т. Ф. Павлової (2008, № 2); “Регламентация документационного обеспечения управленческой деятельности в нормативных актах XV–XX вв.” А. В. Можаяєва (2007, № 6); “Взаимодействие Главархива Москвы с органами ПФР в деле обеспечения социальных прав граждан (2003–2008 гг.)” О. Г. Войнової (2009, № 2).

Низку статей присвячено питанням новітніх інформаційних технологій, зокрема електронним архівам: “Применение информационных технологий в Наро-Фоминском районном архиве” (2007, № 5) Л. Р. Кудріної; “Информационные технологии в Озерском муниципальном архиве” С. С. Багіної; “Электронный научно-справочный аппарат к документам Архива Российской академии наук: этапы создания” М. Ю. Кисельова; “Архивные информационные технологии на современном этапе” І. Н. Кисельова (2008, № 4); “Единая архивно-информационная среда в контексте информатизации общества” К. Б. Ульяницького (2009, № 3).

У статтях “Электронный архив Тюменской области” Є. В. Фролової та “Плюсы и минусы организации электронного архива” О. А. Харченко, А. Ф. Климової та Н. К. Купряшевої особлива увага приділена питанням організації електронних архівів (2009, № 6).

У статті “Применение традиционных методов в экспертизе ценности электронных документов” В. І. Тихонова ставиться питання щодо обережного використання традиційних методів при проведенні експер-

тизи цінності стосовно електронних документів. Автор наголошує на необхідності розроблення додаткових критеріїв оцінювання електронних документів (2009, № 3).

Етапам розвитку та напрямам діяльності провідного наукового центру досліджень у галузі документознавства та архівознавства ВНДЦДАД за 10 років його діяльності присвятив свою статтю директор інституту, доктор іст. наук М. В. Ларін (2006, №3).

Один із номерів журналу цілком присвячений темі “Церковные архивы: история, состав, содержание” (2007, № 4), головною статтею якого стала стаття Є. В. Старостіна “Библия и архивы”, а у дев’яти інших статтях представлено документи епархій в російських архівах різних регіонів Російської Федерації.

“Круглый стол” у редакції був присвячений питанню “Как сохраняются документы современных церковных учреждений” (2007, № 5).

Тему історії церкви в російських архівах було продовжено на сторінках журналів у 2009 році (№ 4) і представлено статтями таких авторів, як: Н. В. Крапошина, О. В. Курочкіна, М. А. Лебідь, Н. Ю. Сухова, А. Б. Чегодаєв, И. Ю. Смирнова, А. С. Маджаров, Є. Ю. Мамченко, Е. М. Ерина, М. Б. Сердюк, Монах Платон (Рожков), Ігумен Дамаскин (Орловський).

Документознавство та діловодство в 2007 р. подано під рубрикою “История документирования”. У статтях висвітлюються як теоретичні, так і практичні питання. Назви статей чітко визначають їх змістову тематику: “Трактовка документоведения как научной дисциплины: историографический аспект” Є. А. Плешкевича (2006 № 5); “Особая миссия документов” К. Б. Гельман-Виноградової (2007, № 4); “ЕГСД – 35 лет” А. Н. Сокової та Т. Р. Белої; “Оценка информационного потенциала документов Куйбышевского завода синтетического каучука” Д. В. Янчарук; “Из опыта работы ЦДНИ Удмуртской Республики по выявлению и описанию особо ценных документов” С. Т. Дерендяєвої (2009 № 1).

У статті “Внимание – делопроизводству и архивам организаций Узбекистана” В. Г. Іофе подано інформацію щодо чергового засідання громадської ради з архівної справи при Агенстві “Узархив”, що діє при Кабінеті Міністрів Республіки Узбекистан (2006, №6).

Являють собою інтерес статті “Документация в информационном обществе: управление документацией как сфера профессиональной деятельности” Т. В. Котюкової, “Проверена организация делопроизводства и архивов учреждений здравоохранения Кировской области” Л. Б. Нелюбіної (2008, № 1). XIV міжнародна науково-практична конференція в Москві від 20–21 листопада 2007 р. основну увагу приділила питанням теорії та практиці управління документацією, методиці роботи з документами, проблемам підготовки кадрів.

У деяких статтях знайшли відображення й питання удосконалення підготовки архівістів та документознавців у різних регіонах Російської Федерації та зарубіжжя: “Повышение квалификации архивистов Кемеровской области” Л. М. Субочевої (2006, № 3); “Подготовка историков-архивистов в Московской области” І. Є. Ромашина; “От дипломированного специалиста – к бакалавру и магистру. Интервью ректора РГГУ” Є. І. Пивовара (2007, № 5); “Подготовка профессиональных архивистов в Республике Узбекистан в постсоветский период” З. Р. Ішанходжаєвої, В. Г. Іофе та М. С. Ісакової (2008, № 6); “Новое образовательное направление по документоведению и архивоведению: как оно создавалось” Є. М. Бурової (2009, № 6); “Факультет технотронных архивов и документов Историко-архивного института РГГУ: прошлое, настоящее, будущее” В. М. Магидова (2008, № 2); “Расширенное заседание совета Учебно-методического объединения вузов Российской Федерации по образованию в области историко-архивоведения” (2007, №2), “Расширенное заседание совета Учебно-методического объединения вузов Российской Федерации по образованию в области историко-архивоведения” (2007, № 3), “В Историко-архивном институте РГГУ” (2008, № 4) Л. А. Кобелькової; “Преподавание археографии в РГГУ: современное состояние и перспективы развития” З. К. Водоп’янової (2007, № 3); “Первый выпуск историков-архивистов в Нижегородском государственном университете” Б. М. Пудалова (2007, № 6); “Студенческая практика в ЦГА Республики Тыва: подведение итогов” Т. А. Бондаренко (2008, № 1).

Велику увагу приділено фондам місцевих архівів, їх довідковому апарату, наданню платних послуг, російській еміграції

Також у журналах публікуються статті, що характеризують стан матеріальної бази центральних та муніципальних архівів. За вказані роки збудовано нові будинки або корпуси для багатьох архівів, проведено модернізацію архівосховищ та реконструкцію архівів.

Огляди архівних фондів представлені рубриками: “В фондах российских и зарубежных архивов”, “В фондах российских архивов”. Хронологічні рамки публікацій цих рубрик свідчать про пріоритетне розміщення статей, присвячених періодам ХІХ – початку ХХ ст. Наприклад: статті “Альбом Н. А. Залшупиной в Национальной библиотеке Франции” Є. В. Старостіна (2006, №1); “Личные фонды исследователей Забайкалья конца ХІХ – начала ХХ в. в Госархиве Читинской области” Н. В. Ейльбарта (2006, №6); “Центр восточных рукописей и ксилографов – научно-отраслевой архив Института монголоведения, буддологии и тибетологии СО РАН” В. Ц. Ликсокової (2008, № 4); “Забастовочное движение в советской России в первой половине 1920-х гг. в зеркале архивных фондов” (2009, № 2) Л. В. Борисової та ін.

Проблеми реформування архівних служб і збереженості документів ліквідованих підприємств знаходять висвітлення в рубриці “В муниципальных архивах”.

Архівну справу за кордоном представлено рубрикою “В зарубіжних архівах”, статті якої, присвячені Білорусі, В’єтнаму, Туркменістану, Узбекистану: “Развитие системы государственного управления архивным делом во Вьетнаме” Чьеу Ван Кионг (2008, № 5); “Архивы Италии сегодня” Р. М. Толу (2006, №4); “Национальный архив Республики Беларусь: достижения и перспективы” В. Д. Селеменова, “Архивное дело в Туркменистане в 1991–2007 гг.” М. М. Моллаєвої, “Архивоведческие исследования в Узбекистане в постсоветский период” В. Г. Іофе (2007, № 6) та ін.

У рубриці “Представляем архив” публікуються статті щодо муніципальних архівів Росії. Своєрідність цих публікацій полягає в тому, що перш ніж характеризувати конкретний архів, автори подають детальну історичну довідку щодо економічного та культурного життя міста чи селища, де цей архів створено й який діє нині, з часів його заснування й до сьогодні. Таке поєднання історії міста та діяльності архіву сприяє створенню повноти картини сформованих архівних фондів. Статті за роки, що піддані аналізу, були присвячені Ядринському та Мічуринському муніципальним архівам, Баргузинському, Курагинському районному та Норильському міському архівам, муніципальним архівам міст Осинники, Липецька тощо.

Джерелознавчу цінність має розділ “Публикации документов”, в якому гідне місце займає архівна спадщина, досі не доступна для дослідників. До наукового обігу вводяться нові, маловідомі та невідомі документи, тексти архівних документів, що не видавалися раніше, які супроводжуються вступною статтею та коментарями (щоденники та спогади). Серед них: публікація “Мне как историку позволительно оценивать события исторической меркой” : из “Записок” Е. Ф. Шмурло о Петербургском университете 1889 г.” (2006, № 1). Надруковані матеріали до 45-річчя космічного польоту Ю. А. Гагаріна, записи академіка Б. В. Раушенбаха, документи ГАРФ і ЦГА Республіки Дагестан щодо взаємозв’язків інститутів держави та ісламу другої половини ХХ ст., Державного музею Л. Н. Толстого про судовий процес 1916 року, про реакцію сімбірського товариства “на известие о покушении на Александра II”, з історії приватних навчальних закладів Поволжжя, листи королеви елінів Ольги, малюнки партійних діячів у особистих фондах, про кавказький адат: ішкіль у Дагестані XVII-XIX ст., листи голови ЦДУМ муфтія Р. Фахретдинова голові ЦВК М. І. Калініну, листи письменника Ф. Сологуба та композитора Д. Д. Шостаковича, художника І. К. Айвазовського міністру юстиції графу В. Н. Паніну, про організацію збройного опору в тилу німецько-фашистських військ на Курщині, листи адмірала П. С. Нахімова, історика І. М. Покровського історика П. В. Знаменському про роботу московських й санкт-петербурзьких архівів, записка С. В. Зубатова про студентський рух на

межі ХІХ–ХХ ст., документи про волостну реформу в Забайкальській області (1901–1904 рр.) тощо.

Багато публікацій документів присвячені політичним, культурним й релігійним подіям 1930-1940-х років, серед яких: “На процесс допускаются по спискам, утвержденным т. Ежовым”; “Политика дальнего прицела” : тезисы В. М. Чернова о внешней политике И. В. Сталина из архива Гуверовского института войны, революции и мира”; “Русский показывает нам пример, как нужно организовывать длительное сопротивление” : дневник немецкого артиллериста. 1941–1942 гг.”; “Очень хорошо, что Вы стали заниматься собиранием сведений о русских рукописях...” : из переписки В. Д. Бонч-Бруевича и В. Н. Тукалевского. 1932–1934 гг.” (2008), “...Наша деревня опустошена до последнего семенного зернышка” : из дневников литературного критика К. Л. Зелинского и информационных сводок ОГПУ о голоде в СССР. 1933 г.”, “Говорить о голоде считалось чуть ли не контрреволюцией” : документы российских архивов о голоде 1932-1933 гг. в СССР” (2009) тощо.

Окремі публікації документів пов’язані з Україною, серед яких “Забастовка показала... чрезвычайное упорство и озлобленность рабочих” : документы РГАСПИ о забастовках горняков Донбасса в 1923 г.” (2008, № 6).

Заслуговує на увагу інформативна цінність рубрики “Критика и библиография”, в якій читач знайомиться не тільки з рецензіями на документальні та архівознавчі видання, але й має можливість знайти потрібний фактичний матеріал. Серед них рецензії на навчальні посібники, збірники документів, мемуари, спогади, каталоги та покажчики, довідники, багатотомні видання, вибрані праці, видані як у Росії, так і в Україні та Узбекистані. Наприклад, рецензії на навчальний посібник “Архивоведение отечественной истории” А. Г. Голікова; на видання “Застольные речи Сталина” В. А. Невежина, “Кинофотофонодокументы в контексте исторического знания” В. М. Магідова, зведений каталог і покажчик змісту А. І. Раздорського “Историко-статистические описания епархий Русской православной церкви (1848–1916) (СПб., 2007)” (2008).

Високу оцінку отримала нова книга доктора іст. наук, проф. С. Б. Філімонова, завідувача кафедри російської історії Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського, академіка Кримської академії наук “Интеллигенция в Крыму (1917–1920) : поиски и находки источниковеда” (Симферополь, 2006)”. Відзначено, що книга має нові відомості, багато з яких можна назвати сенсаційними, зокрема, про С. Н. Булгакова, К. А. Тімірязєва, Г. В. Вернадського, Б. Д. Грекова (2008, № 3).

Публікуються в журналах також рецензії на збірники документів: “Российское духовенство и свержение монархии в 1917 году : материалы

и архивные документы по истории Русской православной церкви”; “Идеологические комиссии ЦК КПСС. 1958–1964 : документы (серия Культура и власть от Сталина до Горбачева : документы)”, “Аппарат ЦК КПСС и культура. 1953–1957 : документы”; ““А за мною шум погоны...” Борис Пастернак и власть. 1956–1972 гг. : документы”, “Аппарат ЦК КПСС и культура. 1958–1964 : документы”, “Изъятие церковных ценностей в Москве в 1922 г. : сб. документов из фонда Реввоенсовета Республики”, “Каталог личных архивных фондов отечественных историков. Вып. 2 : Первая половина XIX века (М., 2007), “Саратовский губернатор П. А. Столыпин в зеркале документов (1903–1906 гг.)” (2008, № 6), “Архив ВЧК” (М., 2007) (2009, № 1), “Репрессия. 1937–1938 гг. : документы и материалы. Вып. 1–4” (Ташкент, 2005–2008) (2009, № 3); спогади Шен Юе “Университет имени Сунь Ятсена в Москве и китайская революция” (2009, № 5), вибрані праці Гельмана-Виноградова К. Б. “Особая миссия документов” (2009, № 6) тощо.

Розділ “Информация и хроника” поділяється на рубрики “Конференции, совещания, семинары”, “Выставки”, “Юбилей”. У першій з названих публікуються оглядові статті про всі наукові заходи, що проводяться в Росії. Змістова наповненість даної рубрики суттєво доповнює основні розділи журналу, вказуючи на розмаїття проблематики науково-дослідницької роботи в архівній та документознавчій галузях, що проводиться не тільки центральними федеральними, але й муніципальними архівними установами.

Друкуються матеріали наукових заходів як міжнародного, так і регіонального рівня: з’їзди, наукові та науково-практичні конференції, наради, семінари, круглі столи, читання тощо. Наприклад, 17 листопада 2008 р. у Москві відбувалась Міжнародна науково-практична конференція з теми “Историческая и политическая проблема массового голода в СССР 30-х годов”, у якій брали участь представники України. Більшість учасників-фахівців високо оцінили досягнення російських і українських істориків у вивченні різнобічних аспектів голоду в СРСР 1930-х років (2009, № 1).

В журналі подається інформація про проведення з’їздів: “Съезд и научно-практическая конференция российских историков-архивистов”, “I съезд историков-архивистов “Сохранение и развитие историко-культурных ценностей на Дальнем Востоке””.

Серед тем наукових та науково-практичних конференцій є й такі: “Архивы и история: вклад видных отечественных и зарубежных историков и архивистов в развитие архивоведения и истории архивов. XX век”, “Роль архивов в формировании исторического сознания и российской социокультурной идентичности”, “Архивист и историк: сотрудничество в контексте современной науки и культуры” (Санкт-Петербург), “Роль архивных учреждений в подготовке историков-архивистов и

историков-краеведов”, “Административно-территориальные реформы в России”, “Документация в информационном обществе: современные технологии документооборота” (Москва), “Документация в информационном обществе: законодательство и стандарты”, “Документация в информационном обществе: корпоративный документооборот”, “Правовое положение российской эмиграции в 1920–1930-е гг.: история, историография, источники”, “Единая Европа: прошлое и настоящее экономической интеграции”, “Краеведение и архивное дело в российской провинции: исторический опыт и перспективы развития”, “Межрегиональная научно-практическая конференция “Муниципальный архив”, “Шестая всероссийская научная конференция”, “Источниковедение, археография, архивоведение в XX–XXI вв. в Беларуси. К 100-летию со дня рождения Н. Н. Улащика”, “Обеспечение сохранности архивных документов в современном мире”, “Российско-германская научная конференция в Липецке”.

Публікація О. Салахової “Конференция в г. Алматы” інформує про міжнародну науково-практичну конференцію “Поляки в Казахстане: прошлое и современность”, присвячену 70-річчю депортації поляків у Казахстан.

Інформація про проведені наукові, науково-методичні наради та парламентські слухання знайшла місце на сторінках журналу (“Парламентские слушания по проблемам совершенствования законодательства о государственной тайне”, “Совет по архивному делу при Федеральном архивном агентстве”, “Научно-методический совет архивных учреждений Центрального федерального округа Российской Федерации”, “Научно-методический совет архивных учреждений Северо-Западного федерального округа”, “Расширенное заседание коллегии и научно-практическая конференция новосибирских архивистов”, “Научный совет оренбургских архивистов”, “Читинские архивисты совещаются”, “Научно-методический совет и конференция архивных учреждений Сибирского федерального округа”, “Выездное заседание коллегии Комитета по делам архивов Нижегородской области”); наради-семінари (“Совещание-семинар архивистов Республики Бурятия”, “Первый интернет-семинар в Национальном архиве Республики Карелия” (2008, № 2).

У публікаціях надано інформацію про архівні та краєзнавчі читання. Наприклад: “Архивные чтения в Чувашии”, “Пятое краеведческие чтения им. В. А. Баландиной”, “Юбилейные “Тихомировские чтения””, “Петровские чтения в г. Липецке”, “Новгородика. К 100-летию Д. С. Лихачева”, “Межрегиональные архивные чтения в г. Кирове”, “Первые Всероссийские краеведческие чтения”.

Однією з форм, яка застосовується в архівній сфері, є проведення круглих столів. Наприклад, “Круглый стол в Государственном

общественно-политическом архиве Пермской области”, “Круглый стол в архивном отделе администрации Магаданской области”. У міжнародному круглому столі “Память России: династические архивы императорского дома Романовых” брала участь В. П. Купченко з інформацією про наявність документів щодо розвитку військової освіти в Державному архіві м. Києва (2008, № 4).

Систематично висвітлювалися урочистості до 90-річчя державної архівної служби, які пройшли в містах Москві, Самарі, Красноярську, Костромі та Бурятії (2009).

У журналі подається також інформація про такі заходи: “Встреча архивистов России, Украины и Белоруссии” (2008, № 6), Російсько-білоруський семінар (2009, № 3), Російсько-білоруський семінар “Реставрация и страховое копирование архивных документов”, “Документы по истории Болгарии в российских архивах, документы по истории России в болгарских архивах” (2009, № 5).

Цікавою є інформація про огляди та конкурси наукових робіт, професійної майстерності, на кращий муніципальний архів, фотоконкурси. На честь 90-річчя державної архівної служби Росії з 1 березня по 1 грудня 2008 р. проводився огляд-конкурс на кращу організацію роботи архівосховищ федерального архіву, про що повідомляється в інформації Г. А. Хабібуліної “Росархив объявил смотр-конкурс” (2008, № 1).

Заслужує на увагу досвід з проведенні “Дня архивов” та “Дня открытых дверей” у різних регіонах федерації. Наприклад, “День открытых дверей в Госархиве документов новейшей истории Калужской области” (2007, № 3).

Відрізняється різноманітністю тематика рубрики “Выставки”, в якій надається інформація про виставкову діяльність різних регіонів: “От Рейна до Камчатки” (2006, № 1), “Художники театра и кино: рисунки, фотографии, документы из собрания Российского государственного архива литературы и искусства”, “1853–1856. События и образы Крымской войны” (2006, № 5), “Государственный архив Курской области: история и современность”, “Открылся выставочно-экспозиционный зал Архивной службы Челябинской области” (2006, № 4), “В Выставочном зале федеральных государственных архивов” (2006, № 4; 2008, № 3), “Виртуальные выставки архивных документов Национального архива Республики Карелия” (2006, № 6) тощо.

Викликає зацікавленість рубрика “Юбилей”, в якій публікуються статті про окремих особистей та архівні установи. У 2009 році була опублікована стаття С. О. Шмідта “К юбилею К. Е. Новохатского” (2009, №2).

У розділі “Из редакционной почты” можна знайти матеріали про документи “шарашки” з роману О. І. Солженіцина, про створення істо-

ричного архіву німців Поволжжя, умови для збереження документів, як у російських архівах виявлялись документи про радянсько-в'єтнамські взаємини, про висвітлення в історичних працях опублікування декрету про архівну справу 1918 р. та історію його підготовки й реалізації, про напрями розвитку архівної справи Росії тощо.

Розділ “Вышли в свет” подає інформацію про нові надходження до державних архівів.

Відзначаючи високий рівень рецензованого видання, масштабність проблематики, що знайшла відображення на його сторінках, потрібно звернути увагу на відсутність публікацій текстів нормативних актів, які регламентують діяльність російських архівів. Частіше подається лише інформація про них. Аналіз показав, що за вказаний період не було опубліковано жодної інструкції, постанови центральних архівних органів Російської Федерації, рішень з'їздів, конференцій, окрім інформації про них.

Хотілося б на сторінках такого поважного видання побачити й теоретичні статті учених і практиків, присвячених обговоренню загально-теоретичних проблем архівознавства як науки.

Однак, можна з впевненістю сказати, що широке коло проблем, розглянутих в опублікованих матеріалах за вказаний період, робить журнал провідним виданням не лише для архівістів Росії, але й для архівістів країн СНД, про що свідчать публікації щодо архівної справи багатьох колишніх республік СРСР.

Проанализирована тематика публикаций по вопросам архивного дела и документоведения в российском журнале “Отечественные архивы” за 2006–2009 гг.

Ключевые слова: архивное дело; архивный документ; архивный фонд Российской Федерации; государственные архивы; муниципальные архивы; документоведение; история.

There is analyzed publications on the subject of archives and documentation in the Russian magazine "Otechestvennye Arhivy" ("The Native Archives") for years 2006–2009.

Keywords: archival affairs; archival document; archival fund of the Russian Federation; State Archives; municipal archives; record keeping; history.

УДК 930.25(092):929(477)

І. Н. ВОЙЦЕХІВСЬКА, В. В. ПАТИК*

ІСТОРИК-АРХІВІСТ В'ЯЧЕСЛАВ СТРЕЛЬСЬКИЙ

(до 100-річчя від дня народження)

Архіви – то приспана пам'ять народу.
Дотронься – заб'є джерелом!
Борис Іваненко (1933–2008 рр.)
Голова Державного Комітету
архівів України у 1989–1996 рр.

Досліджується життя та діяльність українського історика-архівіста, джерелознавця та педагога В. І. Стрельського.

Ключові слова: В. І. Стрельський; архівна справа; архівознавство; архівні установи; джерела; документознавство; наукова діяльність.

Цього року минають 100-і роковини від дня народження українського архівіста, джерелознавця, педагога та громадського діяча В'ячеслава Ілліча Стрельського (1910–1983). Життя і творчість талановитого ученого були тісно пов'язані з розбудовою архівної справи в Україні, фаховою підготовкою спеціалістів із джерелознавства, документознавства, палеографії та інших дисциплін, знання яких необхідні для роботи в архівних установах.

Його майже 40-річна діяльність на посаді завідувача кафедри архівознавства Київського університету імені Тараса Шевченка сприяла становленню історико-архівознавчої школи в Україні, основи якої були закладені вченими кінця XIX – початку XX ст.: М. Д. Іванишевим, В. Б. Антоновичем, В. С. Іконниковим, М. В. Довнар-Запольським, Д. І. Багалієм та ін. дослідниками джерел та пам'яток української історії. Традиції пошуку та збереження старожитностей, опікування вітчизняним документальним надбанням продовжувало покоління істориків-документалістів середини XX ст.: Ф. П. Шевченко, В. І. Стрельський,

* *Войцехівська Ірина Нінелівна* – доктор історичних наук, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Патик Вікторія Василівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу архівознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

А. О. Введенський, А. Й. Грінберг, С. О. Яковлев, А. В. Бондаревський, плідна праця котрих у галузі архівістики спричинила до відкриття першої на теренах України вузівської кафедри архівознавства.

Згідно із постановою РНК УРСР № 1119 від 31 серпня 1944 р. “Про заходи до створення документальної бази з історії Вітчизняної війни і впорядкування архівного господарства УРСР” та на підставі наказу № 3597 Наркомату освіти УРСР від 29 вересня 1944 р., наказом ректора Університету В. Г. Бондарчука № 337 від 3 жовтня 1944 р. і була створена кафедра архівознавства

на історичному факультеті¹. Першим завідувачем був призначений начальник науково-видавничого відділу Архівного управління Наркомату внутрішніх справ УРСР Ф. П. Шевченко. На посаду ст. викладача кафедри він запросив свого колегу по роботі в Архівному управлінні, начальника науково-методичного відділу В. І. Стрельського. З цього часу його життя було тісно пов’язане з Київським університетом, розбудовою кафедри архівознавства, яку і донині колеги називають “кафедрою Стрельського”.

Київський університет став осередком підготовки істориків-архівістів не випадково; саме в ньому працювали найбільш кваліфіковані кадри професорсько-викладацького складу. Окрім того університет мав велику навчальну базу та наукові традиції. Починаючи від 1944 р. кафедра архівознавства була єдиною у системі вищих навчальних закладів УРСР, що готувала кадри архівістів широкого профілю; випускники кафедри після закінчення університету отримували подвійну кваліфікацію: викладач історії та історик-архівіст.

Оцінюючи місце і роль В. І. Стрельського у розвитку архівної справи та архівознавства, розбудові архівознавчої освіти в Україні, не можна оминати періоду його формування як науковця та особистості, становлення світоглядних позицій, обрання майбутнього фаху. Безперечним є те, що вирішальна роль у цьому належить Московському історико-архівному інституту, де у 1932–1935 рр. навчався В. І. Стрельський². Тоді лекції читали такі корифеї історичної науки,

В. І. Стрельський

як Ю. В. Готьє, М. В. Нечкіна, Є. В. Тарле, а спілкування з тогочасними громадськими діячами, зокрема Н. К. Крупською та А. В. Луначарським значною мірою визначило подальшу долю молодого науковця. Проте прищеплення любові до історії свого краю, місцевих традицій та звичаїв було закладено у родині. Саме завдяки батьку – Іллі Дмитровичу Стрелкову-Стрельському (1880–1937) у його сина сформувалось усвідомлення людських цінностей, шана до минулого свого народу, а відтак необхідності збереження історичних раритетів, їх вивчення, а згодом наукового використання і актуалізації.

І. Д. Стрельський був відомим громадським діячем, брав участь у діяльності Курської губернської вченої архівної комісії, археологічних та етнографічних експедиціях; працював у газеті “Курские губернские ведомости”, редагував журнал “Театрал”. За його ініціативи 1915 р. у Курську був заснований журнал “Курский театр”, який став єдиним у Росії провінційним галузевим виданням. Згодом він став редактором “Вестника Главного Военно-революционного комитета Московско-Киево-Воронежской железной дороги”, а у 1912 р. отримав посаду редактора щойно заснованого щотижневого художнього літературного журналу “Культура мистецтва”. У другій половині 1920-х рр. співпрацював з журналом “Кооператор”, обіймав посаду відповідального інструктора-організатора на Курському радіовузлі (1933 р.), був керівником виробничої практики Курського державного музичного технікуму (1934 р.), завідувачем бібліотеки музичного технікуму (1935 р.) тощо³.

У грудні 1937 р. за звинуваченням у контрреволюційній діяльності, зокрема розповсюдженні анекдотів, які нібито дискредитували радянський устрій та закликали до об’єднання народу на боротьбу з радянською владою, був розстріляний. Батько, безперечно, був близькою і авторитетною людиною, він відіграв значну роль у вихованні сина, формуванні його як майбутнього історика, визначенні наукових інтересів і обранні напрямів досліджень: краєзнавства, архівознавства, документалістики.

Все 56-річне наукове життя В. І. Стрельського було пов’язано з цими галузями знань; його висліди стосувалися проблем дослідження і збереження пам’яток старожитностей: писемних документів, речових джерел, архітектурних споруд тощо.

Народився майбутній вчений 17 вересня (ст. ст.) 1910 р. у місті Курськ. Охрещений 28 вересня у Покровській церкві протоієреєм І. Єршовим⁴. Завдяки професійній діяльності та знайомствам Іллі Дмитровича Стрельського, хрещеною матір’ю В’ячеслава була відома виконавиця російських народних пісень і класичних романсів М. О. Каринська⁵. Відзначимо, що у всіх документах В. І. Стрельського (біографіях, особових листках з обліку кадрів, характеристиках, паспорті і т. ін.) зазначений день народження – 28 вересня. Вважаємо ймовірними дві версії

для пояснення такої ситуації: 1) дата хрещення свідомо взята (ним або батьками) як дата народження; 2) при вступі до школи у 1924 р. був наданий випис з метричної книги, де відсутні графи “народження” і “хрещення”. На відміну від оригіналу запису у метричній книзі, при складанні довідки прибрали все “зайве”, і у графі “місяць і день” – стоїть два числа “17” і “28”, які можна прочитати як порядковий номер 17-й, а 28 – це вже дата народження. Так це число і залишилося його днем народження на все життя.

Восени 1924 р. В’ячеслав Стрельський пішов до Курської дослідно-зразкової школи із педагогічним нахилом, де, за оцінками викладачів, виявив зацікавлення історією і геологією⁶. З цього часу він бере активну участь у роботі Курського губернського товариства краєзнавства, виступає з доповідями про фольклор курського краю і про перспективи краєзнавчої роботи серед школярів. У п’ятнадцять років В. І. Стрельський ініціює створення губернського бюро юних краєзнавців та починає самостійно досліджувати історію рідного краю.

В Особовому архівному фонді вченого зберігається посвідчення про його навчання у Курській школі № 5 та її успішне закінчення у 1930 р.⁷ У графі “особливі здібності” було відзначено фізику та художню літературу.

Починаючи від 1925 р. В. І. Стрельський серйозно займається дослідженням історії Курського краю. Вже 1927 р. на одній із краєзнавчих конференцій його обирають до Губернської ради краєзнавства, а 1928 р. членом Міжокружної краєзнавчої ради.

З 1927 по 1930 р. він був головою Округного бюро юних краєзнавців⁸. З 1928 р. В. І. Стрельський активно працював у групі із залучення шкільної молоді до пошукової роботи у краєзнавчих організаціях. Вже на той час він опублікував свої перші наукові розвідки на сторінках “Известий Курского губернського общества краеведения”⁹ та “Известий Центрального бюро краеведения”¹⁰, у яких узагальнив увесь матеріал, зібраний під час археологічно-краєзнавчих експедицій. Публікації були присвячені аналізу місцевих пам’яток історії та культури, а також фольклору, висвітленню етнографічних традицій та характерних особливостей регіону.

1929 р. із повноваженнями делегата Міжокружної краєзнавчої ради В. І. Стрельського було відряджено до Москви на засідання Центрального бюро краєзнавства, де він представляв курський осередок краєзнавців та виступив із доповіддю¹¹. У своїй промові він акцентував увагу на необхідності централізації юнацького краєзнавчого руху. Чимало слушних порад з цього питання він отримав від Н. К. Крупської та А. В. Луначарського, які, попри величезну наукову та громадську роботу, опікувалися і пошуково-краєзнавчою діяльністю.

У 1926–1930-х рр. як співробітник Курського краєзнавчого музею В. І. Стрельський брав участь в археологічних експедиціях та екскурсіях, які організувало Курське товариство краєзнавства: розкопі Ратського городища (1927 р.); знайомстві із знахідками готського скарбу (1928 р.); розкопках давньослов'янського кургану поблизу Курська (1929 р.); обстеженні гончарних промислів с. Кожли (1929 р.) тощо. Під час цих пошуків В. І. Стрельський познайомився з багатьма відомими археологами та краєзнавцями¹².

1930 р., після закінчення школи, В. І. Стрельського було направлено на роботу вчителем до села Тросна (Орловський округ), де він працював до червня 1931 р.¹³, часу, коли разом з батьками переїхав до міста Грозного, де отримав посаду заступника відповідального секретаря та завідуючого науково-технічної бібліотеки заводу “Красный молот”. Одночасно він працював науковим співробітником Чеченського науково-дослідного інституту краєзнавства¹⁴.

1932 р. В. І. Стрельський вступив у Московський історико-архівний інститут, котрий закінчив у 1935 р. з прекрасними оцінками: тринадцять предметів – “відмінно” і два – “добре”. Дипломну роботу “З історії колоніального режиму на Кавказі в 30-ті рр. XIX ст.” він захистив з оцінкою “добре”¹⁵. У ці роки, як і раніше, В. І. Стрельський поєднував навчання із організаційною та громадською роботою. У березні 1932 р. на Московській міській конференції його обрали членом президії міського бюро пролетарського студентства. Згодом В. І. Стрельський увійшов до складу президії Центрального бюро та став заступником голови Всесоюзного бюро пролетарського студентства. Він неодноразово зустрічався з політичними діячами того часу, зокрема В. М. Фігнер, М. Ф. Фроленко, Л. Г. Дейчем, М. С. Ольминським, а також із багатьма відомими вченими, які мали вплив на його становлення та формування світогляду. Майбутній вчений також деякий час працював із О. В. Косаревим та О. М. Толстим; останньому допомагав у збиранні матеріалів для написання роману “Хліб”¹⁶.

Після закінчення Московського історико-архівного інституту молодий науковець був направлений на роботу у місто Миколаїв. До початку Великої Вітчизняної війни він працював старшим науковим співробітником Миколаївського історичного архіву. Після нового адміністративно-територіального поділу і утворення Миколаївської області В. І. Стрельський обіймав посаду директора Миколаївського обласного архіву, працював заступником начальника, а згодом і начальником Архівного відділу УНКВС у Миколаївській області.

З вересня 1937 р. по серпень 1941 р. працював за сумісництвом завідувачем кафедри історії Миколаївського педагогічного інституту ім. В. Г. Белінського та заступником декана історико-філологічного факультету.

В. І. Стрельський – директор ЦДІА УРСР в робочому кабінеті.
1945–1947 рр. З родинного архіву Стрельських

За роки перебування у Миколаєві вчений опублікував близько 50 статей у миколаївських обласних та місцевих газетах з історії міста та підготував кандидатську дисертацію “Історія міста Миколаєва”, яку не встиг захистити, оскільки розпочалася Велика Вітчизняна війна. Захист відбувся у 1945 р.¹⁷

Незважаючи на те, що В. І. Стрельського було звільнено від служби в армії через бронхіальну астму, якою він хворів з 11 років, вже у перші дні Великої Вітчизняної війни він з’явився до військового комісаріату з проханням зарахувати його до діючої армії. Після відмови, вступив до лав народного ополчення, де брав участь в операціях винищувальних батальйонів та прочитав десятки лекцій з військової історії у військових частинах та у шпиталях¹⁸.

У зв’язку з евакуацією міста він переїхав до Ворошиловграда (нині м. Луганськ), де влаштувався на роботу лектором Обкому ВКП(б), а потім заступником начальника ешелонів, які вивозили броньовану сталь заводу ім. Жовтневої революції у місто Омськ. Туди і приїхала у 1942 р. родина Стрельських¹⁹.

В Омську у 1942–1944 рр. В. І. Стрельський працював заступником начальника Омського архівного відділу, старшим науковим співробітником державного архіву Омської області²⁰. Там він опублікував брошури: “Сибирь в Отечественной войне 1812 г.”, “Сибирь в Великой Отечественной войне”, “Великая Отечественная война и Сибирь” та низку статей в “Історичному журналі” та в омській газеті “На страже”²¹.

В ці роки він брав участь у археографічних експедиціях по Омській області, збираючи документи з історії Сибіру XIX ст. Під час пошуків

Заготівля дров для архіву.
1945 р. З родинного архіву Стрельських

1942–1943 рр. вчений виявив десятки оригінальних документів, старовинних рукописних книг, якими поповнив архівні фонди та використав для підготовки наукових праць з історії визвольного руху народів Сибіру.

У січні 1944 р., за рішенням НКВС СРСР, В. І. Стрельський прибув до Києва і був зарахований в оперативну групу Архівного управління НКВС УРСР для збирання та систематизації матеріалів німецького командування по лінії Куп'янськ-Харків-Київ-Рівне-Львів, а також відновлення роботи архівних установ у районах, котрі звільнялися від нацистських загарбників. У місті Рівне до його рук потрапила частина архіву рейхскомісара України Еріка Коха, документи якого були використані як важливий доказ на Нюрнберзькому процесі²².

З лютого 1944 р. до серпня 1947 р. В. І. Стрельський працював начальником науково-методичного відділу Архівного управління НКВС УРСР і директором Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Києві.

З вересня 1944 р. В. І. Стрельський почав працювати в Київському університеті на посаді старшого викладача, а 1 жовтня 1945 р. очолив кафедру архівознавства²³. Вчений зазначав, що у діяльності кафедри архівознавства важливе місце посідає її тісний зв'язок з виробництвом, оскільки «з першого дня своєї спеціалізації і до кінця перебування в університеті студенти-архівісти проводять свою виробничу практику безпосередньо над документами в державних і відомчих архівах, що дозволяє студентам практично закріплювати їх теоретичні знання»²⁴. Саме тому він ще протягом 2-х років поєднував посади завідувача кафедри

з посадою директора ЦДІА УРСР, де студенти набували практичних навичок роботи з документами.

У перші роки діяльності кафедри до навчального плану були внесені профільні дисципліни: “Архівознавство”, “Історія архівної справи в Росії і на Україні (до і після революції)”, “Історія архівної справи в Західній Європі”, “Історія установ в Росії і на Україні”, “Археографія”, “Палеографія”, “Допоміжні історичні дисципліни”²⁵. У зв’язку з необхідністю підго-

В. І. Стрельський з С. О. Яковлевим.
1948 р. З родинного архіву Стрельських

товки кваліфікованих істориків-архівістів (така підготовка проводилася лише у вишах двох наукових центрів – Москві та Києві) було розширено викладання історичних дисциплін: введено окремі спеціальні курси: хронологія, геральдика, нумізMATика, дипломатика, сфрагістика; значно збільшена кількість годин, заплановані семінарські заняття.

У 1958 р. В. І. Стрельський опублікував монографію “Джерелознавство історії СРСР: Період імперіалізму”²⁶, яка була ним представлена 7 травня 1963 р. на засідання Вченої ради історико-філософського факультету Київського університету як дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук²⁷. Офіційними опонентами виступили доктор історичних наук, проф. С. Н. Валк, член-кореспондент АН УРСР, доктор історичних наук, проф. М. І. Супруненко, доктор історичних наук, проф. Ф. Є. Лось, доктор історичних наук, проф. М. А. Рубач. У своїх виступах вони дали високу оцінку роботі В. І. Стрельського, відзначили його внесок у розвиток джерелознавства. Було зазначено, що В. І. Стрельський вперше в історичній науці зробив оригінальні узагальнення, висновки та рекомендації в галузі теоретичного джерелознавства, розробив спеціальні прийоми аналізу окремих видів і груп джерел. Вчена рада історико-філософського факультету Київського університету одногосно надала В. І. Стрельському ступінь доктора історичних наук, а у 1965 р. вчений отримав звання професора²⁸.

За активну науково-педагогічну та громадсько-політичну діяльність В. І. Стрельського наказом Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР № 212 від 24 вересня 1959 р. було нагороджено Почесною грамотою та згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 липня 1982 р. – орденом “Знак Пошани”²⁹.

В. І. Стрельський (стоїть 4-й зліва направо), А. Й. Грінберг (3-й) та С. О. Яковлев (стоїть за В. І. Стрельським) зі студентками.
Поч. 1950-х рр. З родинного архіву Стрельських

Як результат плідної громадської роботи В. І. Стрельського восени 1969 р. Вчена Рада історичного факультету Київського університету висунула кандидатуру вченого на звання члена-кореспондента АН УРСР за спеціальністю “Історіографія та джерелознавство”. Виступаючи на засіданні Вченої Ради історичного факультету (протокол № 2 від 14 листопада 1969 р.)³⁰, доктор історичних наук, професор О. Бородін зазначив, що вчений від 1935 р. займався науковою діяльністю та обіймав керівні посади в архівних установах України: був директором Миколаївського державного історичного архіву, директором ЦДІА УРСР, з 1945 р. очолює кафедру архівознавства Київського університету.

Варто відзначити, що на час заснування кафедри архівознавства історія архівної справи в Україні залишалася малодослідженою. Посібники В. О. Романовського “Нариси з архівознавства” та В. І. Веретенникова³¹, які були видані у першій третині ХХ ст. були єдиними на той час підручниками для студентів. Тому найчастіше навчальним посібником слугували конспекти лекцій В. І. Стрельського, тексти розроблених ним нормативних і спеціальних курсів³².

Прикметним було те, що з перших років роботи кафедри навчальні програми розроблялися так, щоб забезпечувати як широку загальну історичну, так і вузьку профільну підготовку істориків-архівістів. Порівняння їх з програмами інших вишів свідчить, що у Київському університеті учбові плани історико-архівних дисциплін були набагато

ширшими, ніж в інших вищих навчальних закладах країни. Це пояснюється насамперед існуванням спеціальної кафедри, яка призначалася для підготовки фахівців з архівної справи³³. Вагомим був той факт, що такі дисципліни, як історія архівної справи, теорія і практика архівної справи, археографія та спеціальні історичні дисципліни (хронологія, палеографія, геральдика, метрологія та ін.), викладалися студентам усього історичного факультету Київського університету. Тому незважаючи на те, що Головним архівним управлінням і місцевими архівними установами були опубліковані десятки документальних збірників, численні розробки з історії архівознавства та археографії, існувала нагальна потреба у виданні навчальних посібників та підручників для вищих навчальних закладів. Це і мав на меті вчений, розробляючи проблеми архівістики.

На думку В. І. Стрельського, сама поява архівних установ вже свідчить про їх практичну необхідність. Вчений писав, що документи, які зберігаються в архівах і відбивають діяльність різноманітних установ та окремих осіб, є джерелом для вивчення різних сторін людського розвитку³⁴.

Цінність архівних матеріалів вчений вбачав у їх здатності відтворювати об'єктивну картину історичного минулого, а відтак слугувати фундаментом наукового дослідження. Головною умовою для правильного використання архівних матеріалів вчений вважав їх систематизацію, детальний опис і спеціальні умови збереження. В. І. Стрельський зазначав, що, розробляючи питання теорії і практики архівної справи, історики визначили наукове поняття архівного фонду, встановили принципи систематизації і класифікації, комплектування, обліку, опису та створення науково-довідкового апарату. На його думку, розробка архівознавчих проблем сприяла всебічному використанню документальних джерел в історичних дослідженнях.

Усвідомлюючи важливість виховання нового покоління істориків-архівістів, В. І. Стрельський опублікував статтю "Підготовка кадрів

В. І. Стрельський з начальником архівного управління при Раді Міністрів УРСР С. Д. Пількевичем. Кінець 1950-х рр.
З родинного архіву Стрельських

В. І. Стрельський з начальником Архівного Управління при РМ УРСР
О. Г. Мітюковим у Москві. 25 серпня 1972р. З родинного архіву Стрельських

істориків-архівістів у нашій республіці”³⁵, “Нове в роботі кафедри архівознавства та допоміжних історичних дисциплін Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка”³⁶, де йшлося про розбудову архівної справи в Україні, діяльність та перспективи розвитку кафедри архівознавства. В. І. Стрельський зазначав, що архівна справа в Україні вже набула державного значення, архівні матеріали широко використовувалися в багатьох галузях науки та культури. Вчений наголошував, що у зв’язку з постійним збільшенням архівних матеріалів, гостро поставили питання експертизи наукової цінності документальних матеріалів, виникла потреба у фундаментальних теоретичних розробках, які б сприяли комплексному опрацюванню усього накопиченого матеріалу. На думку В. І. Стрельського, необхідно було проводити відбір документів не лише на стадії історичного дослідження, а й на стадії створення та комплектування архівних фондів.

Вчений вбачав позитивну тенденцію в тому, що історія, завдяки науковим пошукам, постійно поповнюється новими документами, які потребують ретельного вивчення, аналізу та узагальнення. Таким чином, все більше розширювався та змістовно насичувався і сам предмет архівознавства.

В. І. Стрельський був переконаний, що активізація вивчення історії та розвитку архівознавства може відбуватися лише за умови широкого використання усього комплексу матеріалів центральних і місцевих архівів. Задля цього, на його думку, необхідно якомога ширше роз-

На XVI Міжнародній конференції “Круглий стіл архівів”.
Київ, 2–5 вересня 1975 р. Поруч з В. І. Стрельським сидять
Валерія Петрівна Коба – директор ЦДАМЛМ УРСР, Надія Федорівна Врадій –
директор ЦДІА УРСР у м. Львові. З родинного архіву Стрельських

горнути публікацію документальних матеріалів, видання довідників та путівників не лише по центральним державним архівам, а й по іншим архівним установам та рукописним відділам бібліотек³⁷.

Вчений був укладачем путівника по ЦДІА УРСР³⁸, науковим консультантом у підготовці довідника “Державні архіви Української РСР”³⁹.

В. І. Стрельський є автором статей “Архівознавство” в “Українській радянській енциклопедії”⁴⁰ та “Радянській енциклопедії історії України”⁴¹. Саме в них вчений визначив поняття архівознавства як наукової дисципліни, що вивчає і розробляє теоретичні, методологічні, організаційні питання архівної справи та її історію; займається питаннями обліку, зберігання, наукової систематизації та класифікації документальних матеріалів, розробляє прийоми всебічного використання документів⁴².

На думку В. І. Стрельського, одним з основних завдань в галузі архівознавства є розробка принципів аспектів відбору документальних матеріалів на державне зберігання, тобто організація комплектування державних архівів повноцінними джерелами, які виникають в процесі діяльності різних органів державної влади і управління, а також великих підприємств, науково-дослідних інститутів. Він вважав, що завдання архівознавства полягає у виробленні на основі єдиних критеріїв

Київ, 1978 р. Ветерани архівної справи: 1-й ряд – В. М. Брожек, І. Я. Косарев, П. П. Гудзенко, М. А. Рубач, О. Г. Мітюков, В. І. Стрельський, Г. С. Пшеничний; 2-й ряд – С. М. Качур, В. В. Кузьменко, А. Д. Скаба, П. І. Павлюк, Ф. П. Шевченко, М. І. Тесленко. З родинного архіву Стрельських

правил описування документів, укладанні науково-довідкового апарату, розробці форм реєстрації та збереження, оцінці змістової інформації документальних матеріалів⁴³.

У розділі “Архіви і архівознавство” посібника “Допоміжні історичні дисципліни” В. І. Стрельський писав, що державний архівний фонд – це невичерпна скарбниця документальних матеріалів, різноманітних за часом і місцем походження, технікою і засобами відтворення. Важливими, з огляду на їх інформативність, є описи фондів, їх анотування, що значно полегшує пошукову роботу дослідникам. Особливу увагу автор приділяв питанням систематизації і класифікації документальних матеріалів, відзначав, що у системі державних архівів найчисельнішими є місцеві архіви, де зосереджені документи міських, районних, сільських організацій та установ. Вчений вважав, що місцеві державні архіви – це багатющі сховища рукописних матеріалів найрізноманітнішого змісту⁴⁴.

Окрім наукової і педагогічної праці В. І. Стрельський активно займався і громадською діяльністю. Про це засвідчить той факт, що у 1960–1970-х рр. вчений брав участь у роботі таких державних і наукових закладах та громадських установ: він був членом Колегії Архівного управління при РМ УРСР; членом Редколегії журналу “Архіви Украї-

ни”; членом Вченої ради Архівного управління УРСР і Центрального державного історичного архіву УРСР; головою Консультативної групи Комісії з обрядів Верховної Ради УРСР; членом Експертної комісії Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР; головою експертної комісії університету; заступником голови і членом Бюро секції історії СРСР та УРСР при правлінні Республіканського товариства “Знання”; проректором народного університету “Пам’ятники України” при правлінні Республіканського товариства охорони пам’ятників історії і культури; членом бюро Всесоюзної Археографічної комісії АН СРСР; заступником голови Археографічної комісії АН УРСР; відповідальним редактором наукового видання “Вісник Київського університету: Історія”; науковим консультантом комісії з розробки герба міста-героя Києва; заступником голови Ради з організації комплектування і використання документальних матеріалів АН УРСР; членом редколегії “Радянської енциклопедії історії України”; членом Вчених рад Київського університету та історичного факультету⁴⁵. Можна тільки дивуватися такій працездатності ученого.

У рік 90-річчя від дня народження В. І. Стрельського на історичному факультеті Київського університету були проведені “Треті джерелознавчі читання”, присвячені пам’яті вченого. У читаннях взяли участь учені-архівознавці, джерелознавці, співробітники архівних установ, викладачі та аспіранти кафедри архівознавства, учні та колеги вченого, які у своїх доповідях аналізували науковий доробок В. І. Стрельського, згадували цікаві та змістовні лекції професора, наголошували на його плідній багаторічній громадській та організаторській діяльності⁴⁶.

Через рік, у 2001 р., в Українському науково-дослідному інституті архівної справи та документознавства вийшов друком збірник наукових праць та спогадів про вченого, де висвітлювалось його життя і творчість, наукові здобутки у галузях архівознавства, джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін, краєзнавства⁴⁷.

В. І. Стрельський був не лише знаним вченим, залюбленим в історію, а й обдарованою особистістю. Спогади сучасників В. І. Стрельського засвідчують, що серед його захоплень були живопис, художня література, поезія. В. І. Стрельський написав близько 200 художніх полотен, частина з яких, намальованих аквареллю, зберігається в Особовому архіві⁴⁸ та у його колег і друзів⁴⁹, зокрема у Родинному архіві Стрельських⁵⁰.

Вчений зробив цінний внесок у розвиток різних галузей і напрямів історичної науки. Його праці дали поштовх для подальшого розвитку не тільки архівістики, а й багатьох знань, які базуються на вивченні історичного документа, зокрема джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін. Особливо цінними його наукові висліди стали за

умов перегляду і переосмислення старих підходів та оцінок, вироблення нових прийомів і методів історичного дослідження.

В. І. Стрельський був одним із перших дослідників, котрий, на основі критичного аналізу, зробив оригінальні висновки та рекомендації в галузі теоретичного джерелознавства, відпрацював наукові засади класифікації джерел, розробив критерії та принципи роботи з конкретними видами джерел. Вчений провів значну роботу щодо створення комплексного узагальнювального курсу джерелознавства, концептуальні підходи якого є актуальними і сьогодні.

За 56 років свого наукового життя (1927–1983) вчений опублікував 301 наукову працю: 73 загальноісторичні праці, 36 досліджень з джерелознавства, 14 розвідок з архівознавства, де акцентувалась увага на питаннях розвитку архівної справи в Україні, використанні архівних матеріалів у науково-дослідній роботі, створення науково-довідкового апарату архівних фондів; 51 праця зі спецдисциплін, зокрема з геральдики, хронології, сфрагістики, метрології, історичного краєзнавства.

З його ім'ям пов'язане становлення і розбудова кафедри архівознавства, заснування аспірантури (з 1947 р.), підготовка професійних архівістів та джерелознавців від студентської лави до науковців.

В. І. Стрельський увійшов в історію як один із відомих фахівців у галузі архівістики та джерелознавства, він має повне право вважатися фундатором історико-архівознавчої школи в Київському університеті.

¹ *Войцехівська І. Н.* Кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка / І. Н. Войцехівська // Українська архівна енциклопедія / Державний комітет архівів України; Український НДІ архівної справи та документознавства / І. Б. Матяш (голова ред. кол.). – К., 2008. – С. 495.

² Державний архів м. Києва (далі – Держархів м. Києва), ф. Р-1535, оп. 2, спр. 102, арк. 2.

³ Родинний архів Стрельських, спр. 7, арк. 5.

⁴ Державний архів Курської області, ф. 217, оп. 3, спр. 449, арк. 89 зв.–90.

⁵ *Шевченко Л. В.* В. І. Стрельський – вчений-історик-джерелознавець / Л. Шевченко // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: [зб. статей] / НАН України; Інститут історії України / П. Т. Тронько [відп. ред.]. – Вип. 11: До 85-річчя з дня народження П. Т. Тронька. – К.: Рідний край, 2000. – С. 483.

⁶ Держархів м. Києва, ф. Р-1535, оп. 1, спр. 48, арк. 4.

⁷ Там само, ф. Р-1535, оп. 2, спр. 1, арк. 8.

⁸ *Шевченко Л.* Краєзнавець за покликом душі / Л. Шевченко // Проблеми архівознавства і джерелознавства: [збірник наукових праць до 90-річчя від дня народження професора В. І. Стрельського]. – К., 2001. – Вип. 4: Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела. – С. 19.

⁹ *Стрельський В.* Песни, частушки, заговори и малопонятные слова крестьян деревни “Конево”, Курского уезда / В. Стрельский // Известия Курского губернского общества краеведения. – 1927. – № 3. – С. 67–72; *Стрельский В.*

Приметы, предрассудки, пословицы и песни (протяжные) крестьян деревни “Конево”, Курского уезда / В. Стрельский // Известия Курского губернского общества краеведения. – 1927. – № 6. – С. 88–92 ; *Стрельский В.* Для чего нужны краеведческие объединения молодежи и их основная работа / В. Стрельский // Известия Курского губернского общества краеведения. – 1928. – № 4–6 (10–12). – С. 85–87 ; *Стрельский В.* Еще о школьно-краеведческих кружках / В. Стрельский // Известия Курского губернского общества краеведения. – 1929. – № 1–2 (13–14). – С. 128–129.

¹⁰ *Стрельский В.* За Центральное бюро юных краеведов / В. Стрельский // Известия Центрального бюро краеведения. – 1929. – № 7–8. – С. 33–35.

¹¹ Держархів м. Києва, ф. Р-1535, оп. 1, спр. 48, арк. 4.

¹² Там само, ф. Р-1535, оп. 1, спр. 48, арк. 5.

¹³ *Долинський О.* Вітаємо ювіляра / О. Долинський, А. Іваненко // Київський університет. – 1980. – 27 жовт.

¹⁴ Родинний архів Стрельських, спр. 7, арк. 6.

¹⁵ *Войцехівська І.* Огляд особового архівного фонду професора В. І. Стрельського / І. Войцехівська // Проблеми архівознавства і джерелознавства: [збірник наукових праць до 90-річчя від дня народження професора В. І. Стрельського]. – К., 2001. – Вип. 4: Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела. – С. 72–81.

¹⁶ *Снітко Л.* Барви серця / Л. Снітко // За радянські кадри. – 1966. – 22 черв.

¹⁷ Держархів м. Києва, ф. Р-1535, оп. 2, спр. 8, арк. 1.

¹⁸ Там само, ф. Р-1535, оп. 1, спр. 48, арк. 8.

¹⁹ Родинний архів Стрельських, спр. 7, арк. 11.

²⁰ *Стрельський Г. В.* Стрельський В. І. вчений-історик, дослідник і організатор вітчизняного краєзнавства / Г. В. Стрельський // Історія України: Мало-відомі імена, події, факти. – К., 1999. – Вип. 6. – С. 325.

²¹ *Стрельский В. И.* Сибирь в Отечественной войне 1812 года / Под ред. и с предисл. проф. Б. М. Волина / В. И. Стрельский. – Омск: ОГИЗ, 1942. – 48 с. ; *Стрельский В.* Сибирь в Великой Отечественной войне / В. Стрельский. – Омск, 1943. – 50 с. ; *Дулов В. И.* Великая Отечественная война и Сибирь / В. И. Дулов, В. И. Стрельский. – Иркутск, 1944. – 67 с. ; *Лейфер А. Э.* Удивительная библиотека: Рассказы о старых книгах и книжниках / А. Э. Лейфер. – Омск, 1989. – С. 144; *Стрельский В.* Сибиряки в освободительных войнах XVIII века / В. Стрельский // На страже. – 1943. – 7 авг. ; *Стрельский В.* Сибиряки в Отечественной войне / В. Стрельский, А. Ярошенко // На страже (Омск). – 1942. – 3, 10 июля ; Стрельский В. Сибирь в борьбе с иноземными захватчиками в начале XVII века / В. Стрельский // На страже (Омск). – 1943. – 19 июня.

²² *Базилівський М.* Покликання / М. Базилівський // Київ. – 1983. – № 9. – С. 143.

²³ Архів Київського університету. Особова справа В. І. Стрельського, ПВС-52, арк. 19–21.

²⁴ Держархів м. Києва, ф. Р-1246, оп. 13, спр. 31, арк. 9.

²⁵ Там само, ф. Р-1246, оп. 13, спр. 31, 33.

²⁶ *Стрельський В. І.* Джерелознавство історії СРСР: Період імперіалізму / В. І. Стрельський. – К. : Рад. школа, 1958. – 480 с.

²⁷ Яковлев С. О. Захист докторських дисертацій / С. О. Яковлев // УГЖ. – 1963. – № 4. – С. 159.

²⁸ Долинський О. В. Вшанування професора В. І. Стрельського з нагоди його 70-річчя і 50-річчя науково-педагогічної діяльності / О. В. Долинський, А. М. Іваненко // УГЖ. – 1980. – № 12. – С. 145.

²⁹ Про нагородження Почесною грамотою працівників Київського ордену Леніна державного університету ім. Т. Г. Шевченка: [наказ по Міністерству вищої і середньої спеціальної освіти СРСР, 24 вересня 1959 р., № 212] // За радянські кадри. – 1959. – 7 жовт.; Про нагородження орденами і медалями СРСР трудящих міста Києва: [наказ Президії Верховної Ради СРСР, 22 липня 1982 р.] // Вечірній Київ. – 1982. – 27 лип.

³⁰ Держархів м. Києва, ф. Р-1535, оп. 1, спр. 38, арк. 1–4.

³¹ Романовський В. О. Нариси з архівознавства: історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах / В. О. Романовський. – Харків, 1927. – 170 с.; Веретенников В. И. История тайной канцелярии петровского времени / В. И. Веретенников. – Харьков, 1910. – 306 с.

³² Держархів м. Києва, ф. Р-1535, оп. 1, спр. 30, 60, 61; оп. 2, спр. 45; Сургай Т. И. Кафедра архивоведения и специальных исторических дисциплин Киевского государственного университета / Т. И. Сургай, Д. В. Табачник // Археографический ежегодник за 1983 год. – М., 1985. – С. 174–177.

³³ Держархів м. Києва, ф. Р-1535, оп. 1, арк. 5.

³⁴ Стрельський В. І. Архіви і архівознавство // Стрельський В. І. Допоміжні історичні дисципліни: короткий курс: [навч. посібник для студентів іст. фак.] / А. О. Введенський, В. А. Дядиченко, В. І. Стрельський. – К.: Рад. Україна, 1963. – С. 24.

³⁵ Стрельський В. І. Підготовка кадрів істориків-архівістів у нашій республіці / В. І. Стрельський // Архіви України. – 1978. – № 5. – С. 54–57.

³⁶ Стрельський В. І. Нове в роботі кафедри архівознавства та допоміжних історичних дисциплін Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка / В. І. Стрельський // Архіви України. – 1971. – № 5. – С. 13–15.

³⁷ Держархів м. Києва, ф. Р-1535, оп. 1, спр. 3, арк. 77.

³⁸ Центральный государственный исторический архив УССР в Киеве: [путеводитель] / [под ред. А. В. Бондаревского, Л. М. Отливановой, С. Д. Пилькевича, В. И. Шелудченко]. – К., 1958. – 348 с.

³⁹ Державні архіви Української РСР: короткий довідник / [Відп. ред. О. Г. Мітюков]. – К., 1972. – 200 с.

⁴⁰ Стрельський В. И. Архивоведение / В. И. Стрельский // Украинская советская энциклопедия: В 12-ти т. / Гл. ред.: М. П. Бажан. – Т. 1: А – Борона. – К.: УСЭ, 1978. – С. 267.

⁴¹ Стрельський В. І. Архівознавство / В. І. Стрельський // Радянська енциклопедія історії України / Бажан М. П., Скаба А. Д. – Т. 1. – К., 1969. – С. 88.

⁴² Там само.

⁴³ Держархів м. Києва, ф. Р-1535, оп. 1, спр. 6, арк. 67.

⁴⁴ Стрельський В. І. Архіви і архівознавство // Стрельський В. І. Допоміжні історичні дисципліни: короткий курс: [навч. посібник для студентів іст. фак.] / А. О. Введенський, В. А. Дядиченко, В. І. Стрельський. – К.: Рад. Україна, 1963. – С. 33, 38, 46.

⁴⁵ Архів Київського університету. Особова справа В. І. Стрельського, ПВС-52, арк. 75–76.

⁴⁶ Держархів м. Києва, ф. Р-1535, оп. 2, спр. 116.

⁴⁷ Проблеми архівознавства і джерелознавства: [збірник наукових праць до 90-річчя від дня народження професора В. І. Стрельського]. – К., 2001. – Вип. 4: Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела. – 416 с.

⁴⁸ Держархів м. Києва, ф. Р-1535, оп. 1, спр. 50, арк. 1–43.

⁴⁹ Особистий архів І. Н. Войцехівської, тека 8, арк. 1–8.

⁵⁰ Родинний архів Стрельських, спр. 20, арк. 1–12.

Исследуется жизнь и деятельность украинского историка-архивиста, источниковеда и педагога В. И. Стрельского.

Ключевые слова: В. И. Стрельский; архивоведение; архивное дело; архивные учреждения; источники; документоведение; исследования; научная деятельность.

There is an analysis of the life and activity of Ukrainian historian, archivist, specialist in the field of source study and pedagogue – V. I. Strel's'kyi.

Keywords: V. I. Strel's'kyi; archival affairs; archival study; archival institutions; sources; documentation; investigations; scientific work.

УДК 930.25(092):929(477.82)

М. В. ДЕЛЕГАН*

**НИКОЛАУС РАДВАНІ –
ОРГАНІЗАТОР І ДОСЛІДНИК АРХІВНОЇ СПРАВИ
ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ
(до 145-річчя від дня народження)**

На основі значної частини вперше введених до наукового обігу архівних документів аналізується життєвий шлях і діяльність керівника архівної служби Підкарпатської Русі Ніколауса Радвані.

Ключові слова: Н. Радвані; земський архів; Підкарпатська Русь; централізована архівна система; Чехословацька Республіка.

За останні півтора десятиліття значного розвитку в Україні набули дослідження з історії архівної справи, у тому числі і на регіональному рівні. Все більше уваги приділяється персоналіям. Та й взагалі історія архівної справи, складової частини спеціального галузевого напрямку історичної науки, нерозривно пов'язана з біографічними дослідженнями, які досі перебували дещо в тіні.

До справи розвитку архівної справи в Закарпатті у різні історичні періоди доклали зусиль чимало фахівців, серед яких помітне місце посідає Ніколаус Радвані.

Мета даної публікації полягає у висвітленні – через життєпис особистості – розвитку архівної справи на певному історичному відтинку часу та спробі дати оцінку місця й ролі Н. Радвані в еволюції архівної галузі на Закарпатті у 20-х роках ХХ ст. Беручи до уваги масштабність діяльності талановитого архівіста, а його життєвий шлях і творча робота на ниві архівної справи пов'язані із містами Тренчин, Трнава, Жіліна та іншими населеними пунктами в Словаччині, столицею Угорщини Будапештом, містом Остригом (Угорщина), Ужгородом та низкою інших міст Центрально-Східної Європи, автор не претендує на повноту дослідження життєвого шляху та діяльності Н. Радвані як архівіста.

На підставі проведеного дослідження, на наш погляд, з впевненістю можна стверджувати, що найбільш вагомий внесок у становлення і розвиток централізованої архівної системи на Підкарпатській Русі (офіційна назва Закарпаття в період його перебування у складі Чехословацької Республіки), зробив саме Ніколаус Радвані. На його долю випало управління Земським архівом Підкарпатської Русі у період фор-

* *Делеган Михайло Васильович* – кандидат історичних наук, директор Державного архіву Закарпатської області.

мування молоді чехословацької держави, що утворилася, як відомо, на уламках Австро-Угорської монархії.

Цю розвідку присвячено 145-й річниці від дня народження Ніколауса Радвані. Про його життя та діяльність автором опубліковано декілька статей, зокрема, у першій частині збірника наукових доповідей Всеукраїнської конференції “Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи (Київ, 19–20 листопада 1996 р.)”¹ і краєзнавчому журналі “Карпатський край” у 1997 р.² Найповніші біографічні дані про архівознавця, керівника архівної справи на Закарпатті у 20-х роках ХХ ст., подано у першому та другому випусках бібліографічного довідника “Українські архівісти”, що вийшли у світ у Києві в 1999 і 2007 роках³. На підставі зазначених публікацій автора діяльність Н. Радвані згадується у підручнику “Архівознавство”⁴ та в “Нарисах історії архівної справи в Україні”⁵. Про ініціативність та особисту участь у розвитку архівної справи на Закарпатті Н. Радвані йдеться і у 7 випуску “Наукового вісника УжНУ. Серія: Історія”.⁶ У 2008 р. наша публікація про Н. Радвані була вміщена в Інтернетвиданні Інституту суспільних наук Словацької академії наук у Кошице⁷.

У 2002 р., у результаті багаторічного пошуку у Центральному історичному архіві в Празі вдалося виявити окремі нові факти з життя та діяльності архівіста, які досі були невідомими загалу. А основне те, що у 2003 р. у Державному архіві Закарпатської області (далі – Держархів Закарпатської обл.) нами виявлено особову справу Н. Радвані та низку інших документів, пов’язаних з ім’ям визначного архівіста.

Як відомо, на зміну закостенілої монархічної системи дуалістичної Австро-Угорщини, котра жорстоко придушувала будь-які прояви національної самосвідомості населення Закарпаття в політичній, національній, релігійній галузях та на ниві культури, прийшла значно демократичніша форма правління Чехословацької Республіки.⁸ Цілком справедливо слідом за вченими Чехії стверджує професор М. М. Болдижар, що перша Чехословацька республіка була однією з найдемократичніших держав свого часу⁹. Всебічний розвиток у складі Чехословацької республіки отримала і Підкарпатська Русь, у тому числі і у галузях освіти, науки, культури та архівної справи.

Ніколаус Радвані народився 14 травня 1865 р., зазначено у автобіографії (*Currículum vitae* – лат. – *М. Д.*), написаній ним власноручно в м. Ужгороді 14 січня 1920 р. на словацькій мові, у великому населеному пункті Бановец (*Banovec*) Бановецького округу колишньої Тренчинської, а згодом Нітрянської жупи на Словаччині¹⁰. Однак у листі (копія) адміністративного відділу Міністерства Чехословацької республіки у справах Словаччини від 24 квітня 1924 р. за № 19.897/924 під грифом “конфіденційно”, який зберігся у Державному архіві Закарпатської області, на підставі достовірних джерел, зазначено в документі, повідо-

мляється, що батьківське, тобто справжнє прізвище Н. Радвані було “Гебауер”, а “Радвані” – прізвище змадяризоване. (“Jeho rodičovske meno bolo “Gebauer”, “Radvani” je meno romagarčene”). Радвані – Gebauer згадується також у листі Президії Міністерства внутрішніх справ на ім’я віце-губернатора Підкарпатської Русі від 5 червня 1924 року за № 7823 та інших документах.

Одночасно ми змушені зробити застереження, що в особовій справі архівіста, в документах особисто ним складених, трапляється чимало розходжень щодо його біографічних даних, зокрема навчання, роботи і т. ін. Через це всі дані, по змозі, піддавалися перевірці, а окремі з них потребують і подальших уточнень.

На час складання Н. Радвані зазначеної автобіографії він був вдівцем. Перша дружина – Грегор Олена (Gregog Elena) 1872 р. н., з якою Микола взяв шлюб 15 серпня 1894 р., померла в 1911 році. Через це він сам виховував трьох дітей: Камілли 15 червня 1895 р. н., Естер 26 вересня 1896 р. н. і Тітуса 15 квітня 1898 р. н. Хоча на той час двоє старших уже вели практично самостійне життя – перша дочка працювала в Міністерстві землеробства, а друга – в Міністерстві правосуддя (юстиції) в Будапешті. Найменша за віком дитина, син Тітус, був слухачем юридичного факультету в Братиславі.

Другий шлюб Радвані взяв 14 березня 1922 р. в Братиславі з Франтішкою Немак (Frantiska Nemark), яка народилася також у Тренчінській жупі в Словаччині. Діти вже на той час були повнолітніми, а Франтішка і Микола – не молодими: їм було по 56–57 років.

Освіту Ніколаус здобував у провідних гімназіях (na hlavních gymnasiách) в Тренчіні, Трnavі і завершив у Остригомі у червні 1884 р. Вищу освіту здобув в університеті в Будапешті (1890 р.). Крім того чотири семестри навчався на факультеті теології (до кінця 1886 р.) та на юридичному факультеті (у 1901 р.), вивчав книгознавство, а також іноземні мови: словацьку, німецьку, французьку та італійську. Н. Радвані мав практику перекладацької роботи із зазначених мов на словацьку, яку він здійснював для потреб владних структур. Згодом він зазначає, що досконало володіє латинською, угорською, німецькою і словацькою, задовільно – французькою та може спілкуватися на чеській і русинській мовах.

У 1888 і 1901 рр. Н. Радвані вивчав основи архівних знань у королівському земському архіві, а у 1904 р. – юридичні науки в Будапешті.

З 27 грудня 1888 р.¹¹ до 22 лютого 1922 р. перебував на жупній архівній державній службі, зазначається в його особовій справі. Від 27 грудня 1888 р. і до кінця вересня 1895 р. працював на посадах другого архівіста у місті Тренчін, з 1 (в іншому місці – з 26) жовтня 1895 р. і до 1 січня 1910 р. – головного архівіста Белеградської (Belehradskey) жупи, з 12 січня 1910 р. займався систематизацією та впорядкуванням

документів у міському архіві, з 11 квітня 1911 р. працював у місті Жіліні писарем, з 1913 р. і до 24 квітня 1919 р. – керівником міського архіву в Жіліні Тренчінської жупи в Словаччині, а з 24 квітня 1919 р. – керівником архіву Ужгородської жупи¹². Водночас, наголошує Радвані в одному з особисто складених ним документів, у кінці 1901 р. він недовго працював головним жупним нотарем. Під час роботи в зазначених установах захоплювався питаннями бібліографії та історичною літературою, повідомляє архівіст в автобіографії від 14 січня 1920 р. Брав участь у підготовці збірки “*Monumenta Juridico Hungarika*” (подано за текстом автобіографії – М. Д.) та “*A Pallas nagy lexikona*”. “Я написав багато статей з історії Тренчінської жупи, що публікувалися в місцевій пресі як додатки та котрі я планував видати – і видав,” – не без гордості стверджує фанатично відданий архівній справі Радвані.

У листі-рекомендації керівництва Ужгородської жупи від 22 січня 1920 р. №7786/1919, адресованому Міністерству у справах Словаччини Чехословацької Республіки з нагоди розгляду справи щодо призначення Н. Радвані штатним державним службовцем, жупан характеризує його як такого, що має найвищі моральні якості, є висококваліфікованим, старанним, добросовісним і чесним спеціалістом. “З політикою не пов’язаний, національності угорської, але не агресивний. Нині видає себе за словака (*Nyni se vydáva za Slováka*)”¹³.

Цікаво зазначити, що тільки в одному випадку, а саме в особовій справі від 15 березня 1921 р., написаній ним власноручно, Радвані, вказуючи що він угорської національності, тут же в квадратних дужках додає – німецького походження.

Таких працівників, як рекомендований, пише наприкінці свого листа жупан, є дуже мало та особисто пропонує призначити його на штатну державну службу. В результаті рішення Міністерства Чехословацької республіки у справах Словаччини, згідно з повідомленням Цивільного управління Підкарпатської Русі від 18 лютого 1920 р. № 1642 pres. adm., Радвані був призначений керівником архівної служби Ужгородської жупи з наданням йому зарплати згідно з штатним розписом державного службовця VIII рангу “...až do konečného rozdělení župí,” йшлося в повідомленні (Радвані, як зазначалося вище, вказує, що на цю посаду він був призначений ще в 1919 р.). Однак на згаданій посаді йому довелося працювати не довго. Керівник жупного уряду в Ужгороді у листі, адресованому цивільному управлінню Підкарпатської Русі від 8 липня 1921 р. № pres.4580 ai 21, незважаючи на офіційний зміст, повідомляв із неприхованим піднесенням про те, що “зважаючи на працездатність та надзвичайну старанність головного архівіста місцевого уряду Ніколаус Радвані, а також з огляду на наукову роботу, яку він подав з власної ініціативи і яка дуже добротно виконана, зразкова, та беручи до уваги факт утворення земського архіву Підкарпатської Русі,

C U R R I C U L U M V I T A E .

Narodil som sa v župe Trenčinskej vo veľkej obci Banovec roku 1865. , som rímsko kath. náboženstva , vdovec a otec troch detí . Moje deti su :

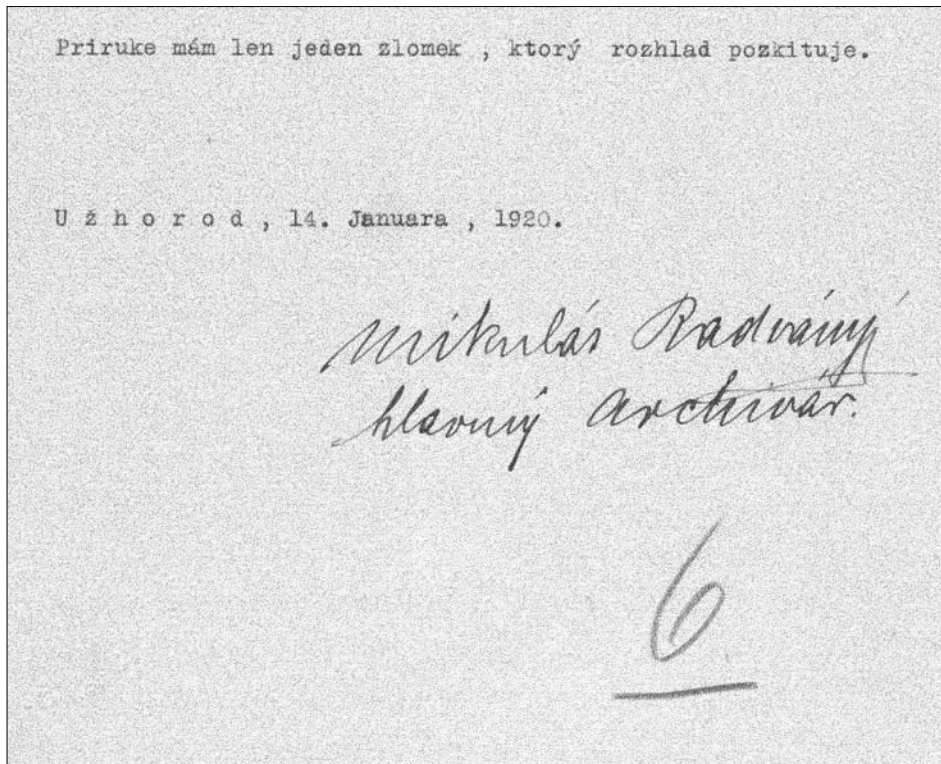
Kamila , Eszter a Titus , s ktorých je prvé pri ministerstve orby , druhé pri ministerstve pravosúdu v Budapešti , kdežto moj syn Titus je ten čas posluchačom právnictva v Bratislave .

Prosvedné studia som na hlavných gymnasiách v Trenčíne , Trnave a v Ostrihome skončil . Vyssie studia som na universite v Budapešti skončil . Mojú zákonú kvalifikáciu doplňuje formálna vzdelanosť ; štyri semestri theologie , knižné znalstvo ako i reč slovenská , maďarská , nemecká , francúzska a latinská , v ktorých rečiach som pre úradné potreby prekladi robil .

Od roku 1889 , som ako druhý archivar , od 1895ho roku ako hlavný archivár , od 1911 ho roku ako mestský archivar a od mesjaca apríla roku 1919 . ako župný hlavný archivar pracoval .

V spojení mojich úradných prác som sa zaoberal bibliografickou a historickou literatúrou menovite som pracoval pre zbierku takzvanú "Monumenta Juridico Hungarica " ; bol som spolupracovníkom "Velkého Lexico Pallas " a som mnoho historických článkov písal o Trenčanskej župe , ktoré v tamnejších miestnych novinách , ako čiastky oných historických prídavkov , ktoré ako samostatné som mienil vydat - vysli .-

. | .

Автобіографія Н. Радвані від 14 січня 1920 року.
 Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 17

пропоную затвердити його керівником земського архіву Підкарпатської Русі з присвоєнням йому VII рангу державного службовця I ступеня”¹⁴. Обсяги роботи були, відзначимо без перебільшення, величезні, а повоєнне життя складне та дороге... Радвані змушений був просити керівництво краю підвищити йому розмір заробітної плати. І за нинішніми мірками суспільного життя стається диво – лаконічно та конкретно 28 липня 1920 р. резолюція віце-губернатора Підкарпатської Русі Благи зобов’язує клерків взяти звернення архівіста “до безумовного виконання”. Нині б таку оперативність у вирішенні звернень архівістів щодо виплати повної зарплати, передбаченої законодавством і т. ін. Того ж таки дня надходить офіційна відповідь про те, що “прохання (Радвані – М. Д.) швидко вирішене”¹⁵. А в графі формуляра щодо рівня його кваліфікації за всі роки, за які збереглися документи в Держархіві області, зазначено – дуже добра (velmi dobry). Та й взагалі, значна частина документів особової справи рясніє найвищими оцінками діяльності і особистих рис Н. Радвані: velmy spůsobni, velmy pilniú, besvadne, prvotridni, velmy schopný a svedomity.

Медична довідка міського лікаря в Ужгороді Юліана Пелеха від 31 травня 1919 р., видана на запит жупана за № 1316/1919, підтвер-

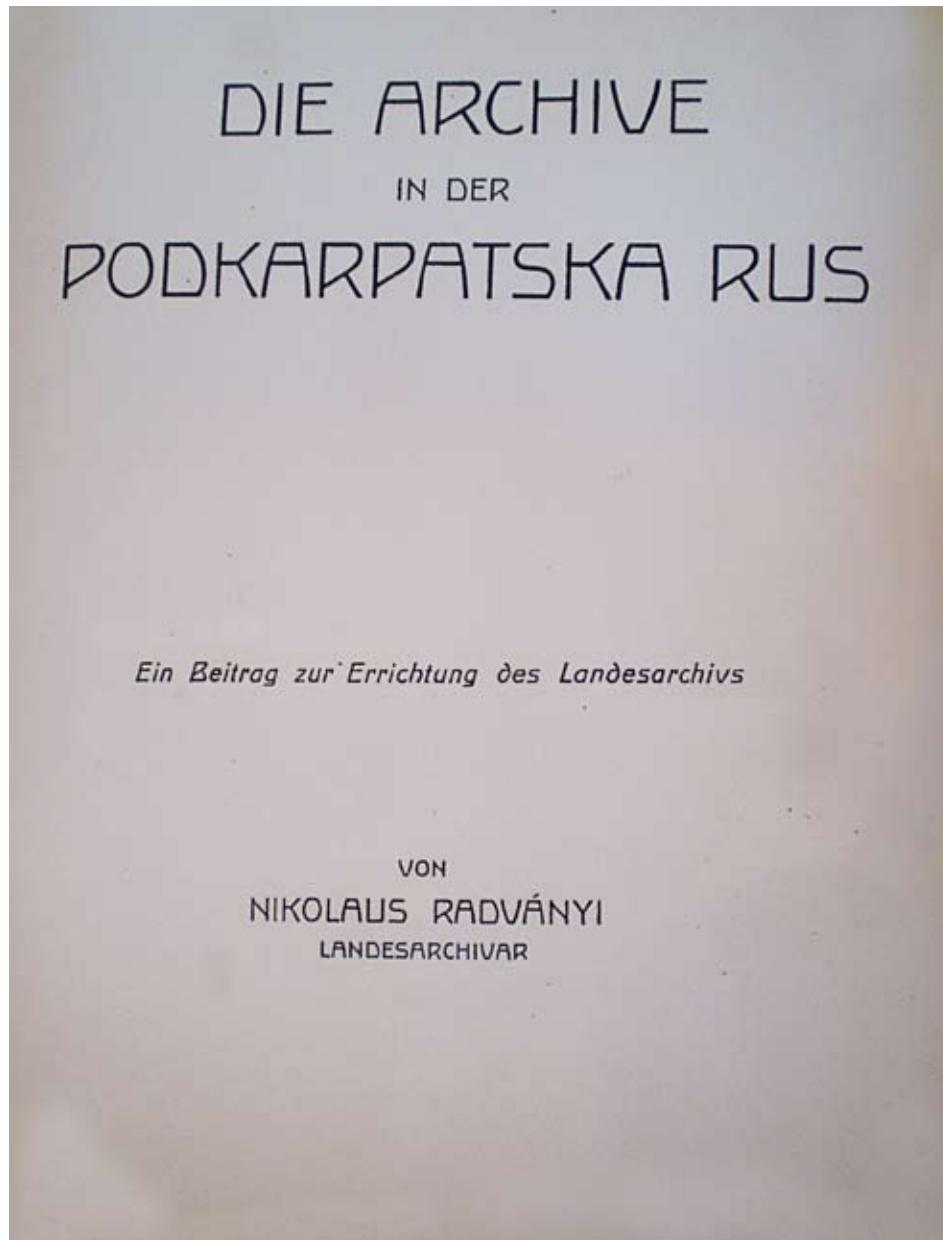
джує, що Ніколаус Радвані цілком здоровий та може нести державну службу (“...pokladám ho za chorného k úradovaniu”).

Присягу державного службовця Н. Радвані складав тричі: 29 грудня 1888 р. (Угорщина), 24 квітня 1919 р. та 15 січня 1920 р. (Чехословацька республіка).

Як керівнику архівної служби йому було доручено проаналізувати стан архівної справи Підкарпатської Русі. Зокрема, рішеннями Президії Цивільного управління Підкарпатської Русі від 21 лютого і 21 квітня № 5754 та 8112 (у листі Н. Радвані від 12 грудня 1924 р. номери помилково названі навпаки – *М. Д.*) було доручено земському архівісту Радвані внести пропозиції щодо організації архівної справи Підкарпатської Русі, а рішення від 3 листопада та 1 грудня 1922 р. № II – 6666 та № 7491 pres. вимагали від нього проведення необхідної роботи щодо систематизації і впорядкування архівних документів в Берегові та Севлюші (нині – місто Виноградово); рішення від 3 березня 1923 р. № II – 1319 pres. аі 23 ставили завдання організувати земський архів та центральний метричний уряд, зазначає Н. Радвані¹⁶. Впродовж 1922 р.¹⁷ Н. Радвані побував в усіх найбільших архівах краю, вивчив їх стан та підготував ґрунтовні звіти. Вивчаючи документи, що збереглися і відбивають результати його діяльності, можна стверджувати, що земський архівіст був людиною всебічно розвиненою, дуже енергійною, відданою своїй справі та ініціативною. Тому цілком зрозуміло, що на підставі зазначених звітів уже у 1922 р. він вперше в історії архівної справи краю видав в Ужгороді німецькою мовою книжку під назвою “Архіви Підкарпатської Русі”¹⁸, в якій намагався подати аналіз основних документальних зібрань та загальну характеристику найбільших архівів Підкарпатської Русі. Тираж книжки був незначним¹⁹. Всі витрати на її видання взяв на себе відділ шкіл Крайової адміністрації Підкарпатської Русі. Незважаючи на те, що у продажу книжка не надходила, вона одержала досить широке міжнародне визнання, про що свідчать прохання надіслати книжку адресатам різних країн Європи. Зокрема, запити на книгу надійшли з Національного архіву Німеччини, Угорської державної бібліотеки ім. Сечені (Будапешт), Карлового університету (Чехословаччина, Прага) та інших науково-культурних центрів.

Дослідження крайового архівіста було надіслано президенту Чехословацької республіки Т. Г. Масарику, про що зазначається в листі шкільного відділу Підкарпатської Русі від 9 жовтня 1922 р. А 20 жовтня 1922 року у відповідь на запит того ж таки шкільного відділу Радвані надсилає два примірники своєї книги і на його адресу. З проханням надіслати кілька десятків примірників книги до Н. Радвані надійшов лист із Міністерства шкільництва та народної освіти Чехословаччини²⁰.

У кінці листопада 1922 р. на прохання шкільного відділу рецензію на книгу надіслав відомий історик краю Василь Гаджега. Він високо

Титульна сторінка книжки Н. Радвані “Архіви Підкарпатської Русі”. –
Ужгород: книжкова друкарня “Вікторія”, 1922

оцінив науковий доробок крайового архівіста (достойну оцінку сій книзі подав – Держархів Закарпатської обл., ф. 28, оп. 4, спр. 5857, арк. 18) і вважав її основою подальшого розвитку архівного будівництва в краї, віддаючи належне при цьому його автору. “Всі бо архіви... в такому смутном состоянні находятся, что через беспорядок употреблять не мож их, – з жалем констатує В. Гаджега. – Сим же само собою представила идея: поставити єдин Крайовий Архив”. Далі історик стисло характеризує процес появи праці Н. Радвані. “На представлення Крайового Архивара возвало Цивильное Правительство Подкарпатской Руси его подати начерк и проект новосозданого Крайового Архива, и се 21 февр. 1921 числ. 8112. Презид. По предложению генеральной [ради – слово не читається – *М. Д.*] и ориентаці[й]но из нова возванн был Кра[є]в. Архивар: зробити предуготовительні роботи дня 21 апріля 1921 число 5754 Pres. – В одповідь на сіє возваніє явилося подвопросное сочиненіє автора... Оцінка каждого архива фахова, – зазначає Василь Гаджега, – но легко понятна и нефаховим (не спеціалістам – *М. Д.*), и понеже доста коротка – об’єм пару листов ... интересантна может быти и простым читателям. Ся оцінка держит от стр. 13–112. Посему добавляет автор нікі (деякі – *М. Д.*) документи як додаток от стр. 115–140, и содержанием заключает.

Опис сей о Архивах нашей Подкарпатской Руси основно и кратко выробленной безусловно заслужит (мається на увазі – заслуговує – *М. Д.*) зато быти выпечатанной, но се уже достигнуто, понеже выпечатанно т. р. (цього року – *М. Д.*) в Ужгороді в печатні: Виктория красным друком на німецьком языці. – Другой вопрос є, если смотрим и розважим: потребно ж выпечатати и по руськи!²¹ Зважаючи на суспільну значимість архівів, В. Гаджега висловлює тверду впевненість у необхідності створення централізованої архівної системи Підкарпатської Русі. А у зв’язку з тим, що книжка уже опублікована німецькою мовою, відомий історик конкретно пише: “...зато думаю по руськи токмо по частям мож выдавати, в Сборнику Просвіти теченієм больше літ, где 1–2 объяснения и оцінки все интересанті будут...”

Книжка складається із вступу та десяти окремих частин. Усі частини – розділи названо відповідно до назв архівів, що в них аналізуються:

- 1) архів Мукачівської дієцезії (єпархії);
- 2) архів ордену святих Василян;
- 3) архів комітату Берег;
- 4) архів комітату Угоча;
- 5) архів комітату Унг;
- 6) архів королівського суду міста Берегова;
- 7) архів привілейованого міста Берегова;
- 8) архів привілейованого міста Мукачева;

- 9) архів привілейованого міста Ужгорода;
- 10) архів домінії міста Мукачева і села святого Михайла.

У структурі книжки є також п'ять додатків:

- I. Звіт про комітатські архіви за 1880 р.
- II. Інші архіви та збірники грамот: сімейні архіви і фамільні гра-
моти.
- III. Бібліотеки.
- IV. Основні письмові пам'ятки Мукачівської дієцезії до 1749 р.:
 - A. Грамота про заснування монастиря на Чернечій горі в Мукачеві
від 1360 р.
 - B. Маніфест унії 1652 р.
 - C. Проект створення Мукачівської дієцезії 1766 року.
 - V. Список назв населених пунктів²².

Зокрема, у розділі “Архів комітату Унг” земський архівіст вказує, що хранителем та упорядником документів, як і хранителем комітатської печатки, із незапам'ятних часів і до 1790 р. був старший нотар. При цьому він перелічує прізвища кількох найстаріших службовців, які віддали архівною справою в комітаті Унг. І першим серед них називає під 1620 роком Михайла (Міклоша) Нярадї. Це, по-суті, перше відоме нам прізвище архівіста Закарпаття, який займався цією неоціненною справою близько 400 років тому²³.

Н. Радвані зазначає у своїй праці, що заснування стаціонарних жупних архівів пов'язане із спорудженням адміністративних будинків. У 1733 році угорська влада прийняла закон про спорудження адміністративних будинків жуп. У цих спорудах узаконювалося в обов'язковому порядку виділення приміщень для розміщення та зберігання документів, що призбирувалися в процесі діяльності жупних органів управління. Тут перебували на зберіганні протоколи жупних зборів, листи громадян, скарги, інше поточне діловодство. Як констатує Н. Радвані, через територіальні зміни, воєнні конфлікти та часті передачі документів, їм було завдано чимало шкоди: одні з них були назавжди втрачені, а інші – пошкоджені. В таких умовах формувався архів Угочанської та інших жуп краю.

Аналізуючи документи архіву Мукачівської єпархії, архівіст акцентує увагу на їхній надзвичайно великій цінності як джерела з історії русинів, етнографії та мови краю. У найбільш загальних рисах характеризує утворення жуп. Зазначає зафіксовані в документах страхітливі наслідки нашествия татар на Угочанську та інші жупи. Вказує населені пункти, існування яких підтверджено письмовими згадками, починаючи із XIII століття. Зокрема, називаються поселення Ардов, Батар, Фелсас, Нодьсас та Севлюш. На підставі документів, що збереглися, на той

час можна було встановити, починаючи із XIII століття, імена жупанів, а з XIV століття – і віце-жупанів.

Збережені документи дали можливість досліднику проаналізувати територіальні зміни жуп. Цікаво, що у 1321–1323 рр. обов'язки жупана Угочанської та Бережської жуп виконувала одночасно одна і та ж особа.

Н. Радвані наголошує, що двоє науковців, Антон Сірмай та Андрій Комаромі, використовували архівні документи при вивченні окремих періодів історії жупи. Ця інформація дає можливість сучасним дослідникам дізнатися про хоча б частину документальних зібрань та їх зміст, котрі колись зберігалися у фасцикулах архіву Угочанської жупи²⁴.

Коли керівництво жупи започаткувало створення жупних архівів, то виявилось, що з попередніх століть документів залишилося порівняно небагато. Документи, що збереглися, у 1747 році були переміщені до Нодьсевлюша (Виноградова) та складені в спеціально відведених керівництвом жупи двох кімнатах жупного адмінбудинку.

У наступний історичний відтинок часу – 1849–1861 рр. – Угочанська жупа була об'єднана з Бережською. З урахуванням адміністративно – територіальних змін у 1852 році архів передислокували до Берегова. Однак, уже в 1863 році його знову повертають до Нодьсевлюша. Ніколаус Радвані неодноразово наголошує, що часті переселення, переважно поспішні, непродумані та недостатньо кваліфіковані, шкодили архівним документам, на сторінках яких зберігалися описи людських доль, еволюції багатогранного життя та діяльності місцевого населення в умовах вікового панування непроханих войовничих орд азійських чужинців – загарбників, що зневажливо-величаво піднесли себе над нащадками древніх працелюбних і толерантних карпатських слов'ян, захопивши їхні землі та інші природні багатства, руйнуючи їх духовно – культурні цінності та й увесь багатовіковий уклад життя.

Не можна відкидати і думку, як засвідчують відомі нам факти наступних періодів угорського панування на Закарпатті, про свідоме нищення документальної спадщини щодо історичного минулого місцевого праслов'янського населення Карпатського регіону. Вважаємо, що це непросте питання потребує спеціального наукового дослідження в інтересах перспективи цілісності української держави і торжества правди та справедливості, особливо беручи до уваги нинішні войовничі прояви реваншизму окремих сусідніх країн.

Разом з тим, у наш перманентно кризовий час доречно нагадати цікавий і повчальний факт із історії архівної справи краю, що його наводить керівник архівної служби Підкарпатської Русі 1920-х років. Він зазначає, що вже в 1872 р. угорський монархічний уряд прийняв закон № XI²⁵, яким затвердив структуру жупного управління. До штату жупного управління було офіційно внесено і посаду архіваріуса, як тоді

називали посаду архівіста. Тобто, архівіст, говорячи сучасною термінологією, був державним службовцем.

Або такий приклад, на який, на наше переконання, були здатні тільки фанатичні керівники, та й то тільки у ХІХ ст. За невтомну, складну, висококваліфіковану й важку роботу з впорядкування архіву комітату Унг архіваріусу Івану Горвату у 1661–1663 рр. було виплачено крім зарплати гонорар у розмірі 3 000 флоринів. На той час це була дуже велика сума, що дорівнювала чотирирічній зарплаті.

У спорудженому в 1898 р. адміністративному будинку Угочанської жупи (нині в ньому знаходиться угорськомовна середня школа, місто Виноградово) для потреб архіву керівництво вже виділило три кімнати. З урахуванням виділеного місця для зберігання архівних документів було зроблено кілька спроб їх упорядкування та систематизації згідно з логічною послідовністю. Однак жодна спроба не була доведена до завершення. І все ж на початку ХХ століття архів Угочанської жупи вдалося впорядкувати. Але, на жаль, не надовго. Жахлива смертоносна та руйнівна Перша світова війна докотилася і до Карпат, знищуючи на своєму шляху все, у тому числі й архіви.

На початку квітня 1919 р., після повалення угорської монархії до Нодьсевлюша (Виноградова) вступили румунські війська, котрі перебували там до переходу території жупи до складу Чехословаччини.

24 квітня 1919 р. румунські солдати увірвалися до архіву. Вони по-варварськи нищили і розкрадали старі клейноди жупи та окремі документи. Срібний портсигар архіваріуса Тара, що знаходився на одній із полиць, привернув увагу жадібних і злодійкуватих румунських солдатів; їм здалося нібито там можуть бути приховані цінності. В результаті такої “перевірки” румунськими окупантами було пограбовано частину архіву, приведено до хаотичного стану фасцикули та до безладдя увесь архів. “У теперішньому стані архіву, з жалем в душі писав Н. Радвані, неможливо описати обсяги документів, тим більше, що попередні сумарії, схему обліку, на жаль, не вдалося знайти”²⁶. У таких складних умовах земський архівіст розгорнув активну діяльність щодо збору цінних документів, створенню централізованої системи архівної справи краю та забезпечення гарантованого збереження унікальних документальних першоджерел.

З метою повернення награбованих під час тимчасового загарбання румунськими військами частини Закарпаття архівних документів в листопаді 1921 р. та лютому 1922 р. губернатор звернувся з відповідними доповідними записками до Міністерства закордонних справ Чехословаччини. В одній із доповідних записок, направленої до Праги, повідомлялося про “спустошення румунами архіву міста Берегова та сплюндрування ними архіву комітату Угоча”²⁷. В зв’язку з цим та територіальними змінами, що сталися, згідно з умовами договору між

Чехословацькою республікою та Румунським королівством від 4 травня 1921 року була утворена міжнародна архівна комісія, завдання якої полягало в організації та проведенні обміну документами між двома сусідніми державами.

У Державному архіві Закарпатської області збереглися примірники окремих протоколів засідань цієї комісії, зокрема в місті Кошіце (нині – Словаччина) та у селі Холмеу (нині – Румунія). У роботі чехословацької делегації як в місті Кошіце, так і в селі Холмеу брав участь і Ніколаус Радвані²⁸. Однак цього недостатньо, щоб робити повні висновки щодо результатів роботи комісії та долі унікальних архівних зібрань. Основні документи про її діяльність, очевидно, потрібно шукати в архівах Праги та Бухареста.

У 1923 р., як свідчать сторінки особової справи (с. 102, 102 зв., 106), Н. Радвані залучався також до складання опису державних доріг та мостів у відповідності до вимог статті 191 Тріанонської угоди, а також до роботи щодо уточнення дат із історії Словаччини та Закарпаття.

Одночасно керівник архівної служби краю уже в ті далекі часи ставив питання про пошук та повернення документів, що стосувалися історії Закарпаття, із архівів Будапешта і Відня.

Важливо зазначити, що 3 квітня 1924 р. була укладена угода між Австрією, Угорщиною, Італією, Польщею, Румунією, королівством Сербо-хорватсько-словенським та Чехословацькою республікою з питань архівної справи. А вже 1 травня 1924 р. чехословацька сторона ратифікувала зазначену угоду²⁹. За нашими даними, нині поки що немає (щодо української історіографії, то це твердження є беззаперечним) якого-небудь наукового аналізу названої угоди. Принагідно зазначимо, що нині уже колишній багаторічний Генеральний секретар Міжнародної Ради Архівів Шарль Кечкеметі (уродженець Угорщини) у збірці своїх праць вказує на те, що питання архівної справи знайшли своє відповідне відображення також у текстах Сен-Жерменського і Тріанонського договорів та Угоди від 6 квітня 1922 р. між Угорщиною, Італією, Польщею, Румунією, Югославією і Чехословаччиною³⁰.

Аналізуючи стан архівів Підкарпатської Русі, Н. Радвані дійшов висновку, що найважливішим на той час було завдання за будь-яку ціну зібрати всі розрізнені комітатські архіви та згрупувати їх в єдиний цілісний земський архів. Це завдання він вважав важливим не тільки для сучасності, а й для майбутнього. Формування централізованого архіву Підкарпатської Русі далекоглядний земський архівіст небезпідставно вважав одним із найважливіших напрямів діяльності новоствореної адміністрації краю у складі Чехословацької республіки.

Необхідність створення централізованого архіву Н. Радвані обґрунтував тим, що, по-перше, комітатські архіви знаходилися на значній

відстані один від одного, а це створювало незручності при їх використанні. По-друге, чимало з них розміщувалися у переповнених іншими установами будівлях. По-третє, доведені до хаотичного стану документи потребували інвентаризації та системного упорядкування.

Ніколаус Радвані переконливо стверджував: “Ми впевнені, що виходячи із вищезазначеного, губернатор Підкарпатської Русі знайде можливість для створення крайового архіву. Ідея сама по собі не нова, бо вже раніше були створені комітатські чи окружні архіви. Мова йде лише про те, щоб розрізнені архіви об’єднати в єдиний крайовий архів. Нашим обов’язком є те, щоб зберегти історичні і культурні надбання для майбутнього... в інтересах держави і науки”³¹. Ці заповітні слова талановитого архівіста не втратили своєї актуальності і понині.

Ініціатива створення єдиного архіву Підкарпатської Русі з’явилася ще на початку 1921 р. У підготовці проекту створення єдиного архіву брав участь і Н. Радвані. Не зважаючи на значні зусилля, справа створення архіву не вирішувалась, тому земський архівіст домагався утворення Земської (крайової) архівної комісії. І така комісія була створена рішеннями Президії Цивільного управління Підкарпатської Русі від 3 березня 1923 р. № II – 1319 pres. ai 23 та шкільного відділу від 29 березня за № 7310/1923. Тими ж рішеннями було затверджено склади бібліотечної та музейної комісії.

Головою Земської архівної комісії був призначений доктор Лео Єх (Leo Jech), державний радник (vladny radca). До складу комісії входили також доктор Юрій Міллаутс (Juraj Millauts), державний радник, доктор Леонід Гошовський (Leonid Hosovskij), головний жупний нотар, доктор Іван Панькевич (Ivan Pankievits), референт при шкільному відділі, професор гімназії та Ніколаус Радвані, земський архівіст, секретар комісії. Свого статуту комісія не мала³². Вона розпочала свою діяльність 25 травня 1923 р. Комісія вбачала основне своє завдання в створенні крайового архіву. Уже на першому її засіданні Н. Радвані запропонував проект формування єдиного архіву Підкарпатської Русі. Комісія внесла на розгляд Крайового управління пропозицію щодо включення до бюджету витрат на будівництво приміщення архіву, однак ця пропозиція прийнята не була. В результаті значна частина документів продовжувала залишатися у несприятливих для зберігання умовах. 16 лютого 1924 р. реферат освіти Підкарпатської Русі, представник якого був членом Крайової архівної комісії, вніс пропозицію на розгляд Міністерства шкіл та освіти Чехословаччини про гостру необхідність будівництва крайового архіву. У відповідь із Братислави з присмаком роздратування на адресу архівіста надсилається перелік питань, що містить також відтінок підозри: 1. Кого пропонуєте, щоб провів очищення та впорядкування архівалій (документів – *М. Д.*) жупного архіву в Берегові. 2. Який був обсяг (та зміст – *М. Д.*) пропозицій, внесених вами на першому засіданні

Земської архівної комісії 25 травня 1923 (року – *М. Д.*) щодо утворення земського архіву для Підкарпатської Русі. 3. Хто є членами Земської архівної комісії, вкажіть підставу їх членства в комісії. 4. Надайте (відповідні документи – *М. Д.*) щодо положення та повноважень комісії. 5. Інформуйте як довго перебували (Ви – *М. Д.*) на службі в жупанаті в Ужгороді. 6. Накінець, надішліть нам і справу про діяльність “Земської архівної комісії для Підкарпатської Русі”, протоколи її засідань та рішення. Невдовзі Н. Радвані подає чіткі та конкретні відповіді на поставлені до нього запитання, однак очікуваної реальної підтримки не одержує. Тому не дивно, що і це звернення залишилося у міністерських кабінетах без реалізації. Як бачимо, бюрократія вічно жива. У кінці 1920-х р. для потреб архіву під архівосховища виділили підвальні приміщення та кілька кімнат у старому адміністративному будинку жупанату. Сюди були звезені документи більшості архівів Підкарпатської Русі. Тобто архівні документи не були забезпечені відповідними приміщеннями, що гарантувало б їх надійну безпеку.

Після спорудження в 1936 р. будинку Крайового управління (теперішній будинок обласної державної адміністрації, місто Ужгород, площа Народна, 4) в ньому для потреб архіву було відведено спеціально обладнані сховища з металевими стелажми.

Нині у Державному архіві області зберігається частина документів колишнього архіву Угочанської жупи, зокрема у фондах Бережської жупи та королівського суду в місті Берегові³³.

Документи, що збереглися в особовій справі Н. Радвані, свідчать, що за архівістом здійснювався поліцейський нагляд з метою встановлення його політичної благонадійності. Тому згодом, через кілька років його перебування на посаді керівника крайової архівної служби, за результатами нагляду поліції, оцінка політичних уподобань архівіста стає дещо іншою, ніж на початку. У повідомленні поліційної дирекції в Ужгороді від 4 червня 1924 р., адресованому Президії Політичного управління Підкарпатської Русі, констатовалося, що Н. Радвані “...народності малярської, іноді визнає себе словаком, однак в родинному колі вживає малярську мову, на службі з наближеними розмовляє на малярській та німецькій мовах. Член малярської селянсько-соціальної партії (так в документі – *М. Д.*). В спілкуванні контактує з більшістю провідних представників малярської автономної партії, як: посланцем (парламенту – *М. Д.*) Корлатом, письменником Рац Павлом, Гуловичем Тітусом та ін. Його політична орієнтація є помилковою”³⁴. Як видно з повідомлення, прояв політичної симпатії архівіста, що настав через кілька років перебування на Підкарпатській Русі, був, за висновком поліції, їм не до вподоби. Картинка ніби з сучасного життя українських архівістів, зокрема, Закарпаття: усе повторюється, тільки у гіршому варіанті...

Аналогічного листа з грифом “конфіденційно” (“duverne”) 12 червня 1924 р. за № I-5233 pres. ai 24 за підписом віце-губернатора було направлено на адресу Президії Політичного управління Підкарпатської Русі. В іншому ж документі від того ж таки дня поставлено конкретне завдання – “організувати, щоб його (Н. Радвані – М. Д.) праця була контрольована...” (“Opatrení, aby jeho práce byla kontrolována...”) А в наступному документі особової справи архівіста констатується, що його праця знаходиться постійно під контролем (Práce archiváře Radvanyiho je vždy kontrolována...)³⁵ Одночасно в зазначеному документі йшлося також про помилковість даних про національність архівіста. Перевірка щодо політичної благонадійності здійснювалася у відповідності до прийнятого в Чехословацькій республіці спеціального закону на захист республіки³⁶. Звичайно, в таких умовах працювати було нелегко, що призводило до погіршення здоров’я працелюбного архівіста. Тим більше, що спостереження за ним продовжувалося. Так, майже повністю повторюючи оцінку поліції 1924 р., у донесенні поліційної дирекції в Ужгороді від 30 березня 1925 р. № 2528 pres. ai 1925 на адресу Президії Політичного управління Підкарпатської Русі, наголошувалося, що Радвані визнає себе словаком за національністю, але насправді є мадярським націоналістом (“Priznáva se síce k národností slovenské, ve skutečnosti jest to maďarský nacionalista”). І далі подавалися аргументи, які, на переконання поліції, повинні були служити обґрунтуванням їхнього висновку.

Звинувачення Н. Радвані в тому, що він нібито на роботі ігнорує державну мову та інші претензії до нього, помістила 23 січня 1926 р. під № 12 газета “Подкарпатская Русь”³⁷. 1 лютого 1926 року він надсилав листа-виправдання на ім’я жупана. Нерівний почерк видає важкі переживання та хвилювання автора та й зміст листа містить не тільки певні спроби виправдання, але й душевний біль. Радвані прагне пояснити, що породило певну недовіру та відхилити якусь підозру, що до його особи. Зокрема, він цілком аргументовано стверджує, що архів відвідують адвокати, священики, професори, учні та урядники (працівники органів влади – М. Д.). А оскільки в цьому краї люди розмовляють на різних мовах, то, зазначає Радвані, і він змушений пристосовуватися до тієї мови, на якій до нього зверталися відвідувачі. Інакше він не зміг би належним чином виконувати покладені на нього службові обов’язки. “Правда є, що при потребі розмовляю однаково на угорській, німецькій та словацькій [мовах]” (“Skutečnost je, že dla potreby hovorim jednako maďarsky, nemecky a slovensky”)³⁸. Словацькою мовою, продовжує Н. Радвані, володію: через це від нього не вимагали здавати відповідний іспит; однак він сам добровільно здав іспит 30 січня 1925 р., про що є необхідний документ (див.: Держархів Закарпатської обл., ф. 28, оп. 4, спр. 5857, арк. 28, 28 зв.). А твердження про те, що архівіст за-

бороняє розмовляти на роботі на інших мовах, крім угорської, не відповідає дійсності, повідомляється в листі.

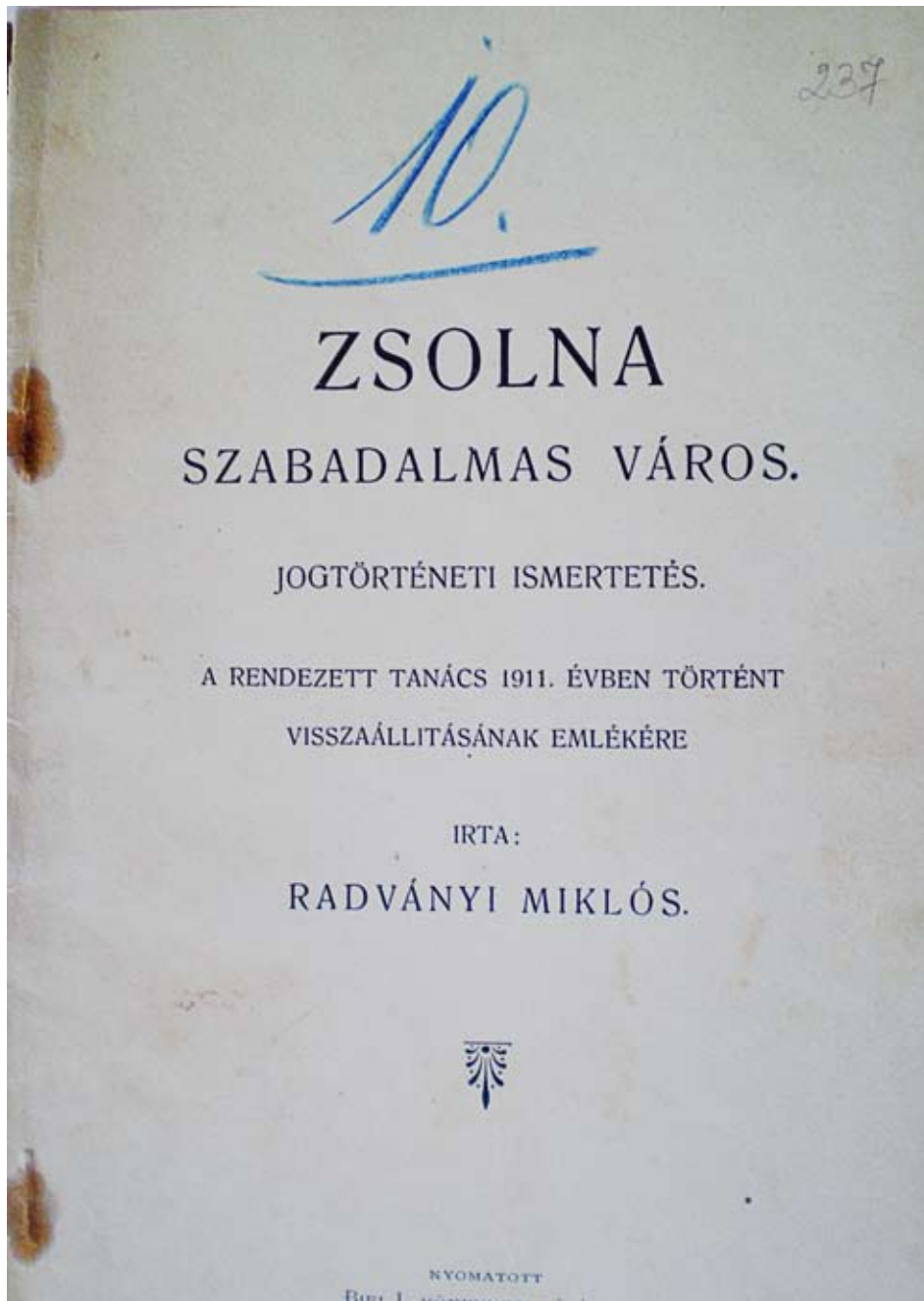
Мабуть, згідно з відповідними вимогами земський архівіст характеризує свою родину. Тут вперше подається нова інформація про його сина, який на той час був *kandidatom advokatským* (очевидно, проходив адвокатську практику після здобуття юридичної освіти) та проживав в м. Таті (Tate – так в документі, – *М. Д.*) в Угорщині. Ще коли син був студентом, взяв його на виховання до своєї родини граф Іван Зіхі (Jan Zichi), колишній міністр. У родині графа Тітус перебував уже десять років і Радвані висловлював надію, що його син стане правонаступником у цій угорській родині. Обидві його дочки на той час були заміжніми та мешкали в Будапешті і не перебували на державній службі.

Незважаючи на непрості умови, земський архівіст продовжував творчо і самовіддано працювати. Зокрема, 3 січня 1925 року він вніс на розгляд Президії Цивільного управління краю нові пропозиції із трьох пунктів щодо розвитку архівної справи Підкарпатської Русі. Серед них – необхідність проведення науково-дослідної та видавничої діяльності. В третьому пункті Радвані конкретизує свій план, пропонуючи виділити 7 000 чехословацьких крон для видання книжки “Архіви на Словаччині та Підкарпатській Русі” (“...ku ciel’u vydania diela: Das Archiveren in Slovensko und Podkarpat. Rus”). Видання передбачалося здійснити за зразком попередньої праці, що вийшла у світ на Закарпатті – “Архіви Підкарпатської Русі”³⁹.

За багаторічну висококваліфіковану самовіддану працю, з врахуванням особистих заслуг у справі виконання вимог статті 191 Трианонської угоди на клопотання самого Н. Радвані з 1 травня 1925 р. його статус та рівень оплати було підвищено: посаду земського архівіста було внесено до штату Політичного управління Підкарпатської Русі. Хоча вирішувалася ця справа досить довго, більше року, з неодноразовими нагадуваннями архівіста.

Високо цінуючи працю земського архівіста, керівництво Підкарпатської Русі згодом рекомендувало його на вищу посаду з присвоєнням йому 3-ї категорії в системі категорійності державних службовців. Відповідні подання були направлені на адресу Президії Міністерства внутрішніх справ та міністра внутрішніх справ Чехословацької республіки у березні–квітні 1927 р. В результаті Н. Радвані з 1 травня 1928 р. внесли до списку державних службовців 3-ї категорії⁴⁰. Цікаво зазначити, що річний розмір зарплати архівіста у 1927 році становив 33 600 чехословацьких крон.

Високоосвічений фахівець, знавець багатьох іноземних мов, Н. Радвані також займався перекладом з німецької на чеську мову окремих законів Австро-Угорської імперії. Зокрема, серед виявлених нами документів у Державному архіві області – закон про пресу № XIV від

Титульна сторінка книжки Н. Радвані “Жіліна – привілейоване місто”, що вийшла у світ у м. Жіліна (Словаччина) у 1911 році.
Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 237

1914 р., переклад якого з угорської на німецьку мову здійснив Радвані та офіційно запропонував для розгляду губернатору Підкарпатської Русі 24 квітня 1922 р.⁴¹ Нами знайдено неопубліковані рукописи його дослідження з історії розвитку залізниць Підкарпатської Русі. А в особовій справі вперше виявлено невелику його книжечку під назвою “Жіліна – привілейоване місто”, опубліковану у місті Жіліна в 1911 р.⁴²

В особовій справі, що зберігається у Державному архіві Закарпатської області, нами вперше виявлено також коротку історію архіву Ужгородського комітату, написану Н. Радвані на німецькій мові⁴³.

Велика працездатність та творчі досягнення архівіста, особливо у важкий повоєнний час, викликають подив і, безсумнівно, захоплення. Невдовзі після прибуття на Підкарпатську Русь, вже 8 червня 1921 р., він вносить на розгляд шкільного відділу Цивільного управління Підкарпатської Русі та жупана детально та логічно-послідовно розроблений ним проект енциклопедичного довідника про Підкарпатську Русь. Сам автор звернення до вищих посадовців визначає предмет своєї пропозиції як “vydanye uradneho lexikona”, а жупний уряд в Ужгороді у листі на адресу Президії Цивільного управління Підкарпатської Русі – як “Alamanach Podkarpatske Rusi” (збережено стиль оригіналу документа). Зміст проекту був викладений автором німецькою мовою на більш ніж 10 сторінках машинописного тексту⁴⁴.

У червні 1922 р. предметом його уваги стає збір та формування бібліотеки крайового архіву. З цього приводу Н. Радвані 3 та 17 червня звертався до шкільного відділу Цивільного управління Підкарпатської Русі. Зокрема, в листі від 17 червня він просить посприяти у доставці книг, що знаходилися в мукачівському замку, в Ужгород до жупанату. У тому зібранні, що є там у замку, зазначає Н. Радвані, є близько 500–600 зв’язок книг, які потрапили туди із офіцерського казино та із зібрання відомого археолога-краєзнавця Т. Легоцького (“V tey... zbjerke, ktorá je tam na zamku je asi 500 – 600 zväzkov knih, ktere od officirskeho Kazina a z zbjerky Lehotskyho pochádzaju. Tam su na zeme rozhádzané”)⁴⁵.

Н. Радвані був не тільки невтомним спеціалістом-архівістом, але й високопродуктивним генератором інтелектуальних ідей, які, без перебільшення, за своєю суспільною значущістю випереджали час та мали своєю метою збереження унікальних історичних першоджерел. Високий талант архівіста провіденційно проголошував необхідність вжиття конкретних заходів щодо забезпечення збереження згаданих першоджерел зразу після руйнівної Першої світової війни. Ніби передчуття історичного розвитку підказувало йому, що незабаром почнеться ще більш страхітлива Друга світова війна... А історична пам’ять без документальних першоджерел втрачає першооснову.

На підставі вивчення стану справ та з урахуванням історичної ваги документа 14 листопада 1922 р. Ніколаус Радвані вносить на розгляд

шкільного відділу місцевої адміністрації пропозицію щодо видання манускрипта “*Humillimum Promemoria*” від 1749 р. (у листі Радвані подає повну назву документа – “*Humillimum Promemoria de Ortn, Progressn et in Hungaria Incolatn Gentis Ruthenicae*”). 18 листопада шкільний реферат направляє листа за № 24. 620 В. Гаджезі: “Предмет: Выдавництво рукописа “*Humillimum Promemoria 1749*”.

Пану каноніку д-ру Василю Гаджезі в Ужгороді, Капітульна 11.

Шкільний реферат просить Вас подати ему оцінку рукописного твору Kollara: “*Humillimum Promemoria 1749*”, который находится в архиві ужгородського жупаната, оскільки он годиться до перепечатання в цілості, та оскільки являється он жерелом до історії руської церкви на Подк. Руси. З огляду на конечность скорого вирішення тої справи, просиме подати нам рецензію в як найкоротшом часі.” (Збережено стиль оригіналу документа). Повідомлення про зміст листа того ж дня надіслали також Н. Радвані⁴⁶. Незважаючи на відповідні вищезазначені запевнення шкільного реферату, видання пропонованого архівістом документа не було здійснено.

Отже, як свідчать документи, що збереглися, Ніколаус Радвані був працівником високої кваліфікації, ініціативним та енергійним. Але працював він у вкрай важких умовах, хоча на них майже ніколи не нарікав. І все-таки в листі від 4 січня 1923 р. він змушений просити матеріальної допомоги, а точніше – компенсації витрат, зроблених ним в інтересах роботи за рахунок власних коштів. У цьому листі він стисло характеризує умови свого життя: “...try roki som ne mal svoj byt... Tak dlhý čas som žil bez domácnosti a draho, a utrali ... boli tak veliké, že... ani neni ... majetka ne mám”⁴⁷. До цього можна додати тільки те, що в кінці ХХ – на початку ХХІ століття керівник архівної служби області, щоб доїхати до роботи змушений був долати відстань близько 100 кілометрів впродовж семи років. Як наслідок, багаторічні доїзди негативно відбилися на стані здоров’я... І це після його умовлянь з боку колишніх керівників області протягом року про переїзд в Ужгород та клятвених обіцянок щодо забезпечення житлом через шість місяців...

Слід вважати позитивним і те, що вже 12 січня Н. Радвані повідомили про щомісячну преміальну надбавку до зарплати.

Ніколаус Радвані займався також упорядкуванням архівів. Зокрема, за упорядкування архівів у Берегові та Виноградіві у квітні 1923 р. йому нараховано 3 000 чехословацьких крон.

Важка праця та життєві негаразди збавили здоров’я талановитого крайового архівіста. Зберігся висновок головного лікаря санаторію в Подебрадах (Чехія) Ладислава Філіпа від 26 квітня 1927 р., в якому характеризується стан здоров’я Н. Радвані. У висновку зазначено, що захворювання ангіною призвело до атеросклеротичних наслідків. Правда, в результаті лікування стан здоров’я дещо поліпшився. 17 квітня,

зазначає лікар, під впливом лікування місцевою водою у хворого почалися нефрітичні коліки, із нирки виділився камінь завбільшки з гра нулу. Лікування в Подебрадах пішло на користь пацієнтові, але для одержання кращого результату лікар рекомендував продовжити його перебування в санаторних лазнях на сім тижнів. Саме з врахуванням цієї рекомендації Радвані надсилає листа на адресу Президії Цивільного управління Підкарпатської Русі з проханням продовжити йому відпустку для лікування до кінця травня 1927 р.

На початку травня того ж року консилиум лікарів констатує погіршення стану здоров'я пацієнта. Хворий скаржиться на біль у серці, важке дихання, безсоння. Із врахуванням такого стану робився лікарський висновок про необхідність продовження терміну лікування пацієнта до кінця червня 1927 р.

В кінці лютого 1928 р. Н. Радвані просить надати йому трьохтижневу відпустку для обстеження у Відні – у “nektoreho lekare specialisty (Viden)”.

З 1 травня 1928 р. річну заробітну плату Ніколаусу Радвані підвищили до 39 000 чехословацьких крон, одночасно присвоївши йому чин радника. Однак одержувати таку зарплату архівісту, на превеликий жаль, довелося не довго. 14 серпня 1928 року із міста Тренчин (Словаччина) до Ужгорода надійшла коротка телеграма за підписом вдови Радвані: “Мій чоловік сьогодні вночі в лікарні Тренчіна помер” (“Mein mann iste heute nacht im spitale Trencin gestorben. Frau Radvanyi”). Помер Радвані під час перебування в зазначеній лікарні на лікуванні на 64 році життя. А 16 серпня Ф. Радвані повідомила, що напередодні увечері було прийнято рішення щодо організації похорону покійного Н. Радвані 16 серпня 1928 р. Початок похорону призначили на п'ятнадцяту годину в жупній лікарні⁴⁸.

В кінці серпня 1928 р. вдова Н. Радвані приїхала в Ужгород для владнання пенсійних та інших справ, пов'язаних з роботою її покійного чоловіка. З відповідним листом вона звернулася до керівництва краю. В листі вона, зокрема, зазначала, що зупиниться в Ужгороді до 20 вересня 1928 р. в будинку по вулиці Домбая, № 16 (Dombalja), а після того буде перебувати в Тренчині за адресою: вулиця Палацького, де надалі буде її постійне помешкання.

Згодом вдова ще кілька разів зверталася з листами до відповідних органів крайового управління з метою уточнення розміру пенсії. А останній її лист, що зберігся в архіві, надійшов до Ужгорода 18 квітня 1931 року (на німецькій мові).

Ніколаус Радвані присвятив усе своє свідоме життя архівній справі: на цій ниві він відпрацював 39 років, 7 місяців та 13 днів, зазначалося в пенсійному листі, виданому 1 серпня 1928 року Франтішці Радванійовій, уродженій Немак. Пенсійний лист засвідчував, що вдові належить

Eudartist číslo

Mykola Radwan
hlavný archivar

Narodený rok, mesiac, deň, oblasť, okres, mestečko: *1865. V/18, Banovce, Jasovce, kv. Trenčín*
 Domovská obec: *Banovce* okres: *Jasovce* župa: *Slovensko*
 Narodnosť: *maďarská (nie je srbská)* Náboženstvo: *Rom. Katalita*

Absolvoval školy: *Na University v Bratislave* Výchovná škola: _____ Práca: _____

Právne a štátne vedy, a *Kancliarstvo*
historické pomocné vedy *Letný a zimný čas*
1. Právná príloha zo štátnej vedy
2. zo právnickej vedy
3. z románskej archívnej vedy

Vstup do štátnej služby dňa: *Archivar 1889. I/1* Služil sň: *1888. III/29, 1919. IV/1, 1920. V/15*
 Z. O. K. I. O. S. T. J. E. E. I.

osobitne: *český, maďarský, nemecsky, slovensky*
 Mluví a píše: *francúzsky*
 orotom: *česky, srbsky*

Docizmal sa: _____

Zaostávaná úroveň vzťahu do štátnej služby: *Student*
 určen: _____

Vojenská povinnosť: sloužil: _____
 vojenská hodnosť: _____

Katolícka služba: _____

Rodinný stav: _____

Deň	M. J. M. E. E. E. C.	D. o. a.	D. o. s. t.	D. o. o.
služba	rodinný mesiac	narodený	umrel	umrel
<i>15/III</i>	<i>Elena Gregor</i>	<i>1876</i>	<i>1911</i>	<i>1895</i>
<i>1874</i>	<i>†</i>		<i>Erzler</i>	<i>1896</i>
			<i>Titus, post-pria</i>	<i>1898</i>

Титульна сторінка одного з особових листків обліку кадрів Н. Радвані.
 Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 61

K y a l i f i k a c e :				
	Dne 20/11 1920	Dne	Dac	Dne
Vyznačení práci v období kvalifikačním	hlavní archivář			
Povšechná způsobilost	velmi způsobilý			
Pilnost:	velmi pilný			
Chování ve službě	bezvadné			
Celkový výsledek služební činnosti:	velmi dobrý			
Hoden povýšení nebo jmenování:	do VII hod. tř, I stup.			
Způsobilost pro vyšší postavení služební:				

Кваліфікаційний листок Н. Радвані від 20 листопада 1920 року.
Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 62

POLICEJNÍ ŘÍDITELSTVÍ V UŽHORODĚ.
ПОЛИЦАЙНАЯ ДИРЕКЦИЯ ВЪ УЖГОРОДѢ.

Čís. 2164 přesai 192 4.
Čas. V Užhorodě, dne 4. července 1924.
В Ужгородѣ, дня

Pro odpovědi buďte jako při svém.
При ответахъ будьте какъ при своемъ.

Předmět: Radvanyi Mikuláš, archivář
Pracovní: politická spolehlivost.

K. Čís.: I. 4177 přesai 24.
K. čas.
Přílohy:
Číslo:
Dne:
1

Presidiu politické správy Podk. úsi
v Užhorodě.

Radvanyi Mikuláš zemský archivář, bytem Podkopečkem
č. 18, narozený 14/V. 1865 v Bánovcích, okres částeč. Slovensko, také
příslušný, ženatý, řecko-katolik, je bývalým pensionovaným městským
archivářem z Ražomberku, Slovensko. V roce 1919 bylo uprávněno místo
zemského archiváře v Užhorodě, které vzhledem ku své způsobilosti a
znalosti více cizích jazyků, se znalosti s bývalým šupanem Mojšem,
obdržel. Od té doby zdržuje se stále/pouze od prvního ledna do 1. května
1924 byl v Bratislavě na úředních záležitostech.

Jest národnosti maďarské ač se přiznává národnost
slovenskou, což vidno je, že v rodiném kruhu mluví se pouze maďarsky,
též v úřadě s podřízenými mluví maďarsky a německy. Politicky
organizován je v maďarské křesťansko-socialní straně. Ve společnosti
stýká se většinou s vůdci maďarské autonomní strany jako: poslancem
Korlatem, spisovatelem Hácz Palcm, Dr. Zomborem, Gulovičem Titusem,
a pod. Jeho politická zachovalost jest proto pochybná.

Vrchní policejní rada a policejní ředitel:

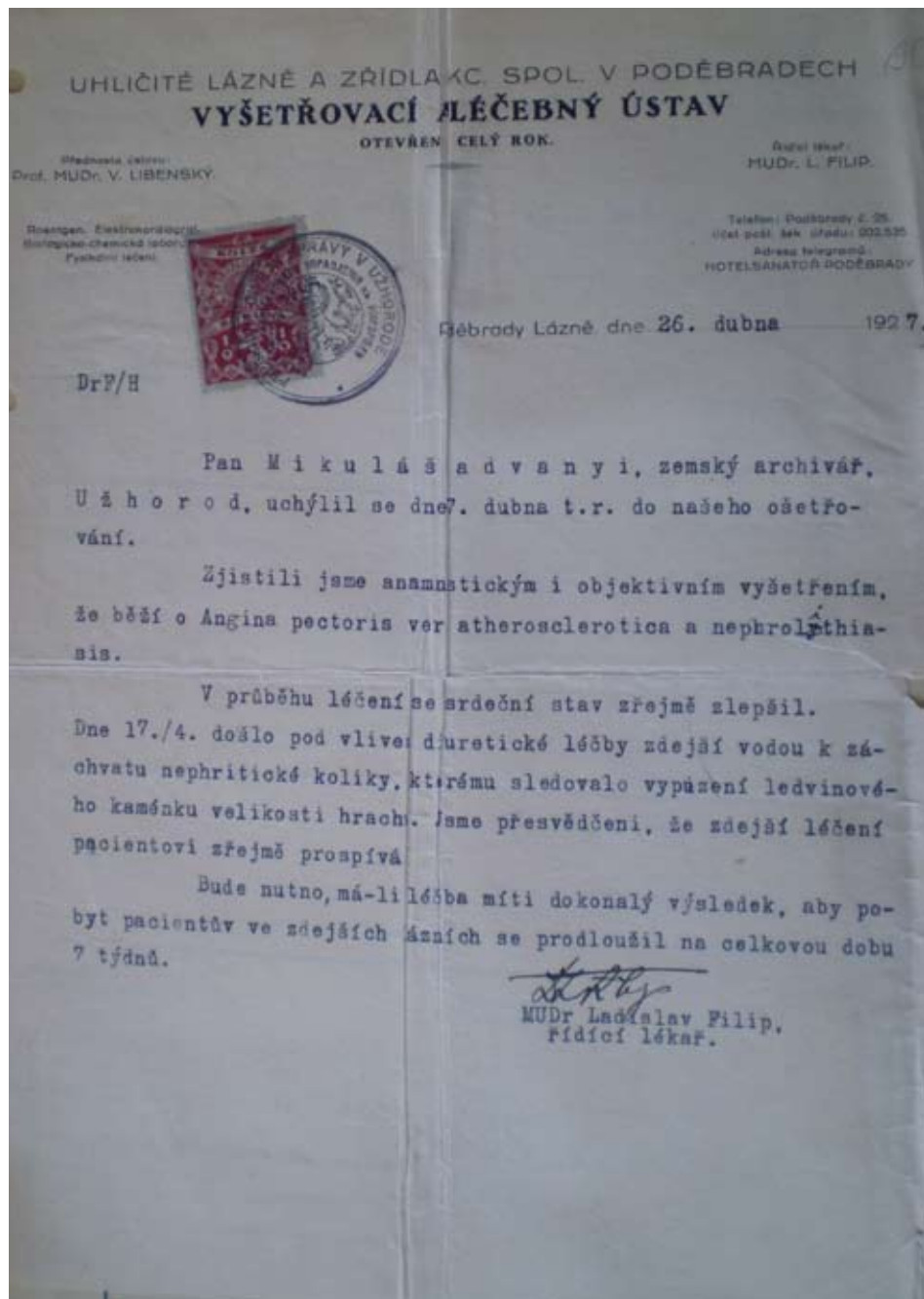
[Signature]

PRESIDIUM POLITICKÉ SPRÁVY / UŽHORODĚ
PRESIDИУМ ПОЛІТІЧНОЇ СПРАВИ / УЖГОРОДѢ

5233 117 1924

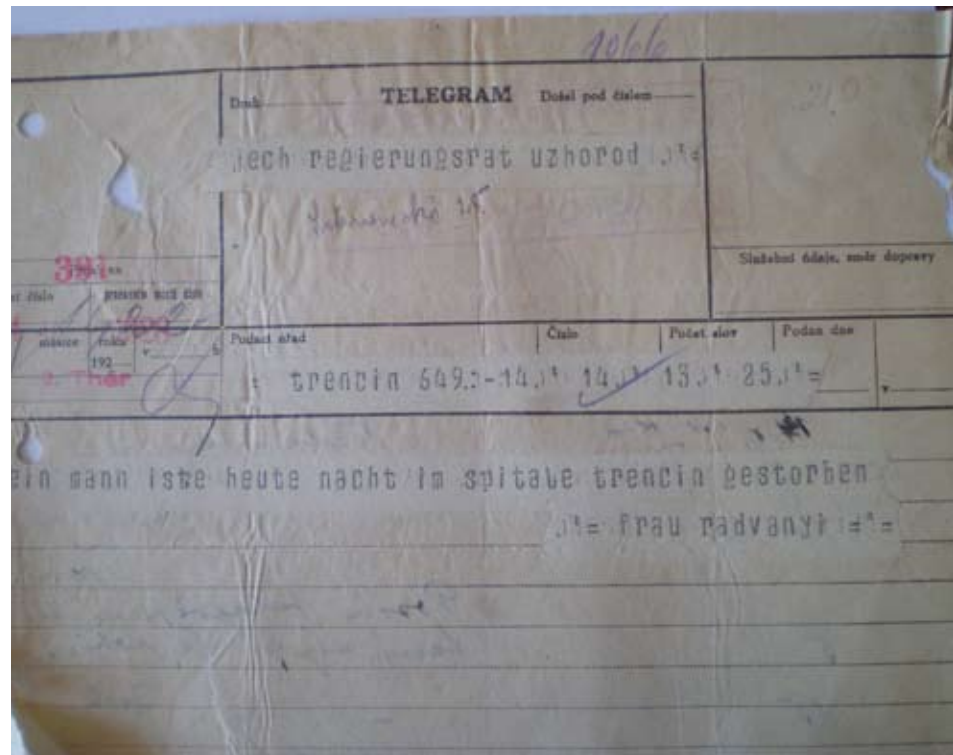
POLICEJNÍ ŘÍDITELSTVÍ V UŽHORODĚ

Донесення поліції від 4 червня 1924 року
щодо політичної благонадійності Н. Радвані.
Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 111

Медицинний висновок про стан здоров'я Н. Радвані від 26 квітня 1927 року,
 підписаний головним лікарем санаторію в Подєбрадах (Чехія)
 доктором Ладиславом Філіпом.

Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 190

Телеграма від 14 серпня 1928 року з повідомленням про смерть Н. Радвані.
Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 210

одержувати 50 % зарплати покійного чоловіка, що становило 19 500 чехословацьких крон.

Символічно, що у перекладі з німецької мови на українську, батьківське прізвище архівіста звучить, як будівничий. Він був справжнім будівничим архівної справи Підкарпатської Русі.

Николаус Радвані зробив вагомий внесок у становлення і розвиток архівної справи на Закарпатті. Зокрема, він уперше сформував і увів у практику архівного будівництва Підкарпатської Русі поняття Архівний фонд Підкарпатської Русі, хоч саме визначення він ніде не зафіксував. Радвані широко використав європейський досвід у справі формування централізованої архівної справи у краї. Необхідно пам'ятати про це і збагачувати та примножувати добрі традиції і результати часом непомітної, але дуже важливої сфери людської діяльності – архівної справи, що слугує збереженню історичної пам'яті суспільства, історичної правди.

¹ *Делеган М. В.* До питання про історію архівної справи на Закарпатті // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи / Наук. доп. Всеукр. конф. (Київ, 19–20 листопада 1996 р.). – К., 1997. – Ч. I. – С. 141–146.

² *Делеган М. В.* Скарби культури чи макулатура? // Карпатський край. – 1997. – № 1–5. – С. 55–58.

³ *Делеган Михайло.* Радвані Нікола // Українські архівісти: Бібліографічний довідник / Упор.: Коваль О. М., Матяш І. Б., Шандра В. С.: У 3-х вип. – Вип. перший (XIX ст. – 1930-ті рр.): К., 1999. – С. 279–280 ; *Делеган Михайло.* Микола Радвані // Українські архівісти (XIX–XX ст.): Бібліогр. Довідник / Держкомархів України. УНДІАСД; Упоряд.: І. Б. Матяш (кер.), С. Л. Зворський, Л. Ф. Приходько та ін. – К., 2007. – С. 521–525.

⁴ Архівознавство: Підручник для студентів вищих навчальних закладів України / Ред. кол.: Калакура Я. С. (голов. ред.) та ін. – К., 1998. – С. 38, 69, 57.

⁵ Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. Матяш І. Б. та Климової К. І. – К.: Видавн. дім “КМ Академія”, 2002. – С. 326–328.

⁶ *Делеган М. В.* Архіви та їх роль у розвитку українського суспільства // Наук. вісник УжНУ. Серія: Історія. – Вип. 7. – Ужгород: вид-во Падяка В., 2002. – С. 197.

⁷ <http://www.saske.sk/cas/frchiv/3-2008/titstr.html>

⁸ Див.: *Делеган Михайло* // Початок демократизації суспільства та її роль у розвитку політичної свідомості населення Закарпаття в перше десятиліття перебування краю у складі Чехословацької республіки 1919–1929 рр. // Наук. записки Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 3. – К., 1999. – С. 463–476.

⁹ *Болдижар М.* Закарпаття між двома світовими війнами. – Ужгород, 1996. – С. 22–25.

¹⁰ Statni ustredni archiv v Praze. – PMV. – 1925 – JO. – II k/4. – kart. 122; Держархів Закарпатської обл., ф. 2. – Президія Крайового управління Підкарпатської Русі, оп. 3, спр. 888. – Особова справа архівіста Земського уряду Підкарпатської Русі М. Радвані. – Арк. 105, на звороті (далі – зв.).

Необхідно зробити застереження про те, що систематизація та нумерація сторінок особової справи М. Радвані проводилися у досить прискореному темпі, дещо поспішно, навіть з порушенням хронологічного принципу, а тому у майбутньому неминуче буде проведена їх нова нумерація.

¹¹ Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 66. У тій же справі на стор. 69, на звороті, Радвані повідомляє дещо іншу дату початку роботи в Тренчинському архіві – “od 1 januara 1889“. На стор. 70 особової справи власноручно зазначено Радвані: “I.Od 1 oktobra 1888 do 26 septembra 1895 som sluzil v Belehradskey zupe...”.

¹² Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888; Statni ustredni archiv v Praze. – PMV. – 1925. – JO. – II k /4. – kart. 122.

¹³ Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 19.

М. Радвані у відомих нам документах ніде не згадує про свою роботу в місті Секешфехервар. А в особовій справі, що зберігається в Держархіві Закарпатської обл., повідомляється: “V rokoch 1900–1905 usinkoval v zupe Fejer, sidlo Szekesfehervar za Dunajom ako hlavny zupny archiviar.” Див.: – Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 101.

У повідомленні поліційної дирекції в м. Ужгороді від 4 червня 1924 року № 2164 pres. ai 1924, зазначається, що М. Радвані працював також керівником міського архіву в м. Ружемберку на Словаччині (“Radvani Mikulas... je bivalim pensiovanim mestskym archivarem v Ruzemberku, Slovensko”). Див.: Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 111.

¹⁴ Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 35.

¹⁵ Там само, арк. 39.

¹⁶ Там само, арк. 117.

¹⁷ Раніше автор помилково вважав, що аналіз стану архівної справи на Підкарпатській Русі М. Радвані проводив у 1921–1922 роках. Див.: *Делеган М. В.* До питання про історію архівної справи на Закарпатті // *Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи.* – С. 142.

¹⁸ Radvanyi Nikolaus. Die archive in der Podkarpatiska Pus. – Uzhorod – Ungvar: Buchdruckerei “Viktoriya”, 1922. – 145 s.

¹⁹ У книзі тираж не вказаний. Про те, що книжка була випущена малим тиражем, повідомляє сам М. Радвані.

²⁰ Держархів Закарпатської обл., ф. 28, оп. 4, спр. 5857, арк. 8–10; оп. 9, спр. 123. – Повідомлення шкільного відділу про висилку до канцелярії президента книги крайового архівіста Радвані “Архіви Підкарпатської Русі” та пропозиції щодо розвитку архівництва.

²¹ Там само, ф. 28, оп. 4, спр. 5857, арк. 18–20.

²² Radvanyi Nikolaus. – Op. cit. – S. 145.

²³ *Делеган М. В.* До питання про історію архівної справи на Закарпатті. – С. 143.

²⁴ Див.: Sirmay Antonius. Noticia Comitatus Ugocsensis. Pestini, 1805; Komaromi Andras. Ugocsa varmegye keletkezese. Budapest, 1896.

²⁵ *Делеган М. В.* До питання про історію архівної справи на Закарпатті. – С. 144. Детальніше про архівну систему Австро-Угорщини див.: Ciara Stefan. Archiwa a uniwersytety w Krakowie i Lwowie w latach 1877/78–1918. – Warszawa, 2002. – S. 13–30.

²⁶ Radvanyi Nikolaus. – Op. cit. – S. 48.

²⁷ Ibidem. – S. 8.

²⁸ Держархів Закарпатської обл., ф. 298. – Крайовий архів Підкарпатської Русі, м. Ужгород, оп. 1, спр. 18. – Протокол засідання чехословацько-румунської архівної комісії щодо обміну архівними документами (1926 рік); Ф. 43. – Ужгородське окружне управління, м. Ужгород, оп. 7, спр. 94. – Протокол наради чехословацької комісії з питань обміну архівними документами та пам’ятками літератури з Румунією. – Арк. 7.

²⁹ Úmluva mezi Rakouskem, Maďarskem, Itálií, Polskem, Rumunskem, královstvem Srbo – chorvatsko-slovinským a Československou republikou o otázkách týkajících se archivů // Sbirka zákonů a nařízení státu československého. – Rocnik. – Praha, 1925. – S. 217–236.

³⁰ Kecskemeti Charles. Sovereignty. Disputed claims. Professional Culture: Essays on Archival Policies. – Brussels, 2000. – S. 115–121.

До речі, Шарль Кечкеметі з дарчим надписом від 24 квітня 2003 року надіслав зазначену збірку своїх праць автору цих рядків.

³¹ Radvanyi Nikolaus. – Op. cit. – S. 6.

³² Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 117 зв. Див. також: Держархів Закарпатської обл., ф. 298, оп. 1, спр. 16, арк. 53.

³³ Там само, ф. 10. – Наджупан Бережської жупи, м. Берегово; ф. 239. – Берегівський окружний суд, м. Берегово.

³⁴ Там само, ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 111, 112, 114.

³⁵ Там само, арк. 113, 115 зв.

³⁶ Див.: Zakon 50 ze dne 19 března 1923 na ochranu republiky // Sbirka zákonů a nařízení státu Československého. – Častka 23. – Praha, 1923. – S. 207–217.

³⁷ Подкарпатская Русь – 1926. – № 12. – 23 января. Див. також: Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 181.

³⁸ Там само, арк. 176, 176 зв., 181.

³⁹ Там само, арк. 119–120.

⁴⁰ Там само, арк. 208–209.

⁴¹ Там само, ф. 29. – Президія Цивільного управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород. – Оп. 1, спр. 383. – Текст перекладу з угорської мови на німецьку пояснень до закону про друк 1914 р., виконаний жупним архіваріусом Радвані (збережено стиль оригіналу). – 184 арк.

⁴² Там само, арк. 237–267: Radvanyi Miklos. Zsolna szabadalmas varos. – Zsolnan, 1911. – 57 s.

⁴³ Там само, ф. 2, оп. 3, спр. 888, арк. 23–33.

⁴⁴ Там само, ф. 28. – Реферат освіти Підкарпатської Русі в Ужгороді. – Оп. 4, спр. 5857. – Особова (в оригіналі – особиста) справа вчителя Радвані Миколи (насправді – не вчителя, а керівника архівної служби жупи). – Арк. 2.

Слід зазначити також, що це не особова справа М. Радвані, а його ділове листування з крайовим рефератом освіти.

Див. також: там само: Ф. 29. – Президія Цивільного управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород. – Оп. 1, спр. 257. – Проект довідника “Альманах Підкарпатської Русі” старшого архіваріуса Ужгородського жупанського управління Радвані (збережено стиль оригіналу документа). – 20 арк.

⁴⁵ Там само, ф. 28, оп. 4, спр. 5857, арк. 6–7.

⁴⁶ Там само, арк. 15–17.

⁴⁷ Там само, арк. 23, 23 зв., 24.

⁴⁸ Там само, арк. 190, 192, 193, 193 зв., 202, 210–212, 214–215.

У листі від 27 серпня 1928 р. (арк. 214) вдова Радвані уточнює, що її чоловік Николаус Радвані помер 13 серпня 1928 року.

На основании значительной части впервые введённых в научный оборот архивных документов анализируется жизненный путь и деятельность руководителя архивной службы Подкарпатской Руси Николауса Радвани.

Ключевые слова: Н. Радвани; земский архив; Подкарпатская Русь; централизованная архивная система; Чехословацкая Республика.

There is analyzed the life activities of Mykola (Nicolaus) Radvani – the Archive Researcher of Pidkarpats'ka Rus', based on the Archive documents being under scientific analysis for the first time.

Keywords: M. Radvani; Zems'kyi Archive; Pidkarpats'ka Rus'; the centralized archive system; Czechoslovakia.

УДК 930.25(092):929(477.83)

О. А. ОСЕРЕДЧУК*

ЛЮДВІК ФІНКЕЛЬ – ЗАСНОВНИК ТА ПЕРШИЙ ДИРЕКТОР АРХІВУ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Стаття присвячена видатному історику, археографу, громадському діячу та архівісту Людвіку Фінкелю (1858–1930). Його діяльність охоплювала різні аспекти науки та культури. Він причетний до створення та діяльності низки наукових товариств, а саме Історичного Товариства, Кола Істориків, Літературного Кола, Матері Польської тощо. Його перу належать монографії, присвячені різним періодам історії Польщі та Львівського університету.

Ключові слова: Л. Фінкель; архів Львівського університету; архівна справа.

У статті розглянуто три основних аспекти діяльності видатного історика Людвіка Фінкеля. По-перше, він був видатним істориком, що опрацював багато архівних матеріалів для написання наукових праць. По-друге, Л. Фінкель був відомим громадським діячем, що започаткував створення та налагодження роботи значної кількості історичних, літературних та наукових товариств. По-третє, він – знаний археограф та архівіст, який не лише досліджував та публікував архівні матеріали, але й зробив значний внесок в розробку архівної евристики та ініціював формування нових архівних установ. Вчений опрацював та опублікував чимало актів з історії Львівського університету.

Характеризуючи історіографію питання, варто відзначити, що стаття Людвіка Фінкеля в українській історіографії якийсь час не викликала зацікавлення. Натомість у польській історіографії доробок вченого актуалізований у дослідженнях історії середньовіччя, спеціальних історичних дисциплін, історії історичних товариств, бібліографії польської історії тощо. Однак польська історіографія обмежується лише декількома статтями присвяченими Л. Фінкелю¹. Безсумнівно, Л. Фінкель був людиною надзвичайних вмінь і долучився до вивчення багатьох галузей історичної науки. Попри все досі немає комплексного дослідження про цього видатного польського історика, що своєю діяльністю залишив помітний слід у багатьох напрямках історичної науки, зокрема і в архівній справі. Варто відзначити, що дослідники поминули увагою його архівознавчу діяльність, хоча в архівній практиці та науці Фінкель виявив себе як прекрасний організатор і керівник, зусиллями

* *Осередчук Ольга Анатоліївна* – аспірантка історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, в.о. завідувача архівом Львівського національного університету імені Івана Франка.

якого було не лише засновано, а й піднято на належний рівень архів та архівну справу у Львівському університеті.

Людвік Міхал Емануель Фінкель народився 20 березня 1858 р. у містечку Бурштині Рогатинського повіту в сім'ї судового ад'юнкта. Після закінчення повітової школи у Грималові переїхав разом з батьками до Тернополя, де продовжив навчання у головній школі міста. У четвертому класі відзначений подякою за значні успіхи у навчанні. У грудні 1875 р. Л. Фінкель разом з кількома учнями гімназії започаткував видання тижневика "Ехо" та став одним з його редакторів². Тижневик виходив протягом року, доки його не заборонив директор школи за відверту критику гімназійного навчального процесу³. Наступного 1876 р. у Л.Фінкеля виникла ідея створення товариства. Воно було засноване того ж року та отримало назву "Братство волі" (інша назва "Брати Свободи"). На засіданнях товариства юний науковець часто виступав з історичними та літературними доповідями⁴. Ще під час навчання в гімназії Л. Фінкель зацікавився історією Тернополя та життям родини Замоїських, доклавши чимало зусиль для дослідження цих питань⁵.

У 1877 р. Фінкель успішно закінчив навчання в гімназії, а 6 жовтня того ж року записався на філософський факультет Львівського університету. Він одразу виявив себе як здібний та працьовитий студент. Особливе зацікавлення у Л.Фінкеля викликали лекції К. Ліске, І. Шараневича, проф. Р. Пілата та А. Гіршберга. Найбільший вплив на розвиток Фінкеля як історика мав Ксаверій Ліске, котрий запропонував студентам створити Коло Істориків при Академічній читальні, товариство було засноване на початку 1878 р. Уже на перших засіданнях виникла ідея опрацювання та написання "польської історіографії", яку дуже палко підтримав К. Ліске⁶. Згодом Фінкель втілював цю ідею самотужки, написавши "Бібліографію Історії Польщі"⁷. Протягом усього навчання Фінкель був членом Кола Істориків, а у 1880/1881 та 1881/1882 н.р. навіть очолював товариство, ставши його президентом. У листопаді 1882 р. його обрали гоноровим членом товариства⁸. Л. Фінкель відзначився успіхами у навчанні та зажив доброї слави серед професорів. Саме ці обставини сприяли тому, що 18 червня 1878 р. за рекомендацією нового директора Львівського архіву гродських і земських актів Ліске Л. Фінкеля прийняли на посаду аплікатора архіву. Працюючи в архіві, Л. Фінкель розширив власне коло наукових зацікавлень. Крім того, праця в архіві дозволяла використовувати архівні матеріали при написанні цілої низки праць. Посаду аплікатора архіву, до обов'язків якого входила безпосередня робота з архівними матеріалами, Фінкель обіймав до 1882 р. Водночас Фінкель став постійним членом семінару Ліске, який зацікавив молодого науковця питанням польської дипломатії XVI століття⁹.

У жовтні 1882 р. Л.Фінкель отримав титул доктора філософії, захистивши працю "Мартин Кромер, польський історик XVI ст., критич-

ний аналіз”, що одразу викликала зацікавлення серед науковців Львова. Того ж року за сприяння Ліске Фінкеля зарахували кандидатом на участь у конкурсі для отримання стипендії на подальше навчання. Одержавши її, в листопаді 1882 р. Фінкель від’їздить на навчання до Берлінського університету. Навчаючись в Німеччині, Фінкель отримав можливість не лише відвідувати заняття, а й працювати в архіві, збираючи матеріали для наукової роботи. Наступний 1883/84 н.р. Фінкель провів у Франції, отримавши для навчання ще одну стипендію. В Парижі він продовжив працю в бібліотеках та архівах, збираючи матеріали для написання дослідження, присвяченого франко-польським дипломатичним відносинам за Сигизмунда III. Поряд з науковою працею Фінкель активно займався організаторською роботою у галузі історичних досліджень¹⁰.

У 1884 р. Фінкель записався до Літературного Кола і незабаром увійшов до керівного складу та примножував наукові напрацювання товариства. У 1886 р. з ініціативи Фрідеріка Папе та Л. Фінкеля був реалізований проект школи проф. Ксаверія Ліске – утворено Історичне Товариство. Засновники вирішили, що одним з головних завдань товариства стане видання часопису, присвяченого історичній критиці та бібліографії. Так, з січня 1887 р. почав публікуватися “Квартальник історичний”¹¹. Фінкеля призначили секретарем редакційного комітету. Крім того, як член редакційного комітету “Пам’ятника Товариства” він 1888 року подав план видання всіх праць Міцкевича.

У 1888 р. видатний науковець став членом Історичної комісії академії наук, тісно співпрацюючи з членами Історичної комісії при написанні бібліографії до польської історіографії. У 1891 р. колективна праця була успішно завершена, і світ побачила перша частина “Бібліографії історії Польщі”. У подальші роки публікувались її наступні частини, робота над цим виданням з перервами тривала аж до 1914 р¹².

Весною 1892 р. Фінкель отримав звання надзвичайного професора австрійської історії та обійняв посаду викладача філософського факультету Львівського університету.

У 1894 р. перед керівництвом університету постало питання про утворення медичного відділу в університеті, а також започаткування “Історії Університету імені Яна Казимира”¹³. Ідея написання “Історії” виникла ще у 1884 р. у зв’язку з відзначенням 100-річного ювілею заснування університету австрійською владою. Однак через несприятливі обставини написання праці відклалось на десять років. 1894 р. був вибраний не випадково, оскільки того року з візитом до Львова мав приїхати імператор Франц Йосиф I. Приїзд імператора був викликаний звітом місцевого керівництва про стан справ у намісництві. Університет також мав звітувати, а тому на 1894 р. було призначено давно очікуване відкриття нового медичного факультету та написання потужної праці

з історії навчального закладу. На засіданні сенату у листопаді 1893 р. було прийнято рішення про написання праці та обрання її авторів. Робота над дослідженням розпочалась у грудні 1893 р. Написання праці доручили Л. Фінкелю та Ст. Стажинському, перший описував період від заснування навчального закладу до 1869 р., другий – доводив працю до 1894 р. Праця була завершена до вересня 1894 р. і представлена на розгляд сенату. Для написання “Історії” Фінкель опрацював чимало матеріалів. В першу чергу це були документи університету, водночас опрацювано чимало матеріалів архіву гродських і земських актів та бібліотек закладу імені Оссолінських і університету. Опрацювавши чимало матеріалів університету, Фінкель поставив перед керівництвом питання про необхідність створення архіву університету для забезпечення належних умов збереження документів.

Рішенням сенату від 04.09.1894 р. було засновано новий підрозділ – архів Львівського університету, а Фінкеля призначили керівником новоствореного архіву. Добре ознайомлений зі станом документів, він одразу взявся до активної роботи. Архіву надали приміщення на першому поверсі у головному корпусі університету на вул. св. Миколая, 4 (нині вул. Грушевського, 4). Для закупівлі необхідного інвентаря Фінкель вирішив залучити Намісництво. Він пише два важливі документи: лист до Галицького намісництва та пам’ятну записку про заснування архіву, де обґрунтовує потребу у новоствореному підрозділі. У записці Фінкель подає коротку історію документів університету, особливо наголошуючи на значних втратах матеріалів 1848 р. Фінкель як один з “ідейних лідерів” думки про “польське походження” університету, був особливо зацікавлений у віднайденні подібних документів. Їх відсутність в університеті пов’язана з пожежею 1848 р., однак на щастя, чимало важливих матеріалів дублювалось. Один з примірників надсилався до Намісництва чи Відня, тому у другій половині 90-х років XIX ст. керівництво університету доклало чимало зусиль для повернення таких документів.

Разом з тим у записці значна увага приділена документам, що були в Університеті. Зокрема, чітко визначено необхідність опрацювання та забезпечення збереженості матеріалів, вказано на доцільність проведення експертизи цінностей з метою відбору документів для різнострокового зберігання. Фінкель подає загальну характеристику документів, що перебувають у різних відділах університету та не використовуються у діловодстві¹⁴. Особлива його увага звернена на ті матеріали, що підлягають передачі до архіву та подальшому зберігання. Рекомендовано, що у першу чергу їх треба упорядкувати за хронологічним порядком. Далі архівні матеріали треба розподілити на три групи: 1) книги оправленні “in folio”; 2) фасцикули упорядковані за роками; 3) документи з особового складу (“personalia”), упорядковані за алфавітом¹⁵.

Охарактеризувавши документальні матеріали університету, Фінкель подає перелік необхідного інвентаря та приладдя для організації сховищ архіву. З огляду на поділ документів на групи виникла потреба у спеціальних шафах для їх зберігання. Шафи мають бути дубові та міцної конструкції. В одній такій шафі виділяли дві полиці для книг “in folio”, решта полиць мали переділочки за алфавітом, де зберігались акти “personalia” за алфавітом. В іншій частині шафи є відділи для фасцикул, які покладані за хронологічним порядком. Фасцикули зшиті за один рік або ж охоплюють кілька років разом, залежно від загального обсягу актів. Згідно з розрахунками, одна така шафа з великою кількістю полиць мала коштувати 100 зл. Якщо у шафі не буде поділених за алфавітом полиць, то її вартість становитиме 75 зл. Загальний видаток на такі дві шафи мав становити 150 чи 200 зл., залежно від їх поділу на полиці¹⁶.

Не обминув Фінкель питання щодо безпосередніх вимог до упорядкування документів. Зокрема, у записці звернув увагу на укладення актів у шафах, яке повинно відповідати певним правилам. Серед них можна виділити два найголовніші: 1) необхідно укласти інвентар актів, що зберігаються; 2) треба вести облік осіб, що користувались та користуються актами. Задля забезпечення збереженості документів було прийнято рішення про негайне укладення інвентарних формулярів відповідно до існуючого зразка. Такий інвентар містив наступну інформацію: рік, новий номер акту, старий номер акту, дата акту, частина та сигнатура. Одночасно наголошувалось на необхідності ведення картки для обліку осіб, які працюють з документами. Ще однією необхідною фінансовою витратою було опрацювання книг у тверді палітурки та купівля приладдя для внутрішньої роботи архіву. Річний видаток на згадані потреби склав 50 зл. Усі зазначені вище заходи мали забезпечити налагодження роботи архіву та створити належні умови для збереження документів.

Загалом, у записці Фінкель подає складений та обґрунтований кошторис для заснування архіву. Так, підсумовуючи він зазначає, що загальні витрати для закупівлі необхідного інвентаря становитимуть 250 зл. За цю суму будуть закуплені дві шафи по 100 зл., інвентарні формуляри, індексні картки, матеріали для роботи архіву¹⁷. Фінкель зазначає, що керівництво університету повинно просити ці кошти у Галицького намісництва. Записку укладено 06.11.1894 р., а на її основі був написаний лист-звернення до Галицького намісництва, де подано ту ж інформацію, що й в записці. Детально обґрунтовано необхідність створення архіву університету, описано стан документів, умови їх зберігання та забезпечення збереження. Аргументовано необхідність виділення суми у розмірі 250 зл. для облаштування архіву¹⁸.

Варто зазначити, що намісництво позитивно сприйняло прохання Фінкеля та керівництва університету, однак попросило подати детальний кошторис. Подання необхідних даних було підтримано сенатом¹⁹.

Упорядковуючи архівні матеріали, що були передані до архіву на зберігання, Фінкель щоразу використовував нагоду поповнити фонди іншими, цінними для історії університету документами. Так, у 1899 р. до архіву були передані особисті документи двох професорів: Йозефа Мауса, видатного історика початку XIX ст., професора філософського факультету, декана, у 1824/25, 1851/52 н.р. ректора та Едварда Арбтера, професора та декана юридичного факультету у 1830–40-х роках. Ці матеріали перебували у Елізабети Аквиковської, котра звернулась з листом до Фінкеля із проханням про передачу до архіву цих матеріалів²⁰.

Одночасно з виконанням обов'язків керівника архіву Фінкель працював й на інших напрямках наукової та громадської діяльності. Зокрема, у 1894/95–1896/97 н.р. він був представником філософського відділу в сенаті. Чимало уваги приділяв дослідницькій роботі, пишучи багато статей та досліджень. Так, Фінкель доклав зусиль до публікації “Хроніки університету” за 1894/95–1897/98 рр. Розширюючи рамки своєї громадської та організаційної роботи, у 1898 р. Фінкель став членом Колегії знавців у справах охорони авторського права, а також членом Колегії зберігачів пам'яток мистецтва²¹. Що ж до архівних справ, то протягом 1894 – 1898 рр. в архіві розклали за роками отримані акти та почали їх описувати, складаючи інвентар. За ці роки архівними документами скористались 8 науковців. Також зафіксовано надання двох архівних відписів через канцелярію²².

Фінкель не полишав викладацької діяльності. Викладаючи історію та історичні науки студентам, він навчав їх практичній роботі з документами, що мало допомогти їм у дослідницькій праці. Однак для проведення практичних занять бракувало нових не опрацьованих актів, тому він береться за публікацію нових матеріалів. На особливу увагу заслуговують документи Львівського університету, які Фінкель опублікував під назвою “Інсигнії Львівського університету”²³.

Ще в серпні 1899 р. Фінкель отримав ступінь звичайного професора, що вплинуло на його подальшу кар'єру. У 1900 р. він був обраний членом-кореспондентом академії наук у Кракові. Крім того, його обрали членом-кореспондентом національного музею в Раперсвіллі²⁴. Того ж року як член Історичного товариства у Львові Фінкель брав активну участь в організації III з'їзду польських істориків у Кракові (4–6 червня 1900 р.), присвяченого 500-річчю від заснування Ягелонського університету. Також його призначили керівником кафедри історії Австрії, яку він очолював до 1918 р.²⁵

На 1901/02 академічний рік Фінкель був обраний деканом філософського факультету, виконував функції директора екзаменаційної комісії для вчителів та був членом інших екзаменаційних комісій.

У 1902 р. крайовий відділ запросив Фінкеля до членства в Комісії у справах публікації гродських та земських актів. Також він доклав зусиль

до публікацій праць товариства “Троно консерваторів східної Галичини”²⁶. У зв’язку з великою перенавантаженістю Фінкель був змушений відмовитись від низки посад, які обіймав на той час. Так, у 1903 р. він відмовився від функцій секретаря Історичного Товариства. Згодом його завантаженість різноманітною роботою вплинула й на можливість займатися викладацькою діяльністю, яку він незабаром залишив²⁷.

У 1904 р. Фінкель та Коло істориків учнів Львівського університету завершили роботу над історіографічною працею “Бібліографія Польської історії”, опублікувавши третій і останній зошит. Це була дуже вагома та значна публікація, що дало право численному гурту істориків, зокрема Модельському, визначити роботу Фінкеля над бібліографією як один з основних напрямків його діяльності.

У 1905 р. видатний історик нагороджений Орденом Залізної Корони III ступеня. Того ж року Фінкель призначений заступником керівника колегії у справах захисту авторських прав строком на шість років. Ці функції у першу чергу стосувались сфери літератури у Львові²⁸.

Фінкель багато подорожував, але й перебуваючи на відпочинку, він не забував про свою роботу і обов’язково відвідував архіви та бібліотеки. Зокрема, є згадки про відвідування ним архівів та бібліотек Італії та Ватикану²⁹. Чи цікавився Фінкель архівом лише як комплексом матеріалів, чи разом з тим звертав увагу на діяльність установи, достеменно не відомо. Однак згодом вимальовуються налагоджені шляхи співпраці між архівом університету та низкою закордонних архівних установ.

Закінчивши роботу над бібліографією, науковець зміг приступити до наукових пошуків та праці над новими дослідженнями. Протягом зимового півріччя 1907/08 н.р. Фінкель планував відвідати архіви Вроцлава, Берліна, Гданська, Варшави, Вільнюса, Петербурга та Москви, опрацьовуючи документи за 1490–1572 рр. Однак не усі задуми вдалось здійснити, протягом кількох місяців він працював в архіві Гданська, а в жовтні 1907 р. поїхав до Петербурга. В січні 1908 р. виїхав до Відня, потім до Інсбрука, де також працював в архівах. В кінці лютого поїхав в Італію, згодом до Пешту, де теж працював в архівах, пишучи короткі архівні довідки для майбутнього дослідження³⁰. Відвідання закордонних архівних установ вплинуло на зміну підходів до архівної справи в університеті. Було застосовано чимало нових методів роботи. Що ж до самої архівної праці, то згідно з даними хроніки, у період з 1898 р. до 1910 р. в архіві укладено описи (інвентарі) головних книг і фасцикул, а також обліковано акти за 1784–1805 рр., укладено їх списки зі змістом. Архівними фондами скористалось 11 осіб, надано 4 відповіді на запити³¹.

Водночас з працею в архіві та написанням наукових досліджень Фінкель приділяв чимало уваги громадській діяльності. Так, протягом 1901–1922 рр. він був керівником виконавчої ради товариства “Матір

Польська”. Саме на цей час припадає розквіт діяльності товариства, що, звісно, було пов’язано з активною та плідною працею Фінкеля.

Опрацювавши зібрані за попередні роки архівні матеріали, Фінкель у 1910 р. опублікував одну з найкращих своїх праць, присвячених династії Ягелонів – “Вибори” (“Elekcje”). Того ж року Фінкеля вибрали чинним членом Академії наук; варто відзначити, що це було дуже почесно на той час³².

У 1911/12 н.р. Фінкеля як відомого історика та громадського діяча обрали ректором університету. На його плечі ліг тягар підготовки до відзначення 250-ї річниці від заснування навчального закладу.

За успішне відзначення цієї знаменної події у вересні 1912 р. цар надав Фінкелю титул Радника Двору³³. Того ж року у зв’язку з відзначенням ювілею вийшли друком декілька праць, присвячених історії університету. Особливе зацікавлення викликають публікації: “Інсигнії Львівського Університету” та “Диплом короля Яна Казимира про заснування Львівського університету з 1661 року”. Ці дослідження були написані на основі архівних матеріалів Львівського університету. Разом з тим Фінкель працює над виданням продовження серії “Бібліографія”, що мала охопити період за 1901–1910 рр. Перший зошит дослідження був опублікований у 1914 р.

У 1913 р. відбулись зміни у керівному складі Товариства істориків у Львові – його керівником став Фінкель, а заступником – Бр. Дембінський³⁴.

Початок першої світової війни вніс чимало змін у життя Львова та університету. Під час окупації Львова російськими військами Фінкель дбав про забезпечення життєдіяльності університету, наукових товариств та видавництва “Квартальника історичного” (Kwartalnik historyczny). Він був надійною опорою для своїх друзів, колег, учнів, умів не лише підбадьорити, а й допомогти у складний час. Під час перебування російських військ у Львові та “імміграції” ректора університету Адама Бека, Фінкель насправді взяв на себе виконання обов’язків керівника університету³⁵. Особливу увагу видатний архівіст звернув на збереження архівних матеріалів. Було вжито чимало заходів для евакуації значної кількості документів до інших установ. Так, найважливіші установчі документи були відправлені до Відня. Це, у першу чергу, матеріали про заснування університету та ректорські документи. Іншу групу актів, цінних для історії Університету, відправили на зберігання до музею Дідушицьких. Це фундаційні дипломи, бухгалтерські акти та різні професорські матеріали. Було докладено чимало зусиль, щоб забезпечити належні умови зберігання документів, що залишились в архіві. Так, зазначалось, що під час бомбардування міста треба вжити заходів для перенесення найважливіших матеріалів та інвентарних книг до підвалу. Ті ж документи, що залишались у сховищі архіву, ре-

комендувалось поскладати у спеціальні шафи, оберігаючи від знищення³⁶. Про вжиті заходи Фінкель повідомив ректора А. Бека запискою від 23.06.1916 р.

У 1916/17 н.р. Фінкель відмовився від читання курсів і присвятив весь час для написання праці до столітнього ювілею відновлення університету. Праця “Rocznica Uniwersytetu Lwowskiego (1817 r.)” опублікована 1917 р., написана на архівних матеріалах Львівського університету. Того ж року Фінкелю вдалось отримати нові приміщення для архіву. А коли усі архівні матеріали уже були звезені до однієї кімнати, професор приступив до їхньої інвентаризації³⁷. Наслідком такого опрацювання архівних матеріалів стала публікація “Інвентаря”. Видані матеріали справили позитивне враження на наукову громадськість та мали започаткувати нову серію “Матеріалів до історії Львівського університету”. Метою такого масштабного видання була популяризація архівних матеріалів університету, піднесення рівня Архіву. Виданий інвентар мав стати основою нового “докладного” інвентаря, який характеризував архівні матеріали. Також передбачалось що надалі в “Матеріалах” будуть публікуватися архівні документи з історії Університету, але таке видання було призупинене у зв’язку з подіями 1918 р³⁸.

Отримавши у 1916/17 н.р. нове приміщення, Фінкель поклопотався, щоб до нього були перевезені акти, створені після 1848 р. Маючи можливість розділити документи на різні підгрупи за хронологічною ознакою, Фінкель почав опрацювання архівних матеріалів.

Полишивши викладацьку діяльність, Фінкель надалі продовжив свою роботу в товаристві та видавництві “Квартальника”.

Варто відзначити, що до 1920 р. Фінкель не отримував платні за свою працю в архіві університету. Однак, покинувши викладацьку працю та перейшовши на пенсію, видатний історик відчував фінансові труднощі. Цю проблему неодноразово піднімали на засіданнях ректорату та звертались до Міністерства з проханням пришвидшити прийняття рішення про призначення платні. Так, на засіданні ректорату 20 грудня 1920 р. одне з питань було присвячене архіву. Професор Ст. Закшевський поставив перед керівництвом Університету питання про виплату пенсії та зарплати Фінкелю. Прийнято рішення звернутись до Міністерства з проханням найшвидшого вирішення питання про фінансове забезпечення професора³⁹.

В архіві тривала поточна робота з упорядкування та наповнення фондів. Так, у 1920 р. на засіданні сенату вирішено, що акти, які зберігались в канцелярії ректорату і деканатів до 1900 р., потрібно передати до архіву. Виконанням цього повинна була зайнятись канцелярія ректорату. Також порушено питання про необхідність розширення приміщень архіву, а саме надання вільних площ у новій будівлі університету. Тим же рішенням сенату вирішено надати поряд з архівом житло

Фінкелю. Члени сенату одногосно проголосували за виконання обох рішень, визначивши термін – весна 1921 р.

У 1920 р. з'явилась можливість написання раніше планованої спільної праці “Всесвітня історія”. Ідея створення такого дослідження виникла ще у 1909 р., але тоді не було сприятливих обставин⁴⁰.

Перебуваючи на заслуженому відпочинку, Фінкель визначив два основні аспекти своєї діяльності: громадська праця, а саме участь та активна робота у багатьох товариствах, а також робота в архіві університету. Обидва напрямки приносили Фінкелю задоволення від праці. Друге десятиріччя ХХ ст. ознаменувалось для науковця визнанням його заслуг у галузі архівістики та врученням низки нагород. Так, 9 квітня 1922 р. Фінкелю вручили медаль за написання “Бібліографії польської історії”, на врученні, що відбувалось у головній залі університету, було чимало присутніх⁴¹.

А 15 листопада 1924 р. Фінкель став членом Консерваторської Комісії при Воєводському уряді у Львові⁴².

У 1924/25 н.р. продовжилось упорядкування університетських актів. Зокрема, працювали над врятованими під час пожежі 1848 р. документами. Було створено каталог цих актів з поданням змісту кожного. Співробітники архіву опрацювали акти за період з серпня 1807 р. по лютий 1811 р. (номери у складеному описі 487 – 1100). Поряд з опрацюванням матеріалів відбувалась комплектація архівних матеріалів. Так, у 1924/25 н.р. декан гуманітарного відділу передав до архіву печатки колишнього відділу філософії. Також приступили до опрацювання факультетської документації, що раніше зберігалась в канцеляріях факультетів. Акти (навчальна документація різних семінарів) поділили на групи за авторами та тематикою, серед них окремо вирізняли праці студентів університету. Що ж до інших видів робіт то протягом 1924/25 н.р. видано шість кверенд, три відписи, які завірялись канцелярією університету. У наукових цілях архівними матеріалами скористалось п'ятеро осіб. Для дослідників архів був відчинений з 9 до 13 години, крім неділі та свят, а також часом увечері. Це стало можливо з запровадженням в архіві посади асистента, яку затвердило Міністерство рескриптом № 4434 від 8 травня 1925 р⁴³.

У квітні 1927 р. Вільнюський університет за значні досягнення на гуманітарному відділі надав Фінкелю титул доктор “honoris causa”. В той же час президент Речі Посполитої нагородив його Командорським Хрестом із зіркою ордену “Polonia Restituta”⁴⁴. Вручення відбулось у залі університету під час відзначення багаторічної праці Фінкеля. В справі про святкування ювілею Фінкеля збереглося два фото, де зафіксовано вручення йому ордену та фото особового складу організаційного комітету від 09.04.1927 р. (див. фото у додатку, опубліковані вперше)⁴⁵.

Організаційний комітет святкування ювілею професора Л. Фінкеля.

Фото зроблене 09.04.1927 р. в залі Львівського університету.

Присутні: (справа наліво) Кольбушевський (Вільнюс), В. Брахацловський, С. Жолкевський, Л. Фінкель, ректор Й. Семірадський, Б. Дембінський (Познань), В. Семкович (Краків), С. Кот (Краків), Р. Кенкукі, Т. Тревський, Т. Модельський, К. Гаркаль, І. Закшевський. Г. Полячківна, К. Ходинський (Вільнюс). О. Гуска, К. Соханьовський, Т. Урбанський, Е. Барвінський. З. Войцеховський.

Ф. 26, оп. 14, спр. 593, арк. 170. Публікується вперше

Протягом 1926/27 н. р. Фінкель вжив заходів для поповнення архівних фондів. Інвентарний опис зріс на дев'ять позицій, переважно це були акти колишнього філософського відділу. Документи передав декан гуманітарного відділу у 1926/27 н. р. Ще у вересні 1925 р. до архіву передали докторські праці за 1885 – 1917 рр., рукописні та друковані (в інвентарі вони розміщені під номером 151 та 183 відповідно). Докторські праці передали упорядкованими за абеткою прізвищ докторів. Також були передані записи про керівників того чи іншого докторанта. Після прийняття інших докторських праць, їх поскладали за алфавітом та поділили на дві групи: німецького періоду (до 1871 р.) у кількості 179 одиниць та польського періоду (до 1906 р.) у кількості 858 штук. Переважно це були докторські праці з класичної та німецької філології, історії, з математичного семінару та деякі з права. Упорядкуванням цих актів займався асистент Тадеуш Кучкевіч. Інших актів архів не міг прийняти за браком місця. Приміщення архіву вже були повністю заставлені шафами та різними полицями, а вони, в свою чергу, повністю були закладені документами. Укомплектування архівних фондів залишалось

Вручення медалі Л. Фінкелю на відзначенні ювілею 09.04.1927 р.
в залі Львівського університету.

Медаль вручає С. Жолкевський, зображення пошкоджене в оригіналі.
Ф. 26, оп. 14, спр. 593, арк. 172. Публікується вперше

незавершеним, оскільки до архіву не передали ще всі книги та акти австрійської епохи. Серед таких актів були протоколи, каталоги студентів, особові справи померлих студентів відділу права та інші документи, зібрані до 1900 р. Така неукомплектованість не дозволяла повністю показати становлення університету на підставі архівних документів. Крім поповнення фонду новими документами, в архіві й надалі тривала праця над документами, врятованими від пожежі 1848 р. До кінця 1926/27 н. р. кількість опрацьованих актів сягнула 2110, але у тому році було опрацьовано лише 360 справ, оскільки працівники архіву були зайняті впорядкуванням докторських праць. Того ж навчального року було виконано чотири кверенди, з них одна мала більш розширену інформацію про фундацію Іполіта Вавелберга. Архівом скористалось семеро осіб, серед них досить довго працював з архівними фондами історик Фердинанд Бостел. Також поповнились збірки печаток (одна з теологічного відділу) та збірки медалей – 2 штуки (католицького університету в Парижі та університету ім. Коменюша в Братиславі)⁴⁶.

В кінці 1920-х років Фінкель провів кампанію щодо повернення оригіналів та копій архівних матеріалів, які були на зберіганні в Міністерствах освіти Австро-Угорщини, а згодом Польщі. Так, у 1929 р. від імені керівництва університету був направлений лист з проханням на-

діслати копії усіх документів, що стосувались університету. Документи мали безпосереднє або ж дотичне відношення до історії університету, однак Фінкеля як справжнього історика та архівіста цікавили усі матеріали, що знаходились за межами навчального закладу⁴⁷.

У 1928/29 н.р. головний інвентар архівних зібрань збільшився на два пункти, а саме були внесені номери 530 та 531. Пункт 530 – це індекс актів Львівського Лицею, створеного 1805 р. Індекс документів лицейю розпочав укладати, ще коли був асистентом, Т. Модельський, а продовжив і закінчив асистент Т. Кучкевіч. Індекс склали 2435 актів, які були врятовані після пожежі 1848 р. Документи науково описали та уклали іменний та тематичний покажчик. Новий індекс цілком відповідав зразку індексів актів за 1784 – 1805 рр., в головному Інвентарі розміщувався під номером 522. В окремий 531-й пункт були виділені акти Громадянського Комітету, що стосувались надання медалі для вшанування заслуг проф. О. Бальцера. 4 липня 1929 р. комітет передав медаль до архіву університету. Крім того, Валерій Лозинський передав до архівних збірок документи про подружжя Ліске. Документи перед тим зберігались серед паперів Владислава Лозинського. Архівними збірками того року скористалось дев'ятеро осіб – члени семінару історії та відомі дослідники. Продовжували наповнюватись і колекції архіву, збірка медалей збільшилась на дві: бронзова медаль з написом “На повернення праху Юліуша Словацького до краю” та срібна медаль, відкарбована на вшанування першого ректора Пястівського університету в Познані Хеліодора Свенціцького⁴⁸.

У листопаді 1929 р. Л. Фінкель отримав наукову нагороду імені Кароля Шайноги міста Львова⁴⁹.

У 1929/30 н.р. до інвентаря внесено акти за 1818–1821 рр., вони отримали номери від 186 до 1036. Акти були поділені за тематикою та характером документів. Крім того в архіві склали спеціальний інвентар друкованих видань Університету; також впорядкували різні за змістом документи та виділили коен в окрему групу: клепсидри, документи докторів та інші матеріали. У цьому році архів проводив описування попередньо складених актів. Так, описали сенатські акти (інвентарні номери 257–315), акти відділу права (номери 316–375), філософського (номери 376–405), протоколи філософського відділу (номери 406–414), індекси до протоколів того ж відділу(номери 415–423). Акти теологічного відділу описали ще у 1928/29 н.р. Того ж року в головному описі створено групу *Miscellanea* (різне) під останнім номером 532. До цієї групи зарахували передані Ігнатієм Закшевським записи та різні документи засідань, якими він керував у 1919 р. Зазначалось, що надання подібних документів та записів іншими працівниками університету було б дуже корисне і потрібне. Що ж до використання архівних матеріалів, то фондами, а саме документами Йосифінського університету

(1784–1805), скористалась студентка університету Марія Городиська. Також цього н.р. видано кілька кверенд на замовлення громадян. Силами архівістів віднайдено інформацію про поховання ректора Онуфрія Криницького⁵⁰.

Усю зазначену роботу вів Л. Фінкель особисто, адже окрім нього в архіві працював лише один асистент; а протягом 1920-х років двоє – Т. Модельський та Т. Кучкевіч.

27 березня 1930 р. відбулось засідання конвенту колишніх членів Кола під керівництвом Фінкеля в архіві університету, на якому було розглянуто низку питань, актуальних для історичної науки того часу⁵¹. Таким чином, видатний архівіст створював усі умови для залучення архіву університету до наукового життя того часу.

Помер Людвік Фінкель 24 жовтня 1930 р., залишивши по собі значний доробок в історичній науці та архівній справі. Діяльність Фінкеля охоплювала кілька напрямків, у яких він зумів себе успішно реалізувати та досягнути значних результатів. Л. Фінкель був багатогранною особистістю, відзначався надзвичайно високою ерудицією та працьовитістю.

Т. Модельський, один з учнів Фінкеля, який продовжив його працю у галузі архівної справи, писав: “Він був майстром у всіх справах, демонструючи надзвичайну сумлінність, обов’язковість, енергійність та заповзятливість. На всіх посадах, на які його призначала влада, колеги, суспільство чи де сам хотів стати, аби міг обійняти керівництво справою, товариством чи інституцією, він завжди ставав прикладом для взірця”⁵².

¹ O. Halecki Ludwik Finkel jako historyk ostatnich Jagiellonow // Kwartalnik historyczny. Organ Polskiego towarzystwa historycznego założony przez Xawerego Liskego. – Lwów: Polskie towarzystwo historyczne. – 1931. R. XLV, T. I; T. E. Modelski Bibliografia prac Ludwika Finkla // Kwartalnik historyczny. Organ Polskiego towarzystwa historycznego założony przez Xawerego Liskego. – Lwów: Polskie towarzystwo historyczne. – 1932. R. XLVI, T.I; K. Augustynek Ludwik Finkel o nauczaniu historii // Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. – Kraków. – 1965. z.20.; J. Centkowski Ludwik Finkel jako dydaktyki historii // Wielokulturowe rodowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. – Rzeszow. – 2004. T. 2.

² T. E. Modelski Ludwik Finkel 20.III.1858 – 24.X.1930. Zarys biograficzny // Kwartalnik historyczny. Organ Polskiego towarzystwa historycznego założony przez Xawerego Liskego. – Lwów: Polskie towarzystwo historyczne. – 1932. – R. XLVI, T. I. – S. 100 ; Finkel Ludwik // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków. – 1948. – T. VI. – S. 467.

³ K. Blachowska Ludwik Finkel (1858–1930) // Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku. – Rzeszow. – 2007. – S. 287.

⁴ T. E. Modelski Ludwik Finkel 20.III.1858 – 24.X.1930. Zarys biograficzny // Kwartalnik historyczny. Organ Polskiego towarzystwa historycznego założony przez Xawerego Liskego. – Lwów: Polskie towarzystwo historyczne. – 1932. – R. XLVI,

T. I. – S. 101; Finkel Ludwik // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków. – 1948. – T. VI. – S. 467.

⁵ T. E. Modelski Ludwik Finkel 20.III.1858 – 24.X.1930. Zarys biograficzny // Kwartalnik historyczny. Organ Polskiego towarzystwa historycznego założony przez Xawerego Liskego. – Lwów: Polskie towarzystwo historyczne. – 1932. – R. XLVI, T. I. – S. 102.

⁶ K. Blachowska Ludwik Finkel (1858–1930) // Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku. – Rzeszów. – 2007. – S. 288.

⁷ T. E. Modelski Ludwik Finkel 20.III.1858 – 24.X.1930. Zarys biograficzny // Kwartalnik historyczny. Organ Polskiego towarzystwa historycznego założony przez Xawerego Liskego. – Lwów: Polskie towarzystwo historyczne. – 1932. – R. XLVI, T. I. – S. 105.

⁸ T. E. Modelski Ludwik Finkel 20.III.1858–24.X.1930. Zarys biograficzny // Kwartalnik historyczny. Organ Polskiego towarzystwa historycznego założony przez Xawerego Liskego. – Lwów: Polskie towarzystwo historyczne. – 1932. – R. XLVI, T. I. – S. 104.

⁹ K. Blachowska Ludwik Finkel (1858–1930) // Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku. – Rzeszów. – 2007. – S. 288.

¹⁰ T. E. Modelski Ludwik Finkel 20.III.1858–24.X.1930. Zarys biograficzny // Kwartalnik historyczny. Organ Polskiego towarzystwa historycznego założony przez Xawerego Liskego. – Lwów: Polskie towarzystwo historyczne. – 1932. – R. XLVI, T. I. – S. 111 ; Finkel Ludwik // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków. – 1948. – T. VI. – S. 467.

¹¹ T. E. Modelski Ludwik Finkel 20.III.1858–24.X.1930. Zarys biograficzny // Kwartalnik historyczny. Organ Polskiego towarzystwa historycznego założony przez Xawerego Liskego. – Lwów: Polskie towarzystwo historyczne. – 1932. – R. XLVI, T. I. – S. 467 ; K. Blachowska Ludwik Finkel (1858–1930) // Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku. – Rzeszów. – 2007. – S. 290.

¹² K. Blachowska Ludwik Finkel (1858–1930) // Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku. – Rzeszów. – 2007. – S. 292.

¹³ T. E. Modelski Ludwik Finkel 20.III.1858 – 24.X.1930. Zarys biograficzny // Kwartalnik historyczny. Organ Polskiego towarzystwa historycznego założony przez Xawerego Liskego. – Lwów: Polskie towarzystwo historyczne. – 1932. – R. XLVI, T. I. – S. 115.

¹⁴ Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.), ф. 26, оп. 12, спр. 943, арк. 1 зв.

¹⁵ Держархів Львівської обл., ф. 26, оп. 12, спр. 943, арк. 1 зв.

¹⁶ Держархів Львівської обл., ф. 26, оп. 12, спр. 943, арк. 2.

¹⁷ Держархів Львівської обл., ф. 26, оп. 12, спр. 943, арк. 2.

¹⁸ Держархів Львівської обл., ф. 26, оп. 12, спр. 944, арк. 2–3.

¹⁹ Держархів Львівської обл., ф. 26, оп. 12, спр. 943, арк. 6.

²⁰ Держархів Львівської обл., ф. 26, оп. 12, спр. 1060, арк. 61.

²¹ K. Blachowska Ludwik Finkel (1858–1930) // Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku. – Rzeszów. – 2007. – S. 296

²² Kronika Uniwersytetu Lwowskiego I. (1894/5–1897/98). – Lwów: nakładem senatu akademickiego c.k. Uniwersytetu Lwowskiego. – 1899. – S. 255.

²³ T. E. Modelski Ludwik Finkel 20.III.1858–24.X.1930. Zarys biograficzny // Kwartalnik historyczny. Organ Polskiego towarzystwa historycznego założony przez Xawerego Liskego. – Lwów: Polskie towarzystwo historyczne. – 1932. – R. XLVI, T. I. – S. 116.

²⁴ T. E. Modelski Ludwik Finkel 20.III.1858–24.X.1930. Zarys biograficzny // Kwartalnik historyczny. Organ Polskiego towarzystwa historycznego założony przez Xawerego Liskego. – Lwów: Polskie towarzystwo historyczne. – 1932. – R. XLVI, T. I. – S. 117.

²⁵ Finkel Ludwik // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków. – 1948. – T. VI. – S. 468 ; K. Blachowska Ludwik Finkel (1858–1930) // Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku. – Rzeszów. – 2007. – S. 297.

²⁶ T. E. Modelski Ludwik Finkel 20.III.1858–24.X.1930. Zarys biograficzny // Kwartalnik historyczny. Organ Polskiego towarzystwa historycznego założony przez Xawerego Liskego. – Lwów : Polskie towarzystwo historyczne. – 1932. – R. XLVI, T. I. – S. 117.

²⁷ K. Blachowska Ludwik Finkel (1858–1930) // Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku. – Rzeszów. – 2007. – S. 302.

²⁸ T. E. Modelski Ludwik Finkel 20.III.1858–24.X.1930. Zarys biograficzny // Kwartalnik historyczny. Organ Polskiego towarzystwa historycznego założony przez Xawerego Liskego. – Lwów : Polskie towarzystwo historyczne. – 1932. – R. XLVI, T. I. – S. 117.

²⁹ T. E. Modelski Ludwik Finkel 20.III.1858–24.X.1930. Zarys biograficzny // Kwartalnik historyczny. Organ Polskiego towarzystwa historycznego założony przez Xawerego Liskego. – Lwów : Polskie towarzystwo historyczne. – 1932. – R. XLVI, T. I. – S. 118.

³⁰ T. E. Modelski Ludwik Finkel 20.III.1858–24.X.1930. Zarys biograficzny // Kwartalnik historyczny. Organ Polskiego towarzystwa historycznego założony przez Xawerego Liskego. – Lwów : Polskie towarzystwo historyczne. – 1932. – R. XLVI, T. I. – S. 119.

³¹ Kronika Uniwersytetu Lwowskiego II. (1898/9–1909/10). Zestawił Dr. Wiktor Hanh. – Lwów : nakładem senatu akademickiego c.k. Uniwersytetu Lwowskiego. – 1912. – S. 685.

³² T. E. Modelski Ludwik Finkel 20.III.1858–24.X.1930. Zarys biograficzny // Kwartalnik historyczny. Organ Polskiego towarzystwa historycznego założony przez Xawerego Liskego. – Lwów : Polskie towarzystwo historyczne. – 1932. – R. XLVI, T. I. – S. 121.

³³ T. E. Modelski Ludwik Finkel 20.III.1858–24.X.1930. Zarys biograficzny // Kwartalnik historyczny. Organ Polskiego towarzystwa historycznego założony przez Xawerego Liskego. – Lwów : Polskie towarzystwo historyczne. – 1932. – R. XLVI, T. I. – S. 124.

³⁴ T. E. Modelski Ludwik Finkel 20.III.1858–24.X.1930. Zarys biograficzny // Kwartalnik historyczny. Organ Polskiego towarzystwa historycznego założony przez Xawerego Liskego. – Lwów : Polskie towarzystwo historyczne. – 1932. – R. XLVI, T. I. – S. 127.

³⁵ T. E. Modelski Ludwik Finkel 20.III.1858–24.X.1930. Zarys biograficzny // Kwartalnik historyczny. Organ Polskiego towarzystwa historycznego założony przez Xawerego Liskego. – Lwów : Polskie towarzystwo historyczne. – 1932. – R. XLVI, T. I. – S. 128.

³⁶ Держархів Львівської обл., ф. 26, оп. 13, спр. 752, арк. 3–4.

³⁷ K. Blachowska Ludwik Finkel (1858–1930) // Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku. – Rzeszów. – 2007. – S. 303.

³⁸ T. E. Modelski Ludwik Finkel 20.III.1858–24.X.1930. Zarys biograficzny // Kwartalnik historyczny. Organ Polskiego towarzystwa historycznego założony przez

Xawerego Liskego. – Lwów: Polskie towarzystwo historyczne. – 1932. R. XLVI, T. I. – S. 130.

³⁹ Держархів Львівської обл., ф. 26, оп. 14, спр. 68, арк. 44 зв.

⁴⁰ T. E. Modelski Ludwik Finkel 20.III.1858–24.X.1930. Zarys biograficzny // Kwartalnik historyczny. Organ Polskiego towarzystwa historycznego założony przez Xawerego Liskego. – Lwów : Polskie towarzystwo historyczne. – 1932. – R. XLVI, T. I. – S. 134.

⁴¹ T. E. Modelski Ludwik Finkel 20.III.1858–24.X.1930. Zarys biograficzny // Kwartalnik historyczny. Organ Polskiego towarzystwa historycznego założony przez Xawerego Liskego. – Lwów : Polskie towarzystwo historyczne. – 1932. – R. XLVI, T. I. – S. 138.

⁴² T. E. Modelski Ludwik Finkel 20.III.1858–24.X.1930. Zarys biograficzny // Kwartalnik historyczny. Organ Polskiego towarzystwa historycznego założony przez Xawerego Liskego. – Lwów : Polskie towarzystwo historyczne. – 1932. – R. XLVI, T. I. – S. 136.

⁴³ Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1924/25 stanowiąca sprawozdanie rektora i dziekanów zestawil rector w roku szkolnym 1924/25 prof. Dr. Włodzimierz sieradzki. – Lwów : nakładem Uniwersytetu Jana Kazimierza. – 1925. – S. 147.

⁴⁴ T. E. Modelski Ludwik Finkel 20.III.1858–24.X.1930. Zarys biograficzny // Kwartalnik historyczny. Organ Polskiego towarzystwa historycznego założony przez Xawerego Liskego. – Lwów : Polskie towarzystwo historyczne. – 1932. – R. XLVI, T. I. – S. 139.

⁴⁵ Держархів Львівської обл., ф. 26, оп. 14, спр. 593, арк. 170–171.

⁴⁶ Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1926/27 zestawil rector w roku szkolnym 1926/27 prof. Dr. Józef Siemiradzki. – Lwów : nakładem Uniwersytetu Jana Kazimierza. – 1928 – S. 166–167.

⁴⁷ Держархів Львівської обл., ф. 26, оп. 14, спр. 1137, арк. 3–4.

⁴⁸ Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1928/29 stanowiąca sprawozdanie rektora i dziekanów, zestawil rector w roku szkolnym 1928/29 prof. dr. Leon Piniński. – Lwów : nakładem Uniwersytetu Jana Kazimierza. – 1930. – S. 109–110.

⁴⁹ T. E. Modelski Ludwik Finkel 20.III.1858–24.X.1930. Zarys biograficzny // Kwartalnik historyczny. Organ Polskiego towarzystwa historycznego założony przez Xawerego Liskego. – Lwów: Polskie towarzystwo historyczne. – 1932. R. XLVI, T. I. – S. 140 ; Finkel Ludwik // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków. – 1948. – T. VI. – S. 469.

⁵⁰ Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1929/30 stanowiąca sprawozdanie rektora i dziekanów zestawil 5 prof. Dr. Hilary Sihramm rector w roku szkolnym 1929/30. – Lwów : nakładem Uniwersytetu Jana Kazimierza. – 1931 – S. 47–48.

⁵¹ T. E. Modelski Ludwik Finkel 20.III.1858–24.X.1930. Zarys biograficzny // Kwartalnik historyczny. Organ Polskiego towarzystwa historycznego założony przez Xawerego Liskego. – Lwów : Polskie towarzystwo historyczne. – 1932. – R. XLVI, T. I. – S. 141.

⁵² T. E. Modelski Ludwik Finkel 20.III.1858–24.X.1930. Zarys biograficzny // Kwartalnik historyczny. Organ Polskiego towarzystwa historycznego założony przez Xawerego Liskego. – Lwów : Polskie towarzystwo historyczne. – 1932. – R. XLVI, T. I. – S. 119.

Статья посвящена выдающемуся историку, археографу, общественно-му деятелю и архивисту Людвигу Финкелю (1858–1930). Его деятельность охватывала много аспектов науки и культуры. Он приложил колоссальные усилия для создания целого ряда научных обществ, а именно: Исторического Общества, Круга Историков, Литературного Круга, Матери Польской и других. Им написаны монографии, посвященные разным периодам истории Польши и Львовского Университета.

Ключевые слова: Л. Финкель; архив Львовского университета; архивное дело.

The article is devoted to a prominent historian, archeograph, publicman and archivist Ludvik Finkel' (1858–1930). His activity engulfed many of aspects of science and culture. He made many pushes for creation of a number of scientific societies, namely Historical Society, Circle of Historians, Literary World, Mothers Polish and other. He wrote monographs devoted to the different periods of history of Poland and Lviv University.

Keywords: L. Finkel'; The Archive of the Lviv University; archival affairs.

В. Й. КУГАЙ*

ПОПОВНЕННЯ АРХІВНОГО ФОНДУ СКОРОПАДСЬКИХ

У ЦДІАК України знаходяться на зберіганні документальні матеріали архіву Скоропадських, одного з найдавніших українських родів. Ці документи зібрано у фонді 1219 “Скоропадські – поміщики Полтавської, Чернігівської губерній”, вони висвітлюють життя та різнобічну діяльність декількох поколінь роду Скоропадських протягом близько двох століть.

Найвагомішу роль у формуванні архіву Скоропадських відіграв один із найбільш визначних його представників – Павло Скоропадський, останній гетьман України, який очолював уряд Української Гетьманської Держави у 1918 р. Ще з юних літ майбутній гетьман зацікавився історією своїх предків і почав збирати документи фамільного архіву про військову, державну та політичну діяльність роду. Зібрані й накопичені упродовж усього його життя¹ ним архівні матеріали мають велику історичну цінність, бо дають змогу дослідникам відкривати невідомі або забуті сторінки історії суспільно-політичного та культурно-господарського життя України XVII–XVIII ст.

На жаль, архівна спадщина роду Скоропадських нині виявилась розпорошеною між державними і приватними архівосховищами України, Росії, Швейцарії, США. Значну її частину впродовж століть було втрачено назавжди, сліди ж іще однієї, яка стосується щоденників Павла Скоропадського та його дружини Олександри 1904–1905, 1915–1917 рр. загублено в 20-х роках XX ст.²

У статті мова, передусім, піде про новонадходження до фонду “Скоропадські – поміщики Полтавської, Чернігівської губерній”.

У червні 1993 р. наймолодша дочка П. Скоропадського Олена Отт-Скоропадська, або “Остання з роду Скоропадських”, як вона сама себе назвала в одноіменній книзі спогадів³, передала до ЦДІАК України частину документальних матеріалів із фамільного архіву Скоропадських. Ця збірка складається, в основному, з документів приватного характеру. У ній переважають документи, зібрані Олександрєю Скоропадською,

* *Кугай Віталій Йосипович* – головний спеціаліст відділу інформаційних технологій Центрального державного історичного архіву України, м. Київ.

що присвячені історії цього роду та споріднених родів – Олсуф'євих, Дурново, Бібікових, Кочубеїв тощо⁴.

У червні 2006 р. зі Східноєвропейського дослідного інституту ім. В. Липинського (м. Філадельфія, США) у ЦДІАК України надійшли архівні матеріали до фонду Скоропадських.

Мета статті – детально описати саме ці документи з родинного архіву Скоропадських, їх склад і зміст, оскільки вони не відомі дослідникам, бо знаходяться у стадії описання та обліку. Матеріали охоплюють, в основному, період з 1918 р. – від перших років життя родини Скоропадських в еміграції і до смерті середньої дочки П. Скоропадського Єлизавети Скоропадської-Кужім у 1976 р. Переважна частина документів висвітлює діяльність Скоропадських як очільників Союзу гетьманців-державників (СГД) – політичної організації монархічного характеру, яка ставила собі за мету створення самостійної української держави з гетьманською формою правління.

Зібрання архівних матеріалів родини Скоропадських є своєрідним поєднанням документів особового фонду з фондом політичної організації.

Документи, що надійшли до ЦДІАК України, вже було розділено умовно на п'ять груп: “Архів Монтрезорів”, “Архів Олександри Скоропадської”, “Архів Данила Скоропадського”, “Архів Марії Скоропадської-Монтрезор” та “Архів Єлизавети Скоропадської-Кужім”, котрі дещо відрізнялись за своїм складом один від одного.

“Архів Монтрезорів” – це документи біографічного характеру, матеріали щодо літературної діяльності Адама Монтрезора та документи господарсько-майнового характеру. Значна частина цієї збірки складається з документів, що досліджують корені старовинного роду Монтрезорів, його графське походження, а також документи, що висвітлюють особисте життя, участь у політичній діяльності роду Скоропадських, оскільки А. Монтрезор був одружений зі старшою дочкою Павла Скоропадського Марією, брав активну участь у гетьманському русі, очолюваному останнім гетьманом України, а перед тим був одним із фундаторів УСХД⁵, що передував утворенню СГД⁶.

“Архів Олександри Скоропадської” представлений її епістолярною спадщиною, починаючи з дитинства, від п'яти років і до самої смерті у 1951 р. Це листи до няні мадемуазель Шульц⁷, до свого чоловіка і дітей, до різних родичів і знайомих, що опинились після 1917 р. в еміграції, до членів гетьманського руху, який вона очолювала як регент після смерті П. Скоропадського з 1945 р. до передачі всіх повноважень керівника Вищого Проводу гетьманського руху своєму синові Данилу у 1948 р. під час святкування свого 70-річчя⁸.

Окрему групу в “Архіві Олександри Скоропадської” складають документи з умовною назвою “Меттенська трагедія та її відгуки”. Це

матеріали щодо трагічної смерті Павла Скоропадського, який у квітні 1945 р. отримав смертельні поранення під час бомбардування американських військово-повітряних сил на ст. Пляттлінг поблизу німецького м. Меттен. Інформаційно насиченими є спогади про останні дні життя П. Скоропадського його дочки Єлизавети та відданого гетьманця Дмитра Гришинського, які супроводжували Гетьмана України у його останній подорожі; документи про створення фонду з увічнення пам'яті П. Скоропадського; документи, що ілюструють відзначення 1-ої і 2-ої річниць з дня смерті П. Скоропадського (проведення панахид, ексгумації його тіла і перевезення до м. Вісбаден (Німеччина), численні фотографії, пов'язані зі смертю і похованням гетьмана).

Групу документів у “Архіві Олександри Скоропадської” можна умовно назвати матеріалами щодо “Побудови усипальниці Гетьману Павлу Скоропадському в м. Вісбаден”. До них відносяться: листування Олександри Скоропадської з полковником О. В. Сливинським, який був головою комісії з побудови усипальниці; протоколи засідань комісії, грошово-господарські звіти, плани-схеми цвинтаря у м. Вісбаден, малюнки, ескізи та креслення усипальниці тощо. Через ряд обставин усипальницю так і не було побудовано і згодом прах Павла Скоропадського був перевезений до м. Оберстдорф, де похований разом з іншими членами його родини.

В “Архіві Олександри Скоропадської” зустрічаються документи, які висвітлюють маловідомі факти, події життя декого з членів родини. Це, зокрема, матеріали щодо одруження її дочки Єлизавети з Василем Кужімом, про складні стосунки матері з дочкою та, особливо, з її зятем.

Важливе місце серед документів, зібраних Олександрою Скоропадською, займають матеріали родовідного характеру. Оскільки більша частина фамільного архіву Скоропадських під час подій 1917 р. залишилась у Росії і була фактично втрачена для родини Скоропадських, тому, перебуваючи в еміграції, вони почали формувати новий архів, де дослідження власного родоводу посіло чільне місце⁹. З різних джерел дружина гетьмана скрупульозно збирала інформацію про генеалогію роду Скоропадських та споріднених родів і впорядковувала її. Дослідження гетьманової та фамільної генеалогії носять абсолютно самостійний і закінчений характер. Їх сміливо можна порівняти з працями О. Лазаревського та В. Модзалевського з українського родознавства, оскільки вони охоплюють історію великого кола українських старшинсько-шляхетських родів, а також російських князівсько-боярських та дворянських фамілій, що мали сімейні зв'язки з українською елітою. Отже, Олександра Скоропадська вдало поєднала в своїй особі як власницю фамільного архіву, так і його найпершого дослідника, камерального археографа та генеалoga¹⁰.

Зі Східноєвропейського дослідного інституту ім. В. Липинського до ЦДІАК України передано шість об'ємних томів – зібрань відомостей про рід Скоропадських, а також багатьох споріднених родів (Дурново, Кочубеїв, Волконських, Демидових, Бібікових, Апостолів, Розумовських, Безбородьків, Олсуф'євих та інших). У цих томах містяться записки і спогади різних осіб, виписки з книжок, довідників, історичних і генеалогічних праць, зображення гербів різних родів, портрети, малюнки, фотографії, газетні вирізки, репродукції, родовідні схеми тощо. Вищеназвані родовідні матеріали охоплюють період з XI до XX ст.

У фонді представлена відносно невелика група документів під умовною назвою “Архів Марії Скоропадської-Монтрезор”. Після раптової смерті Д. П. Скоропадського 23 лютого 1957 р. гетьманський рух втратив спадкоємця Гетьманської Булави по чоловічій лінії. У зв'язку з тим, що в гетьманському русі був усталений порядок Правонаступництва на підставі старшинства, найстарша донька гетьмана Павла – Марія Скоропадська перебрала 24 лютого 1957 р. Верховне керівництво гетьманським рухом¹¹. Вона очолювала його майже два роки, до своєї смерті 12 лютого 1959 р. За цей період у фамільному архіві є такі документи: листування М. Монтрезор-Скоропадської з очільниками гетьманського руху в країнах Європи та Північної і Південної Америки, протоколи, постанови, резолюції, ухвали, рішення сесій, пленумів, конгресів Вишого Проводу гетьманського руху, проекти, розробки документів інституційно-статутного та організаційно-розпорядчого характеру тощо.

У 1959 р. після смерті М. Скоропадської-Монтрезор Верховне керівництво гетьманських рухом очолила Єлизавета Скоропадська. За словами наймолодшої дочки Гетьмана Олени Отт-Скоропадської, Єлизавета з дитячих років цілком свідомо почувала себе українкою. Ще маленькою дівчинкою, ще не вміючи писати, вона почала систематично вивчати українську мову. Під час свого останнього року навчання в гімназії в Орлі Єлизавета познайомилася з молодою вчителькою, яка була свідомою українкою. Від неї, Лілі, як звали її в родині та у колі близьких і друзів, вперше дізналася про український незалежницький рух. Вона почала серйозно цікавитися українською історією. Падіння Гетьманату у 1918 Єлизавета пережила як особисту катастрофу¹².

Вона дуже любила свого батька. Він і українська справа, яку в собі уособлював Павло Скоропадський, усе більше ставали центром її життя. З часом вона стала виконувати роль батькового секретаря. Коли в Україні в 1932–1933 рр. панував жахливий голод, Єлизавета перебрала на себе основну роботу в Комітеті допомоги голодуючим в Україні, організованому гетьманським рухом під патронатом Олександри Скоропадської. При цьому вона виявила великий організаторський талант й ініціативу¹³.

Олена Отт-Скоропадська у своїх спогадах писала, що в інституті ім. В. Липинського в Філадельфії лежить багато великих течок з кореспонденцією, зміст якої засвідчує велику роботу Єлизавети щодо допомоги голодуючим в Україні¹⁴. Ці документи тепер зберігаються у ЦДІАК України у складі родинного архіву Скоропадських.

У квітні 1945 р. через загрозу наступу Червоної Армії Скоропадські змушені були покинути свій будинок у передмісті Берліна – Ванзее і перебраться до м. Оберстдорф, що розташоване на південному заході Німеччини, у Баварії, де вже на той час знаходились Олександра Скоропадська та її дочка Марія. 8 квітня Павло Скоропадський, Г. Шабуніна - няня, Єлизавета та Д. Грищинський вирушили у напрямку Оберстдорфа. 16 квітня на ст. Пляттлінг вони потрапили під бомбардування американської авіації. Всі, крім Грищинського, отримали важкі поранення; у лікарні м. Меттен Павло Скоропадський та няня померли. Єлизавета зазнала контузії та тяжких поранень голови.

Про ці події та останні дні життя Павла Скоропадського, обставини його смерті і поховання, написали згодом у своїх спогадах Єлизавета Скоропадська і Дмитро Грищинський. Ці спогади також знаходяться у складі архівних документів у ЦДІАК України.

У 1951 р. Єлизавета одружилася з Василем Миколайовичем Кужімом, гетьманцем, що був наближеним до дому Скоропадських та за часів УГД¹⁵ був консулом від України на Кавказі. Подружжя мешкало у м. Оберстдорф й було щасливим у шлюбі, про що свідчать листи Єлизавети до близьких подруг. На жаль, їхнє сімейне життя не було тривалим, бо після тяжкої хвороби у 1958 р. В. М. Кужім помер.

Як уже зазначалося вище, у 1959 р. Єлизавета прийняла на себе Верховне керівництво гетьманським рухом і здійснювала його до своєї смерті у 1976 р.

В “Архіві Єлизавети Скоропадської-Кужім” відклалось її листування з членами гетьманського руху, рідними, знайомими та іншими особами з різних питань діяльності гетьманського руху та питань особистого характеру. Це різноманітні програми і проекти статутів та інших документів щодо конституційних засад устрою Української монархічної (гетьманської) держави, інституції Вищого Проводу гетьманського руху та підпорядкованих йому структур (схеми, розробки, положення тощо). Накопичилось чимало матеріалів щодо підготовки та проведення гетьманських з’їздів, пленумів, сесій. Є документи публіцистичного характеру, що аналізують гетьманський рух та його відношення до інших течій української еміграції. Заслуговують на увагу документи, котрі висвітлюють діяльність молодіжних та жіночих організацій гетьманського руху, а також матеріали про відзначення ювілейних дат створення УГД у квітні 1918 р.

Групу документів у її архіві можна класифікувати як відгуки на смерть та матеріали про увічнення пам'яті членів родини Скоропадських – Павла, Олександри, Данила, Марії.

Порівняно невелику групу обіймають документи біографічного характеру (матеріали службової і громадської діяльності, господарчому майнові та побутові, особові посвідчення, свідоцтва тощо).

Найбільший за обсягом представлених документів є “Архів Данила Скоропадського”. Особливістю його є те, що в ньому зібрано дуже різноманітні за своїм складом матеріали, що характеризують фондоутворювача як керівника Вищого Проводу гетьманського руху, як спадкоємця справи батька Павла Скоропадського, як політичного і громадського діяча, а також ілюструють професійну діяльність, особисте життя, суспільно-політичну ситуацію у тогочасному світі.

Скоропадський Данило Павлович народився у 1904 р. у Санкт-Петербурзі. Був другим сином Скоропадських і останнім представником роду по чоловічій лінії¹⁶.

У 1918 р. під час революції та громадянської війни в Росії він разом з родиною переїхав до Києва, де навчався в українському класі гімназії В. Науменка. У цьому ж році був змушений виїхати за кордон після падіння Гетьманату. В еміграції закінчив реальну французьку гімназію в Лозанні (Швейцарія), а згодом Вищу технічну школу в м. Шарлоттенбург (Німеччина).

Вже з молодих років брав активну участь у роботі гетьманського центру. У 1933 р. був проголошений спадкоємцем свого батька Павла Скоропадського, після смерті якого мав очолити гетьманський рух. У 1939 р. переїхав з Німеччини до Англії і оселився у Лондоні, вів активну політичну, громадську та професійну діяльність.

Після смерті батька у 1945 р. Данило фактично очолює гетьманський рух, а у 1948 р., після того, як його мати Олександра Скоропадська склала з себе повноваження регента, офіційно проголошений керівником Вищого Проводу гетьманського руху. Був одним з фундатором створення Союзу гетьманців-державників Англії (1949 р.) і Союзу українців у Великій Британії (1946 р.), а також почесним головою останнього.

У 1937–1938 і 1953 рр. Данило Скоропадський здійснив тривалі подорожі до США та Канади з метою ознайомлення з діяльністю гетьманських організацій цих країн. Ці поїздки викликали великий інтерес до його особистості, мали гучний резонанс в українських гетьманських колах і сприяли підвищенню його авторитету серед української еміграції.

Велику увагу Данило Скоропадський приділяв роботі з молодіжними організаціями. Багато робив для консолідації українства, пропаганди патріотизму і української національної свідомості.

13 лютого 1957 р. він був заручений з Галиною Мельник-Калужинською, але 23 лютого цього ж року раптово помер за нез'ясованих обставин у лондонському госпіталі "Нью Енд". Похований у Лондоні¹⁷.

У складі документальних матеріалів "Архіву Данила Скоропадського" насамперед треба виділити групу документів, що стосуються політичної, громадської та службової діяльності Павла Скоропадського (поч. ХХ ст. – 1945 р.). Це документи, котрі стосуються його діяльності під час служби у царській армії Росії (укази імператора Миколи II про нагородження, розпорядження П. П. Скоропадського, доповідні записки та ін. під час служби у кавалергардському полку кінної гвардії, фотографії періоду служби до 1917 р., громадянської та Першої світової війни, а також Гетьманату. Представлене у цій групі документів численне листування П. П. Скоропадського з членами його родини, знайомими, друзями, керівниками гетьманського руху, відомими політичними, військовими, державними діячами, такими, як кайзер Гінденбург, фельдмаршал Маннергейм та ін. Значна частина документів стосується діяльності гетьманського руху (заяви, звернення, промови, статuti тощо). У 1933 р. П. П. Скоропадський відзначив 60-річний ювілей від дня народження. Цю подію засвідчують такі документи, як святкові альбоми від гетьманців, телеграми, листи, листівки, вирізки з газет, фотографії тощо.

У 1948 р. Данило Скоропадський офіційно став керівником Вищого Проводу гетьманського руху. Організація відзначалася високою активністю (проведення з'їздів, пленумів, сесій та інших заходів). Данило Скоропадський, або, як його називали у гетьманському середовищі – Гетьманич, брав безпосередню участь у розробці засадничих документів, підготовці і проведенні з'їздів, проводив інтенсивне листування з цього приводу з провідними діячами гетьманського руху, затверджував рішення з'їздів, пленумів, сесій, призначав членів на різні посади у керівних структурах гетьманського руху. У результаті цієї діяльності відклались такі документи, як протоколи рішень з'їздів, пленумів, сесій, резолюції, обіжники, списки учасників зібрань та осіб, вибраних на цих заходах у керівний склад гетьманських організацій, листування з питань організацій та проведення гетьманських форумів тощо.

Молодіжні та жіночі організації були невід'ємною частиною гетьманського руху, складовою його розгалуженої структури. Гетьманич надавав великого значення роботі цих організацій, брав участь у проведенні різних заходів. Свідченням цієї діяльності у його архіві є документи, що стосуються пластунського руху, періодичні видання щодо молодіжного і жіночого руху, статuti, обіжники, фотографії, альбоми тощо.

Після закінчення Другої світової війни за межами своєї батьківщини опинилось дуже багато українців. Доля розкидала їх по різних країнах і континентах. У важких умовах вони боролись за виживання, але попри все вели активний спосіб життя, брали жваву участь у політичному і громадському житті. У цей час утворюється багато громадських об'єднань, спілок, організацій, партій, що належали до різних течій і напрямків – від ліво-центристських до право-консервативних і націоналістичних сил (УНР, ОДВУ, СУБ, УГВР, ОУН, СКВУ тощо)¹⁸. На жаль, між цими громадсько-політичними утвореннями точилась гостра боротьба, взаємне поборювання, що не сприяло консолідації національно-визвольних сил.

Данило Скоропадський ставився з увагою до проблем цих організацій і течій, намагався знайти порозуміння з ними, започаткувати взаємодію, скерувати спільні зусилля патріотичних українських сил у русло визвольної боротьби за державність України. Цей напрямок його діяльності знаходить відображення у документальних матеріалах архіву. Про це свідчать інституційно-установчі і засадничі документи різних об'єднань, організацій і партій, організаційно-ідеологічні матеріали, численне листування з цих питань Д. П. Скоропадського з керівниками і очільниками організацій та рухів.

У цей період українська еміграція видає велику кількість різноманітних газет, журналів, часописів, періодичних бюлетенів тощо.

Після завершення Другої світової війни вийшло друком чимало гетьманських тижневиків і місячників, що активно поширювалися в українських таборах для переміщених осіб. Особливо інтенсивно вони випускалися у 1947–1948 рр. З-поміж них варто назвати журнал “На чужині” (Кіль-Корінген, 1946–1948), місячник крайової організації СГД “Український літопис (Аугсбург, 1946–1948), орган української консервативно-державницької думки “Світанок” (Гайденау, український табір ім. Богдана Хмельницького, 1948), орган української консервативної політичної думки (пізніше – бюлетень суспільного життя українських емігрантів) “Ранок” (Гайденау, 1948–1951)¹⁹.

Поступово гетьманська преса поширюється в Англії. Тут у 50-і роки видавалися “Вісник української державницької думки” (Лондон), газета “Ранок” у Дербі.

“Вісник української державницької думки”, що побачив світ 20 грудня 1950 р., видавався Союзом гетьманців-державників Великої Британії²⁰.

Крім гетьманської періодичної преси в “Архіві Данила Скоропадського” представлено періодику різних рухів і течій української еміграції у різних країнах. Це, зокрема, такі видання як “Батьківщина”, “Гомін України”, “Новий шлях” (Канада), “Америка”, “Наш стяг”, “Українська

зоря” (США), “Українець” (Франція), “Нові дні” (Австрія), “Плуг і меч” (Аргентина) та багато інших.

В архіві є значна кількість вирізок з газет та журналів із статтями, замітками, присвяченими різним подіям та особистостям, багато іншої різноманітної цікавої інформації.

Складні стосунки та суперечності в середовищі української еміграції існували не тільки на політично-ідеологічному ґрунті, а й на релігійному – не лише між представниками різних політичних угруповань та течій, а й у самому гетьманському русі. До нього входили представники різних конфесій: православні, греко-католики, католики. Між ними почасти виникали протиріччя. Данило Скоропадський був дуже толерантною, поміркованою людиною. Він проводив виважену політику щодо релігійного життя, багато уваги приділяв церкві та міжконфесійним стосункам. Часто зустрічався з ієрархами різних гілок української церкви в еміграції, вів активне листування з ними, намагався примирити конфліктуючі табори. Про його діяльність у цій царині свідчать такі архівні матеріали, як аналітичні статті на релігійну тематику, брошури, відозви, інформації з преси, листи, фотографії.

Багато в “Архіві Данила Скоропадського” зібрано документальних матеріалів, що стосуються історії України, російської імперії, СРСР та країн інших частин світу. Ці матеріали охоплюють період від часів княжої доби Київської Русі до повоєнних подій 50-их років ХХ ст. Численні нариси, статті, брошури різних авторів описують епоху Гетьманщини за часів Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Івана Виговського, Івана Скоропадського та інших гетьманів, а також відновлення Гетьманщини Павлом Скоропадським у 1918 р.

Значна кількість документів висвітлює національно-визвольну боротьбу українського народу за свою незалежність як під час громадянської війни 1919–1921 рр. так і в роки Другої світової війни. Зокрема представлені матеріали про діяльність УПА, дивізії “Галичина” та інших збройних формувань.

Цілий розділ матеріалів подає широку інформацію про СРСР, про його внутрішню і зовнішню політику. Це документи, щодо розкуркулювання і голодомору 1932–1933 рр., судових процесів, репресій тощо. Цим подіям присвячені численні статті, нариси, газети та інші видання періодичної преси. Серед них брошура про судовий процес у м. Шахти Ростовської області, “Життя в концтаборах в СРСР” проф. В. Чернявіна, нарис М. Горошка “Доля української греко-католицької церкви під більшовиками” та багато інших.

Є ряд документів про життя української еміграції у таборах для біженців та переміщених осіб, у яких розповідається про важке становище інтернованих після закінчення Другої світової війни українців на території Німеччини та інших країн Європи. Це спогади В. Євти-

мовича, В. Гришка, Р. Калюжного про відвідання Д. П. Скоропадським табору для переміщених осіб “Зомме-Казерне” у м. Аугсбург (Німеччина) в 1948 р. та відгуки інших осіб на цю подію, інформація щодо перебування переміщених осіб у таборі м. Ріміні (Італія) у 1946–1947 рр. та ін.

У 1939 р. за рекомендацією Павла Скоропадського Данило їде до Англії, щоб налагодити зв'язки із представниками української еміграції, поширювати гетьманські ідеї у їхньому середовищі, організувати співпрацю зі всіма українськими національно-патріотичними силами.

Вкрай обмежені матеріальні ресурси змусили Гетьманича працювати за фахом, поєднуючи роботу з громадсько-політичною діяльністю. Під час Другої світової війни Данило працював у різних невеликих фірмах, бо іноземцям тоді важко було знайти пристойну роботу. Але з 1947 р. він очолює європейську філію літакобудівної фірми “Дзус-Фастенер”, яка була побудована у передмісті Лондона. Данило Скоропадський успішно поєднував у цій фірмі посаду технічного директора та члена Ради директорів²¹. У його архіві збереглося чимало документів, пов'язаних з професійною діяльністю (різноманітна технічна документація, звіти, фінансово-бухгалтерські документи, каталоги і рекламні проспекти продукції, що виготовлялась підприємством, листування з власником фірми Дзусом-американцем українського походження, керівниками структурних підрозділів, різними організаціями та установами тощо).

Численну групу документальних матеріалів у “Архіві Данила Скоропадського” складає листування, яке умовно можна розділити на декілька груп – це листування з рідними, близькими і знайомими; з різними особами (громадськими, політичними, релігійними діячами тощо) щодо питань гетьманського руху; професійного та приватного характеру. Є листування інших авторів, а також невстановлених осіб.

Д. П. Скоропадський володів п'ятьма мовами: українською, російською, німецькою, англійською і французькою. Тому його архів містить документи цими мовами, хоча переважає гетьманська тематика українською та англійською мовами.

Окрему групу складає листування особистих секретарів Гетьманича: П. А. Силенка, А. М. Гончаренка, М. О. Чорного, Р. М. Калюжного.

Данило вів дуже напружений виснажливий спосіб життя, особливо у 1950-ті рр. в Англії. Про це пише у своїй книзі спогадів Олена Отт-Скоропадська: “Коли він на тижні повертався щодня зі своєї роботи додому, стомлений після довгого робочого дня, на нього чекала політична робота, гори кореспонденції, на яку треба було відповідати, постійні відвідувачі,... які всі чогось хотіли від нього. Часто він не мав часу, щоб нормально поїсти... У всіх своїх листах до мене Данило аж до своєї смерті завжди нарікав на брак часу”²².

Такий напружений ритм спонукав його до пошуків полегшення у веденні гетьманської справи, тому у різні періоди свого життя у Лондоні він залучав до цієї роботи своїх особистих секретарів. Вони часто допомагали складати тексти листів для Данила, іноді листувались від його імені, тому в “Архіві Данила Скоропадського” відклалась значна кількість листів його особистих секретарів до різних осіб і організацій та листів до них.

У 1954 р. Гетьманич відзначав 50-річний ювілей від дня народження. З нагоди цієї події він отримав численні вітання як від гетьманців особисто, так і від гетьманських організацій різних країн – листи і художні листівки, оригінально оздоблені альбоми з підписами гетьманців і прихильників гетьманського руху, всілякі грамоти тощо.

Цікавими та різнобічними є біографічні матеріали Гетьманича. Це особисті документи як самого Данила, так і членів його родини (посвідчення особи, членські квитки різних товариств і клубів, дипломи про закінчення навчальних закладів, грамоти і подяки від організацій і фондів, чеки, рахунки, акції та ін.); матеріали, що стосуються особистого життя (спогади, щоденники, записи, тощо).

Окремий розділ в “Архіві Данила Скоропадського” складають “Зображувальні матеріали”. Це як індивідуальні, так і колективні фотографії з зображенням самого Данила, членів його родини, інших осіб, альбоми з фотографіями, фотопортрети керівників гетьманського руху, відомих політичних і державних діячів, видатних історичних постатей, малюнки, репродукції, вирізки з газет та журналів з різноманітними зображеннями. На особливу увагу заслуговує збірка художніх листівок, що висвітлює національно-визвольну боротьбу українського народу за свою свободу і незалежність.

Невелику за своїм обсягом групу документальних матеріалів складають документи, які умовно можна назвати “Архівом Олени Отт-Скоропадської”. Це зібрані нею особисті документи, посвідчення, фотографії дітей тощо. До них також відносяться німецькомовні документи, які сформовані і названі самою Оленою: “Російські монархісти у світі й Україні”, “Польські справи, план усунення Пілсудського від командування”, “Особливі матеріали до 1918 р.” та “Копії австрійських документів”.

Необхідно зазначити, що особливістю документальних матеріалів “Архіву Скоропадських, переданих зі Східноєвропейського дослідного інституту ім. В. Липинського до ЦДІАК України є те, що між групами документів, розглянутих у цій статті і умовно розподілених на декілька архівів у складі всього “Архіву Скоропадських” (“Архів Мотрезорів”, “Архів Олександри Скоропадської”, “Архів Марії Скоропадської-Монтрезор” тощо), немає чіткого розмежування ні за хронологічною, ні за тематичною, ні за іншою ознакою. Так, у складі одного з цих ар-

хівів можуть знаходитись документи, які за своїм періодом або темою до них не відносяться. Тому, описуючи цей архів у цілому, можна дати тільки загальну оцінку його характеру і змісту.

Як уже зазначалося на початку цієї статті, у даний момент документальні матеріали “Архіву Скоропадських” науково описуються і через певний час стануть доступними широкому колу дослідників, які зможуть для себе відкрити нові сторінки історії, національно-визвольного руху українського народу, подивитись під іншим кутом зору на явища і події, що до недавнього часу були маловідомими і малодослідженими.

¹ Папакін Г. Архів Скоропадських. – К., 2004. – С. 238.

² Там само. – С. 7.

³ Отт-Скоропадська О. Остання з роду Скоропадських. – Львів, 2004.

⁴ Папакін Г. Архів Скоропадських. – К., 2004. – С. 266.

⁵ УСХД – Український Союз хліборобів-державників. Створений у 1920 р. в Австрії.

⁶ СГД – Союз гетьманців-державників. Заснований у 1937 р. в Німеччині.

⁷ Отт-Скоропадська О. Остання з роду Скоропадських. – Львів, 2004. – С. 332.

⁸ Там само. – С. 422.

⁹ Там само. – С. 330.

¹⁰ Там само. – С. 330.

¹¹ Бей Л. Український консерватизм і гетьманський рух. – К., 2000. Випуск 4. – С. 300–301.

¹² Отт-Скоропадська О. Остання з роду Скоропадських. – Львів, 2004. – С. 285–288.

¹³ Там само. – С. 291–292.

¹⁴ Там само. – С. 292.

¹⁵ УГД – Українська Гетьманська Держава, яку очолював у 1918 р. П. П. Скоропадський.

¹⁶ Гідний роду свого. До 130-річчя від дня народження гетьмана України Павла Скоропадського. Укладач Ралдугіна Т. – К., 2004. – С. 48.

¹⁷ Там само. – С. 48, 60.

¹⁸ УНР (Українська національна рада); ОДВУ (Організація державного відродження України); СУБ (Союз українців Британії); УГВР (Українська головна визвольна рада); ОУН (Організація українських націоналістів); СКВУ (Світовий конгрес вільних українців).

¹⁹ Бей Л. Український консерватизм і гетьманський рух. – К., 2000. – Вип. 4. – С. 326.

²⁰ Там само. – С. 328.

²¹ Отт-Скоропадська О. Остання з роду Скоропадських. – Львів, 2004. – С. 455.

²² Там само. – С. 453.

Є. І. ЛІСОВСЬКА*

МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ “КАДАСТРОВІ КАРТИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ”

17–18 червня 2010 року в Архіві м. Будапешта (Республіка Угорщина) у співпраці з Національним Архівом Угорщини та Міжнародним Архівним Дослідним Центром (Австрія, м. Відень) відбулася Міжнародна конференція “Кадастрові карти Центральної Європи”.

До участі у конференції були запрошені представники 10-ти країн Європи, у яких зберігаються кадастрові карти Австрійської та Австро-Угорської монархій (Угорщина, Австрія, Чехія, Хорватія, Польща, Румунія, Сербія, Словенія, Італія, Україна).

Кадастрові карти на всій території монархії були створені згідно з єдиними критеріями і тому становлять ідеальний матеріал для міжнародних архівних проєктів. Основною тематикою конференції було обговорення засад створення цифрових копій і публікація кадастрових карт ХІХ–ХХ ст. Оскільки карти викликають особливий інтерес у дослідників різних галузей історичної та прикладної науки, учасники конференції були одностайні у тому, що у галузі створення цифрових копій карт і їх публікацій в майбутньому слід розвивати інформаційні технології на рівні міжнародної співпраці.

Головна мета конференції – дослідження можливих шляхів такої міжнародної співпраці, зосередження на певних питаннях, пов’язаних з практичною реалізацією проєкту.

Спеціалісти з архівів різних країн доповідали про місця зберігання кадастрових карт (національні, державні архіви чи інші спеціалізовані установи), можливість користування ними, точний чи приблизний облік карт в архівних та інших установах країни, наявність відомостей про історичні дослідження в цій галузі та бібліографію цих досліджень, наявність, кількість та процес створення цифрових копій кадастрових карт, їх публікування, наміри і можливості кожної країни брати участь у майбутніх міжнародних проєктах, які стосуватимуться цієї тематики.

18 червня відбувся семінар, на якому були представлені новітні технології, що застосовуються в оцифруванні документів, зокрема – кадастрових карт. Кадастрові карти, з огляду на їх великоформатність, широку гаму кольорів та інші особливості, вимагають спеціальних технічних засобів та спеціальних підходів при оцифруванні. Технічним аспектам оцифрування кадастрових карт були присвячені повідомлення представників провідних італійських фірм. Проблемами, пов’язаними з

* *Лісовська Євгенія Іванівна* – заступник директора Центрального державного історичного архіву України, м. Львів.

підготовкою документів до оцифрування, ідентифікацією і використанням копій, поділилися представники різних архівів.

Від України участь у конференції взяли: Уляна Кришталович – головний спеціаліст відділу використання інформації документів Центрального державного історичного архіву України, м. Львів; Євгенія Лісовська – заступник директора Центрального державного історичного архіву України, м. Львів.

У. Кришталович виголосила доповідь “Картографічні матеріали у збірках Центрального державного історичного архіву України у Львові: перспективи дослідження”. У доповіді коротко викладена історія формування картографічних збірок, зокрема періоду Австро-Угорщини, що нині зберігаються в ЦДІАЛ. В аспекті дослідження історії картографування досліджено періоди створення та характер окремих груп рукописних карт, а саме – “маєткові” або межеві карти, до яких відносяться карти розмежування королівських та приватних маєтків, церковних володінь та ситуаційні карти сіл і містечок, а також карти ключів, циркулів, повітів (середини XVI – початок XIX ст.); карти лісів, доріг та русел рік (XIX ст.); карти демаркації державних кордонів Австро-Угорської імперії (кінець XVIII – поч. XIX ст.). Комплексне дослідження давніх рукописних карт з документами гродських, земських та підкоморських судів, дозволило прослідкувати розвиток картографії думки практично від найдавніших часів до того часу, коли створення карт перейшло на високоматематичний та високотехнічний рівень (мається на увазі австрійський кадастр). Звернена увага на можливість спільних видань з історії картографії австрійського періоду, а також організацію виставок та конференцій.

Є. Лісовська виголосила доповідь “Кадастрові карти Галичини у фондах Центрального державного історичного архіву України, м. Львів”. У доповіді коротко викладена історія формування збірки кадастрових карт за XIX–XX ст., здійснено аналіз складу і обсягу документів фонду. Створення кадастрів, як одне із напрямів економічної політики держави, відбувалося відповідно до рішень австрійського уряду; у доповіді проаналізована послідовність законів і розпоряджень стосовно кадастрової політики у Галичині та шляхи її розвитку. Наведені співвідношення у забезпеченні картами різних населених пунктів, здійснений аналіз розвитку кадастрової політики у різних адміністративних округах Галичини від 1824 р. і до першої третини XX ст. Висвітлені проблемні питання підготовки фонду карт до оцифрування

Крім того, учасники конференції ознайомилися з Архівом міста Будапешта, а саме: системами організації зберігання та використання документів, роботою лабораторії.

Конференція була дуже корисною з огляду на можливість подальшої співпраці архівних установ країн Центральної Європи в галузі оцифрування кадастрових документів.

О. Й. КУТАШІ*

**ПІДПИСАННЯ ДОГОВОРУ ПРО СПІВРОБІТНИЦТВО
МІЖ ДЕРЖАВНИМ АРХІВОМ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ
УКРАЇНИ ТА САБОЛЧ-САТМАР-БЕРЕЗЬКИМ
КОМІТАТСЬКИМ АРХІВОМ УГОРЩИНИ**

Одним зі пріоритетних напрямів діяльності Державного архіву Закарпатської області упродовж більше десяти років колегією визначено розвиток регіонального міжнародного співробітництва. У цій справі враховуються насамперед національні інтереси та виконання завдань, сформульованих у Законі України “Про Національний архівний фонд та архівні установи”, інших чинних нормативних документах. У результаті системної, творчої і наполегливої праці нині архів реалізує декілька міжнародних проектів. У цілому зазначена робота здійснюється ефективно та результативно, незважаючи на значний негативний вплив кризових явищ, які не обійшли й архівну справу.

У рамках своїх повноважень Державний архів області планомірно виконує зобов’язання за чинними міжнародними договорами – про співробітництво з Генеалогічним товариством Юта (США), Будапештським міським архівом (Угорщина), Інститутом суспільних наук Словацької академії наук (Кошіце), Сатумарським повітовим музеєм (Румунія) і т. ін. Ця багатогранна робота систематично знаходить відображення як у вітчизняних, так і в зарубіжних засобах масової інформації.

Із зміною керівництва Саболч-Сатмар-Березького комітатського архіву Угорщини (у кінці 2009 року) значно активізувалася співпраця Держархіву області. Під час офіційних зустрічей двох керівників восени 2009 р. та навесні 2010 р. було критично проаналізовано стан і реальні можливості двосторонньої співпраці, її подальші перспективи, досягнуто домовленості щодо подальшого розвитку двостороннього взаємовигідного співробітництва між зазначеними архівними установами, активізації науково-дослідної, видавничої та виставкової діяльності і т. ін.

Почастішали ділові зустрічі керівників державних архівних установ, обмін фаховими виданнями, взаємні консультації. Як наслідок, було вирішено укласти ділову угоду щодо співпраці. І 31 травня 2010 року, під час участі директора Державного архіву Закарпатської області в урочистостях на честь Днів комітату, відбулося підписання договору про співробітництво між Державним архівом Закарпатської області України та Саболч-Сатмар-Березьким комітатським архівом Угорщини. У підписанні нового міжнародного договору взяли участь

* *Куташі Олена Йосипівна* – заступник директора-головний зберігач фондів Державного архіву Закарпатської області.

Саболч-Сатмар-Березький комітатський архів.

Перед підписанням договору про співробітництво – зліва направо: заступник директора Держархіву Закарпатської області О. Й. Куташі, генеральний консул України у Ніредьгазі (Угорщина) І. В. Іванчо, директор Держархіву Закарпатської обл. М. В. Делеган та директор угорського комітатського архіву Куйбушне Мечеї Єва. Ніредьгаза, 31 травня 2010 року

і виступили Генеральний консул України у м. Ніредьгаза Іван Васильович Іванчо та заступник начальника відділу місцевого самоврядування Саболч-Сатмар-Березького комітату Гергель Жолт.

Головним завданням договору сторонами визначено забезпечення Державним архівом Закарпатської області та Саболч-Сатмар-Березьким комітатським архівом упродовж 2010–2011 років підготовку до спільного видання Привілейованої грамоти 1836 р. про надання права Березькій жупі користуватися печаткою. Зазначена грамота зберігається у Берегівському підрозділі Державного архіву Закарпатської області. Зміст та оформлення грамоти, яка добре збереглася, викликають значний інтерес дослідників.

Відповідно до умов договору архівом уже виготовлена цифрова копія Привілейованої грамоти. Передбачається також наукове опрацювання тексту грамоти, її переклад із латині на українську та угорську мови, підготовка тексту передмови до видання українською, угорською та російською мовами.

Спільне видання, яке повністю фінансуватиметься угорським партнером буде ідентичним до виданої грамоти Саболч-Сатмар-Березьким комітатським архівом по Саболчській жупі (Угорщина). Половина тиражу належатиме Державному архіву Закарпатської області. Видання

Директор Держархіву Закарпатської обл. М. В. Делеган та директор угорського комітатського архіву Куйбушне Мечеї Єва під час підписання договору.
Ніредьгаза, 31 травня 2010 року

зазначеної Привілейованої грамоти буде виготовлене в сувенірному форматі.

Умовами договору передбачається також обмін науково-довідковою інформацією та друкованими виданнями, взаємне інформування щодо можливості участі сторін у реалізації спільних міжнародних грантових проектів, а також організація спільних презентацій видань, виставок і т. ін.

З метою поширення інформації щодо діяльності архівістів України директор архіву передав у дарунок угорським колегам: 1) номер 6 журналу “Архіви України” за 2009 рік, у якому опубліковано матеріали V з’їзду Спілки архівістів України, серед яких чільне місце займає і виступ директора Державного архіву Закарпатської області щодо діяльності обласного відділення Спілки, зокрема, міжнародного характеру; 2) Делеган М. В., Куташі О. Й. Анотований перелік фондів Державного архіву Закарпатської області, що стосуються історії Угорщини. – Будапешт, 2009; 3) збірник архівних документів і матеріалів “Карпатська Україна (1938–1939)”. Упорядники М. Делеган і С. Вискварко. – Ужгород, 2009; 4) “Карпатська Україна: Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії. У двох томах. – Том 1. – Ужгород, 2009; 5) Делеган М., Филиппов А. История Мукачевского замка. – Ужгород, 2010; 6) дякон О. Монич. Мараморошська святиня: Нариси з історії Грушівського монастиря. – Ужгород, 2008 (співвидавцем книги є Державний архів

Виступає генеральний консул України
в Ніредьгазі І. В. Іванчо

області); 7) диякон О. Монич. Заневський монастир в Полонинах: Нариси з історії Угольського та Углянського монастирів. – Ужгород, 2009 (співвидавцем книги є Державний архів області); 8) останні кілька номерів газети “Нова Колочава”, котра виходить переважно на основі архівних документів.

Після підписання офіційного документу директор архіву, голова Закарпатського обласного відділення Національної спілки архівістів України дав інтерв’ю кореспонденту місцевого телебачення і мав ділову зустріч з архівістами та науковцями Ніредьгази та виступив перед ними.

Під час перебування у архіві Саболч-Сатмар-Березького комітату нами виявлено 2,04 погонних метра документів, що стосуються історії Закарпаття. Вивчається можливість виготовлення копій зазначених документів.

У вересні 2010 р. передбачається участь архівістів Закарпаття у роботі конференції на тему “Історія міст у XVIII–XIX століттях”, що буде проведена на базі архіву Саболч-Сатмар-Березького комітату в рамках Днів архіву. Запланована також інформація директора Державного архіву Закарпатської області щодо загальної характеристики документів з історії міста Ужгорода, що зберігаються у архіві.

У рамках конференції передбачається ознайомлення угорських архівістів з досвідом роботи архівістів Закарпаття, а також культурна програма – ознайомлення з історичними місцями Закарпатської області.

Г. КЛІД*

ВИСТАВКА ЕКСПОНАТІВ МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ – 2008 В ЕДМОНТОНІ

Якщо говорити про виставку “Від нашої минувщини – до нашого сьогодення”, яка відбулася в Едмонтоні (провінція Альберта, Канада) 6–9 листопада 2008 р., то можна збитися з рахунку, вживаючи слово “вперше”. Вперше в історії міста Едмонтон – спільна виставка п’ятьох музеїв, які зберігають у своїх сховищах скарби матеріальної культури українців у Канаді. Вперше в такій виставці взяв участь престижний Королівський музей Альберти (Royal Alberta Museum). Вперше виставку було підготовлено за загально визнаними стандартами музейної справи. Вперше така виставка мала спеціально розроблену програму для дітей, зокрема – для учнів едмонтонських шкіл, що навчаються за українсько-англійською двомовною програмою.

Один з організаторів цієї виставки від Українського національного об’єднання (УНО) Пан Мирослав Куць наголосив, що спочатку він не мав великої надії на те, що цей задум увінчається успіхом. Адже потрібно було зробити нечуване до цього часу – не тільки домовитися, але й влаштувати спільно з кількома музеями виставку їхніх експонатів під одним дахом. “Ми маємо кілька чудових музеїв в Едмонтоні, – сказав він, – але, на жаль, мало хто знає, що вони існують”. Така спільна виставка, на його думку, відкрила б очі багатьом на те, що такі музеї справді є і що їхні скарби варто оглянути.

Першим кроком пана Куця було звернення про співпрацю до Королівського музею Альберти, який має понад 1 500 експонатів матеріальної культури українців у Канаді у рамках своєї збірки “Культурні громади” (Cultural Communities). На його превелику радість, музей погодився. Потім було багато засідань та обговорень з управами чотирьох українських музеїв, і пан Куць з приємністю підкреслював, що всіх єднало щире бажання співпрацювати та втілити цей задум у життя.

Ця виставка, як підкреслила в розмові зі мною Мішел Трейсі, президент Українсько-канадського архіву-музею Альберти (УКАМА), – це не бачення однієї людини, але синтез бачення усіх груп, які працювали над влаштування виставки. “Що мене найбільше захоплювало, – сказала вона, – це те, Як ми можемо працювати разом. Кожного тижня ми мали інакше завдання. І ми виконували його. Ми не завжди погоджува-

* *Клід Галина* – незалежна журналістка, редактор, перекладачка, фахівець у галузі графічних комунікацій, реклами та видавничої справи, співробітниця Канадського інституту українських студій (КІУС) при Альбертському університеті.

Міністр у справах автохтонних народів Альберти
п. Євген Звоздецький відкриває виставку. Фото Романа Петріва

лися, але ми завжди робили поступ”. Її підтримала пані Христина Когут, колишня президент УКАМА: “Це була спроба побачити, як українські музеї в Едмонтоні можуть співпрацювати, щоб досягнути одну мету. Це не була легка дорога. Не було однієї думки щодо назви, чого ми хотіли досягнути, що ми хотіли показати, що ми хотіли сказати – і не лише нашій громаді, але також і іншим, поза українською громадою. Але це була цікава дорога”, – підсумувала вона. За словами пані Люби Бойко-Белл, голови Організації українок Канади (ОУК), на плечах якої лежала справа координації цього великого проекту, найважчим було вибрати експонати, бо кожен музей має значно більше скарбів, ніж було представлено на виставці. Але справа відразу полегшилася, як тільки були узгоджені категорії експонатів: релігійного призначення, кераміка, вироби з дерева, тканини та прикраси. Гасло виставки “Від нашої минувшини – до нашого сьогодення” також спонукало організаторів зосередитися лише на тому, що могло відповідати цьому гаслові, і представило би едмонтонській громадськості зразки матеріальної культури українців – незвичайне мистецтво звичайного народу.

“Народне мистецтво – це, можливо, найбільш демократична мистецька форма, яка існує, тому що вона спонукана чисто особистим смаком її творців”, – написала колишня генерал-губернатор Канади Ейдрієн Кларксон у книжці “This Other Eden: Canadian Folk Outdoors” (Philip V. R. Tilney. This other Eden: Canadian folk art outdoors. HarperCollins, 1999).

Важко не погодитися з пані Кларксон, відомої багатьом канадцам як власниці вишуканого – або еkleктичного, на думку інших, – смаку в мистецтві. Дійсно, фольклорне мистецтво, не обтяжене канонічними

Виступ проф. Андрія Нагачевського під час відкриття виставки.
Фото Романа Петріва

догмами критиків мистецтва, цілковито залежить від уяви, самостійно здобутих умінь майстрів чи навиків, які передаються в родині з покоління у покоління. Це – водночас, суміш наївного світобачення, витонченості культурної традиції народу та самобутніх проявів особистості й характеру майстра чи майстрині, їхнє бачення та уява про буденність чи святковість життя і про часи, в яких вони жили.

Українське фольклорне мистецтво в Канаді, з його яскраво вираженим етнічним підґрунтям, – часом суворо-консервативне, часом примхливо-химерне або дивакувате, – бере свій початок з прадавніх традицій. Про цю тяглість традицій та культурного змісту говорив на відкритті виставки професор Андрій Нагачевський з Катедри української етнографії ім. Кулів Відділу модерних мов та культурологічних студій при Альбертському університеті. “Українська громада, як і багато інших етнічних громад, – сказав д-р Нагачевський, – має тісний зв’язок з минулим. Тому нема нічого дивного в тому, що ця виставка святкує минуле”. Але минуле, як і зразки матеріальної культури, які представляють його, завжди йде рука в руку зі змінами. Це можуть бути технологічні та технічні новаторства, зміна смаків щодо вжитковості чи уявлень про красу, зміна свідомості, спричинена змінами політичних обставин тощо. “І саме зміна, – наголосив у своєму виступі д-р Нагачевський, – приводить нас туди, де ми є тепер у сьогодніні”.

Упродовж усіх років становлення й зміцнення української громади в Канаді фольклорне мистецтво й надалі залишалося заглибленим

у традиції та вміння і світобачення, які привезли перші поселенці з України. Але, що цікаво відзначити, воно не тільки втрималося та продовжилося, але зазнало неймовірного злету технічної майстерності: чи в писанні писанок, чи в ткацтві або вишиванні, чи у випічці короваїв тощо. Пані Трейсі, президент УКАМА, зауважила: “Якщо ми подивимося на експонати матеріальної культури, то бачимо, що українсько-канадська культура пульсує життям, зростає і процвітає. Все що нам потрібно, – це шукати нових джерел натхнення для творчості”.

Поступово з роками українське фольклорне мистецтво Канади все більше набирає загально-канадського характеру. Це мистецтво віддзеркалює зусилля українців на їхній обраній батьківщині, їхню наполегливість, лояльність та глибоку віру. Воно представляє громаду – з її злетами та падіннями – та українців як громадян країни зі свідомим та самобутнім баченням світу, з унутрішньою силою та переконаністю, з чіткою метою. Таким мистецтвом можна захоплюватися усім канадцам, можна отримувати насолоду та натхнення, можна його наслідувати. Такому мистецтву належить місце в музеях.

Не секрет, що всі ми любимо оточувати себе речами для різних вимірів наших потреб. Одні речі – необхідні, щоб жити. Інші – для вигоди й зручності чи данина моді сезону. Треті купуються просто так, тому що були на випродажі. Ще один вимір – і чи не найскладніший, – це потреба естетична. І це те, що ми називаємо літературою, поезією, музикою, мистецтвом та матеріальною культурою.

Усі ці речі або об’єкти, якими ми оточуємо себе, як і те, що ми пам’ятаємо – чітко чи розмито, крізь особисті та соціальні дискурси, – складають химерне мереживо нашої самобутності і через сковородинську “споріднену працю” – тчуть полотно того, хто ми є і що ми є. Формують нашу самтожність, або ідентичність.

Купуючи, зберігаючи та виставляючи твори фольклорного мистецтва, музеї, культурні осередки та приватні особи демонструють своє визнання того, що фольклорне мистецтво – це культурне надбання, яке належить не лише народу, який його створив, але цілому світові. Варто згадати лише кілька імен, як відомі родини зі Сполучених Штатів Америки – Рокфелери, ДюПонти чи Вітні, котрі ще в ранніх 20-х роках минулого століття були власниками безцінних збірок творів фольклорного мистецтва. Ці збірки знаходяться тепер у трьох нью-йоркських музеях – Метрополітен, Вітні та Музею модерного мистецтва. Українська громада могла б володіти незліченними скарбами творчості народних майстрів, але лише поодинокі особи розуміють важливість справи їхнього збереження, тому багато виробів втрачено через брак свідомості чи й просто байдужість пересічних осіб.

У своєму виступі міністр у справах автохтонних народів Альберти Євген Звоздецький підкреслив, що без музеїв наша історія не була б

Виступ Міністра у справах автохтонних народів Альберти
п. Євгена Звоздецького під час відкриття виставки.
Друга зліва: проф. Марина Гримич.
Фото Романа Петріва

такою, яка вона є. “Музеї демонструють, що являє собою наша культура, – сказав він, – і без збереження цих експонатів, утримування цих експонатів, ми б ніколи не мали такого багатства та повноти нашої славної української культури”. Оплесками зустріли присутні побажання пана Звоздецького, щоб нарешті і Королівський музей Альберти влаштував окрему виставку українських експонатів, “щоб показати решті світу, що саме є наша культура”.

За словами доктора Нагачевського, майбутнє української громади – це праця разом. Майбутнє українських музеїв у цій громаді також залежить від спільної праці.

* * *

Виставка “Від нашої минувщини – до нашого сьогодення”, спонсорована управою Українського національного об’єднання (УНО) та Організацією українок Канади (ОУК), відбулася в Едмонтоні 6–9 листопада 2008 р. у приміщенні УНО. У виставці взяли участь: Українсько-канадський архів-музей Альберти; Музей Ліги українських католицьких жінок Канади, Едмонтонська єпархія; Український музей Канади, Альбертський відділ, Союз українок Канади; Музей Катедри української етнографії ім. Кулів, Відділ модерних мов та культурологічних студій, Альбертський університет; Королівський музей Альберти (Royal Alberta Museum). Також були представлені експонати з приватних збі-

Представники української громади під час відкриття виставки.
Фото Романа Петріва

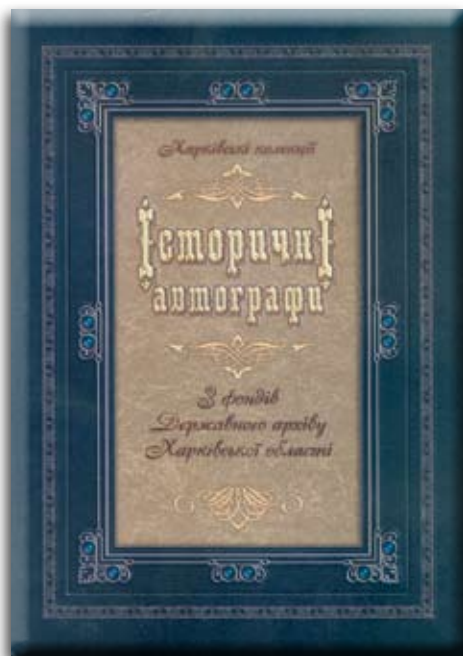
рок Богдана Черевика, Мирослава та Люби Куців, Ліди Лаголи та Василя Залуцького.

Приблизно 700–800 осіб, включно зі школярами, відвідали виставку. На підтримку розвитку українських музеїв було зібрано \$4,135.00. Особливо були вдячні організатори виставки учням, що навчаються за українською двомовною програмою школи ім. Болвіна (учителька – п. Люба Іщенко), які зібрали між собою по дорозі на виставку і подарували 86 дол., та студентам Курсів українознавства ім. І. Франка (директор – п. Лілія Сухий) за їхній дарунок у сумі 100 дол.

С. М. КУДЕЛКО*

ВИДАННЯ ПРО АВТОГРАФИ ВИДАТНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ

“Історичні автографи. З фондів Державного архіву Харківської області”. – Х. : ХПММС, 2010. – 268 с. – (Серія “Харківські колекції” ; вип. 2).

Серед розмаїття книжок, представлених у книгарнях на догоду багатьом шанувальникам вітчизняної історії і культури, привертає до себе увагу унікальна праця, яка є підсумком плідної співпраці Державного архіву Харківської області і Харківського приватного музею міської садиби. Як слушно зазначає у своїй передмові до книги голова редакційної колегії видання професор С. І. Посохов: “Державний архів Харківської області є зберігачем справжніх скарбів. Тут, на Харківщині, народилися, працювали, творили видатні вчені, митці, просвітителі, державні та громадські діячі. Чимало з того, про що вони

турбувалися, про що мріяли, на чому наполягали, нам стало відомо із їх листів, творів, повідомлень, інших документів, які дбайливо зберігають та вивчають архівісти”.

З-поміж тисяч славетних імен, пов’язаних з Харківщиною, упорядники (О. С. Гнезділо, О. С. Коптева, Л. А. Панасенко, О. В. Сафонова) відібрали автографи майже 120 осіб, які залишили помітний слід в історії краю та були широко відомі за його межами. Назвемо деякі з них: Лев Толстой і Михайло Фрунзе, Федір Шаляпін і Клавдія Шульженко, Дмитро Шостакович і Юрій Гагарін, та ще багато інших вчених, письменників, державних і політичних діячів, військових, усіх не перелічиш.

До безперечних позитивних рис видання слід віднести не лише розміщення в книзі автографів видатних осіб, а й їхніх фотографій (пор-

* *Куделко Сергій Михайлович* – кандидат історичних наук, професор кафедри історіографії, джерелознавства та археології, директор Центру краєзнавства Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, заслужений працівник культури України.

третів), стислі біографічні дані, а також науково-допоміжний апарат, який може бути корисним читачеві у подальшому пошуку.

Не можна не сказати слів вдячності як автору дизайну книги (О. І. Панченко), так і всім тим, хто опікувався поліграфічним оформленням видання: книга виготовлена з великою любов'ю до документів і осіб, з ними пов'язаних.

Проте, вважаємо своїм обов'язком зробити деякі зауваження і висловити побажання упорядникам щодо майбутніх видань. Книга не містить автографів видатних діячів церкви, а між іншим серед духовних осіб Харківщини було багато славетних діячів, віднесених у ХХ столітті до сонму святих і чиї автографи також зберігаються у фондах Державного архіву Харківської області. Але переваги книги настільки наочні, що відшукувати якісь несуттєві хиби просто не має сенсу.

Рецензована робота – ще одне свідчення того, як у сучасних умовах архіви можуть співпрацювати з різними інституціями і як можна вводити до наукового обігу архівні колекції.

Колись видатний французький просвітитель К. Гельвецій зауважив: “Серед книжок, як і серед людей, можна потрапити як в хороше, так і в погане товариство”. Гортаючи сторінки книги “Історичні автографи. З фондів Державного архіву Харківської області”, ми потрапляємо у шляхетне товариство.

О. М. МАШКІН*

НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ РОСІЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ КРИМУ

Філімонов С. Б. Из прошлого русской культуры в Крыму. Поиски и находки историка-источниковеда. – Симферополь : Нижняя Ореханда, 2010. – 408 с.

Громадянська війна початку ХХ ст. на теренах колишньої Російської імперії та період утвердження тут радянської влади вже давно стали для більшості з нас синонімами масових руйнувань, економічного хаосу, соціальних катаклізмів та політичних негараздів. Однак, виявляється, навіть тоді в межах нашої Вітчизни “музи отнюдь не молчали”, а, навпаки, в різних частинах країни, роздертої на шматки протиборцями, під гаслами про нагальну необхідність класової боротьби, вирувало культурне життя. Дослідженням російської складової цього життя на території Криму “вот уже треть века” (С. 6) займа-

ється автор рецензованої нами книги, уродженець м. Кутаїсі, випускник Московського державного історико-архівного інституту, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри російської історії Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського, академік Кримської академії наук, член Спільки російських, українських та білоруських письменників Автономної Республіки Крим, лауреат премії ім. В. І. Вернадського (2004) та премії Автономної Республіки Крим (2007) Сергій Борисович Філімонов, перу котрого, окрім сотень статей і документальних публікацій, належать також монографії “Хранители исторической памяти Крыма: о наследии Таврической ученой архивной комиссии и Таврического общества истории, археологии и этнографии, 1887–1931 гг.” (2 видання. – Симферополь, 1996, 2004), “Тайны крымских застенков. Документальные очерки о жертвах политических репрессий в Крыму в 1920–1940-е годы” (3 видання. – Сим-

* Машкін Олександр Миколайович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України.

ферополь, 2000, 2003, 2007), “В. И. Вернадский и Крым: люди, места, события...” (у співавторстві. – Київ, 2004), “Секретно”: архиепископ Крымский Лука (Войно-Ясенецкий) под надзором партийно-советских органов” (у співавторстві. – Сімферополь, 2004), “Интеллигенция в Крыму (1917–1920): поиски и находки источниковеда” (Сімферополь, 2006).

Нова робота професора С. Б. Філімонова “Из прошлого русской культуры в Крыму. Поиски и находки историка-источниковеда”, за словами її автора, “посвящена поискам и находкам в сфере источниковедения истории русской культуры в Крыму” (С. 6). Залучаючи невідомі, забуті або й штучно вилучені з наукового обігу джерела, у точній відповідності з оригіналами відтворюючи сфальшовані та видані свого часу з купюрами архівні матеріали, автор на її сторінках а) подає нові матеріали про літературно-наукову діяльність єпископа Таврійського Михаїла (Грибановського) (С. 10–37); б) суттєво доповнює окремі моменти історії такої важливої наукової інституції, як “Таврическая ученая архивная Комиссия” (С. 37–66); в) звертає увагу дослідників на досі маловідомі кримські газети часів Громадянської війни антибільшовицького спрямування, що можуть стати цінним джерелом при вивченні конкретних подій тієї бурхливої епохи (С. 67–83); г) значною мірою розширює наші уявлення про функціонування у 1919–1920 рр. Таврійського університету (С. 84–93), наукового товариства при ньому (С. 94–100) та “Религиозно-философского Общества в Крыму” (С. 101–112); д) деталізує обставини перебування на Кримському півострові в зазначений період професора С. М. Булгакова (С. 118–156), академіка О. С. Лаппо-Данилевського (С. 278–283), батька й сина Вернадських (С. 157–199), С. Ф. Платонова (С. 335–343), О. М. Толстого (С. 343–353), І. С. Шмельова (С. 362–371), Б. Д. Грекова (С. 209–236) та інших видатних представників тогочасної російської культури; ж) уточнює деякі обставини архіпастирського служіння тут Святителя Луки (Войно-Ясенецького) (С. 372–387); з) підводить сумні підсумки владарювання в регіоні більшовиків (С. 388–395). При цьому з суто літературної точки зору кожна з вищеперерахованих частин вказаної монографії написана легким, майже філігранним стилем своєрідної “джерелознавчої пасторалі” і читається, образно кажучи, “на єдиному подиху”!

Зокрема, торкаючись постаті єпископа Михаїла, автор, не обмежуючись вельми цінними сюжетами про внесок свого героя в духовну скарбницю вітчизняного Православ'я (С. 16–19), про його працездатність (“Нужно учиться и действовать! Дремать нечего. Отдыхать в могиле!” (С. 20–21) й відкриттям того, що саме цей церковний діяч є “прототипом главного героя чеховского рассказа “Архиерей” (С. 7, 23–33), проводить ретельний текстологічний аналіз та атрибутацію скромно підписаної ініціалами “А. Л.” книги “Преосвященный Миха-

ил (Грибановский), епископ Таврический и Симферопольский (1856–1898). Биографический очерк (с портретом и автографом почившего епископа)” (Полтава, 1911 р. – 136 с.), чи не вперше в українському літературознавстві встановлюючи, що даний твір, “который непременно используют все, кто пишет о жизни и трудах Преосвященного Михаила, при этом никогда на него не ссылаясь!” (С. 12), вийшов з-під пера співучня майбутнього епископа по Тамбовській семінарії й столичній Духовній Академії “смотрителя Симферопольского духовного училища Александра Ивановича Леонтьева” (С. 13).

Окремий розділ вказаного дослідження присвячено Таврійській вченій архівній Комісії (ТВАК), причому й тут С. Б. Філімонов, окрім констатації, так би мовити, загальної історії її (С. 37–52), через залучення маловідомих звітів ТВАК за 1917–1920 рр., робить висновок, “что в это ужасное время” (С. 52) дана інституція “употребляла все возможные меры к спасению от гибели ценного родового архива Ю. В. и П. В. Поповых” (С. 53), “принимала настоятельные меры к сохранению памятника Царю Александру Третьему” (С. 53), “входила в сношение с губернским комиссариатом по вопросу о сохранении портретов лиц Царствующего Дома, зеркал и других предметов, имеющих художественное значение” (С. 53), оберігала від руйнувань та пограбування “класово свідомими” вандалами обеліск Імператриці Катерини II в Симферополі, бібліотеку й архів О. Л. Бертъе-Делагарда в Ялті, масток “Шейх-Мамай” нащадків Айвазовського під Феодосією, гербарії з помешкання ботаніка Юнга (Коктебель) (С. 55), підтримувала ініціативу професора Таврійського університету Б. Д. Грекова “об учреждении в Симферополе Центрального архива и отводе для него временно помещения в здании бывшего пансиона Симферопольской I-й гимназии” (С. 58), “употребляла усиленные ходатайства о ремонте приходящей в ветхость башни Святого Константина в Феодосии, об охране могилы генерала П. С. Котляревского в этом городе, участвовала в обсуждении вопроса в Университетской Комиссии об охране Бахчисарайского дворца и находящегося при нем музея. После того как 1-го мая 1919 года, по распоряжению советских властей был снят в Симферополе памятник Императрице Екатерине Великой и некоторые части памятника князю В. М. Долгорукову-Крымскому, Комиссия принимала усиленные старания к сохранению снятых частей, а по уходе большевиков взяла на себя заботы о восстановлении памятника Екатерине Великой, что и было достигнуто к 1 декабря того же года. Кроме того, Комиссия принимала участие в заботах о сохранении зоопарка Ф. Э. Фальц-Фейна в Аскания-Нова, подвергшегося неоднократно нападениям грабительских шаек, грозившим гибелью этого замечательного и в высшей степени ценного в научном отношении учреждения” (С. 59), намагалася зберегти справи та документи Кримського курултаю, Татарського ви-

конавчого Комітету і Татарської директорії, “сложенные в помещении Магометанского духовного Правления без описей и подвергавшиеся разрушению” (С. 61).

Непересічне значення для гуманітарної науки взагалі й міжнародної русистики зокрема має й та частина роботи, що носить назву “Крымские газеты времен Гражданской войны – ценный малоизвестный источник по истории культуры”, в якій дослідник не тільки подає вельми детальний перелік ще й досі практично недоступних для широкого загалу тогочасних антикомуністичних видань регіону (“Великая Россия”, “Vivat Academia!”, “Время Бориса Суворина”, “Крымская мысль”, “Крымский вестник”, “Святая Русь”, “Таврический голос”, “Царь-колокол”, “Юг России”, “Южные ведомости”, “Ялтинский вечер”, “Ялтинский голос”, “Ялтинский курьер” (С. 69)), але й з глибоким знанням справи описує всі складності збереження даних джерел за умов радянщини, коли “за хранение этих газет (“за хранение белогвардейской литературы”) грозил расстрел” (С. 69). Якщо ж взяти до уваги той факт, що саме у вищезазначених часописах (а точніше, в номері газети “Крымский вестник” від 15 листопада 1920 р., тобто через 12 днів після остаточного захоплення півострова Червоною армією), вміщувалися статті на кшталт: “Бахчисарай. По инициативе смотрителя Ханского дворца в Бахчисарае чиновника Плаксина и при участии губернского инженера Садовского восстанавливается находящийся в саду дворца монумент в память 300-летия Дома Романовых. Памятник этот был разобран севастопольскими матросами еще в марте 1917 года. В настоящее время закончена установка двуглавого орла и бронзовых украшений по сторонам монумента. Около памятника ежедневно толпы народа, поразному трактующие совершающийся факт” (С. 77), то стає зрозумілим, що активне використання їх як джерела може значно поглибити наші уявлення про такий суспільно-політичний феномен, як російська культура Криму післяреволюційної доби.

Рецензована книга стане в нагоді й науковцям, які займаються вивченням історії вітчизняних вищих навчальних закладів, а також спеціалістам в галузі історіографії та проблем джерелознавства російської національної освіти. Стверджувати подібне нам дозволяє зміст третьої частини (“Об историографии и источниковедении истории Таврического университета”), де автор, опираючись на замітки з газет “Таврический голос” і “Южные ведомости” за 1919–1920 рр., вперше оприлюднює а) відомості про те, що саме тоді при зазначеному університеті відкрилися шеститижневі курси, на яких тамтешніми викладачами читалися лекції “Педагогика Лесгафта и Пирогова”, “Основные течения в современной психологии и педагогике”, “Женское образование на Западе и у нас”, “Принципы школьного обучения”, “Пути и задачи истории литературы”, “Эстетика литературных форм (эстетика лирики, драмы,

эпоса и романа)”, “Основные течения исторической мысли”, “Дарвинизм и ламаркизм: наука и утилитаризм”, “Философские предпосылки социализма” (С. 91–92); б) свідчення, згідно з якими у другій половині червня 1920 р. “в заведывание Таврического университета” переходила “знаменитая зоологическая акклиматизационная станция Аскания-Нова со всеми своими сельскохозяйственными угодьями, обширною заповедною степью, зоопарком, музеем и библиотекою” (С. 92–93); в) раритетну інформацію про професорсько-викладацький склад головного вузу Таврії вказаного періоду (С. 92–93).

Джерелознавча цінність монографії визначається також тим, що без неї вже ніяк не обійдуться і фахівці з минувшини російськомовної науки сучасної України, оскільки професор С. Б. Філімонов, із посиленнями на кримську пресу початку ХХ ст., що збереглася дотепер, подає загальну статистику кількості наукових товариств, що існували при заснованому в 1918 р. Таврійському університеті (С. 94–95), за даними “Южных ведомостей” від 22 лютого 1920 р. встановлює точну дату відкриття в Сімферополі “Общества философии, истории и социологии” під головуванням професора Г. В. Вернадського (С. 95), визначає (знову ж таки – за газетними публікаціями) хронологію його засідань (С. 96–97) та зміст прочитаних на ньому основних доповідей (С. 97–99). Окремо відслідковується в книзі й історія виникнення та діяльності в Криму релігійно-філософських товариств, причому для розкриття цих сюжетів, окрім вже відомих спогадів голови “Религиозно-философского общества в Симферополе” єпископа Веніаміна (Федченкова), автор залучає практично ніким із вчених дотепер не оприлюднену інформацію, що міститься в замітках, надрукованих в газетах “Великая Россия”, “Голос земли”, “Таврический голос”, “Южные ведомости”, “Ялтинский вечер” за 1919–1920 рр. (С. 108–112). З іншого боку, завдяки використанню надрукованої в № 107 за 21 травня 1920 р. тих же “Южных ведомостях” маловідомої статті-коментаря О. М. Деревецького “Диспут”, яка “представляет большой многоплановый интерес для истории не только Таврического университета, но и отечественной науки в целом. Во-первых, она знакомит читателей с содержанием оставшихся малоизвестными выступлений знаменитых ученых. Во-вторых, заметка является оставшейся малоизвестной печатной работой профессора Деревецького. В-третьих, в заметке характеризуется обстановка, в которой развивалась отечественная наука в период Гражданской войны” (С. 114), С. Б. Філімонов з гідною наслідування повнотою описує також й таку “мить” тамтешнього інтелектуального буття, як дискусія між істориком Б. Д. Грековим, юристом П. І. Новгородцевим й філософом та психологом І. П. Четвериковим, що відбулася у стінах Таврійської “Alma mater” 18 травня 1920 р., “за полгода до прихода в Крым большевиков” (С. 113).

Безумовно, ця книга стане в нагоді вченим, що займаються біографіями тих корифеїв російської науки та культури, чиї долі були в той час тісно пов'язані з Кримом. Так, подаючи короткий нарис життя професора та священника С. М. Булгакова (1871–1944) (С. 118–125), її автор щедро доповнює його віднайденими все в тій же таврійській періодиці 13-ма маловідомими нарисами, причому одинадцять з них – то спогади третіх осіб про цю легендарну постать (С. 126–143, 145–148), а дві – (С. 144–145, 149–150) оригінальні роботи “этого крупнейшего русского религиозного мыслителя” (С. 118). Невеличка розповідь про батька та сина Вернадських (С. 157–163) розширюється до рівня окремої монографії завдяки використанню таких їхніх практично не відомих ще й на сьогодні публікацій з кримських газет 1919–1920 рр., як статті Г. В. Вернадського (Вернадського-молодшого) “Памяти С. Ф. Платонова”, “Исторические письма. – III. Столетие военных поселений”, “Дар Екатерины (к восстановлению памятника Императрице Екатерине)”, “Исторические письма. – IV. Советский социализм и крепостное право”, “Национальное творчество русского народа”, “Английская революция в XVII ст.”, “Против солнца” (стосовно російської колонізації та освоєння Сибіру й північно-східної Азії в XVI – на початку XIX) (С. 189–192), “Французская книга о русской революции” (про спрямовану головним чином проти Керенського, керенщини та більшовизму роботу Claude Anet. *La revolution russe.* – 4 vol. – Paris, Payot, 1917–1919) (С. 173–199).

Вивчаючи творчу спадщину першого ректора Таврійського університету Р. І. Гельвіга (1873–1920), дослідник встановив, що опублікований у 2000 р. в журналі “Крымский Архив” список друкованих праць цього вченого аж ніяк не повний і розширив його за рахунок статей з “Южных ведомостей” від 28 листопада 1919 й 24 квітня 1920 років “Памяти П. Ф. Лесгафта” й “Востоковедение в Таврическом университете”. Аналогічним же методом джерелознавець та історіограф С. Б. Філімонов поглиблює наші уявлення про інтелектуальні здобутки майбутнього академіка АН СРСР Б. Д. Грекова (1882–1953) (вміщуються три маловідомі його роботи, надруковані 1919 р. у сімферопольській пресі) (С. 209–240); академіка АН УРСР, філолога М. К. Гудзія (1887–1965) (друкується десять нових авторських матеріалів, серед них і гудзіївські статті: “Литературные заметки. Архив Н. П. Огарева”, “Конец украинской самостийности”, “Большевизм и интеллигенция”, “Студенчество прошлого и настоящего”) (С. 241–272); лікаря, суспільно-політичного діяча та мемуариста, друга О. М. Горького й А. П. Чехова, чий “полный список трудов еще не составлен” (С. 277), С. Я. Єлпатьєвського (1854–1933) (у даному виданні подається його робота “Взгляд в будущее. Что будет с Россией?”) (С. 275–277); члена-кореспондента Петербурзької академії наук І. А. Лінниченка (1857–1926) (тут знаходимо нарис цьо-

го видатного історика “Памяти Алексея Александровича Шахматова”, єдиний раз надрукований 5 жовтня 1920 р. у севастопольській газеті “Царь-колокол”) (С. 287–291); мистецтвознавець, архітектурного критика, графіка й аквареліста Г. К. Лукомського (1884–1952) (професор С. Б. Філімонов віднайшов та вперше опублікував його дві невідомі статті, присвячені Лівадійському палацу) (С. 291–320); випускника Варшавського університету, секретаря й незмінного голови ТВАК (див. вище) А. І. Маркевича (1855–1942), доля особистих бібліотеки і архіву якого, що в роки Великої Вітчизняної війни знаходилися в Сімферополі, “остається загадкой” (С. 321) (в даній книзі читач знайомиться з такими роботами видатного архівіста, як “Памятник Екатерине Великой”, “Насущные задачи нашей школы”, “А. Л. Бертье-Делагард. Некролог”, “Из прошлого Симферополя: к 25-летию городских школ в Симферополе”) (С. 327–334); мистецтвознавець Я. О. Тугендхольда (1882–1928), котрий до своєї смерті у 45 років від запалення легенів встиг надрукувати майже 600 праць (причому, вивчаючи даний список, автор рзглядуваної нами роботи додає до нього знайдену на сторінках газети “Южные ведомости” за вересень 1920 р. статтю “Пушкин и Крым (8 сентября 1820–1920 гг.”, чи не єдину відому нам сьогодні роботу Тугендхольда-пушкініста) (С. 354–361). Два чудові нариси присвячено російським письменникам О. М. Толстому (1883–1945) та І. С. Шмелёву (1873–1950), причому в першому випадку “на гора” видається підписана “граф Ал. Н. Толстой” стаття “Торжествующее искусство” (“Ялтинский курьер” від 29 листопада 1919 р.) (С. 345–348) та казка “Алена” (із севастопольської газети “Юг России”, № 171, 30 жовтня 1920 р.) (С. 348–352), а в другому – знайдені самим С. Б. Філімоновим на шпальтах “Южных ведомостей” за травень–червень 1920 р. “по шмелевски пронзительные рассказы “Телячьи мозги” и “Письмо боцмана” (С. 365–371). Із залученням саме регіональної преси відтворюються також кримські сторінки життя академіка, автора більш ніж 200 наукових праць, першого голови утвореного в березні 1917 р. “Союза российских архивных деятелей” (С. 281) О. С. Лаппо-Данилевського (1863–1919) (С. 278–283), “тихо скончавшегося в голодном и холодном Петрограде в разгар Гражданской войны” (с. 278); видатного російського історика, академіка С. Ф. Платонова (1860–1933) (С. 335–342), про якого висланий за межі радянської Росії у 1922 р. вітчизняний архівіст О. Ф. Ізюмов, перебуваючи вже у Празі, писав: “Что думал перед смертью знаменитый русский историк, я не знаю. Мне кажется, что деяния чекистов его не удивляли: он чересчур хорошо знал историю Смутного времени. Но вот плевки, которыми наградили его же ученики, я думаю, доставляли ему наибольшие страдания” (С. 341) та видатного російського хірурга, доктора медичних наук, професора, лауреата Сталінської премії 1-го ступеня, архієпископа Сімферопольського

та Кримського Луки (в миру – В. Ф. Войно-Ясенецького (1877–1961) (С. 372–387).

Зміст окремого розділу книги (“По следам утраченных святынь”) (С. 388–395), досить повно розкривається з такого зізнання самого автора: “В истории конфессий в Крыму немало малоизученных вопросов. К их числу следует отнести и такой: каковы послереволюционные судьбы многочисленных конфессиональных святынь и реликвий? Я имею в виду не материальные ценности, не изделия из драгоценных металлов и камней, изымавшиеся большевиками у различных конфессий в 1922–1923 годах якобы на борьбу с голодом. Этот-то вопрос в последнее время энергично разрабатывается; вырисовывается картина, для власти постыдная... Мой вопрос применительно к истории Русской Православной Церкви в Крыму означает: что случилось с мощами святых, чудотворными иконами, предметами, пожертвованными в храмы и монастыри Тавриды видными и выдающимися деятелями Российской империи? Попытки найти ответ на этот вопрос в литературе результатов не дали. Пришлось приступить к изучению печатных и архивных источников. И вот какие истории о судьбах православных святынь и реликвий они поведали” (С. 388–389), присвячено перебуванню на півострові Курської Корінної Чудотворної ікони Божої Матері “Знамение” (“історія перша” – С. 389–391), долі святинь православних Херсонського монастиря в Севастополі (“історія друга” – С. 391–392) та кафедрального Олександрівського собору в Сімферополі (“історія третя” – С. 392–395).

Отже, все вищезазначене дозволяє нам зробити висновок про те, що рецензована монографія доктора історичних наук, професора С. Б. Філімонова “Из прошлого русской культуры в Крыму. Поиски и находки историка-источниковеда” є кваліфікованим дослідженням історії маловідомих сторінок російської культури Тавриди. Виявлення та введення автором у науковий обіг цінної інформації, що міститься в регіональних архівах та періодиці 1917–1920 років, має непересічне значення для подальшого розвитку вітчизняного джерелознавства.

С. Є. БЕРЕЗІН*

КНИГА ПРО АФГАНСЬКЕ ТА ЧОРНОБИЛЬСЬКЕ ВИПРОБУВАННЯ

Ніточко І. І. Афганістан. Чорнобиль: Випробування трагедією: Березівський район. – Одеса, 2009. – 192 с., іл.

За два десятиріччя, що відділяють нас від існування Радянського Союзу, багато що зазнало докорінних змін, насамперед змінилося ставлення до подій тих часів. Вони вже стали невід’ємною частиною історії, але й досі викликають сумні спогади та завдають нестерпного болю тисячам й тисячам людей. Мабуть, немає жодного з мільйонів колишніх громадян “единой и могучей” імперії, хто б не знав та не пам’ятав двох слів, що навіки стали синонімами трагедії – Афганістан і Чорнобиль.

Не ставлячи за мету всебічно охопити та остаточно оцінити ці історичні події, І.І.Ніточко у своїй

новій книзі розповідає про участь мешканців Березівського району Одеської області у бойових діях радянського військового контингенту на території Афганістану у 1979-1989 рр. та у ліквідації наслідків аварії, що сталася у 1986 р. на Чорнобильській АЕС. Виникає запитання: чому мешканців саме цього регіону Одещини було обрано на роль головних героїв дослідження?

Відповідь міститься у біографії самого автора – Івана Івановича Ніточка. Він народився на українській території, яка невдовзі була передана до складу на той час вже “братской” Польщі. Так маленький хлопчик уперше зіткнувся із впровадженням рішень радянського уряду, а його родина змушена була облаштуватися на новому місці – у с. Маринове Березівського району Одеської області. Саме

* *Березін Сергій Євгенович* – головний науковий співробітник відділу інформації, використання документів та зовнішніх зв’язків Державного архіву Одеської області.

тут І. І. Ніточко отримав другу батьківщину: навчався у Маринівській школі, звідси пішов до лав Радянської Армії, після повернення працював агрономом, бригадиром, потім – головою Маринівської сільради, секретарем парторганізації радгоспу, головою колгоспу. За часів СРСР він займав різні виборні посади в управлінському і партійному апаратах Березівського району, з 1986 р. обіймав посади голови районної ради та першого секретаря райкому партії.

Знання та багаторічний досвід І. І. Ніточка сталися у пригоді при розбудові незалежної держави: у 1991 р. його було обрано головою Березівської районної ради народних депутатів та призначено представником Президента України в Березівському районі Одеської області; у 1995-2003 рр. І.І.Ніточко працював на посаді голови Березівської районної державної адміністрації. Закономірно, що саме цей квітучий край, де проходила його трудова діяльність, став для автора книги предметом наукового, краєзнавчого інтересу.

“Задум розповісти про Березівщину, її доброзичливих, працюючих людей, про події, факти, спогади виник у мене у 2003 році, – згадує дослідник, – тоді ж почав збирати матеріали для невеликого опису. Час коригував мій задум, бо матеріалів збиралося все більше і більше”¹. Нові обрії для втілення цього задуму намітилися з призначенням І. І. Ніточка на посаду директора Державного архіву Одеської області.

І. І. Ніточко ініціював розробку регіональної програми “Архів – захист історичної пам’яті Одещини”, затвердженої у 2003 р. Одеською обласною радою. У проєкті передбачалося реалізувати цілий комплекс заходів щодо покращення зберігання архівних фондів, збільшення їхньої кількості, сприяння у використанні документальних матеріалів у науково-краєзнавчих дослідженнях та в цілому – популяризації архівної справи, культурної спадщини регіону².

Ініціатор проєкту одразу ж став одним із його активних виконавців; тож не дивно, що особливу увагу І. І. Ніточко приділив саме минувшині рідного краю. Результатом багаторічних пошуків стало його перше дослідження “Березівський район: історія, люди, події” (2006). *“Інформації, що була зібрана в результаті звернень до міського, селищного й сільських голів, керівників структурних підрозділів райвиконкому та райдержадміністрації, політичних і громадських діячів, багатьох жителів Березівщини, виявилось достатньо, щоб ознайомити читачів з історією району”*, – зазначалося у передмові³.

Загальний нарис було доповнено географічною характеристикою та інформацією про зміни у адміністративно-територіальному розподілі; історичними довідками про окремі населенні пункти району; розділами про релігійне життя, розвиток освіти та медицини, діяльність районної газети та друкарні, елеватора, банківських та інших установ; спогадами відомих березівчан; документальними свідченнями про депортацію

українців із Польщі у 1944–1951 рр. У книзі наведено списки мешканців району – кавалерів вищих нагород СРСР та України, списки воїнів-березівчан, що не повернулися додому після Великої Вітчизняної війни, списки радянських військових, загиблих у 1941–1945 рр. та похованих на території Березівського району.

Однак всебічно висвітлити усі сторінки минувшини та сучасного життя цілого району у одній монографії виявилось практично неможливим. Разом з тим деякі аспекти привернули особливу увагу дослідника, а подальший пошук матеріалу надав багато нової інформації. Задіявши широке коло джерел – архівні документи, свідоцтва та спогади, – І. І. Ніточко дослідив історію рідного села Маринове (2008, у спів-авторстві з сестрою – Л. І. Римяк) та продовжив знайомити читача з маловідомими сторінками минувшини рідного краю у монографіях “Правда про Голодомор на Одещині. Березівський район” (2008), “Окупація. Березівський район” (2008), “Освіта: Документи. Факти. Спогади: Березівський район” (2009).

Наступна книга – “Афганістан. Чорнобиль: Випробування трагедією” (2009) – висвітлює події недавнього минулого. Точніше – це дві книги, об’єднані під однією обкладинкою. Чому? – *“Обидві трагедії жителям району принесли лише горе, – відповідає на це запитання І. І. Ніточко, – у цього горя є конкретні “автори”. Адже є ті, хто приймав рішення про введення військ до Афганістану, є і ті, хто безпосередньо винен у аварії на ЧАЕС. А героїв цих книжок об’єднує сміливість, героїзм, самовідданість”*⁴.

Хто винен у тому, що у мирний для країни час гинули люди? Серед дослідників існують різні оцінки цих трагедій, але важко не погодитися з автором: страшну війну на території іншої держави розпочало колишнє керівництво Комуністичної партії Радянського Союзу⁵; та хоча й відомі імена безпосередньо причетних до техногенної катастрофи, що сталася через вісім років, – саме вище керівництво країни винувате у приховуванні інформації від громадян, які з радістю йшли на першотравневі демонстрації, під нещадне випромінювання...

І. І. Ніточко не ставить своєю метою надати нові джерела для підтвердження цих сумних фактів – вони вже добре відомі фахівцям і громадськості, завдяки публікаціям у спеціальній літературі та виданнях для широкого кола читачів. Важливо те, що за часів незалежності з’явилася можливість дослідження “афганської” та “чорнобильської” проблем безпосередньо на ґрунті документальних матеріалів з фондів архівних установ України⁶. У той же час особливої уваги заслуговують інші джерела – насамперед спогади учасників бойових дій в Афганістані та ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській атомній електростанції.

Перша частина книги І. І. Ніточка присвячена трагічним подіям, що відбувалися під час миротворчої операції радянських військ у Афганістані. На сторінках видання опубліковано більше трьох десятків спогадів: солдат, що були призвані до лав Радянської Армії з населених пунктів Березівського району, офіцерів авіаційного полку, що розташовувався у смт. Раухівка, представників спілки ветеранів Афганістану, що нині мешкають в Одеській області. У книзі вміщено портрети та короткі біографії тридцятьох воїнів-інтернаціоналістів; більшість з них були нагороджені орденами та медалями, але – вже помертно. Також автор подає списки учасників бойових дій в Афганістані, які стоять на обліку в районному військовому комісаріаті; списки тих осіб, що повернулися з війни інвалідами; списки померлих воїнів, котрі мешкали в Березівському районі.

Розповідь про другу трагедію кінця радянської епохи – аварію на Чорнобильській АЕС – І. І. Ніточко розпочинає з власних спогадів. Як керівник району, він особисто займався прийомом дітей з чорнобильської зони та організував допомогу з облаштування постраждалих на нових місцях проживання. Автор надає стислий хронологічний огляд трагедії; далі – особисто свідчать учасники трагічних подій. За текстом йдуть списки постраждалих жителів Березівського району та військовослужбовців Раухівського гарнізону, що брали участь у ліквідації наслідків Чорнобильської аварії (четверо з тридцяти п'яти отримали нагороди, сімнадцять – залишилися інвалідами).

Книга І. І. Ніточка присвячена простим та звичайним людям, що мужньо та з честю витримали суворі випробування долі. Трагічні події скоротили життя багатьом з них та саме завдяки їхньому подвигу ми продовжуємо жити. Тому й потрібно не забувати про героїзм цих людей, пишатися їхніми вчинками, на їхньому прикладі виховувати своїх нащадків. А щоб *пам'ятати* – необхідно *знати*. Саме цієї мети досягла нова книга.

¹ Ніточко І. І. Березівський район: історія, люди, події. – Одеса, 2006. – С. 3.

² Ніточко І. І. Регіональна програма “Архів – захист історичної пам’яті Одещини”: погляд у майбутнє архівної справи // Архіви Одещини: 1920–2005. – Одеса, 2005. – С. 17.

³ Ніточко І. І. Березівський район: історія, люди, події. – С. 5.

⁴ Ніточко І. І. Афганістан. Чорнобиль: Випробування трагедією: Березівський район. – Одеса, 2009. – С. 188.

⁵ Там само. – С. 6.

⁶ Див., напр.: Нецька Л. Галузевий державний архів Міністерства оборони України: історія, склад і тематика документів // Архіви України. – 2004. – № 1–2. – С. 173–174; Барановська Н. Архівні джерела вивчення чорнобильської катастрофи // Архіви України. – 2007. – № 1–3. – С. 185–199, *та ін.*

Д. Д. ЖМУНДУЛЯК*

**НОВИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК
“УКРАЇНА В МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ”**

Макар Ю. І. Україна в міжнародних організаціях : навч. посібник / Ю. І. Макар, Б. П. Гдичинський, В. Ю. Макар, С. Д. Попик, Н. Ю. Ротар ; за ред. Ю. І. Макара. – Чернівці : Прут, 2009. – 880 с.

Процеси державотворення України відбуваються в період кардинальних політичних та економічних зрушень в українському суспільстві та історичних змін у системі міжнародних відносин, характерною ознакою яких є перехід від ери конфронтації, військово-політичного та ідеологічного протистояння до періоду співробітництва і відкритості. Географічне розташування на Європейському континенті та геополітичне становище держави, величина території, кількість населення, багаті природні ресурси, комунікаційні та транзитні можливості, потужний економічний, науково-технічний, інтелектуальний

і воєнний потенціали, культурні традиції і політичні уподобання – все це має незаперечне значення для забезпечення національних інтересів України і ставить питання про необхідність визначення власних геополітичних цінностей.

Реалізація Україною свого потенціалу знаходиться у безпосередній залежності від її активного і повномасштабного входження до світового співтовариства, її участі в існуючій системі міжнародних організацій. Міжнародні організації відіграють значну роль у політичних процесах сучасного світу й нерідко мають вирішальний голос у врегулюванні міжнародних конфліктів. Тому створення цілісного уявлення про місце України у міжнародних організаціях, членом яких вона є, та перспективи набуття членства у найбільш потужних міжнародних організаціях сучасності – Європейському Союзу та НАТО, що відповідає меті рецензованого навчального посібника “Україна в міжнародних організаціях”, є актуальною проблемою сучасної української науки.

* Жмундуляк Дмитро Дмитрович – директор Державного архіву Чернівецької області.

Незалежність, здобута Україною в 1991 р., не тільки розпочала нову сторінку в історії країни, але й визначила низку завдань, без вирішення котрих можливості інтегрування України в світове суспільство значно зменшуються. Постають питання щодо модернізації всієї інфраструктури країни до рівня міжнародних стандартів, особливо у сферах економіки, медицини, освіти та в суспільно-політичній сфері – щодо побудови відкритого, демократичного суспільства, охорони природних ресурсів, управління людськими ресурсами та розвитку нових інформаційно-комунікаційних технологій.

На основі значної кількості джерел автори доводять, що після оголошення незалежності молода країна почала відчувати значну кількість економічних, соціальних та політичних проблем, які б могли бути вирішені тільки з використанням нових підходів, оснований на принципах відкритого суспільства та поваги до прав людини. Для того, щоб прискорити інтеграцію України в світове співтовариство, потрібно було бажання людей, а також підтримка міжнародних організацій. Організація Об'єднаних Націй стала однією з перших, котра надала таку підтримку, відкривши свій офіс у Києві в 1992 р. Аналізуючи процес становлення відносин співробітництва між Україною та ООН, автори доводять, що вони розвиваються у конструктивному руслі, спрямованому зокрема на розширення ролі українських інституцій у міжнародному співробітництві в гуманітарній сфері, а також на поглиблення участі України в програмній діяльності Організації.

Особливо важливим, на нашу думку, є виклад процесу становлення співпраці України із Радою Європи. Адже за роки членства України в Раді Європи їй вдалося посісти гідне місце в Організації та набути значного позитивного іміджу. У своїх двосторонніх стосунках Україна і Рада Європи вже минули етап становлення. З року в рік Україна демонструє суттєвий прогрес у впровадженні демократичних норм і стандартів у повсякденне життя країни. Широке використання потенціалу РЄ має сприяти процесу реформування правової системи України; продовження роботи органів державної влади України, спрямованої на вивчення доцільності участі України в міжнародно-правових договорах РЄ, не передбачених Висновком ПА РЄ № 190 (1995 р.); залучення українських фахівців та науковців у якості експертів РЄ до розробки та реалізації заходів, здійснюваних у рамках згаданих програм співробітництва РЄ; значна активізація участі представників України у робочих органах Комітету міністрів РЄ, діяльність яких пов'язана з розробкою нових міжнародно-правових документів та спільних програм співробітництва, механізмів їх імплементації, системи моніторингу за виконанням державами положень конвенцій РЄ, виробленням рекомендацій країнам-членам РЄ з різного кола питань тощо. Участь представників України в робочих органах Комітету міністрів РЄ розглядається

як необхідний елемент належного забезпечення інтересів нашої держави у цій організації.

Очевидно, що єдиною міцною опорою багатобічного співробітництва в рамках міждержавних об'єднань є збіг інтересів, що формуються на ґрунті аналізу цілей та завдань кожної держави, котра є учасницею такого об'єднання. Аналізуючи діяльність України в СНД, автори навчального посібника зауважують, що сьогодні основною стратегією вироблення спільного розуміння цілей і завдань Співдружності має стати прагматизм. При такому підході головною метою стане реалізація відповідних інтересів шляхом розвитку взаємовигідного багатобічного співробітництва держав-учасниць. Отже, міждержавна взаємодія виступатиме не як самоціль, а як інструмент спільного рішення конкретних проблем. Проте досягнення такого рівня міждержавної взаємодії можливе тільки тоді, коли вона забезпечується необхідною інституційною структурою міждержавного об'єднання, яка не прагне домінувати над політичними та економічними інститутами держав – учасниць об'єднання.

Предметним є й аналіз процесу входження України до СОТ, що має надзвичайно важливі наслідки для України. По суті він означає кардинальний поворот від практики довільного встановлення та застосування державою правил економічної поведінки до поступового впровадження правил, визнаних на багатосторонній міжнародній основі. Доводиться, що цей крок може стати вирішальним у процесі становлення цивілізованого ринкового господарства в нашій країні, здійснення більш радикальних адміністративної і структурної реформ, прискорення інтеграції України у світові та європейські економічні й політичні структури. Проблеми, що виникали і будуть виникати на цьому шляху, не повинні сприйматися як причина для затягування цього процесу. Навпаки, вони потребують активізації внутрішніх соціально-економічних перетворень на основі чітко сформульованих мети та завдань, тісно пов'язаних з міжнародними зобов'язаннями України.

Особливо автори навчального посібника наголошують на діяльності України в такій міжнародній організації як Центрально-Європейська ініціатива, формат якої може і надалі відігравати роль додаткового механізму сприяння інтеграції України до європейських та євроатлантичних структур. Взаємодіючи з Європою в різних напрямках, Україна неодноразово стикається з регіональними просторами, сконструйованими значною мірою для амортизації можливих непорозумінь між своїми і чужими, нами і ними. У той же час ці регіональні простори виконують важливу роль “парасольок”, за допомогою яких Європа перевіряє серйозність наших намірів і їхню забезпеченість політичною волею і ресурсами. З погляду України, як, мабуть, і Європи, ці регіональні простори мають стати предметом не суперечок, а тісної взаємодії і плідної

співпраці з Євросоюзом як генеральним репрезентантом Об'єднаної Європи.

Оскільки інтеграція України в Європу проголошена головним стратегічним напрямом її зовнішньої політики, розбудова системи чорноморського співробітництва повністю відповідає її національним інтересам і є одним із важливих механізмів підключення країн Південно-Східної Європи до загальноєвропейської інтеграції. У геополітичному відношенні Чорноморський регіон є надзвичайно важливим для України як з погляду її економічних інтересів, так і з позицій національної безпеки держави. Для нашої країни велике значення мають широкомасштабні комунікаційні проекти в рамках ОЧЕС з будівництва кільцевої автомагістралі навколо Чорного моря і системи магістральних трубопроводів для транзиту нафти і газу з Центральної Азії, Закавказзя, Близького і Середнього Сходу до Європи. Успіх або неуспіх регіонального співробітництва причорноморських держав багато в чому залежатиме від вирішення проблем економічного і політичного характеру, від того, наскільки країни-учасниці будуть готові до широкомасштабної взаємодії в інтересах всіх членів, і від того, хто стане лідером усередині ОЧЕС. Тому Україна повинна максимально концентруватися на ключових пунктах зміцнення своєї ролі в організації та значенні ОЧЕС на міжнародній арені, долаючи бюрократичні та фінансові перешкоди шляхом застосування європейського досвіду та механізмів співробітництва. Подібний проблемний підхід використано й під час висвітлення на сторінках навчального посібника участі та ролі України в ГУАМ.

З часу здобуття Україною незалежності її інтеграція до Європейського Союзу стала для неї одним з головних політичних та економічних пріоритетів. Пояснення такого вибору України дуже просте – на сьогоднішній день Європейський Союз відіграє визначну роль у забезпеченні стабільності та безпеки європейського континенту у різних сферах – економічній, політичній та військовій. Саме тому в 90-ті роки ХХ ст. і викристалізувалася зовнішньополітична орієнтація України в напрямі інтеграції до європейської спільноти. Погодимося з авторами навчального посібника, що Європейський вибір відкриває нові перспективи для співробітництва України з розвиненими країнами континенту, економічного розвитку, соціального й інтелектуального прогресу, зміцнення позицій держави в міжнародній системі координат. Для України європейська інтеграція – це шлях модернізації економіки, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, можливість виходу на єдиний внутрішній ринок ЄС. У політичному аспекті європейська інтеграція детермінує модернізацію правового поля української держави, демократизацію її політичної й інституціональної систем. Співробітництво з ЄС сприятиме наближенню соціальних

умов України до високих європейських стандартів, підвищенню рівня життя й добробуту населення. У культурно-цивілізаційному аспекті євроінтеграція – це шлях до активізації взаємообміну між українською й західноєвропейською гуманістичними культурами, одночасне становлення України як інтегрованої частини глобального суспільства, так і національної держави. Крім того, членство в ЄС гарантує зміцнення національної безпеки України, захист її від територіальних претензій.

Аналізуючи організаційну структуру НАТО, автори роблять висновок, що двері до членства в НАТО для України відкриті. Цей факт є суттєвим, зокрема з огляду на труднощі з визнанням перспективи членства України в Європейському Союзі. Ключ до членства в НАТО знаходиться в руках самої України, а темпи інтеграції залежать від трьох основних чинників – ступеня відповідності України стандартам членства в Альянсі; наявності політичної волі в правлячих колах України; ефективності мобілізації громадської підтримки членства в Альянсі.

Підсумовуючи, зауважимо, що аналізуючи участь України в діяльності міжнародних організацій та її кроки на шляху входження до Євросоюзу і НАТО, автори навчального посібника використали проблемний підхід до викладу матеріалу, який дозволить студентам у процесі вивчення матеріалів даного видання, порівнювати цілі, завдання та роль України в діяльності міжнародних організацій з цілями та завданнями інших учасників міждержавних об'єднань, здійснювати оцінку ресурсної бази міжнародних організацій тощо. Слід схвально оцінити й обрану композицію матеріалу, логіку його викладу, запропоновані форми контролю за якістю знань, які дозволять студентам осмислити й з'ясувати для себе базові поняття і проблемні комплекси теорії та емпірики міжнародних організацій; сформувані обґрунтовані уявлення про природу політичних явищ та процесів у сфері міжнародних відносин, необхідне для пояснення місця та ролі України у системі міжнародних організацій.

НА ДОПОМОГУ МОЛОДИМ НАУКОВЦЯМ

**Л. П. ОДИНОКА, С. С. АРТАМОНОВА,
А. А. МАЙСТРЕНКО, Р. В. РОМАНОВСЬКИЙ***

ПРАВИЛА БІБЛІОГРАФІЧНОГО ОПИСУ ВИДАНЬ ДЛЯ СПИСКІВ ЛІТЕРАТУРИ ДИСЕРТАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

З 1 липня 2007 р. набув чинності національний стандарт ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 “СІБВС. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання”, прийнятий відповідно Міждержавного ГОСТ 7.1-2003 “СИБИД. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления”. Його ступінь відповідності – ідентичний (IDT). Тобто, Національний стандарт ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 прийнято у відповідності зі стандартом ГОСТ 7.1-2003, затвердженим згідно з “Угодою про проведення узгодженої політики у сфері стандартизації, метрології та сертифікації” від 13.03.1992 р. Міждержавною Радою зі стандартизації, метрології і сертифікації (протокол № 12 від 2 липня 2003 р.).

Національний стандарт є базовим для системи стандартів, правил, методичних посібників зі складання бібліографічного опису.

Стандарт забезпечує уніфікацію на міжнародному рівні бібліографічного опису та забезпечує можливості рівноцінного обміну результатами каталогізації. У стандарті враховано рекомендації ІФЛА (Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій) щодо “Міжнародного стандартного бібліографічного опису” (ISBD) (2002). Більшість нововведень національного стандарту пов’язана з необхідністю максимально точно дотримуватись базового принципу Міжнародного стандартного

* *Одинока Ліліна Павлівна* – кандидат педагогічних наук, доцент, ст. наук. співробітник УНДІАСД.

Артамонова Світлана Сімонівна – кандидат педагогічних наук, доцент, ст. наук. співробітник УНДІАСД.

Майстренко Анжела Андріївна – кандидат історичних наук, завідувач науково-технічного відділу УНДІАСД.

Романовський Ростислав Володимирович – завідувач сектора науково-технічної інформації УНДІАСД.

бібліографічного опису (ISBD), сутність якого полягає у вимозі подавати інформацію про документ у бібліографічному описі в тому вигляді, в якому вона представлена в об'єкті опису.

Новий національний ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 покликаний забезпечити впровадження сучасних автоматизованих технологій опрацювання документів, ведення інформаційних баз даних; ефективність пошуку та використання документів усіх видів і типів; результативний обмін бібліографічною інформацією між інформаційними службами, бібліотеками, видавцями і книготорговельними організаціями як в Україні, так і за її межами. Дотримання нових норм при створенні бібліографічної інформації дасть змогу адекватно подати документ у бібліографічному записі й створити якісний інформаційний продукт.

Нововведений стандарт визначає загальні вимоги і правила складання бібліографічного опису документа, його частини чи групи документів: набір областей та елементів бібліографічного опису, послідовності їхнього розміщення, наповнення і спосіб подання елементів, застосування приписаної пунктуації та скорочень.

Об'єктами опису (за ДСТУ ГОСТ 7.1:2006) є всі види опублікованих (в т. ч. депонованих) та неопублікованих документів на будь-яких носіях – книжні, серіальні та інші продовжувані видання, нотні, картографічні, аудіовізуальні, образотворчі, нормативні і технічні документи, мікроформи, електронні ресурси.

Об'єктами опису можуть бути:

Одночастинні документи – об'єкт опису складається з однієї частини.

Багаточастинні документи – об'єкт опису складається з двох та більше частин.

Важливо підкреслити, що нові вимоги стандарту не поширюються на бібліографічні посилання. Бібліографічне посилання – це сукупність бібліографічних відомостей про цитований, розглядуваний або згадуваний в тексті документа інший документ, необхідних і достатніх для його загальної характеристики, ідентифікації, пошуку. В бібліографічних посиланнях подаються тільки факультативні елементи бібліографічного опису.

Проте бібліографічний опис в *прикнижкових, прикінцевих та пристатейних списках* складається відповідно до стандарту ДСТУ ГОСТ 7.1:2006, тобто згідно з загальними правилами складання бібліографічного опису.

Знаки пунктуації, що використовуються при бібліографічному описі

Знаки приписаної пунктуації (за термінологією ГОСТ 7.1-84 – умовні розділові знаки) – знаки, що мають розпізнавальний характер для областей та елементів бібліографічного опису.

Згідно зі стандартом, пунктуація в бібліографічному описі виконує дві функції: звичайних граматичних розділових знаків (*пунктуація*) та розділових знаків, що мають розпізнавальний характер для областей та елементів бібліографічного опису (*записи приписаної пунктуації*).

Приписана пунктуація передує окремим областям і елементам або завершує їх, тобто перед елементами та областями у бібліографічному описі ставлять знаки приписаної пунктуації. Її застосування не пов'язано з нормами мови.

Знаки приписаної пунктуації *допомагають розрізнити окремі елементи* в описах різними мовами і у формах традиційної та автоматизованої каталогізації – описах на друкованих картках, у бібліографічних покажчиках, списках, на екрані монітора комп'ютера тощо.

У якості приписаної пунктуації в межах областей вживаються такі знаки пунктуації та математичні знаки:

- . крапка
- , кома
- : двокрапка
- ; крапка з комою
- / навскісна риска
- // дві навскісні риси
- () круглі дужки
- [] квадратні дужки
- + знак плюс
- = знак рівності

Заголовок від опису відокремлюють *крапкою*. Области опису відокремлюють одну від одної крапкою і тире (. –). При повторенні окремих областей повторюють крапку і тире, за винятком *області серії – відомості про кожну серію беруть в окремі круглі дужки без знаку крапка і тире між ними*.

В стандарті *вперше* наголошено на тому, що для розрізнення приписаної та граматичної пунктуації застосовують проміжок в один друкований знак – до і після приписаного знаку. Виняток – крапка та кома – проміжки залишають тільки після них. Знаки крапка з комою (;) та три крапки (...) до винятку не відносяться.

Пунктуація в межах елементів бібліографічного опису чи окремих фраз має відповідати нормам мови, якою складено опис.

У схемі бібліографічного опису зазначено знаки приписаної пунктуації для елементів області (див. схему на с. 17–18).

Великі літери

Згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 змінено правила вживання великих і малих літер. Тепер їх вживання зумовлено не тільки нормами мови, а й необхідністю розділяти області бібліографічного опису.

З великої літери пишуть тільки перше слово області, а в елементах області малі та великі літери вживають згідно з нормами та сучасним правописом тієї мови, якою складено бібліографічний опис.

Перші слова відомостей, що відносяться до назви та відомостей про відповідальність записують з малої літери, якщо вони не є власними іменами, першими словами назви або цитатами.

Винятком є загальне позначення матеріалу: [Текст], [Карти], [Електронний ресурс], які завжди записуються з великої літери.

Квадратні дужки

Відомості, що запозичені не з приписаного джерела інформації, наводять у *квадратних дужках*

Квадратні дужки застосовують в межах однієї області бібліографічного опису. Якщо суміжні елементи відносяться до різних областей, то *кожен* елемент беруть в окремі квадратні дужки.

Якщо декілька елементів в межах однієї області повинні бути наведені в квадратних дужках, то їх подають в загальних квадратних дужках.

Виняток – загальне позначення матеріалу *завжди* наводять *окремо* у квадратних дужках.

[Текст]

[Карти]

Скорочення слів і словосполучень

При складанні бібліографічного опису застосовують скорочення слів і словосполучень. Ці скорочення повинні відповідати вимогам ДСТУ 3582–97 “Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги і правила”; ГОСТ 7.12–93 “Библиографическая запись. Сокращение слов на русском языке. Общие требования и правила”, ГОСТ 7.11–78 “Сокращение слов и словосочетаний на иностранных языках в библиографическом описании”.

Скорочення вживають в усіх областях і елементах опису. Проте, не можна скорочувати будь-які назви основної та будь-якої іншої назви (наприклад, паралельної, альтернативної, основної назви серії та підсерії). Виняток зроблено для аналітичного опису: у відомостях про документ, що містить складову частину, скорочують типову назву багатотомного чи продовжуваного видання (Наприклад: збір. творів; зб. наук. пр.; вибр. твори), назву періодичного видання (газети, журналу, часопису).

Не скорочують загальне позначення матеріалу, а також відомості, що стосуються назви як уточнюючий елемент і складаються з *одного слова*.

Наприклад: **довідник, енциклопедія, словник**

[Текст] : довідник

Якщо скорочення відомостей, що відносяться до назви, утруднюють сприйняття тексту, можливе збереження одного або кількох слів у повній формі.

Архівознавство [Текст] : підруч. для студентів іст. ф-тів вищих навч. закладів України

Прикметник, який знаходиться після іменника, до якого він відноситься, *не скорочується*.

Довідник з дипломатії [Текст] : хронологічний**Засоби захисту інформації в архівній справі [Текст] : звіт (проміжний)****Числівники**

Числівники в бібліографічному описі, як правило, наводять у тому вигляді, як вони зазначені в джерелі інформації. Проте слід зазначити ряд випадків, при яких римські цифри і числівники у словесній формі замінюють арабськими цифрами, а саме при позначенні:

- порядкових номерів видання;
- року (дати) виходу документа;
- порядкових номерів музичних творів;
- порядкових номерів класів чи курсів навчальних закладів;
- номерів випуску багаточастинного документа

Кількісні числівники наводять арабськими цифрами *без нарощування* закінчень:

Вибрані твори : у 2 т.

Порядковий номер видання, як і у стандарті ГОСТ 7.1-84, вказується арабськими цифрами (незалежно від того, як він зазначений у виданні). Порядкові числівники наводять, як правило, з нарощуванням закінчень. До порядкового номера видання після дефісу додають закінчення: “е”, “те”, “е”, “те”, “ге”, “ме”.

- . – Вид. 2-ге, випр. і допов.
- . – 5-те вид., допов.
- . – 7-ме вид.
- . – 3-тє вид.

Помилки, в тому числі друкарські

Якщо у виданні є помилки, що не змінюють значення тексту, відомості в бібліографічному описі наводять у виправленому вигляді і такі виправлення не фіксують.

Пропущені літери або цифри вставляють у квадратних дужках.

Проте безсумнівні помилки у прізвищах, ініціалах осіб, котрі брали участь у підготовці видання, наводять у бібліографічному описі *без змін*. Однак після них у *квадратних дужках* наводять правильний запис з попереднім зазначенням “*тобто*”. При необхідності в області приміток наводять пояснення.

Основою для бібліографічного опису видань є вихідні відомості про книги, брошури, які розміщуються на титульному аркуші (складається з титульної сторінки та звороту титульного аркушу): надзаголовкові дані (назви організацій, установ), відомості про автора або авторів, назва видання, підзаголовкові дані (номер тому, книги, частини, випуску, повторність видання), вихідні дані (місце видання, назва видавця, рік видання), фізична характеристика (кількість сторінок, ілюстрацій, супровідних матеріалів).

Далі наведено приклади бібліографічного опису різних типів та видів окремих видань та аналітичного опису статей, частин творів, електронних ресурсів.

Бібліографічний опис окремих видань

Під іменем індивідуального автора (авторів)

Мітюков О. Г. Радянське архівне будівництво на Україні, 1917–1973 [Текст] / О. Г. Мітюков ; Голов. архів. упр. при Раді Міністрів УРСР. – К. : Наук. думка, 1975. – 270, [1] с. : іл.

Висіцька Т. Три сходинки до самоствердження [Текст] : освіта, трудова і громадська діяльність жінок Закарпаття / Таміла Висіцька. – Ужгород : Ліра, 2006. – 641, [1] с. : іл.

Михальчук В. Українська Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі [Текст] : заснування, розвиток, діяльність (1926–1998) / Василь Михальчук. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. – 654, [1] с.

Кашеварова Н. Деятельность оперативного штаба рейхслайтера Розенберга в оккупированной Европе в период Второй мировой войны [Текст] : справочник-указатель архивных документов из киевских собраний / Наталия Кашеварова, Нина Малолетова ; Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. И. Вернадского, Госкомархив України, Центр гос. архив высших органов власти и упр. України [и др.] ; редкол.: А. С. Онищенко [и др.] ; науч. рук. проекта Л. Дубровина. – К., 2006. – 578 с.

Тельвак В. Михайло Грушевський як дослідник української історіографії [Текст] / Вікторія Тельвак, Віталій Тельвак ; Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства, Дрогобицький держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. – К. ; Дрогобич, 2005. – 333, [1] с.

Гика В. М. Архівні установи Волині [Текст] : [іст.-краєзн. нариси] / В. М. Гика, М. Т. Забокрицька, А. П. Кравчук ; Держархів Волин. обл. – Луцьк : Надстир'я, 2004. – 38, [1] с.

Під заголовком

Сергій Подолинський. Листи та документи [Текст] / Центр. держ. іст. архів України, м. Київ ; упоряд. Романа Сербина, Тетяни Слюдикової. – К., 2002. – 421 с.

Архів Коша Нової Запорозької Січі [Текст] : опис справ, 1713–1776 / Голов. архів. упр. при Кабінеті Міністрів України, Центр. держ.

іст. архів України, м. Київ, Акад. наук України, Ін-т укр. археографії ; упоряд.: Л. З. Гісцова (ст. упоряд.), Л. Я. Демченко. – Вид. 2-е, допов. і випр. – К. : Наук. думка, 1994. – 232 с. – (Джерела з історії українського козацтва) (Науково-довідкові видання з історії України).

Торгівля на Україні XIV – середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянина [Текст] : [зб. документів] / Акад. наук. Укр. РСР, Археогр. комісія, Ін-т історії, Центр. держ. іст. архів УРСР у м. Києві [та ін.] ; авт. передмови: М. Ф. Котляр, В. А. Смолій ; упоряд.: В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко ; редкол. М. Ф. Котляр (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1990. – 404, [1] с.

Монографії

Матяш І. Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х років [Текст] / Ірина Матяш ; Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства. – К., 2000. – 591 с.

Папакін Г. Архів Скоропадського [Текст] : фамільні архіви української еліти другої половини XVII–XX ст. та архівна спадщина роду Скоропадських / Георгій Папакін ; наук. ред. Л. А. Дубровіна ; Держкомархів України, Центр. держ. іст. архів України, м. Київ, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2004. – 415, [2] с.

Перекладні видання

Грімстед П. К. “Празькі архіви” у Києві та Москві [Текст] : повоєнні розшуки і вивезення еміграційної архівної україніки / Патриція Кеннеді Грімстед ; Держкомархів України, Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту ; пер. з англ., наук. ред. та опрацюв. додатків Тетяни Боряк ; відп. ред. Георгій Папакін ; ред. Тетяна Папакіна. – К., 2005. – 250, [1] с. : іл.

Історія Польщі в архівному документі [Текст] = Dzieje Polski w documencie archiwalnym : каталог виставки, Київ, листоп. 2004 р. / Голов. дирекція держ. архівів, Держкомархів України ; підгот. Я. Крохмаль ; худож. К. Федер ; перекл. текстів З. Борисюк, Л. Демченко ; ред. А. Демко. – Варшава ; К., 2004. – 140 с. : іл.

Збірники наукових праць

Архівознавство. Археографія. Джерелознавство [Текст] : міжвід. зб. наук. пр. Вип. 9 / Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства [та ін.] ; редкол.: Г. В. Боряк (голова) [та ін.]. – К., 2007. – 322 с.

Спадщина [Текст] : зб. наук. ст. Вип. 2 : до 85-річчя держархіву Дніпропетров. обл. / Держархів Дніпропетров. обл. ; ред.: Н. В. Ки-струська, Н. Л. Юзбашева. – Дніпропетровськ, 2008. – 267 с. : табл.

Записки наукового товариства імені Шевченка [Текст] : праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін : ст. і повідомл. Т. 240 / Наук. т-во ім. Шевченка ; ред. тому О. Купчинський. – Львів, 2000. – 724 с. : іл.

Наукові записки [Текст] : зб. пр. молодих вчених та аспірантів. Т. 11 / Нац. акад. наук України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; редкол.: Сохань П. (відп. ред.) [та ін.]. – К., 2005. – 455 с.

Матеріали наукових конференцій

Архівний збірник на посвяту 100-річчя Полтавської вченої архівної комісії. Архіви і документальна спадщина Полтавщини [Текст] : минуле, сучасне, перспективи (1903–2003) : [матеріали наук. конф.] / Держкомархів України, Нац. акад. наук України, Ін-т історії України, Полтав. обл. держ. адміністрація, Держархів Полтав. обл.; редкол.: Л. Л. Білоус [та ін.]. – Полтава : [АСМІ], 2003. – 451 с. : іл.

Довідкові видання

Енциклопедії

Мала енциклопедія етнодержавознавства [Текст] : енциклопедія / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред., кер. автор. кол.) [та ін.]. – К. : Генеза : Довіра, 1996. – 942 с.

Довідники

Архівні установи України [Текст] : довідник. Т. 1 : Державні архіви / Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства ; редкол. тому: Г. В. Боряк (голова), І. Б. Матяш, Г. В. Папакін ; упоряд.: Лариса Андрієвська, Ірина Мага, Ірина Матяш [та ін.]. – [2-е вид., допов.]. – К., 2005. – 692 с. – (Архівні зібрання України. Спеціальні довідники).

Хронологічний довідник про період тимчасової німецько-фашистської окупації населених пунктів Полтавської області, 1941–1943 рр. [Текст] / Держкомархів України, Держархів Полтав. обл. ; авт.-упоряд.: Журавель Г. Г., Яненко З. П. ; редкол.: Бабенко Л. Л., Білоус Г. П. (голова), Журавель Г. Г. [та ін.]. – Полтава : [АСМІ], 2005. – 227 с. : іл.

Національний архівний фонд України [Текст] : засоби інтелектуального доступу до документів : короткий довідник / Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства ; упоряд.: Н. М. Христова, В. В. Бездрабко. – К., 2002. – 166, [1] с.

Словники

Архівістика [Текст] : термінолог. словник / Голов. архів. упр. при Кабінеті Міністрів України, Укр. держ. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства ; редкол.: К. Є. Новохатський (голов. ред.), К. Т. Селіверстова (заст. голов. ред.), Л. З. Гісцова [та ін.] ; авт.-упоряд.: К. Є. Новохатський (кер. авт. кол.), К. Т. Селіверстова (заст. кер.), Н. І. Гончарова [та ін.]. – К., 1998. – 105 с.

Каталоги

Українська дипломатія [Текст] : перші кроки на міжнародній арені : каталог виставки архівних документів та раритетних видань / М-во закордон. справ України, Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства [та ін.] ; кер. проекту І. Б. Матяш ; упоряд.: Л. В. Андрієвська, Ю. Я. Кулінич, І. М. Мага [та ін.]. – К., 2006. – 36 с. : іл.

Підручники, навчальні посібники

Нариси історії архівної справи в Україні [Текст] : навч. посіб. / Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства ; за заг. ред. Ірини Матяш та Катерини Климової. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2002. – 612 с.

Архівознавство [Текст] : підруч. для студентів іст. ф-тів вищих навч. закладів України / Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства ; за заг. ред. Ярослава Калакура та Ірини Матяш ; авт. кол.: Г. В. Боряк, Л. А. Дубровіна, Я. С. Калакура [та ін.]. – Вид. 2-ге, випр. і допов. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2002. – 353 с.

Нормативно-методичні документи

Стандарти

Галузева система науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства. Структура та основні напрями функціонування [Текст] : СОУ 92.5-22892594-001-2001 / Розробники: С. Кулешов (кер. розробки), Л. Одинока (відп. виконавець), А. Батрак, Р. Романовський. – На заміну ОСТ 55-7.5-84; ОСТ 55-7.4-84; ОСТ 55-7.7-88 ; чин. від 2005-01-01. – К. : Держкомархів України, 2005. – 20 с. – (Стандарт Держкомархіву України).

Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять [Текст] : ДСТУ 2732:2004 / Розробники: С. Кулешов (кер. розробки), О. Загорецька, Л. Драгомірова [та ін.]. – На заміну ДСТУ 2732-94 ; чин. від 2004-28-05. – К. : Держспоживстандарт України, 2005. – 32 с. – (Національний стандарт України).

Фонодокументи. Правила зберігання Національного архівного фонду. Технічні вимоги [Текст] : ДСТУ 4447:2005 / Розробники: О. Володіна (кер. розробки), Л. Пількевич, Н. Щербакова. – Чин. від 2006-10-01. – К. : Держспоживстандарт України, 2002. – 23 с. – (Національний стандарт України).

Методичні рекомендації

Проведення комплексних перевірок роботи архівних відділів райдержадміністрацій, міських рад [Текст] : метод. рекомендації / Херсон. обл. держ. адміністрація, Держархів Херсон. обл. ; уклад.: Ганченко Д. Л., Крючковська В. М. – Херсон, 2007. – 15 с.

Оформлення документів за результатами цільової експертизи цінності, які подаються на розгляд Центральної експертно-перевірної комісії [Текст] : метод. рекомендації / Держкомархів України, Упр. формування та зберігання Нац. архів. фонду, Від. формування Нац. архів. фонду та діловодства ; упоряд. Шовгенюк Л. І. – К., 2006. – 14 с.

Дисертації

Журжа І. В. Становлення та розвиток слов'язознавства в університеті св. Володимира (1834–1919 рр.) [Текст] : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Журжа Ірина Валеріївна ; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2006. – 237 с.

Автореферати дисертацій

Винокурова Ф. А. Фонди державного архіву Вінницької області як джерело з історії долі євреїв під час німецько-румунської окупації 1941–1944 рр. [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Винокурова Фаїна Авраїмівна ; Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства. – К., 2003. – 19 с.

Бібліографічні видання

Довідники, бібліографічні покажчики

Українські архівісти (XIX–XX) [Текст] : біобібліогр. довід. / Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства ; упоряд.: І. Б. Матяш (кер.) [та ін.] ; бібліогр. ред.: Л. П. Одинока, Р. В. Романовський. – К., 2007. – 748 с.

Видання державних архівних установ України, 1991–2006 [Текст] : бібліогр. покажч. / Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства. – К., 2007. – 157 с. – (Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки ; вип. 13).

Історія України [Текст] : наук.-допом. бібліогр. покажч. за 2005 р. [виходить із 1968 р.] / М-во культури та туризму України, Держ. іст. б-ка України ; упоряд.: Тетяна Приліпко, Наталія Вощевська, Оксана Марченко ; ред.: Алла Скорохатова, Зейтуна Мусіна ; відп. за вип. Олена Виноградова. – К. : Арістей, 2007. – 556 с.

Нові видання України [Текст] : видавничий бібліогр. покажч. книг та брошур. Вип. 1 / Книжкова Палата України. – К., 2001. – 35 с. – Щорічно. – Вид. з 1958 р. до 1989 р., відновлено в 1996 р.

Проблема розшуку і повернення національних культурних цінностей [Текст] : бібліогр. список / М-во культури України, Нац. парламент. б-ка Україна ; склад. С. С. Савченко ; відп. ред. В. О. Кононенко. – К., 1994. – 18 с.

Літопис книг = Chronicle of book [Текст] : держ. бібліогр. покажч. України. Вип. 2 / Книжкова Палата України ; відп. за вип. З. П. Богачук ; бібліогр.-уклад. Л. А. Кириченко ; ред. Н. В. Редігайло. – К., 2001. – Лютий (528–1229). – 144 с.

Каталог “Книжковий світ” 2008” [Текст] : [проф. довід.] / Укр. книжковий проект, Дистриб’ютерська компанія “Саммит-Книга”. – К. : Саммит-Книга, 2007. – 272 с.

Багаторівневий бібліографічний опис

Документ в цілому

Енциклопедія історії України [Текст] / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України ; ред. рада: В. М. Литвин (голова) [та ін.] ; редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2003–2005.

Т. 1 : А–В. – 2003. – 671, [12] с. : іл.

Т. 2 : Г–Д. – 2004. – 511, [12] с. : іл.

Т. 3 : Е–Й. – 2005. – 658, [11] с. : іл.

або

Еврейское население на Николаевщине : сб. документов и материалов : в 2 т. / Гос. архив Николаев. обл., Николаев. о-во евр. культуры ; сост.: Л. Л. Левченко, Л. И. Огорокова, А. В. Серединский, М. П. Явланова. – Николаев : Атолл, 2004. – Т. 1. – 194, [1] с.; Т. 2. – 158, [1] с.

Окремий том

Великий голод в Україні 1932–1933 років [Текст] : у 4 т. Т. 2 : Свідчення очевидців для Комісії Конгресу США / Ін-т історії України Нац. акад. наук України ; упоряд.: виконавчий дир. Комісії Джеймс Мейс. – К. : Вид. дім “Киево-Могилянська академія”, 2008. – 814 с.

Аналітичний опис

статей з періодичних та багатотомних видань, збірників, частин та розділів творів

Аналітичний бібліографічний опис складається за такою схемою:

Відомості про складову частину видання // Відомості про ідентифікуюче видання. – Відомості про місцезнаходження складової частини у виданні. – Примітки.

Для аналітичного бібліографічного опису зроблено виняток щодо скорочення назви: у відомостях про видання, складову частину якого описують, можна скорочувати назву багатотомного чи продовжуваного видання (збір. творів; зб. наук.пр.; вибр. твори); назву періодичного видання (газети, журналу, часопису).

Приклади аналітичного опису

Кулешов С. Електронний документ у системі сучасного діловодства [Текст] / С. Кулешов // Архіви України. – 2004. – № 4/6. – С. 50–53.

Селіверстова К. Т. Тенденції розвитку професійної освіти архівістів України у контексті світового досвіду [Текст] / К. Т. Селіверстова // Українське архівознавство : історія, сучасний стан та перспективи : наук. доп. Всеукр. конф. (19–20 листоп. 1996 р.) / Голов. архів. упр. при Кабінеті Міністрів України [та ін.]. – К., 1997. – Ч. 2. – С. 8–15.

Морозова А. Публікаторська діяльність членів Чернігівської губернської вченої архівної комісії [Текст] / Анна Морозова // Сіверянський архів / Держархів Чернігів. обл. [та ін.]. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. – Вип. 1. – С. 42–48.

Каманин І. М. Київський центральний архів : (Записка помічника завед. архивом) [Текст] / І. М. Каманин // Київський центральний архів давніх актів, 1852–1943 : зб. документів у 2 т. – К., 2002. – Т. 1 : 1852–1921. – С. 25–28.

Акулов М. Архівно-слідчі справи репресованих (20-ті – 50-ті рр.) як історичне джерело : методика використання [Текст] / Михайло Акулов, Ольга Гранкіна, Дмитро Омельчук // Студії з архів. справи та документознавства. – К., 1997. – Т. 2. – С. 33–39.

Рецензії

Дубровіна Л. Перше фундаментальне дослідження з історії архіву Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. [Текст] / Л. Дубровіна // Архіви України. – 2005. – № 1/3. – С. 651–654. – Рец. на кн.: Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти [Текст] / О. Купчинський. – Львів, 2004. – 1284 с.

Офіційні документи

Конституція України [Текст] = Конституція України : [із змін та допов.] станом на груд. 2004 р. – Одеса : Студія “Негоціант”, 2005. – [Ч. 1]. – 95, [1] с.

Про Національний архівний фонд і архівні установи : закон України від 24 грудня 1993 р. № 3814–ХІІ // Відом. Верховної Ради України. – 1994. – № 15. – Ст. 86.

Про внесення змін до Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей : постанова Кабінету Міністрів України від 15 березня 2006 р. № 296 // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 11. – Ст. 730.

Про затвердження плану заходів Держкомархіву України та архівних установ на 2003 р. у зв'язку з 70-ми роковинами голодомору в Україні : наказ Держкомархіву України від 23 грудня 2002 р. № 95 // Вісн. Держкомархіву України. – 2002. – Вип. 4. – С. 91–93.

Електронні ресурси

Схема бібліографічного опису електронного ресурсу

Основна назва [Загальне позначення матеріалу] = Паралельна назва : відомості, що відносяться до назви / відомості про відповідальність. – Відомості про видання = Паралельні відомості про видання / відомості про відповідальність, що відносяться до видання, додаткові відомості про видання. – Позначення виду ресурсу (обсяг ресурсу). – Місце видання : ім'я видавця, дата видання (Місце виготовлення : ім'я виготівника, дата виготовлення). – Специфічне позначення матеріалу та кількість фізичних одиниць : інші фізичні характеристики ; розмір

+ відомості про супровідний матеріал. – (Основна назва серії або підсерії = Паралельна назва серії або підсерії : відомості, що відносяться до заголовку серії або підсерії / відомості про відповідальність, що відносяться до серії або підсерії, ISSN ; нумерація всередині серії або підсерії). – Примітки. – Стандартний номер = Ключовий заголовок : умови доступності та (або) ціна.

Схема бібліографічного опису веб-документів

Заголовок (ім'я автора) Основна назва : відомості, що відносяться до назви // відомості про ідентифікуючий документи при бібліографічному описі складової частини документу (професійний або персональний веб-сайт, періодичне електронне видання та ін.). – дата публікації в мережі (якщо її можливо встановити). – електронна адреса документу (URL). – дата звернення до документу.

Державний архів Івано-Франківської області : путівник. Т. 1 : Фонди періоду до 1939 року [Електронний ресурс]. – [Івано-Франківськ, 2007]. – 1 електрон. опт. диск (CD ROM) ; 12 см. – Систем. вимоги: Pentium ; 32 Mb RAM ; CD-ROM Windows 98/2000/NT/XP. – Назва з титул. екрану.

Росторгуєва О. М. Відділу збереження, обліку та довідкового апарату – 35 років [Електронний ресурс] // Держархів Сумської області : [веб-сайт]. – 04.04.2008. – Режим доступу: <http://daso.sumy.ua>. – Назва з екрану (2.12.2008).

Державний комітет архівів України : [Електронний ресурс] / Веб-майстер Ю. Забенько. – Електрон. дані. – К. : Держкомархів України, [2001. –]. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua>. – Заголовок з екрану. – Мова укр., англ.

Література

1. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання [Текст] (ГОСТ 7.1–2003, IDT) : ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. – На заміну ГОСТ 7.1-84, ГОСТ 7.16-79, ГОСТ 7.18-79, ГОСТ 7.34-81, ГОСТ 7.40-82. – Чин. 2007-07-01. – К. : Держспоживстандарт України, 2007. – 47 с. – (Національний стандарт України).

2. Библиографическая запись. Библиографическое описание электронных ресурсов. Общие требования и правила составления [Текст] : ГОСТ 7.82-2001. – Введен 2002-07-01. – Мн. : Межгос. Совет по стандартизации, метрологии и сертификации, 2001. – 23 с. – (Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу).

3. Рекомендації щодо складання бібліографічного опису в картках для каталогів і картотек (у зв'язку з набуттям чинності ДСТУ ГОСТ 7.1:2006) [Текст] / Держ. наук. установа “Книжкова палата України імені Івана Федорова”. – К., 2007. – 58 с.

4. Савина И. А. Методика библиографического описания : практ. пособие [Текст] / И. А. Савина. – М. : Либеря-Бибинформ, 2007. – 144 с.

ЮВІЛЕЇ

УДК 930.22(477)(092)

О. М. КОВАЛЬ*

ЮВІЛЕЙ СЕРГІЯ КУЛЕШОВА

Висвітлено життєвий шлях та внесок у розвиток архівної справи відомого українського вченого, фахівця в галузі документознавства та інформаційної діяльності С. Г. Кулешова.

Ключові слова: документознавство; архівна справа; інформаційна діяльність.

Нинішній серпень ознаменувався 60-річним ювілеєм українського вченого, документознавця, відомого фахівця в сфері наукової та документної інформації Сергія Георгійовича Кулешова, нашого дорогого і усіма шанованого колеги, завідувача відділу документознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

Формальна біографія ювілянта коротка. Народився, виріс і все життя прожив у Києві (за винятком півторарічної строкової служби у війську). Відразу після закінчення середньої школи ступив на наукову стежу – рік працював лаборантом у Секторі держави і права АН УРСР. Наступні 28 років життя пов'язані виключно з Київським державним інститутом культури (від студента першого курсу першого набору цього навчального закладу до доцента). Решту чотирнадцять з ювілейних років Сергій Георгійович присвятив розробленню теоретичних основ документознавства у галузевому архівному інституті. Одружений лише один раз. Ніякої інтриги для романіста.

* *Коваль Оксана Михайлівна* – старший науковий співробітник відділу архівознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

© О. М. Коваль, 2010

Біографія, незвичайна своєю лаконічністю.

А можна так: біографія, визначальна своєю вірністю.

Народжений у Києві, закоханий у своє місто, знавець історії і культури Міста на дніпрових кручах. Сергій Георгійович – корінний киянин, чиє дитинство пройшло серед плетива вуличок Лук'янівки і Євбазу, тож слухаючи його спогади, відчуваєш кровну спорідненість оповідача з кількатисячолітнім “культурним шаром” Києва.

Обраний ще в юності напрям наукового інтересу – джерела наукової інформації – залишається незмінним, а визначені для безпосереднього дослідження теми розглядаються С. Г. Кулешовим глибоко і ґрунтовно. Майбутньому досліднику наукової біографії вченого не бракуватиме джерел, вже нині Сергій Георгійович є автором 170 наукових праць. І хоча чимало публікацій, особливо більш раннього періоду його наукової творчості, мають прикладний, інформаційно-методичний характер, – зрештою, обрана наукова проблематика покликана забезпечити саме практичні інформаційні потреби суспільства, – але їх суттєво доповнюють численні наукові статті, замітки, доповіді, що вказують і на глибину теоретичних пошуків, і на різнобічність наукових інтересів С. Г. Кулешова.

Перший період наукової та науково-педагогічної діяльності Сергія Георгійовича пов'язаний із бібліотечним факультетом Київського державного інституту культури. Як один із кращих випускників цього вузу він одержав можливість працювати в *Alma mater* на кафедрі науково-технічної інформації, спершу – старшим лаборантом та зав. лабораторії, а після закінчення у 1980 р. аспірантури – викладачем цієї кафедри. У цей час його наукові інтереси обертаються навколо проблематики навчальних видань як джерела наукової інформації та діяльності вузівських бібліотек з інформаційного забезпечення студентів. Сергій Георгійович публікує низку досліджень з цих питань, а також читає навчальні курси “Історія природничо-наукової книги” та “Документальні джерела наукової інформації”. У січні 1984 р. С. Г. Кулешов блискуче захистив у Ленінградському інституті культури дисертацію “Учебные внутривузовские издания как источники информации и работа с ними вузовских библиотек” і здобув наукову ступінь кандидата філологічних наук за спеціальністю “книгознавство”. У 1987 р. його переводять на посаду старшого викладача, а в 1989 р. – доцента кафедри НТІ.

З середини 1980-х рр. наукова творчість С. Г. Кулешова переходить у більш теоретичну площину. Об'єктом досліджень вчений обирає документальні джерела наукової інформації, розглядаючи їх у бібліографічно-книгознавчому контексті. 1990 р. у відділі наукової інформації Інституту філософії АН УРСР публікується його робота “Развитие документальных источников научной информации (историко-типологический анализ)”, а у 1995 р. виходить друком монографія

“Документальні джерела наукової інформації: поняття, типологія, історія типологічної схеми” – результат навчання в докторантурі та багаторічної роботи над практичним вирішенням проблем оптимізації використання наукової інформації у роботі бібліотек. Дисертацію “Типологія наукових документів: історія та сучасний стан” на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук С. Г. Кулешов захистив у 1997 р., уже після того як залишив частину науково-педагогічного навантаження у Київському державному інституті культури на користь суто наукової роботи.

1 вересня 1996 р. Сергій Георгійович очолив відділ документознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства – і архівна галузь одержала видатного науковця у розквіті його таланту. Відомий на той час у сфері бібліотекознавства та наукової інформації, С. Г. Кулешов найповніше розкрив свій науковий потенціал у наступні чотирнадцять років, і значення цього факту для українських архівістів важко переоцінити. Адже саме у цей період за активної участі сьогоdnішнього ювіляра відбувалося становлення українського документознавства як науки: викристалізувалися основні його методологічні засади, сформульовано понятійний апарат. Одночасно, як нагальна необхідність, відповідь суворим викликам доби перемін, розроблялися принципи вітчизняного діловодства, шукаючи опертя не лише на недавню спадщину радянського періоду, а ґрунтуючись насамперед на традиціях українського відродження першої третини ХХ ст. Дуже важливо, що ці процеси відбувалися в рамках діяльності науково-дослідницької установи архівної галузі, з орієнтацією не лише на забезпечення потреб документообігу в органах державного управління, установах, організаціях і підприємствах різних форм власності, але й з врахуванням також віддаленої перспективи створюваних документів – як джерела ретроспективної інформації.

Розробки С. Г. Кулешова та співробітників очолюваного ним відділу охоплюють увесь спектр питань, пов'язаних з основним об'єктом зусиль архівістів – документом, від його створення і до визначення доцільності його довічного зберігання. Так, одним з пріоритетних завдань відділу документознавства стала уніфікація і стандартизація діловодства в установах, розроблення понятійного апарату документознавства. Розпочавши роботу у цьому напрямі з дослідження стану діловодства в органах виконавчої влади через опитування, проведення анкетувань, відділ документознавства УНДІАСД нині реально впливає на формування документного масиву в установах, організаціях та на підприємствах різних форм власності, а молодша колега і учениця Сергія Георгійовича, кандидат історичних наук Олена Загорецька стала авторитетним фахівцем, експертом з питань діловодства. Низку статей з теоретичних питань документознавства та діловодства, їх історії та понятійного апарату С. Г. Кулешов опублікував у фахових журналах

“Архіви України”, “Студії з архівної справи та документознавства”, “Архівознавство. Археографія. Джерелознавство”, “Вісник Книжкової палати України”, “Бібліотечний вісник” та ін. Свої погляди на історію та теоретичні засади документознавства вчений узагальнив у науковій монографії “Документознавство: Історія. Теоретичні основи” (2000 р.), за яку у 2001 р. Науковою радою Державного комітету архівів України йому було присуджено премію імені Василя Веретенникова.

Команда Сергія Георгійовича (а злагоженість і взаємодопомога в роботі відділу документознавства повсякчас викликає захоплення колег з інших відділів) забезпечує нормативну і методичну підтримку архівної справи та діловодства в Україні на рівні найавторитетніших документів – державних та галузевих стандартів, переліків документів і номенклатур справ, методичних рекомендацій, збірників форм документів тощо. На замовлення Держкомархіву відділ розробив Національний стандарт України “Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів” (ДСТУ 4163-2003) та методичні рекомендації щодо його застосування. У 2005 р. набув чинності Національний стандарт “Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять” (ДСТУ 2732:2004), що суттєво допоміг у теоретичному становленні цих відносно молодих наукових дисциплін. Наступний стандарт, розробленням якого керував Сергій Георгійович, є модифікованим відповідно до вітчизняної правової і нормативної бази міжнародним стандартом: “Інформація та документація. Керування документаційними процесами. Ч. 1 : Основні положення” (ДСТУ 4423-1:2005), “Інформація та документація. Керування документаційними процесами. Ч. 2 : Настанови” (ДСТУ 4423-2:2005), прийнятий у 2007 р. У 2005 р. робочою групою під керівництвом С. Г. Кулешова було укладено Стандарт Держкомархіву України СОУ 92.5-22892594-00102004 “Галузева система науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства. Структура та основні напрями функціонування”.

За час роботи в УНДІАСД С. Г. Кулешов брав участь у розробленні низки важливих тем з документознавства та архівної справи, зокрема “Основних положень організації науково-дослідної та методичної роботи в державних архівних установах України” (2001 р.), “Методики грошової оцінки документів Національного архівного фонду” (2005 р.), “Переліку науково-технічних документів постійного строку зберігання” (2007 р.), нової редакції “Переліку типових документів, що створюються в діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших установ, підприємств і організацій із зазначенням строків зберігання документів” (2010 р.) та ін.

Одним з найважливіших і найскладніших напрямків діяльності архівних установ є визначення цінності документа – і на етапі приймання на державне зберігання, і в процесі подальшої роботи з документами

НАФ. Цінність типових управлінських документів залежить від їх інформативності, вона очевидна для фахівців, ознайомих із сучасним діловодством, і фіксується у відповідних переліках. А от визначення цінності документів, створених у інші історичні періоди, вимагає глибокої ерудиції, обізнаності у питаннях української історії та спеціальних історичних дисциплін. Сергій Георгійович був одним із провідних розробників “Методики віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних” (2008 р.), його повсякчас запрошують розглянути надіслані до Держкомархіву України ановані переліки унікальних документів, висловити свою думку щодо цінності занесених туди документів. У 2008–2009 рр. С. Г. Кулешов брав участь в укладанні методичних рекомендацій “Критерії відбору веб-ресурсів як складової НАФ і як джерела комплектування Центрального державного електронного архіву України”; у визначенні критеріїв та підходів до відбору для зберігання електронних інформаційних ресурсів, які є цілком новою для архівів формою документування суспільних процесів, і на цій роботі яскраво проявилась його загальна ерудованість у проблематиці гуманітарного дискурсу.

До особистого творчого доробку С. Г. Кулешова як вузівського викладача, нині – професора кафедри документальних комунікацій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв належать також численні публікації та методичні розробки щодо викладання навчальних дисциплін документознавчо-інформаційного спектру, навчальні програми. Укладено навчальний посібник “Управлінське документознавство” (2003 р.), розділи “Документознавство” та “Діловодство” (у співавторстві) для навчального посібника “Спеціальні історичні дисципліни” (2008 р.). Нині Сергій Георгійович готує навчальний посібник для вузівської підготовки фахівців зі спеціальностей “Архівознавство” і “Документознавство та інформаційна діяльність”. Дбаючи про студентів, С. Г. Кулешов також здійснює наукове керівництво молодими науковцями. Під його керівництвом написали і успішно захистили дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук такі відомі в архівознавчих та документознавчих колах фахівці, як Христова Н. М., Загорецька О. М., Сельченкова С. В., Антоненко І. Є., Палеха Ю. І. Зважаючи на те, що дисертаційні дослідження, виконані під керівництвом Сергія Георгійовича, не випадкові, спрямовані здебільшого на розроблення актуальних проблем документознавства, можна говорити про формування наукової школи. Свою ретельність і прискіпливість у наукових дослідженнях, критичність у ставленні до джерел, чітке розуміння методології, постійне прагнення до досконалості і професійного росту Вчитель прищеплює своїм учням, і не буде перебільшенням твердження, що останні виявляють себе справжніми фахівцями.

С. Г. Кулешов – член Наукової ради та Нормативно-методичної комісії Держкомархіву України, Вченої ради УНДІАСД, експертної ради

ВАК України з історичних наук, Технічного комітету зі стандартизації ТК 144 “Інформація та документація”, заступник голови спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій в УНДІАСД, член редакційних колегій (і активний автор) цілої низки періодичних та продовжуваних фахових видань. Блискучий диспутант, Сергій Георгійович належить до нечисленної когорти українських вчених-гуманітаріїв, що зберігають майже втрачену сьогодні традицію публічної наукової полеміки на сторінках фахової періодики. Його рецензії і відгуки на публікації з документознавства та нумізматики (це ще одне палке захоплення, незраджене від юнацьких літ) далекі від безсторонніх констатацій сильних та слабких сторін рецензованої роботи. З повагою сприймаючи чужу точку зору, м’який у критичних зауваженнях, він азартно відстоює власну позицію і абсолютно безжальний до формальних писань, не позначених душевними та інтелектуальними зусиллями автора.

Працю Сергія Георгійовича Кулешова на науковій ниві та підготовку кадрів відзначено нагородами, зокрема Почесною грамотою Кабінету Міністрів України, Знаком “Відмінник освіти України”, почесними грамотами Державного комітету архівів України, Міністерства освіти та науки України, Міністерства культури і туризму України, відзнакою міського Голови м. Києва. Він також нагороджений духовним орденом Св. Володимира III ступеня.

І останнє в переліку те, що найперше, найголовніше в житті – вірність родині. Сергій Георгійович ревно береже спокій рідної домівки. Багато працюючи, він ніколи не несе додому виробничих клопотів і марнот. Вірна дружина Наталія Павлівна поряд вже понад 35 років. Інститутська однокашниця, вона тривалий час працювала у Державній республіканській бібліотеці ім. КІРС (нині Національна парламентська бібліотека України), від початку 1990-х рр. займається проблемами науково-технічного інформаційного забезпечення в Інституті електрозварювання ім. Є. О. Патона. Вона добре розуміє чоловіка і підтримує у науковій праці. Всі, кому пощастило пізнати родинну гостинність сім’ї Кулешових, відзначають тепло і затишок їхньої домівки, привітність господарів.

Освещается жизненный путь и вклад в развитие архивного дела известного украинского ученого, специалиста в области документоведения и информационной деятельности С. Г. Кулешова.

Ключевые слова: документоведение; архивное дело; информационная деятельность.

There is clarified the lifeline and the contribution to the development of archives of the famous ukrainian scientist, specialist in document study and information activity S. G. Kuleshov.

Keywords: document study; development of archives; information activity.

УДК 930.25(477.64)(092)

В. О. БОНДАР*

ОЛЕКСАНДРУ ТЕДЕЄВУ – 50

Висвітлено трудовий шлях директора Державного архіву Запорізької області Тедєєва Олександра Сергійовича, який двадцять п'ять років присвятив архівній справі.

Ключові слова: Державний архів Запорізької області; дослідницька робота; управління.

На початку серпня цього року 50-літній ювілей від дня народження відзначив директор Державного архіву Запорізької області О. С. Тедєєв.

У всіх, хто працює, спілкується з Олександром Сергійовичем, викликає захоплення його оптимізм, здатність бачити позитив навіть у найскладніших ситуаціях.

Олександр Сергійович Тедєєв народився 4 серпня 1960 р., у м. Лагодехі Грузинської РСР у сім'ї військовослужбовця. Через особливості професії батька, ще за дитячих років побував у різних куточках колишнього СРСР та за його кордоном. Закінчив середню школу у 1977 р. у м. Кременчук Полтавської області. До призову до лав Радянської армії працював токарем на Кременчуцькому автозаводі.

Очевидно, що часті переїзди стали причиною посиленого інтересу юнака до історії. Приїжджаючи на нове місце проживання, чи у місто колишнього СРСР чи місцевість у іншій країні, майбутній архівіст цікавився їх минувиною, намагався проникнутися їх історією.

Тож після закінчення служби в армії перед Олександром Сергійовичем не стояв вибір щодо обрання майбутньої професії – він прагнув стати істориком. У 1980 р. О. С. Тедєєва зараховують слухачем підготовчого відділення Чуваського державного університету ім. І. М. Ульянова у м. Чебоксари, де він навчався на денному відділенні історико-філологічного факультету до 1985 р. Цього ж року перейшов на заочне відділення у зв'язку із переїздом родини до м. Запоріжжя. З цих пір

* Бондар Віталій Олександрович – головний спеціаліст-керівник режимно-секретної служби Державного архіву Запорізької області.

життя О. С. Тедєєва назавжди пов'язано з Україною, а саме з Запоріжжям. Він усім серцем полюбив цей прекрасний козацький край, сповнений багатою історією. У 1986 р. Олександр Сергійович закінчив Чуваський державний університет ім. І. М. Ульянова, одержавши диплом з відзнакою зі спеціальності “історія”.

Ще навчаючись у виші, у серпні 1985 р. він був прийнятий на роботу в Державний архів Запорізької області старшим археографом. За плечима у молодого людини вже була служба в армії, праця робітником на заводі, навчання у вузі. Проте робота в архівній установі та ще й обласного рівня вимагала дещо інших вмінь, знань, навичок. Так у свої 25 років Олександр Сергійович Тедєєв став на архівну стежку та вже й не звернув з неї.

Звичайно, перші місяці роботи далися нелегко. До речі згадаймо, які це були часи. У тоді ще єдиній країні – СРСР починалася перебудова, у суспільстві проходили дискусії з різних питань, особливо з історії. Саме з кінця 1980-х набирає оберти процес розсекречення архівних справ з минулої історії Радянської України. Це було те нове, до чого завжди прагне молодь. Тож з допомогою старших товаришів-архівістів, завдяки власній працездатності, постійній самоосвіті, Олександр Сергійович досить швидко пройшов усі щаблі архівної ієрархії у Державному архіві Запорізької області. З 1985 р. до 1990 р. – старший археограф, з 1991 р. по 1992 р. – виконувач обов'язків завідуючого відділу публікації та використання документів, з грудня 1992 р. до 1997 р. – завідуючий цим відділом. У 1997 р. призначений директором Державного архіву Запорізької області.

Як бачимо з переліку посад, які обіймав О. С. Тедєєв, дослідницька робота в його професійній діяльності в архіві все ж таки домінувала. Нова посада директора вимагала більшої концентрації зусиль, посиленої відповідальності за не таке вже й мале архівне господарство. Виникало багато нових проблем, які потрібно було швидко вирішувати. І в цьому О. С. Тедєєв завжди міг розраховувати на підтримку колег: від спеціаліста до начальника відділу і, звичайно ж, свого заступника. Адже найціннішим для нього в архіві, зі слів самого Олександра Сергійовича, завжди були і залишаються люди, дружний колектив архівістів, котрий завжди прийде на допомогу. Тут слід відзначити особливий стиль керівництва, який виробив новий директор, ще очолюючи відділ. Він базується на довірі до своїх співробітників, а це дозволяє миттєво мобілізувати необхідні ресурси для вирішення будь-якої проблеми. Ще однією відмітною рисою О. С. Тедєєва, як керівника є те, що він ніколи не соромиться радитися зі своїми підлеглими. Директор архіву – це не лише історик-архівіст, він повинен мати управлінські здібності. Адже Державний архів Запорізької області – це дві висотні будівлі в центрі міста з безліччю комунікацій, сотнями тисяч архівних справ, що по-

требують особливих умов зберігання. Олександр Сергійович виявився досить успішним менеджером з управління архівним господарством, який забезпечує безперебійне функціонування будівель архіву.

Як директор зарекомендував себе висококваліфікованим спеціалістом та керівником, який виявляє постійну ініціативу і практичні дії щодо розширення зв'язків з користувачами архівної документальної спадщини, користується авторитетом у колег, архівної громадськості, наукових кіл області, ближнього та далекого зарубіжжя. Як фахівець високого рівня О. С. Тедєєв постійно консулює науковців, іноземних дослідників, українських архівістів із фахових питань. Завдяки цьому Державний архів Запорізької області успішно співпрацює як з українськими, так і з закордонними вищими навчальними закладами та науковими установами: Запорізьким національним університетом, Мелітопольським державним педагогічним університетом, Національною академією наук України, університетами міст Вінніпег, Торонто, Штайнбах (Канада); Фресіо (Каліфорнія, США) та ін.

За його участю підготовлено понад 30 статей і добірок до різних періодичних видань, тез виступів на обласних, всеукраїнських та міжнародних конференціях, зокрема:

Тарас Шевченко і Запорізький край (за документами Державного архіву Запорізької області).- Запоріжжя, 1992. – 118 с.;

Документи Державного архіву Запорізької області // Болгарське населення Півдня України: Дослідження і документи. – Вип. 1. – Запоріжжя, 1993. – С. 110. – 128 с.;

“Класовий ворог” на Дніпрельстані // Краєзнавство. – 1994. – № 1–2. – С. 40–43;

Матеріали государственного архива Запорожской области // Єврейське населення Півдня України: дослідження і документи. – Вип. 1. – Запоріжжя ИПК “Запоріжжя”, 1994. – С. 142–165;

З історії Вільного козацтва на Запоріжжі // Культурологічний вісник. Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряни. – Вип. 2. – Запоріжжя, 1995. – С. 27–42;

Пастор Г. Г. Рат // Deutscher Kanal – Німецький канал. – 1995. – № 7. – С. 4;

Архівний фонд Олександрівського повітового казначейства (джерелознавчий огляд) // Південна Україна XVIII–XIX століття. Записки науково-дослідницької лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Вип. 2. – Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 1996. – С. 51–77;

Німецьке населення Запорізького краю за документами Бердянської, Катеринославської, Мелітопольської та Олександрівської земських управ // Південна Україна XVIII–XIX ст. Записки науково-дослідницької лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Вип. 2. – Запоріжжя : РА Тандем-У, 1996. – С. 51–77;

Збережемо ту славу: громадський рух за увічнення історії українського козацтва в другій половині 50-х–80-х рр. XX ст.: зб. документів і матеріалів. – К. : Рідний край, 1997. – 474 с.;

Вірний пасторському обов'язку (Г. Рат) // Історія України. Мало-відомі імена, події, факти : зб. статей. – К., 1996. – С. 299–303;

Перлина архітектури Півдня України (за рядками архівних документів) // Нариси історії Південної України. – Запоріжжя, 1997. – С. 43–50;

Матеріали ревізій як джерело по історії менонітів (1795–1858 рр.) – М. : Науково-інформаційний бюлетень Міжнародного союзу німецької культури, 1997. – № 1. – С. 17–20.

Під керівництвом Олександра Сергійовича у роки незалежності в Державному архіві Запорізької області розгорнулася робота з вивчення та популяризації таких тем, як селянський рух на Україні, з історії національних меншин Запорізького краю, історії українського козацтва, періоду тимчасової німецько-фашистської окупації. Плідною стала співпраця з науковцями Росії, Канади, Німеччини. У музеях міста-побратима Запоріжжя Оберхаузена, міст Кельна, Дюссельдорфа в експозиціях представлені копії документів запорізького архіву.

У 2006 році за результатами його участі у міжнародному проєкті “Крестьянская революция в России. 1902–1922: Документы и материалы” опублікований збірник документів “Нестор Махно. Крестьянское движение на Украине. 1918–1921”, який висвітлив нові, раніше невідомі сторінки біографії та діяльності Нестора Махна й став дуже важливим дослідженням сутності і наслідків російської революції 1917 р., громадянської війни в Росії та на Україні.

У Державному архіві Запорізької області за безпосередньою участю директора була започаткована серія видань “Запорізький архів”, за 2003–2010 рр. вийшло з друку три книги цієї серії.

Олександр Тедеев – член Запорізької обласної редакційної колегії “Реабілітовані історією”, обласної редколегії видання “Книга Пам'яті України”, обласної комісії у справах увічнення пам'яті жертв війни та політичних репресій при Запорізькій обласній державній адміністрації, є головою місцевого осередку Спілки архівістів України, протягом 2007-2009 років призначався головою Державної екзаменаційної комісії Запорізького національного університету за спеціальністю “архівознавство” історичного факультету.

Архівна історія Запоріжжя, що зацікавила О. С. Тедеева двадцять п'ять років тому, бере початок з 1925 р. – відтоді, як відомий краєзнавець, етнограф та історик Яків Новицький почав збирати документи, які зберігалися на різних підприємствах і в організаціях. Саме колекція, зібрана Новицьким, стала основою майбутнього окружного Запорізького архівного управління.

Нині Державний архів Запорізької області, який очолює Олександр Сергійович, є структурним підрозділом Запорізької облдержадміністрації. У структурі Державного архіву Запорізької області шість відділів з основної діяльності та режимно-секретна служба, штат нараховує 49 одиниць. До мережі архівних установ області, підзвітних та підконтрольних Державному архіву області, входять 20 архівних відділів райдержадміністрацій, 5 архівних відділів міськрад міст обласного значення, 61 архівна установа (підрозділ) для тимчасового зберігання документів, що не належать до Національного архівного фонду, у т.ч. документів з особового складу, нагромаджених у процесі документування службових, трудових або інших правовідносин юридичних і фізичних осіб (трудових архівів).

Джерелами комплектування Національного архівного фонду, документи яких надходять до Державного архіву області, є 215 установ, підприємств та організацій обласного рівня та 1040 установ, організацій, підприємств області, які знаходяться в зонах комплектування архівних відділів райдержадміністрацій та міськрад.

У Державному архіві Запорізької області зберігається близько 2 млн. справ на паперовій основі 7,8 тис. установ, організацій, підприємств області за 1774–2010 рр., 4,3 тис. кінодокументів, 630 фотодокументів, 50 тис. фотодокументів. Найбільш ранні документи зберігаються у фондах Олександрівської міської ратуші та повітових землемірів і датовані кін. XVIII – поч. XIX ст.

За 25 років успішної праці на архівній ниві О. С. Тедеев набув неоціненного досвіду, став справжнім професіоналом архівної справи.

Він не обходить труднощі і перепони, що зустрічаються на життєвому шляху, а долає їх, як і належить чесній і принциповій людині, тільки завжди з посмішкою та оптимізмом.

За багаторічну плідну працю, вагомі досягнення у професійній діяльності О. С. Тедеев неодноразово нагороджувався Подяками і Почесними грамотами Державного комітету архівів України та Запорізької облдержадміністрації, нагороджений Знаком “Відмінник освіти України”, а у 2008 році згідно з Указом Президента України від 26 червня 2008 № 584 нагороджений орденом Данила Галицького.

Освещен трудовой путь директора Государственного архива Запорожской области Тедеева Александра Сергеевича, который двадцать пять лет своей жизни посвятил архивному делу.

Ключевые слова: Государственный архив Запорожской области; исследовательская работа; управление.

This article was written on the occasion of fiftieth birthday of the director of The State Archives of Zaporizhzhya oblast Tedeyev Olexandr Sergiovych, whose twenty five-year seniority is connected with Zaporozhzhya Archives.

Keywords: The State Archives of Zaporizhzhya oblast; research work; management.